V. NOVAK.

ZAPREKE.

PRIPOVIEST.

ZABAVNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE".

KNJIGA CCLXXXVII.—CCLXXXIX.

V. NOVAK:

ZAPREKE.



U ZAGREBU.

TISAK DIONIČKE TISKARE.

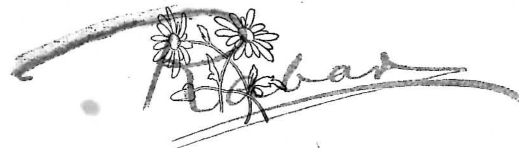
1905.

VJENCESLAV NOVAK.

ZAPREKE.

PRIPOVIEST IZ SAVREMENOGA HRVATSKOGA ŽIVOTA.

NAGRADJENO IZ ZAKLADE ADOLFA VEBERA-TKALČEVIĆEVA ZA GOD. 1904.



U ZAGREBU.

IZDALA „MATICA HRVATSKA".

1905.



PRVI DIO.

I.

Jerku Jerkoviću, trgovcu šumskom robom, ostao je od četvero djece na životu samo sin Viktor. Viktor je polazio u susjednom gradu gimnazij i iza ispita zrelosti stupio protiv tvrde očeve volje u sjemenište. Stari je Jerković pripisivao taj sinovlji korak u krivnju svojoj boležljivoj, od sebe starijoj i vrlo pobožnoj ženi, koja je sina odgajala od ranih nogu nježno i brižno kao djevojčicu. Zato je medju Jerkom i ženom — s kojom je već nekoliko godina živio samo kao od nužde pod istim krovom — pukao iza Viktorova ulaza u sjemenište jači jaz.

Jerko Jerković bio je tada čovjek još u jakoj muževnoj dobi. Znao je jedva za nevolju čitati i pisati, ali je imao neobično oštro oko, da otkrije, gdje se dalo dobiti. Trošio je u prigodama mnogo, gotovo bacao novac, zato su ga neki držali vrlo bogatim čovjekom. A sâm u istinu nije bio na čistu, kakvo mu je imovno stanje. Od posla je teklo u ruke više novca, nego što ga je izdavao, a i njegove su tražbine nadvisivale ono, što je on imao dati bankama i štedionicama, u kojima je imao otvoren lični i konto-korentni kredit. Bio je inače

izvrstan poznavalac ljudskih slaboća, ali bi se pričinio najponiznijim i najglupljim čovjekom, kad bi se pokazalo, da se može tim načinom u poslu okoristiti. Tako mu je mnogi put pala u krilo jabuka bez muke, a ob onima, koji bi ga za takvo, trgovca nedostojno, poniženje prezirali, govorio bi:

— Zavidni su mi, eto to je... Prigovaraju mi ljudi, kojima je žao, što nijesu oni dobili. A zašto nijesu? Kako sam ja pretekao njih, tako su oni mogli preteći mene. Svi ljudi žele imati... to ti je ono... Jednomu se dopada čast, drugomu lijepa žena, a svima novac, jer se za novac dobije sve... Pogodi želju i misao u pravi čas onomu, tko može da ti bude od koristi, to je mudrost... Ja sam priprost čovjek bez škola, ali češće pogodim, nego što ne pogodim...

Bio je nizak i krupan čovjek s jasnom izjavom lukavštine u malim i živim očima medju jakim naborima kože. S gospodom bi — kad je trebalo — jeo fazane i pio šampanjac, a u šumi je bio zadovoljan priprostom seljačkom hranom. Po čitave tjedne ne bi okusio vina ni ikakvoga drugoga opojnoga pića, ali kad bi stao piti, ne bi mu raskalašenu životu bilo kraja. Po nekoliko dana uzastopce provodio bi dneve i noći po gostionicama sa svakakvom ženskadijom i s ljudima, koji su mu poznavali slaboću, pa upotrijebili takovu zgodu, da se njome okoriste. Plaćao je sve, bacao novac, ali ni u najpijanijem stanju nije se nitko od njegova društva mogao pohvaliti, da mu je u posudno ili darovno ime izbio iz džepa forintu. Ako mu je tko pokušao u slabom času izmamiti novac, on bi, pijan do nesvijesti, stao govoriti s osvjedočenjem: — Radi muči se, pa ćeš imati novaca... Znam ja, ti, nebore računaš na moju slaboću? Prevario si se... hehe... prevario, braco... Ne ćeš dobiti ni groša!... Ako

misliš pošteno, bila bi ti muka vraćati... ako ne misliš pošteno, onda si lopov, pa ti zato ne dam...

Dok je Viktor bio još gimnazijalac, bio mu je odlučio otac, da će ga ženiti kćerju nekoga umirovljenoga višega činovnika i narodnoga zastupnika u zagrebačkom i zajedničkom saboru. S tom namišljenom ženidbom preo je Jerković mnogo osnova, koje su se ticale budućnosti sina, a i poslovnih njegovih poduzeća. A sin mu je pokvario sve te osnove izjavivši, da će u sjemenište.

Izprva nije to Jerko uzimao odviše ozbiljno... Svaki je djak vrag — mislio je u sebi — samo je mati načinila moga Viktora nekakvim krivim angjelom. Ali proći će njega to, samo da ga ona prestane smućivati..

A Viktor nije popuštao. Još je bilo desetak dana do početka školske godine, a Viktor niti je mario da podje s ocem u Zagreb vidjeti djevojku, koja mu je bila namijenjena, niti je ikoju noć ostao u društvu djakâ, kojima je otac davao novaca, da ga privuku u svoje zabave.

Osam dana pred koncem školskih praznika došao je Jerko Jerković kući jutrom iza probdjevene noći. Pošao je k sinu u sobu i stao mu govoriti zaplićući jezikom:

— Opio sam se od žalosti... Stotine sam noćas izbacao... od žalosti... I toliko sam drugih ludorija počinio... od žalosti... a poradi tebe!... I to još nije ništa... Ubit ću se ovakovim životom, jer ti, na kojem je imao ostati plod moje muke počašćen... moja krv pomladjena... moje ime prodičeno... ti ne ćeš!... Dok se ti ne opametiš, ja pljujem na svoj život... i na sav rad, svu muku, svu stečevinu, u kojoj su naslagane kapljice moje krvi i znoja i sve, što sam morao podnositi... O — oh!...

Viktor je ostao isti, a otac kao da je odlučio održati riječ: četiri je dana pio, bacao novac i ushala-

bučio u društvu kojekakvih ljudi cijele ulice susjednoga grada. Četvrti dan osvanuo je pred njim Viktor i našao ga u društvu petorice pijanih ljudi i triju djevojaka. — Sjedni — rekao mu je otac laskavo i ponudio mu do sebe mjesto: — Sjedni i zapovijedaj ... svi, svi te moraju služit' kao pseta ... Ti si gospodar!

Pri posljednjim riječima drhtao mu je glas, njegove pijane oči zakrijesile su se naglo osobitom vatrom, cijelim licem prostro se mračan izražaj ... činilo se časak, kao da će stari pasti pred sina na koljena i proplakati ...

A Viktor, očito osjećajući se tudj na tome mjestu i u očevu društvu, rekao je ocu tiho:

— Dodji ... imam ti nešta reći.

— Hoćeš li me razveseliti? — upitao ga je otac, uprvši mu nježan pogled u lice. A onda ga je poveo u susjednu sobu, idući nesigurno na svojim kratkim nogama.

Kad je Viktor ušao u sobu, zatvorio je za njim vrata i rekao tiho društvu i djevojkama:

— Njega mi dobijte ovamo ... zapit ćemo još stotinu ... i dvije ... i tri!

— Evo me, — rekao je Viktoru, zatvorivši za sobom vrata sobe, u kojoj je on na nj čekao. — Govori, što želiš? Tebi se svaka želja mora ispuniti ... Oh, samo da ti tako hoćeš da razveseliš moje srce!

Viktor kao da je prečuo oca.

— Došao sam, — govorio mu je tiho, — po vas ... Ne srdite se ... mi se bojimo za vaše zdravlje.

— Ti se bojiš za moje zdravlje? — upitao ga je otac, turobno se osmjehnuvši i naglasujući svaku slovku. — Oh, kad bi tako bilo! ... Ali ti onda ne bi ... ne bi ti onda digao sjekiru na ovaj stari panj ... Jer

prvi tvoj korak onamo — i sjekira je iz tvoje ruke pala na moj život.

— Oče, idi kući, — molio ga je Viktor.

— Idem ... kud god rečeš, ići ću ... slušat ću te, kao da sam ja tvoj sin, a ti moj otac ... tek obećaj ...

— Ne govorimo, oče, o tom!

— Da o čem da govorimo? O tom treba govoriti ... dà, o tom! ... Jer ja sam podivljao ... stidim se ljudi, koji uživaju ugled ... a kriv si ti ... i tvoja mati!

— Oče, dodji ... Mati je bolesna ... a doista nije nam na čast ovo, što ti radiš.

— Sve je moje u tvojoj ruci ... Digni me! — rekao je otac živo i pružio prama sinu obje krùpne i žilave ruke. — Život je kratak ... kao ptica, što preleti zrakom: Sad je vidiš, a za čas izčezne ... Kad ostariš kao ja, podji slobodno u fratre ... ali sad živi!

— Oče! — jednako ga je molio Viktor.

— Tvoja mati ... ô-oh! Ona ti govori samo o kraljestvu nebeskom ... tako govori ... kao da će moja, tvoja i njezina duša propasti u pakao, ako ti ne budeš pop ... A život? Na što je Bog čovjeku dao najljepše, što imamo: život? ... A kraljestvo je nebesko za sve ljude. Bog je mudriji od nas. I ja vjerujem u dušu ... ali čemu bi Bog stvorio sunce i drugu ljepotu na zemlji ... i čašu vina i ženu i svakojako veselje? ... Čemu, da nije za užitak čovjeka? ... Ne možemo mi popravljati djelo božje, niti biti bolji, nego što nas je on stvorio ... Kajem se za sve svoje grijehe — tu je pognuo glavu i stao se udarati rukom u prsa — ali ovim, što sam ti sad govorio, nijesam vrijedjao gospodina Boga.

— Oče, nije ovo mjesto, da o tom govorimo ... Podji mnom, kola eno čekaju.

Ali otac, kao da ga nije čuo, nastavio je govoriti glasom, u kom bi gdjekada zadrhtala žica očajane duše:

— Koliko sam muke s tobom podnio! . . . Koliko te puta po noći nosio na rukama i sve gledao u te . . . i drhtao nad tobom i mučio se, samo da ti budeš bogat, jer bogat je jak, bogat zapovijeda siromašnomu . . . Pa u što sve? U što?! — pitao je bolnim glasom. Njegovo se lice oko ustiju nakrivilo, a na njem su drhtale mišice, dok mu nijesu niz nabrano lice stale teći suze.

— Čemu to sad spominješ? — rekao mu je sućutno Viktor i nježno mu položio ruku na jake pleći. — Idemo, oče, kući.

— Ti sve isto . . . O-oh! uzdahnuo je Jerković. — Da sam slutio, ja bih se bio pripravio na taj tvoj korak . . . Prepustio sam te previše majci, jer nijesam mogao misliti, da će doći do ovoga . . . Ja sam te gledao od malenih nogu, da ćeš biti drugo, nego što ti je otac. Ja sam se ponizivao i klanjao ljudima, koji su bili gori od mene . . . mnogo sam puta poljubio ruku, na koju bih bio volio pljunuti . . . a sve u misli, da se ponizujem poradi tebe . . . Htio sam ti steći imetak, htio sam, da izučiš sve škole, da se digneš slavan, jer sam ja bio ponižen . . . da budeš slobodan gospodin, jer sam ja bio tudji sluga . . . Pa za koga sam sticao? Za koga se ponizivao? Što će tebi novci, kad se zakopaš u popove? Bog veli, da se djeca moraju pokoravati svojim roditeljima . . . ti dakle s grijehom na duši ideš da mu služiš: kakav ćeš biti sluga božji, kad ubiješ mene? — Glas ga je iznevjerio, čustvo supijana čovjeka, iznemogla od probdjevenih noći, raskvasilo je svu njegovu tvrdu energiju. Glava mu je pala na sinovlje prsi, a Viktor je s patnjama duše gledao, kako se od plača tresu očeva ramena.

— Oče . . . ded oče . . . govorio mu je nježno, — čemu to spominjati sad . . . i ovdje? . . . Podjimo, — povukao ga je nježno prema vratima.

Otac je lagano digao glavu i upro zaplakane oči u sinovlje lice.

— Obećaj mi, Viktore . . . Tvoja se mati davno odrekla života . . . poslušaj mene, pa mi obećaj . .

— Ne mogu, oče.

Viktor je ušao u sjemenište, a s time kao da se malo po malo sprijateljio i Jerković. Uopće nije već o tom sa sinom ni govorio.

U trećoj godini teologije prebolio je Viktor u sjemeništu neku jaču bolest, pa je na savjet liječnikov pošao da provede ljetnje praznike u Velebitu, gdje su imali radnici sjeći i izradjivati komad šume za njegova oca.

Jerković je dao načiniti za sina kraj same šume čvrstu drvenu koljebu, u koljebu bio je donesen željezni krevet s toplom posteljinom, mali stol s nekoliko knjiga, tri stolca, umivalo, noćni stolčić i na zidu drveno propelo. Naprotiv koljebe bila je kantina, gdje je stanovao nadstojnik Jerkovićeva šumskoga posla i gdje se prodavalo radnicima jelo, piće i duhan.

Mladomu se teologu otvarao neki skroz novi život medju šumskim radnicima. Svi su mu se činili dobri i mukotrpni ljudi, koji teškim radom i mnogo puta s opasnošću života zaradjuju svagdanji hljeb. Osjećao je kao da bi zadovoljio nekoj višoj pravdi, kad bi trajno ostao medju tim radnicima, što su u otrcanoj obući mučno izgledali čas počinka i zalagali svoje mršavo i žilavo tijelo oskudnom hranom, i podavao im okrepe crpene iz utješne nauke svetoga pisma. Jer kao što je bila mrka šuma, u kojoj su radili, tako se činilo, da se i u njihovoj nutrinji stere neprekidno mrak, a oni

udarci sjekire, rezanje pile, cvijel kolâ i svi drugi glasovi iz njihova trudnoga rada — da su vjerna jeka mračnih osjećaja i neveselih misli, u kojima prolazi njihov život. Gdjekada bi mu došlo na um nešto, što je u sto varijacija čuo od majke, od učiteljâ i čitao u knjigama, a čemu se otac s porugom protivio: da su ovaki mukotrpni siromasi sretniji od bogate gospode, koju muči savijest, ili — ako već ništa drugo — a ono nemirna pohlepa za većim imetkom, ili strah, da ne propadne ono, što imaju. Ali koga je god radnika zapitivao o tom, svaki se tužio samo na teret siromaštva Stariji su uzdisali za nečim neizvjesnim, a boljim, što je bilo i prošlo, — a mladji su nelijepo govorili o svom životu i dokazivali Viktoru otvoreno, kako im je nepravedan njegov otac, jer im otimlje zaslužbu. Bilo ih je i trpljivih, koji su uzdisali, što ne mogu doći svagda ni do ovakove zarade, nego je jedan drugomu otimlje, nudeći se za nižu nadnicu i podmićujući očeva nadstojnika Ivana, da ih primi u posao. Kad je upitao Ivana, je li istina, da su ljudi tako slabo plaćeni, on mu je to potvrdio.

— Pa zašto ste vi s njima ovako strogi? — predbacio je Ivanu, misleći na njegovo nelijepo postupanje s ljudima i na njegovu neumoljivost, kad je trebalo da ustegne od nadnice kojemu radniku, koji je zakasnio na posao, ili pokvario što u radu, ili oštetio kakvo orudje, što je bilo Jerkovićevo vlasništvo.

— A kud bi dospio vaš otac, da postupa s ljudima tako, kao što vi mislite! — odgovorio mu je Ivan. — Nije ni vašega oca posao lahak . . .

Taj je Ivan bio još mlad čovjek, suh i crnomanjast, crnih energičnih očiju i žustrih kretnja. I on se tužio na svoj položaj i težio za nečim boljim, za što je osjećao u sebi pozvanje. Morao je, kad bi trebalo, gdjekada usred noći i po najgorem vremenu prevaliti kroz šumu po dvadeset kilometara. Bio je zauzet za očev posao, u njem je sav živio i nije znao, što je umor. Ali kadgod bi Jerković došao u šumu, oborio bi se na nj svaki put grožnjama, psovkama i prijetnjom, da će ga otjerati. Ako je radnik zlo iztesao dugu, bio je kriv Ivan; ako se jedne vrsti robe izradilo premalo, ili previše, opet on kriv; ako se izgubilo kakvo orudje, ako nije došla hrana, što se prodavala radnicima, na vrijeme, ako ljudi nijesu htjeli izvažati iz šume gotovu robu, — svemu je bio kriv Ivan. Činilo se, kao da se Jerković i njegov nadstojnik ne slažu ni u čem, kao da se ne trpe i kao da neprestano rade jedan drugomu o glavi. Jerković bi izdijelio Ivanu najpogrdnijih imena, a Ivan bi bacio o zemlju, što mu je u rukama bilo: — Neka vrag služi takvoga gospodara! A nijesu mogli nikako da budu jedan bez drugoga, iza najžešćih riječi, što bi ih rekli jedan drugomu, razgovarali bi se opet povjerljivo i ozbiljno razpravljali o poslovima, što su bili na redu.

Peti dan, otkako je Viktor boravio u šumi, došao je otac i dovezao sa sobom u kolima stvari kao da sprema veliku gozbu: dvije bačvice vina, jednu bijeloga, jednu crvenoga, množinu boca piva, nekoliko boca slatkoga pjenušava vina, jedno govedje i jedno teleće stegno, butinu, salame, sira i konservirane ribe.

— Sjutra se otkazuje šuma u „Debelom vrhu“, — rastumačio je otac Viktoru; — večeras će stići ovamo šumar sa dva lugara, pa će biti moji gosti. Ovi ljudi što živu u šumi, mogu mnogo jesti i piti, a treba ih uzdržati u dobroj volji: koristiti doduše ne mogu, ali mogu, ako hoće, dodijavati i načiniti mnogo štete . . .

Poslije podne oko pete ure stala su pred kantinom kola, u kojima se dovezao taj šumar sa svojim

lugarima. Šumar je bio potpuno upao svojim jakim i debelim tijelom u koš, a isto tako i lugar, što je njemu sučelice sjedio. Njemu je iz kolâ virila samo glava, a objema se rukama držao ručicâ, kao od straha, da ne utone nekuda još dublje. Taj četrdesetgodišnji lugar crne puti, crne na carsku rezane brade, nosio je u širokom, kao silom nategnutom licu stalan izražaj službene samosvijesti i u ozbiljnim, vazda široko otvorenim očima izjavu, da čovjek, čije su te oči, misli u svakom trenu na svoju službu i na svoga pretpostavljenoga. Taj se lugar zvao Martin Guravac.

Drugi lugar — Petar Limanić — što je sjedio sprijeda s kočijašem, bio je na prvi pogled opreka Martinu Guravcu. Godinama je bio nešto mladji, ali u njega je bilo ugojeno mirno lice s plavim brkom i plavim očima, koje su se neprestano prijazno smješkale. Njegovo je sjedalo bilo dosta više, nego Martinovo, koji se kroz sijeno spuzao na dno kolâ, ali i bez toga se vidjelo, da je svojom glavom i plećima za dva Martina. Limanić je bio u službi neumoljiv, kao što i Guravac, ali narod je držao Limanića dobrim, a Guravca zločestim čovjekom. Obadvojica su radi šumske štete nemilosrdno progonili i one kuće, iz kojih bi bosonogo dijete, ili nemoćna kakva starica sabirala u šumi ogranke, ali Guravac je to obavljao čisto „službeno“, to će reći otresito, a Limanić kao u šali. Misleći uporno na svoje zvanje, nije htio Guravac da primi ni čašu vina, što bi mu je iz same navade ponudio koji seljak. A Limanić bi sjedio u krčmi uz seljake, pio na njihov trošak i uza to im govorio: — Čovječe, kao da ja ne znam, što je sirotinja! Al vidiš, zakoni su takvi i propisi. Što bi bilo vama bolje, da ja izgubim službu? Na moje bi mjesto došao drugi, možda i gori od mene. A sirotinji ne bi bilo pomoženo ni ovako, ni onako.

Još prije, nego što su posve stala kola, izletio je iz kantine Jerko Jerković, klanjao se neprestance s kapom u ruci svojim debeljkastim tijelom i smiješio srdačno prama šumaru:

— Vaš najponizniji sluga, poglaviti.

I odmah je pritrčao kolima, čekajući, da mu šumar pruži ruku. Ali šumar nije toga učinio, nego je pokušavao da se svojim jakim i debelim tijelom gane iz koša, u koji bijaše upao.

— Molim, poglaviti . . . ja ću pomoći, — ponudio se Jerković, no medjutim su pristupili k šumaru lugari i on se uz pomoć sve trojice spustio na zemlju.

Bio je četrdeset i pet godišnji čovjek, vrlo jaka, ugojena lica, ćosast, za čitavu glavu veći od Jerkovića. U njegovim svijetlim, zelenkastim očima sjedio je stalan izražaj čovjeka, što zauzima u javnoj službi mjesto, s kojim je pored samostalnosti skopčana i široka vlast.

— Zapovijedaju li poglaviti u kuću? — upitao je Jerković s istom poniznom srdačnošću šumara, ne usudivši se jošte pokriti pred njim glavu.

Šumar, kao da ga je prečuo, pošao je k stolu pred kantinom i brišući s glave znoj rekao lugaru:

— Čašu vode . . . jeste li čuli, Guravac, čašu friške vode.

Viktor, slušajući iz svoje koljebe, odmah je osjetio, da mu hrvatski jezik nije materinski.

— Možda čašu pive, poglaviti? — ponudio je opet otac.

— Imate pive? . . . Pa dobro, donesite.

Medjutim je već Ivan prostirao stol čistim bijelim stolnjakom, a odmah zatim zabrenčalo je posudje, čepovi iz bocâ pucali, na stolu se našlo raznih hladnih zakusaka, a boca za bocom piva nestajala, kao da je pije žedna zemlja. Na jednom kraju stola sjedio je na-

protiv šumara Jerković, a skroz s druge strane smjestila su se obadva lugara; no i oni su jeli i pili od svega, čim je Jerković neprestano poniznim glasom i gotovo ženskom nježnošću nudio šumara.

— Tko bi rekao, da moj otac zna biti ovaki, — pomislio je u sebi Viktor, sjećajući se, kakav je on kod kuće s majkom i u šumi s radnicima . . .

I uprav je htio da se neopažen odšulja prama šumi, a otac je viknuo za njim:

— Viktore . . . Viktore! . . . Dodji ovamo . . . Ovdje su poglaviti gospodin šumar . . . moj sin, — predstavio ga je otac svečano i odmah slagao šumaru: — On nije ni znao, da su poglaviti ovdje, inače bi se bio došao pokloniti . . . sjedi zadubljen u svoje knjige.

A Viktor je izpravio oca:

— Znao sam, da je došao gospodin šumar . . . ali sam držao, da ste zabavljeni poslom, pa nijesam htio smetati.

— O, ne, uz pivo se ne uređuje, — odbio je važno šumar; — uredovanje doći će istom sjutra na red . . tamo u šumi. — Izvolite možda sjesti? — pokazao je zatim Viktoru do sebe mjesto.

— Pa sjedni, kad su poglaviti tako ljubezni, — rekao mu je otac, a potajice mu je mignuo okom, da otidje. Šumar naime nije pri piću birao ni riječi, ni predmeta razgovoru, izmišljao je dosadne, a često i izazovne šale. A prama osjetljivosti svoga sina gojio je Jerković ipak posebno štovanje možda zato, što ga je uznosilo, da vidi Viktora visoko iznad društva, u kakvom se najčešće po svom poslu morao kretati.

Kad je šumar pokušao da obustavi Viktora, viknuo je Jerković:

— Vi, poglaviti, ništa ne pijete . . . Ivane, nosi piva . . . postavi u hladnu vodu druge boce . . . otvaraj . . . natoči najprije poglavitomu . . . A vi bi, Limaniću, možda voljeli čašu vina? Imam izvrstne žutice . . . Nosi Ivane . . . kako si danas spor!

Zamaknuvši za koljebu pošao je Viktor na cestu, kojoj su se s obje strane dizali maleni brežuljci, zarašteni grmom i vrištinom. Po brežuljcima paslo je sitno blago, gdjekoja mršava kravica i izgladnjelo konjče suhu i oštru travu na suhom tlu. Idući tim jednoličnim krajem došao je i na glavnu cestu, što je poput sive vrpce tekla ravnicom. Bio je odmakao od koljebe već za čitavu uru hoda. Na to je ugodno pomišljao, jer se nadao, da će šumar, dok se on vrati. već povečerati, pa će se tako ukloniti dužnosti, da sjedi Bog zna do koje dobe s njime za stolom: Prvi naime susretaj sa šumarom nije mu bio ugodan.

Kad je skrenuo na glavnu cestu, neugodno ga je iznenadila nelijepa slika: Kad se vozio ovamo, bilo je s obje strane ceste nasadjeno mlado stabalje, najviše jablani, lipe i gdjekoja voćka. A sad nije bilo na životu ni jednog stabalca. Nekoja su bila polomljena gore kod same krošnje, nekoja po sredini, a nekoja kod samoga tla. Na gdjekojima je visjela tužno oborena mlada, nerazvita krošnja s uvelim lišćem, gdjekoja stabalca bila su bačena kraj ceste u polje, a gdjekojima je virio iz zemlje pretrgnut panjčić. U prvi je mah pomislio Viktor na oluju.

Cestom je išao žurnim korakom starac seljak. Bio je malešan čovjek, sijed, malko pognut u plećima, ali korak mu je bio živ. U zubima mu je bila lula, na ramenu torba, a u ruci štap, o koji se nije opirao.

— Dobar dan, gospodine! — pozdravio je Viktora, podignuvši rukom šešir iznad čela. Stao je i pokazao rukom na polomljena stabalca:

— Eto vidite, gospodine . . .

— Tko je to polomio? — upitao ga je Viktor.

— Zlačeste ruke, gospodine.

— A zašto? Šteta je toga . . .

— Što vi meni govorite! — suprotivio se seljak. — Bio sam ja s Jelačićem u Magjarskoj, bio i u Italiji, pa sam se nagledao dosta toga. A naš narod, vidite, nije dobar.

— Hm, — javio se Viktor gledajući seljaku u mirne, razborite oči, iz kojih je sijevao pronicav, svjestan pogled.

— Divlji je još, gospodine . . . Jer što mu eto od toga koristi, da je posjekao stabla? . . . Nego vidite, reći ću ja vama još nešto. Nije, doduše, ovaj narod najbolji . . . a uvažite li, gospodine, ne može ni da bude dobar: jer ni njemu nije nitko dobar . . . Molim ja vas, gledajte vi ovu jadnu zemlju, kako će da hrani njega i njegovo blašče? Gledajte vi, na priliku, kako je opustio ovaj kraj, a kakva je to bila još do pred malo šuma? Ali onda se i dalo živjeti od šume! Sjeklo se drvo, što se rezalo kao sir . . . šuma je išla skroz ovamo do ceste, pa se gradja izvažala k moru sve šale . . . A danas . . . vidjet ćete vi i poslije . . . vaš otac (čast njemu!) uzima šumu u vragu . . . Treba izbiti trošak, dok se izveze gradja do ceste, a onda istom k moru: Lako drugdje, gdje su željeznice! . . . Zato ne može ni vaš otac da plaća radnika, kao što bi trebalo . . . a onda progone narod za šumski kvar, za porez, za općinski namet, a nikoga nije briga, da se narodu i pomogne. Siromaštvo ubija narod, a naš seljak misli, da bi mu mogle pomoći oblasti, kad bi htjele, ali da one ne će. Zato drži, da je općina, kotar i svaka druga oblast njegov neprijatelj i da bi se njemu pomoglo, kad bi se tko našao, pa da iskaže njegove rane pred carem u Beču . . . Pa tako su oni eto i ta stabalca . . . ali da vam i to kažem . . .

Starčić je, razbrbljavši se, odahnuo, a onda stao govoriti tišim glasom:

— Bio proljetos u našoj općini podžupan. Kad se vraćao kući, pratili ga u kolima načelnik i bilježnik, a zapalo moga zeta, da ih vozi na svojim kolima. Putem su se svašta razgovarali, a vozeći se tuda, na jedan put će podžupan:

— Vidite li, načelniče, ovdje bi se s oba kraja ceste moglo zasaditi drveće.

Bilježnik je na to odmah prihvatio:

— Dašto, velemožni . . . Mi smo već i mislili o tom.

Kad su, vraćajući se bilježnik i načelnik, došli dovle, upitao je načelnik bilježnika:

— A što ćemo za ta stabla?

— Kakva stabla? — čudio se bilježnik.

— Ta jesi li već zaboravio, što je govorio podžupan?

— A da! . . . On je i sam već na to zaboravio . . . Gospodi dodje svašta na um, pa reknu mladjemu . . .

— A što, da opet upita, zašto se nije nasadilo?

— Pa mi nasadimo!

I odmah prve nedjelje proglasili narodu pred općinom, što su naumili. Jedan se dio naroda stao odmah buniti. — Zatvorilo nam — govorili oni — šumu, pa sad kao za sprdnju hoće da sadimo ta stabalca . . . Na to je stao bilježnik tumačiti narodu, kako će se ljeti voziti hladom ljudi i konji i kako je takvi nasad lijepo vidjeti . . . A ljudi mu odvraćali: — Ne pitaju naši konji hladovine, nego sijena i zobi . . . Kome je dobro, njemu je i do ljepote i do hladovine, a nama nije . . . Ali zagrozilo se globom i reštom, pa je narod zasadio . . . a pred tri dana osvanula stabalca evo kako izvoljevate vidjeti . . . Tobož uzprkos načelniku i bilježniku! . . . A što njih dvojicu briga za to? . . . Oni će reći, da je naš

čovjek marva . . . a vidite, gospodine, kad pravo promislite, narod je morao da postane bešćutan . . .

Već je bilo prošlo osam sati, kad se Viktor vratio k svojoj koljebi. Ivan ga je dočekao na cesti i kazao mu, da je otac za nj u skrbi, ali je odmah dodao:

— Šumar pita neprestano za vas . . . a već je pijan, pa biste bolje uradili, da ni ne idete onamo . . .

A na to se čuo očev glas s vrata kantine:

— Ivane!

— Zapovijedajte! — javio se Ivan.

— Je li se vratio kući mladi gospodin?

— Evo me, oče, — odgovorio je Viktor.

Otac mu je pošao u susret i govorio mu tiho:

— Moraš doći onamo barem na časak, a onda se odmah izgubi . . . Pijan je i sad tvrdokorno govori samo o tebi . . . Takav je uvijek u pijanstvu: zabrdi u jedno, pa se više ne da skrenuti ni lijevo, ni desno.

Soba u kantini bila je napunjena neugodnom sparinom, zasićenom neopredjeljivim teškim vonjem. Za okruglim stolom sjedio je šumar s obadvojicom lugara. Zrake sa svjetiljke nad stolom odrazivale su se s njihovih upoćenih lica kao sa politiranih okruglih ploha. Šumar je svukao sa sebe gornje odijelo, razgalio rubaču i trô neprestano rubcem svoja jaka prsa. Na stolu je bilo dvije vrsti vina, piva i množina čaša. U čašama je bilo razno piće, neke su bile pune, a neke natočene do polovice.

Čim je ušao Viktor, dočekao ga je šumar jakim poklikom:

— Dobro, da ste došli, velečasni . . . Sjednite, molim vas, ovamo . . . Vi bježite od nas, a mene bi, vidite, trebalo pomiriti s Bogom, jer će me udariti kap od ovoga vina, kojim Jerković nudi svoje goste,

Naslonio glavu na desno rame i uzeo škiljiti porugljivim pogledom prama lugarima . . . Limanić je bio u neprilici; prama šumaru morao se smijati, a pred Jerkovićem i sinom trebalo je da pritaji smijeh . . . Guravac se držao ozbiljno: mišice izmedju očiju i usta bile su nategnute, kao da im je zadaća držati budne oči i službenu svijest.

A Jerković je gledao sažalno na sina, koji se rumenio očevidno u neprilici, kako da se tu snadje . . . Okrenuo se k šumaru sa smiješkom, što je tragično pristajao skroz drugačijemu, bolnomu izražaju njegova lica:

— Poglaviti, prije smrti mogli bi popiti još koju čašicu . . . Možda zapovijedate, da donesem slatkoga pjenušavoga vina? . . . To rashladjuje.

— Poslije, škrčino . . . gdje je još to! — viknuo je šumar na Jerkovića, a onda se nagnuo prama Viktoru i govorio mu povjerljivo: — Vi nemate pojma, koliki je lopov taj vaš otac . . . No pustimo to . . . da se kucnemo u vaše zdravlje . . . Čime mogu da ponudim: Pivom . . . crnim . . . žutim . . . ili možebit miješanim? Ne valja i onako nijedno . . . U ostalom . . . ded stari . . . ja i ti ćemo se pobratiti. Meni će svjedočiti velečasni, a vi, Limaniću, svjedočite gospodinu Jerkoviću, a vi Guravče . . . no vi morate pratiti obadvojicu.

Jerković je prihvatio nevoljko ponudu: ovako se šumar bratio s njime svaki put, kad bi se napio, ali bi već u jutro — hotice ili nehotice — na to zaboravio.

Guravac je morao iskapiti dvije čaše, a na to se usudio reći šumaru:

— Sad mi ga je do grla . . . već ne bih mogao saliti u se ni kapljice.

— Šta? . . . To će se vidjeti! — primijeti na to šumar.

A Viktor na to ustane i nakloni se šumaru:

— Mene, molim, izvinite . . . ja moram na počinak.

Prije nego što je mogao progovoriti šumar, rekao je Jerković sinu, kao što se malenomu djetetu govori:

— Samo idi, sinko . . . Ti nijesi naučan bdjeti . . . On rano ustaje, — okrenuo se k šumaru.

— Dakle idite spavati . . . samo idite, — govorio je šumar, škiljeći jednim okom prama Limaniću. — Ali spavajte, velečasni, samo s jednim okom, jer mene bi mogla noćas udariti kap. U tom slučaju vi ćete odgovarati za moju dušu . . . Idite dakle vi, velečasni, spavati . . . samo idite . . .

— Kako je oduran posao moga oca! — pomislio je Viktor s neugodnim čuvstvom, kad je izišao iz kantine na svježi zrak.

Dotle je govorio šumar Jerkoviću:

— To će biti drugi čovjek, nego što si ti . . . taj tvoj sin . . . To je, moj dragi, druga, finija pasmina tanke i glatke kože, a ti si kao stari nakostrušeni mačak . . . U ostalom, tko zna, ako je tvoj sin . . . Bi li ti na to prisegao?

— Ne bi, poglaviti, nitko, pa ni ja . . .

— Nu vidiš . . . A fin dječak . . . Guravče, pij! okrenuo se naglo zapovjedajućim glasom lugaru.

— Poglaviti, molim pokorno, ne mogu . . .

— Pij!! . . .

Guravac je uzeo čašu, gledao jê časak tragikomičnim pogledom i onda ispio i stresao se.

— Limaniću, pij!

— Ne mogu, poglaviti . . . ali kad vi zapovijedate — i izlije čašu vina u se.

Na to je šumar položio na stol svoju uru:

— Sad ćete vas dvojica ostaviti mene i gospodina Jerkovića same. Ali točno za četvrt sata da ste opet ovdje!

— Na službu, — odvrate lugari i izadju iz sobe.

Šumar je dohvatio svoj kaput i stao kopkati po džepovima. Jerković je pratio neveselo i zabrinuto njegove kretove. On je od prilike slutio, na što se pripravlja šumar.

— To ćeš mi podpisati . . . rekao je nehajno šumar, pruživši preda nj mjenicu. — Malenkost je . . . sto forinti na tri mjeseca.

Jerković je stajao časak neodlučan.

— Poglaviti, — progovori onda nevoljkim glasom, — ja bih, što se toga tiče, podpisao vama i na tisuću . . . Nego . . . razumijete li . . . nije mi ugodno, da mi se ime čita po tudjim mjenicama . . . to kvari trgovcu glas . . i vjeresiju . . .

— Gle! — nasmiješi se ironično šumar. A bio je očevidno iznenadjen, da mu se Jerković usudio odbiti podpis . . . On treba vjeresije . . . siromah! — govorio je više od neprilike, nego iz uvjerenja.

— Oh, trebam . . . svi je mi trebamo, koji radimo danas šumom . . . Vi toga ne vjerujete, poglaviti . . . Ali da sjutra umrem . . . jer trgovcu se i prascu zna istom poslije smrti, što vrijedi . . .

— No da . . . trgovcu i prascu! — opetovao je porugljivo šumar i dohvatio sa stolca kaput, da spremi mjenicu, odakle ju je i izvadio.

Jerković se češkao po glavi i pratio šumarove kretnje snuždenim pogledom malih očiju, što su badava tražile od nekuda savjeta.

— Poglaviti . . . ja ću dati novce, — reče onda tihim, neodlučnim glasom.

— Hvala na toj ljubavi, — odbije uvrijedjenim glasom šumar. — To bi još trebalo . . . vi biste se sjutra hvalili javno, da ste podmitili šumara sa sto forinti . . . Dakako!

— Molim, poglaviti, vi mi krivo sudite . . .

— No da . . . no da . . . Poznam ja te kavalire!

— Toga vi, poglaviti, ne ćete od mene doživjeti . . . U ostalom . . . dajte mjenicu ovamo . . . Ja ću je unovčiti, gdje budem znao . . . a vi evo izvolite . . . Je li tako dobro?

— Pa dobro, — odlučio se šumar iza kratka razmišljanja. — Neka dakle bude tako . . . Molim, da se odmah ustegnu kamati . . . osam po sto za tri mjeseca na sto forinti . . .

Jerković je izbrojio novce, a mjenicu spremio u lisnicu s nakanom, da je poslije turi medju spise, o kojima je više od navade nego iz uvjerenja držao, da ih je vrijedno čuvati. A šumar je, spremajući novce, govorio srditim glasom:

— Nema u vas finoće . . . svjetska vam ugladjenost fali . . . Eto čovjek sa dvije tisuće dohotka mora se poniziti i moljakati za takvu malu uslugu . . .

— Svejedno ti već ne ćeš pitati za ovu mjenicu, — pomislio je srdito u sebi Jerković, a šumaru je rekao uslužno: — Ja, poglaviti, moram moliti vas, a ne vi mene . . . vi zapovijedate . . .

— Dobro, dobro . . . Tako vi govorite u lice čovjeku . . . o, poznam ja vas . . . Ne ćete me ni vi uvjeriti o protivnom . . . U ostalom, što treba da se o takvim tricama toliko govori . . . da nagomilate milijune, što koristi, kad se ne možete izvući iz opanka . . . Dete dozovite mi radje lugare . . . Molim lijepo, budite tako dobri, — dodao je porugljivo.

— Oskubao me za sto forinti i još mi se u oči ruga, — žalosno je u sebi pomislio Jerković.

Kad su ušli lugari, postavili su se obadvojica na vojničku pred šumara, a Limanić je očevidno po dogovoru rekao pokornim glasom:

— Molim, poglaviti, da bi nas izvoljeli za večeras otpustiti . . .

— Kamo su naumila gospoda? — narugao se šumar.

— Molim pokorno . . . išli bi spavati.

— Što-o?!

— Umorni smo, poglaviti . . .

— Sjednite tu! — zapovjedi šumar, a lugari su se spustili nevoljko na stolice.

— Limaniću, — reče onda šumar intimnim glasom, — vi ste pametan čovjek, ded nazdravite gospodinu domaćini Jerkoviću.

Limanić se osmjehnuo, šumar je natakao čaše i mignuo Limaniću na Guravca, koji je svojim okruglim očima gledao u punu čašu, kao da se našao pred nekim velikim čudom.

— Na posao, Limaniću! — ponuka ga šumar, a Limanić ustade s čašom u ruci i nazdravi:

— Ja pijem u zdravlje poštovanoga gospodina Jerkovića i u zdravlje njegove vrijedne obitelji, — i salije u se čašu očevidno s mukom.

— Ne valja, — reče šumar i stane odmah natakati Limaniću drugu čašu: — Nijeste nikome predali . . .

— Ja predajem vama, poglaviti.

— Dobro, ali treba izpiti.

Na Limanićevu licu odrazila se sva odvratnost prama vinu, ali šumar nije htio popustiti.

— Teška je ovo služba, — uzdahne Limanić i salije u sebe i drugu čašu.

I Guravac se opirao, kad je došao na nj red, da pije.

— Ako ispijem, — govorio je — moglo bi se dogoditi, da se osramotim pred ovim poštenim stolom . . . Jer evo dovle mi je vino, — segnuo je rukom pod grlo.

— Neka se dogodi, što hoće, ispiti morate ... Ili nijeste li vi, Guravče, još upamtili, što znači, kad ja velim: moraš!?

Guravac ispije, stisnu od muke oči i ostade sjedeći složenih pred sobom ruku mirno kao kip.

Oko jedne ure iza ponoći čuo je Viktor oca, koji je ušao na prstima u koljebu i onako odjeven legao na prostrto sijeno.

Kad se Viktor drugi put probudio, udarala je mala ura na zidu pet sati. Na pukotinama prozora bijelile su se svijetle pruge danjega svjetla. Oko koljebe čuo se već očev glas i žurne kretnje ljudi, zabavljenih nekim poslom.

Kad je izišao iz koljebe, našao je oca kraj Ivana, koji je derao janje, pokazujući zadovoljno na pretile bubrege. Neki je seljak povezivao konopom malo bure i dignuvši ga na ledja drugomu, mladjemu seljaku, rekao mu:

— Ne će on sam s ovim uzaći na Debeli vrh. Ima tu težine dvadeset i pet litara vina bez braveta.

— Neka počine na Livićevoj livadi ... tamo će gospoda ručati, — odgovorio je otac, a onaj seljak, sagnut pod buretom, mrmljao je kroz zube:

— Odnio vrag i gospodu ...

— Mogu li otići i ja? — upitao je drugi seljak, pred kojim je na zemlji stajala košara, pokrivena crvenim ubrusom.

— Je li sve u košari? — obratio se otac Ivanu.

— Sve, gospodaru.

— Sol? Papar? Luk?

— A što ćete nabrajati, — ozlovoljio se Ivan — kad kažem: sve!

— Pa dobro, idi. — Sam otac pomogao je dignuti seljaku košaru na glavu: — Je l' ti teško? — upita

seljaka. A seljak, dvadesetipetgodišnji momak krasno i krepko razvita tijela, osmjehnuo se prama trojici drugih seljaka, što su bili zabavljeni kojekakvim sitnim poslom:

— Teško je, dašto ... Ali će zato biti lagano, kad se budemo vraćali.

— Jedu kao vuci, — dodade na to smrknuto Ivan.

A na vratima kantine pokaza se šumar, crvena lica, nabreknutih očiju, kao da će iskočiti iz očištâ. Udahnuvši snažno svježega jutrnjega zraka, reče zadovoljno: — A-ha! — nakašlja se i viknu onda jakim i hrapavim glasom:

— Dobro jutro! ... Krasan dan ...

Jerković je već dotle išao prama njemu i odvratio mu, prijazno se smiješeći:

— Dobro jutro želim, poglaviti. Kako ste, ako smijem pitati, spavali?

— Kao top.

— To mi je drago, — reče laskavo Jerković. — Šumski zrak ... tu se dakako spava ... A što, poglaviti, želite, da vam se priredi za zajutrak?

— Za sada još ništa ... izim možda šalicu crne kave i čašicu rakije, ako je dobra.

— Fina ... domaća, — odvrati mu Jerković, poljubivši u znak osobite vrsnoće svoj palac i kažiprst.

— Gdje su moji ljudi? — upita šumar.

Ivan se lukavo smijao, mignuvši skriveno seljacima:

— Eno ih, poglaviti, obadvojice za kantinom ... Malko im je naškodila sinoćnja večera ...

— Koji im je djavo? — smrknuo se šumar, a Jerković mu je odgovorio, ispričujući lugare:

— Nije im, poglaviti, ništa. Malko teška glava ... ljudi se nijesu dosta ispavali. Kad pojedu šta kisela, bit će sve u redu

— Vi ste stari majstor, — pohvali šumar Jerkovića i obrati se k Viktoru: — A vi, časni gospodine, kako ste vi spavali? . . . Dobro . . . lice vam je svježe kao u djevojčice. — Porukovao se s Viktorom i odmah ispričao, da mora vidjeti, što rade njegovi ljudi.

Limanić i Guravac sjedjeli su iza kantine svaki na svom kamenu, držali oborene glave medju rukama i stenjali.

— Koji vam je vrag? — vikne na njih šumar.

Guravac se nije odjavljao, a Limanić je pokazao svoje blijedo lice s nabreknutim očima i rekao mučno:

— Zlo . . . Muka u glavi, da Bog oslobodi . . . Kad ganem njome, kao da je sav mozag jedna rana . . .

— A ja kao ptica, — pohvali se šumar.

— Bogu hvala, kad ste samo vi, poglaviti, zdravi polaska mu Limanić, ustajući s kamena.

A šumar je zvao prijaznim, ponekud sućutnim glasom Guravca:

— Ustanite, Guravče . . . Dobit ćete dobru crnu kavu i čašicu domaće rakije, pa će biti odmah bolje.

A mjesto odgovora stenjao je Guravac na svom kamenu:

— A jo-o-oj!

— Jeste li čuli? Crna kava bistri glavu, a rakija krijepi želudac. Na noge!

— O-o-o! — odgovarao je bolesnim glasom Guravac.

— Samo ustajte. Crna kava i rakija, a poslije nešta kisela i čaša vina sve će to popraviti.

— Ne mogu . . . ništa, — mucao je Guravac.

— A što ću vam ja? Evo pola šeste, mora se na posao. Zašto pijete preko reda, kad vam škodi?

Šumar krene, otkuda je i došao, a Guravac podigne glavu. Bio je mrtvački blijed, glava mu se nemoćno zibala, kao da će se otkotrljati s ramena

s okruglim očima, zalivenima krvlju i željnima sna. Časak je stajao neodlučno, a onda, jôknuvši, uhvatio se za glavu, pa pošao klimavim korakom za šumarom.

Iz šume su se vratili pod veče oko sedme ure. Prvi je došao seljak, što je nosio vino, s praznim buretom.

— Prazno? — upita ga, smješkajući se, neki seljak, što je pred kantinom cijepao drva.

— Vraga bi popili! — odvrati onaj srdito bacivši s ramena prazno bure na tlo.

Malo iza njega dodje Ivan s momkom, što je nosio jelo i posudje, onda obadva lugara, a najposlije Jerković sa šumarom. Šumar je bio pripit, a i lugari su bili dobre volje. Jerković je bio slabo raspoložen. Kad se pozdravio s Viktorom i upitao po navadi, ima li što nova, podje smrknuta lica u kantinu i osta tamo dugo sam. Dotle je uzeo šumar Viktora pod ruku, poveo ga pred kantinu, gdje su sjeli, i čitavo mu vrijeme govorio očevidno u izvrsnom raspoloženju o tom, kako je njegova služba naporna, ali zdrava.

— Ja sam pojeo danas više, nego biste vi u osam dana . . . A s kakvim tekom, moj gospodine! . . . Radili smo doduše mnogo; mi smo danas obavili posla za desetoricu . . .

A kad se pokazao iz koljebe otac, govorio je šumar laskavim glasom:

— Vaš se otac vere kao vjeverica . . . Ono su vam ljudi, koji ne mogu nikada ostariti . . . Solidna roba . . . što, Jerkoviću?

— Lako se vama šaliti . . . ne idu vama po glavi moje brige — smrknuto odvrati Jerković.

— Ostavimo brige . . . Ja bih, ako je šta, na brzu ruku povečerao, da stignem za dobe kući.

Jerković već ni iz daleka nije pokazivao prama šumaru onu jučerašnju i jutrošnju poniznost i ljubežljivost. Odvratio mu je nehajno:

— Ja sam naložio još jutros, da priredе za večeru teleći paprikaš... drugo nemam... A što ja znam, ako su me poslušali...

— To je dobro, — prihvati šumar, učinivši se nevješt smislu Jerkovićevih riječi. — A ima li gdje čaša pive? — upita odmah. — Gorim od žedje... Što mislite, koliki smo mi prostor danas obašli! — obrati se k Viktoru.

Jerković pozove Ivana:

— Imaš li još koju bocu pive?

— Ja... ne... znam, — zatezao je Ivan, a onda istom zaključi odlučno: — Nema.

— Laže lopov... ima barem dvije, što ih je negdje za se sakrio, — srdio se šumar.

— Ako imaš, iznesi, — reče nehajno Jerković.

Ivan ga je gledao neodlučno, dok mu nije Jerković iza ledja dao licem i rukama znak, što ga je Ivan prenio u riječi: — Daj mu... i onako će valjda skoro otići...

— Imam dvije boce... spremio sam ih, ako bi baš trebalo.

— Samo ti s njima ovamo! — zaključi šumar.

Malo zatim ušli su u kantinu večerati. Viktor nije htio tamo, a i otac mu je rekao, da ne ide.

Odmah iza osme ure odredio je šumar, da se upregnu konji. Tako upregnuta kola čekala su pred kantinom do jedanaest sati, a tad su obadva lugara izvela šumara. Svaki ga je podupirao pod jedno rame, a on je svojim klonulim tijelom visio na obadvojici i opetovao neprestano istu psovku: — Svinje! — Kad su ga htjeli dići u kola, pokazalo se, da je to teže, nego što

su mislili. Njih četvorica badava su se oko toga trudili. Šumar se spustio na njih svom težinom poput mrtvoga tijela i kadikad promucao hropćući: — Svinje! — Iza nekoliko uzaludnih pokušaja svjetovao je Ivan, da skinu s kola jedan kotač, pa da ga onda lagano uvale u sjedalo. To je i uspjelo. Šumar je pao u sjedalo, promumljao još jednom: — Svinje — i odmah zahrkao. Uz kočijaša sjeo je Guravac, a Limanić je pošao spavati na sjenik, da sjutradan pregleda svoj revir. Kola su se krenula, a Jerković uzdahnu od srca: — Hvala Bogu!

Jerković je bio još i drugi dan jednako lošo raspoložen. Obilazio je oko kantine i oko koljebe zamišljen... Sve, što je odredjivao, izgovarao je kratko i kroz zube, kao protiv volje... očevidno je bio pod teretom brigâ, koje su bile veće od svih tih sitnica...

Kad je o podne sjeo s Viktorom k stolu, dodje Ivan sav zaduhan od nekuda iz daleka. Jerković ga dočeka sa zanimanjem i odmah upita:

— Što si obavio?

— Slabo... Ne će!... Jedni još i bi, ali drugi viču na njih i podruguju im se... Jedva sam sklonuo šestoricu...

Jerković je jedno vrijeme šutio zamišljen sabravši u nabore kožu izmedju očiju.

— Mogao si glavnim vikačima štogod obećati, — digne upitljivo oči prama Ivanu.

— Jesam... obilazio sam od jednoga do drugoga... a oni su tražili najprije na dan forintu, a onda su popustili na osamdeset novčića.

— Ludi su... ni novčića im se ne može platiti.

— Razložio sam ja njima sve... Nekoji bi se sklonuli, da im se dade hrana...

— Koliko njih?

— Našlo bi ih se desetak... dvanaest.

Jerković se opet zamislio, a onda reče odlučno Ivanu:

— Ostavimo to do sjutra. Vidjet ćemo . . . ako ih se ne prijavi više, smislit će se nešta . . . Sad se treba prama njima držati, kao da ih ne treba. Razumiješ li?

— Razumijem.

— Nema radnika . . . što li? — upita Viktor oca, kad je izišao Ivan.

Otac nije odmah odgovorio.

— Ima, — reče onda, kao da mu nije milo o tom govoriti; — kušaju izbiti za se korist, kad vide, da sam u neprilici . . . ali bit će oni mekši . . . ta svi su mi dužni . . . Prisilit će ih glad . . .

— On računa s njihovim gladom, — pomisli s neugodnim čuvstvom Viktor . . . A onda je pripovijedao ocu, što mu je o njegovu poslu govorio juče stari seljak. Otac je slušao, smješkajući se turobno i kimajući zamišljeno glavom:

— To je bio stari Petar Sertić . . . Istinu ti je govorio . . . Iznad sve nevolje jesi li vidio, kako se čovjek mora da ponizuje i koliki je to trošak, samo da ti šumar ne bude neprijatelj . . . A o drugoj se pomoći ne radi . . . Da, da . . . to je . . . nema cestâ, pa kako ćemo mi u cijenama konkurirati s drugim trgovačkim svijetom? Mi radimo i gubimo svoj novac . . .

— Zašto poduzimaš takav posao, kad znaš sigurno, da će ti biti na štetu?

— Zašto . . . zašto? . . . Tako, da se radi . . . Čovjek sve misli, da će jednom biti bolje, pa radi, da ne prekine posao i da ne mora opet započimati skroz s nova . . . Plug, ako ore i rdjavu zemlju, sam ne rdja . . Ponešto je i navika. Mornar navikne na more, seljak na plug, a ti na primjer na knjigu . . . Tako je meni šumski posao . . . ne mogu od njega, kao što ni galeb od mora . . .

Bilo mi je šesnaest godina, kad sam počeo raditi u šumi . . . najprije kao tudji sluga, dakako. Ali onda se dalo zaslužiti! Šuma je bila do ceste, a željeznica nije išla na drugoj strani do mora, da nas uduši . . . Mi smo ulazili, da tako rečem, ravno kolima u brodove . . . O, da! . . . A sad ne da se posao tako na jedan put ni prekinuti, kad imaš toliko obveza . . .

A onda je tumačio Viktoru, da on mora, ako ne će da iz ovoga posla, što ga je tu poduzeo, izadje s velikom štetom, prisiliti ljude, koji će izvažati gradju iz šume, da sami načine kroz šumu kolni put do državne ceste. Neki bi na to pristali, kako je donio glas Ivan, a neki se opiru i zahtijevaju, da im se posebno plati, što će kroz šumu krčiti kolni put . . . A upravo na tu odštetu ne može on da pristane.

Dva dana javljao se svaki čas po koji radnik, da je pripravan graditi put, kojim će se iz šume izvoziti gradja. Tražili su za odštetu kuruznoga brašna, graha i duhana. Tako se skupilo tridesetak radnika, a kad su počeli krčiti put, već je padalo u šumi pod sjekirom stablo za stablom. Jerković je tada odputovao i poslao u šumu posebne radnike, koji su bili vještiji u izradjivanju šumske robe. Nedaleko kantine zbili su seljaci daščaru, gdje bi ih većina dolazila noćiti. Bili su izmoreni, mrki i neveseli ljudi. Govorili su malo, njihov je razgovor bio ozbiljan i riječi teške . . . činilo se gdjekada, kao da su to kažnjenici, koji rade pod silu i misle samo na onaj čas, kad će se osloboditi toga stanja . . .

II.

Medju ljudima, što su trajno radili u očevom šumskom poslu, osobito je bio Viktoru simpatičan petnaestgodišnji dječak, imenom Oskar Krekić. On je

bio odjeven u gradsko odijelo. Bio je vrlo lijepa, sitna i crnomanjasta lica s malenim ustima, uz koja bi se pojavile dvije duboke jamice, kad bi se smiješio; i njegove crne, ozbiljne oči s dugačkim trepavicama bile su vrlo ljupke. Posao toga dječaka bio je, da vodi popis radnikâ, da bilježi, ako je koji od onih, što su radili za nadnicu, došao kasnije na posao, da prima s Ivanom i bilježi izradjenu robu od radnika, koji su bili plaćeni po komadu, i tako dalje. Dječak je bio sav dan zaposlen u šumi, tu se Viktor s njime i sreo. Bio je rodom iz nedalekoga sela Lipovaca, svršio je dva razreda gimnazija s krasnim uspjehom, ali je morao prekinuti daljnje nauke poradi toga, što je mati u isto vrijeme školala njegovu sestru, koja je učila za učiteljicu u Zagrebu. — Od prvoga maha, što se sreo s Oskarom, osjetio je Viktor želju, da mu se približi i da s njime trajno druguje. Tu svoju simpatiju iskazivao mu je svuda, akoprem se dječak ponašao, kao da ne mari za nju. Činilo se, da je svom svojom ozbiljnošću i brigom sav samo u povjerenu mu poslu. Na Viktorova pitanja, što su se ticala njega, rodne mu kuće, polaska gimnazija i drugih takvih stvari, odgovarao je kratko i uzimao ponudjene mu cigarete onakvim mekaničnim mirom, kakvim bi primao od Ivana neke cedulje, što su rabile u šumskom poslu. Tek iza duljega saobraćaja postao je Oskar slobodniji i otvoreniji i pripovijedao Viktoru vrlo razboritim, gotovo začudnim za njegovo doba shvaćanjem života o svojoj rodnoj kući.

Isprva najviše radi njega posjećivao je Viktor radnike u šumi, gdje su se niz visoki, strmi obronak spuštale gotove klade. Tu bi ga našao vazda s bilježnicom u jednoj, a s olovkom u drugoj ruci.

Inače na tome mjestu kao da je bio teži posao i za ljude i za blago. Niza strmu crvenkastu jarugu, što

se činila kao velika rana usječena šumi u tijelo, izvažali su tu seljaci na svojim malenim vôcima velike klade u dolinu. Oko jedne klade kinilo se tu po dvadeset ljudi i po dvadeset pari volova. Jedni su gore vrh jaruge upravljali „glavom“ klade, drugi išli uza nju s velikim kôcima u rukama, a treći gonili s malim bičevima u rukama volove. A pri tom su jedni, drugi i treći vikali užasnom vikom, što se očajnim jekom sterala kroz šumu. Svaki čas činilo se, da će otisnuta klada poput oživljele nemani nasrnuti na čovjeka, ili na vola... Gologlavi, razgaljenih prsiju, uznojeni radnici s kôcima i bičevima, vičući i kunući u dušak na blago i jedan na drugoga, izgledali su kao poludivlji ljudi... Kad bi se klada otisnula, poletjeli bi uza nju, sjedali na nju, da ju ustave i bičevali pri tom u dušak male, mršave vole, što su izmoreni i zaduvani gledali velikim trpljivim očima, kao da pojimaju svoj udes... i bacali koso i nespretno, gonjeni kladom i bičevima, svoje kratke noge. Po strani jaruge ležali su dijelovi polomljenih kolâ, bičevi, odijelo radnikâ, torbe, kôci... kao uništeni dijelovi vojske... Gdjekada bi se otisnuta klada ustavila naglo sred jaruge, zadrvši se prvim krajem u mekotinu zemlje... Tad bi vika i buka na časak prestala, da se onda ponovi trostrukom snagom. Od ozgô bi se sletjeli svi radnici, da opet naravnaju kladu, što se prepriječila preko jaruge, a uz užasnu viku surovih ljudskih grla padali bi udarci bičeva po iznemoglu blagu... A onda najednom otisnula bi se klada niz jarugu, lomeći pod sobom kôce i grane strašnom lomljavom... a nad njom kao vapaj digla bi se zaglušna vika ljudi. Činilo bi se, kao da će se neman zaustaviti istom nad izmrcvarenim tjelesima ljudi i blaga... ali kao nevidljivom nadčovječjom rukom sapeta spustila bi se napokon bez nesreće na podnožje

jaruge. Ljudi bi odbacili iz ruku bičeve, posjedali po svladanoj kladi, a volovi žalosno spustili glave i teško dišući čekali strpljivo na prvi udarac biča, da opet povuku . . .

Viktoru bi bilo, kao da je svojom dušom podnosio svu muku ljudî i blaga kod toga trudnoga posla i kao da je sâm poćutio spokojnost počinka i mira, kad bi na svezenu kladu posjedali ljudi, a voli se teško i duboko dišući odmarali . . . Ali tek što bi prošlo nekoliko časaka, već su seljaci izjarmljivali vole i gonili ih uz jarugu, da ih odmah upregnu pod drugu kladu, što je gore čekala. Malo zatim digla bi se opet vika i kletva uz prasak i lomnjavu . . . i sve je to opet ječalo u šumi kao u kakvoj prostranoj radionici, u kojoj je sav prostor zaglušen lomotom ogromnih strojeva.

Jednom se za najljuće buke odaljio od posla mlad neki seljak i ne hajući za svoje drugove spustio se dolje u ravnici na busen trave.

— Groznica ga trese, — kazali su drugi seljaci Viktoru.

Viktor je pošao k bolesnomu seljaku. Bio je dječak od osamnaest godina, skroz golobrad. Lice mu je bilo tamne, bolesne boje, oči mutne s jadljivim izražajem, a usne pomodrjele. Sjedio je apatično, stiščući oko sebe suri pleteni haljinac. Oko njega iz tamnoga, vlažnoga lišća naklanjale se k zemlji neke biline zelenoga, sočnoga lista, a nedaleko puzao je kroz suho lišće trak vode, koja se još dalje pod obronkom sastala s više takovih trakova u zajedničko koritašce i jedva čujno žamoreći tekla krivudasto čistinom, dok se nije opet mnogo dalje izgubila najprije medju busenjem, pa zašla u šumu i razlila se pod sagnjilo lišće. — Nad radnikom digle se slabo razvite visoke bukve okršenih ogranaka; bile su kao odredjene tu, da im svaki radnik zasiječe u

tijelo svoju sjekiru ili bradvu. Nekojima od tih bukava bilo je deblo opaljeno vatrom, njima su u zraku stršili kržljavi vršci s množinom suhih ogranaka poput isušenih, pruženih golih ruku . . . A dalje dizala se šuma. Kad bi se utišala oko klade buka, odjekivali su kroz šumu udarci sjekira, čuli se neveseli povici ljudî, uši rezalo siktanje pile i praskanje grana pod kladom, što su je iz daleka vukli prama strmoj jarugi. A sav taj nujni život, što ga je krila šuma, sterao se neveselo, kao da je izražaj nezaslužene muke i rada, koji ne može da razveseli ljudsku dušu . . .

I lice bolesnoga seljaka i pogled njegovih mutnih očiju, što su hlepile za zdravljem, slagao se s tim teškim radom, u kojem je prolazio život bez ugodne poćuti, kojom inače redovno nagradjuje čovjeka njegov uspješni rad.

— Što ti je? — upita Viktor seljaka.

A dječak je odgovorio nevoljko, ne ganuvši očima:

— Groznica . . .

— Morao bi leći . . . pa otpočinuti.

— Dä! . . .

— Bolestan si, pa kako ćeš raditi?

Dječak nije odgovarao. Usne su mu se tresle, pogledao je trpljivim pogledom na par svojih volova i viknuo na njih žučljivim glasom: — O-o-o . . .

Viktor se nije usudio da mu otvoreno ponudi pomoć, kao što je ćutio, da bi mu rado ponudio. Rekao mu je kao prigovarajući:

— Samo otpočini . . . zdravlje je prvo . . . a nadnice ne ćeš izgubiti.

— E dä! — žalosno se osmjehnuo seljak.

— Ja ću reći Ivanu, da ti uračuna cijelu nadnicu.

— Ima i on nad sobom gospodara . . .

— Pa lezi, kad ti gospodin kaže. — ponukali su ga drugi seljaci, koji su dolje čekali na kladu i pomalo se primaknuli iz same znatiželje k Viktoru.

— Čast gospodinu, — reče bolesnik — ali njegov otac teško dade radniku i ono, što je krvavo zasluženo . . .

Viktor je osjetio, kako mu je na te seljakove riječi udarila u lice krv. U zabuni rekao mu je kao prigovarajući:

— Ali meni ćeš vjerovati?

— Čast . . .

Sagnuo se po torbu i bič i metnuo haljetak na rame, da će ustati.

— Koliko dobivaš na dan? — upitao ga je blaže Viktor.

— Po komadu nas plaćaju.

— Koliko možeš zaslužiti na dan?

— Malo . . .

Ovako su mu se sa svojim neodredjenim odgovorima učinili seljaci često tupi . . . a kad bi se razgovarali medju sobom, sudili su bistro, govoreći ne bi nikada zapeli, riječi, kojima bi jasno izgovarali svoje misli, tekle su krepko i bez stanke.

— Evo ti forintu, — rekao je Viktor. — Ako ti bosjutra ne bude bolje, ne idi na djelo. Dok budeš bolestan, dobivat ćeš od mene svaki dan forintu.

Dječak je pružio ruku i uzeo srebrenu forintu, a drugom je rukom nadigao s čela šešir:

— Hvala, gospodine . . .

— Zašto mi nisi odmah vjerovao? — upitao ga je Viktor.

— E, gospodine! . . . Načinio je rukom kretnju, kao da će još nešta reći, no onda je stisnuo usne i pogledao toplim pogledom Viktora.

A Viktor je naglo osjetio u sebi zanos, koji ga je nukao, da govori:

— Mi moramo da pomažemo jedan drugomu . . . Ljudi smo i pred Bogom svi jednaki: ti, ja, kralj, papa . . . svi . . . Nema sretnoga života nikome na ovome svijetu, ako ne radi savjesno i ne živi pošteno . . . a mi i nehotice i bez pravoga poznavanja često jedan drugoga krivo osudjujemo . . . Svatko ima, što ga tišti, jer ovaj život ne može da bude savršen . . . Glavno je, da slijedimo, što je naučao Isus Krist . . .

— Dašto, — kimnuo je neveselo glavom bolesni dječak. A neki drugi seljak, čovjek od četrdeset godina, opaljena lica i razgaljenih rutavih prsiju, vikne:

— Lako je, gospodine, tako živjeti jednima . . . ali nije svima. Našega čovjeka ubija siromaštvo.

— Spas duše ne ovisi o bogatstvu, — reče na to Viktor nesigurnim glasom, kao da se boji skobiti svojim uvjerenjem s hrpom izmučenih radnika, koji su pokazivali svojim licem, da se slažu sa svojim drugom i čekali izvedljivo, što će Viktor na riječi njihova druga. A taj njihov drug odmah je prihvatio Viktoru:

— Lako je bogatu misliti na spas duše . . . A evo gledajte, gospodine, kako u našem poslu morate vrijedjati Boga: bukva se sruši, kud nije smjela, pa kuneš; ne rasplati se drvo, kako bi moralo, kuneš; vol potegne kud nije trebalo, i opet kuneš; klada mjesto da se otisne ravno jarkom, zadre gdje po strani, i opet kuneš . . .

— Treba se svladati . . . treba strpljivo ispravljati svoju i tudju pogrešku, — naučao je Viktor. A seljak vikne:

— E, gospodine! A koliko se izgubi posla i vremena, a vaš otac toga ne će da prizna . . . Čovjek u ovome poslu mora da izgubi dušu . . .

Govoreći to sjedne seljak na busen trave, podupre rukom glavu i gledaše jadovito preda se. Iz šume čuli su se neprestano udarci sjekire, siktanje pile, krhanje grana i vika ljudî. Sve se činilo kao jecaji iz neke dubljine, što se provalila u šumi.

— Težak je život vaš . . . dakako, — govorio je opet Viktor. — Ali treba misliti, da nema čovjeka, koji ne nosi svoj križ. Koliko je trpio naš Spasitelj! — Govoreći to osjećao je, da nije pogodio pravi odgovor seljaku . . . ili da još u opće nema u njega dovoljno znanja i iskustva, da mu razjasni, kao što bi trebalo, pitanje, o kojem su govorili. Njegov slabi i nesigurni glas gubio se u buci tegotnoga posla, od kojega je ječala šuma.

— Istina, svatko nosi svoj križ, dobro ste to rekli . . . ali nije, gospodine, svačiji križ jednak . . . Dašto, da strpljenje . . . Pogledajte, da u čem prolazi naš život? — Rekavši to ustao je seljak trudno sa zemlje i pošao prama jarugi sa svojim drugovima, da dočekaju kladu, oko koje se nad strminom već približavala graja goničâ.

— E, gospodine, mučno mi živimo . . . mučno, — uzdisao je pred Viktorom bolesni dječak i stao pripovijedati o tom, kako malo zasluže, kineći u tom poslu sebe i blago . . . kako ih ubija nerodica . . . i kako nemaju kome bi izjadali svoje stanje . . . Ozbiljnost i izkustvo njegovih riječi iznenadilo je Viktora. Momak je govorio kao kakav starac, na njegovom bolesnom licu i u mutnim očima kao da je bio odražen sav mukotrpni život, što se velikom bukom razvio opet u vrh jaruge, preko koje se isprepriječila ogromna klada, a ljudi se s blagom kinili, da jê namjeste uzduž . . . Viktor je najednom osjetio, kako je nemoćan pred tim bolesnim radnikom i prama užasnomu naporu i vici

njegovih drugova, što je očajno prodirala zrak. Učinilo mu se, da je sav njegov dosadanji život bio neka umjetna laž . . . i društvo, u kojem je od djetinjstva živio . . . i knjige, koje su pisale o životu, kao da su pisale samo o jednoj, umišljenoj, lakšoj i svjetlijoj njegovoj strani . . . a ovdje da se našao pritisnut težinom skroz drugačijega života, gdje se nije tako lako dalo ući s utjehom u mrke duše tih radnika . . .

— E da je vaš otac, kao što ste vi! — uzdahnuo je bolesni momak i pogledao snuždeno svojim mutnim očima Viktora.

— Zašto? — upitao je Viktor, a u isti čas javilo se u njemu neko suprotno čuvstvo protiv bolesnoga radnika, koji je nelijepo sudio o njegovom ocu.

— Tako . . .

Seljak je zamuknuo i lice mu se smrknulo. Bilo je očevidno, da mu nije milo pred njim o tom govoriti.

Viktor je časak razmišljajući gledao seljaka, a onda reče odlučno:

— Znaš li, što je? . . . Ustani, pa podji sa mnom.

— A kamo, gospodine?

Viktor je medjutim pošao putem prama izlazu šume i ne obazirući se opetovao seljaku:

— Podji sa mnom . . .

Momak je lijeno ustao, bacio preko sebe haljinac i pošao za Viktorom.

Doveo ga u svoju koljebu. Ušli su u nevelik, ali prijatan prostor, iz kojega je kroz otvoreni prozor dopirao pogled na ugodno zeleni proplanak, okružen šumom. Na dnu proplanka, dvadesetak koraka od koljebe, bila je radnička daščara. Viktor je otkrio krevet i rekao momku:

— Tu ćeš leći . . . Ako ti sjutra ne bude bolje, ja ću poslati po liječnika.

— T'! — pucne momak jezikom. — Kako bih ja legao na vaš krevet?

— Ja sam zdrav, a ti si bolestan. Tu ćeš prenoćiti, a sjutra će se vidjeti, kako će biti.

— Hvala vam . . . ali tu ja noćiti ne ću — opro se odlučnije momak i potražio očima izlaz.

— Zašto da ne noćiš? Ja ti nudim, a ja sam tu gospodar.

— Ne ću . . . Što bi rekli ljudi . . . a Ivan . . . a istom vaš otac . . . Ne ću!

— Ja ću biti svećenik, pa radim, kako je Isus naučao . . . A ja imam gdje spavati, nemoj se za me starati, Ivan će meni naći isto tako dobar krevet.

— Dobri ste vi . . . vidi se to odmah . . . ali ja opet ne mogu . . . nego ako baš hoćete, a vi odredite, da me Ivan pusti prenoćiti u kantini.

Momak je uzprkos Ivanovu opiranju noćio u kantini i ostao i sjutra dan radi groznice u krevetu, akoprem je Ivan lukavo pokušavao nagovoriti Viktora, da bolesnoga čovjeka otpreme kući. Kad to nije koristilo, govorio je srdito:

— Meni je vaš otac zapovjedio, da pazim na vas, a što ću ja, kad vi ne ćete nego po svoju . . . Što će on od mene raditi, kad sazna, kako vi ljude kvarite! Svemu ću ja biti kriv!

— Ostavite vi to samo meni, — odgovorio mu je Viktor i pošao opet medju radnike, što su niz jarugu izvlačili klade.

Oko jaruge i nad njome jednako se razlijegali udarci, prasak i vikanje. Ali kad je pristupio k seljacima, oni su ga pozdravili sa srdačnim smijehom i brižno ga upozorivali, da se odmakne od mjesta, gdje bi ga mogla ošinuti grana, kad preko nje poleti klada. A kad su svezli niz jarugu kladu, pristupio je k njemu jedan seljak, prostro na zemlju svoj novi haljinac i rekao:

— Izvolite, gospodine, sjesti... bit će vam ljepše... a i zemlja u šumi je vlažna, pa bi moglo škoditi vama, koji nijeste naučni.

Sio je, jer je tako želio radnik . . . A tad je neki od seljaka zapjevao šaljivu pjesmu. Njegovi su se drugovi smijali i gledali Viktora, kako se njemu svidja pjesma?

I on se morao smijati punoj krepkoga humora pjesmi, što je jasnim i punim jekom mlada grla ječala kroz šumu.

— E, gospodine, — rekao je jedan seljak Viktoru, — velik vam je ovo lopov . . . Jedan put neka on vama pripovijeda... od srca ćete se nasmijati... Zna svega...

Momak je pogledao ispod oka Viktora i nasmiješio mu se ponosno:

— Hoću ja gospodinu pripovijedati, koliko god bude htio . . .

Tad su seljaci pošli, da svezenu kladu odvuku dalje na čistac, a Viktor se stao lagano uspinjati uz jarugu, jer je sigurno mislio naći Oskara gore medju radnicima, koji su izvlačili klade iz šume do jaruge.

Dok se uspinjao kroz šumu, stala je rominjati tiha, sitna kiša. Kapljice su padale po šumi kao mekani šapat, kao da iz visoka teče ljubak i nježan razgovor medju gorski list, pod kojim se ovaj čas sterala tišina osamljenoga šumskoga života. U tom tihom šapatu bila je izražena svijetla spokojnost, radost nad životom čovjeka u slobodnoj prirodi, što ga je svega na daleko okruživala . . . Kao da su popucali oni tijesni, željezni okovi, kojima se činio sapet život očevih radnika. Njihov srdačni razgovor i prijazni smiješak na licu obasjao ga je svijetlim čuvstvom, koje mu je uznosilo

dušu . . . Što je dalje išao, sve je gušća bivala šuma, kroz koju se provlačio utrt put, kao trag iza nečega, što je tuda prolazilo lomeći i razarajući, s čim se god sukobilo. Tim su se putem vukle iz šume klade i druga šumska gradja. — Uzpeo se na ovelik trbušast proplanak, neravan i pun udubina, preko kojih su bili položeni debeli ogranci, kôci i okrajci od ispiljenih stupaca. Iza proplanka spuštala se prama drugoj strani sve to gušća šuma laganom strminom.

Kad se tu popeo, dočekala ga je na samom vrhu strmine bučna vika goničâ. Vukli su golemu kladu, pred kojom je bilo ujarmljeno dvadeset pari malenih volića. Klada se vukla bez kotača kroz šumu, kao ubijena neman, i zadijevala se svojom dugačkom i teškom tjelesinom čas o drvo, ili stijenu, a onda opet zapadala prednjim ili stražnjim krajem u jaruge i udubine. Tad bi naglo porasla vika goničâ, a bičevi padali nemilosrdno po volovima.

Uza stražnji dio klade išao je Oskar — kao svagda — sa svojom bilježnicom u ruci. Kad je opazio njegovo ljepušno lice, poćutio je Viktor ugodan poćut, kao svagda, kad bi se sreo sa simpatičnim dječakom. Pošao je k njemu, al u to je prolazio stražnji dio klade preko neke udubine, podloženo granje, kôci i daske stale su praskati. Glavina klade spustila se u jamu, a prednji njezin dio dizao se u vis . . . Dva vola, što su bila ujarmljena najbliže kladi, ostala su viseći u zraku poput dvaju mačeta: glave im se objesile prama prsima, na zapjenjena usta izplazili jezike, hrptenjača se savila, a sve četiri noge pružile se koso i sastale pod trbusima. Digla se zaglušna vika goničâ.

— Goni! . . . Goni! — vikali su jedni, a drugi u isti mah: — Ustavi! . . . Ne goni! — Vikalo se na proplanku i dolje u jarugi, jedni su goniči udarali po volovima, da vuku, a drugi suzbijali svoje volove, da ne povuku . . . Seljaci oko stražnje glavine nadizali su kôcima kladu . . . a ona se napokon uz krhanje i praskanje drvlja ganula, prevagnula prednjom glavom prema strmini, naglim se kretom spustila u jarugu i odmah zaustavila, zarivši se glavom postrance u mekotinu . . . Pod njom ležala su oba najbliža vola razmrskana: jedan je bio presječen po trbuhu i ležao s prosutim crijevima pod kladom . . . a nad kladom bila je kao nasadjena glava drugoga vola s ispruženim jezikom i otvorenim očima; vrat i komad volujskoga pleća utisnula je klada u mekotinu. Dalji redovi volova mirno su preživali, snažno dišući. U njihovim velikim očima bila je izražena skrajnja trpljivost i kao da svjesno pokoravanje tvrdomu glasu sudbine: ovako mora ovdje da bude . . . Pored užasne vike seljaka, sjaćenih oko razmrcvarene marve, tiho su romonile po šumskom listu sitne kapljice kiše . . . a taj prizor krvi i smrti prikazivao se kao dio tragedije života, što je svoj tumač nalazila u trpljivim očima ujarmljena blaga: Ovako ovdje mora da bude . . . Ni ljudski razbor nije imao što drugo da kaže: ovako, ili nikako . . .

Blijed i drhćući od uzrujanosti stajao je Viktor na proplanku. Toj muci i toj krvi kao da je kriv njegov otac, o kojem govore seljaci, da nije dobar . . . A on se jednako tužio na život, na seljake i na uzaludan trud . . . oni krive jedan drugoga, a nijesu krivi ni jedan ni drugi . . . Ovamo nijesu dali, da se zatalasaju stečevine novoga doba . . . i zato ovdje kao da je s prokletstvom posijano sjeme života, jer radi samoga kruha ne traži se od čovjeka samo znoj, nego i njegova krv . . . Ovdje je sudjeno, da se ljudske ruke i volujske mišice natječu sa snagom pare i munjine . . .

Dok su se jedni seljaci sabrali oko ubijenih volova i viješali, što se ima raditi, dotle je na drugom kraju klade bila sabrana druga hrpa ljudî, koji su takodjer nešto važno gledali i ozbiljno raspravljali. Kad je jednoga seljaka upitao, što se tamo dogodilo? — odgovori mu, da je klada prešla Oskaru preko noge.

Dječak je ležao poledjice na zemlji. Lice mu je bilo blijedo, ali u poluotvorenim očima nije bilo izražaja boli. Činilo se, kao da čeka nehajno, što će o njem odlučiti ljudi, koji su stajali oko njega i viješali o tom, što se ima raditi? Jedni su savjetovali, da se načine od granja nosila, pa da ga odnesu kući, drugi su mislili, da bi ga valjalo odmah odvesti u grad u bolnicu, jer je na jednom mjestu prodro komadić kosti kožu, po čem su sudili, da je kost zdrobljena. Nekoji su napokon govorili, da dječaka prenesu u daščaru i da se dozove neki stari seljak Samoilo, koji je umio namjestiti prebijenu kost. Kad ih je Viktor upitao, kako se to dogodilo, kazivao je jedan seljak, koji je sve vidio:

— Ja sam išao ovako uza nj . . . Kad se iznenada pomaknula klada, dospio je poda nju eno onaj bukvić . . . Bukvić je najprije sunuo u vis, a onda zahvatio Oskara i pritisnuo mu, da oprostite, nogu . . . Dobro je prošao, kad nije obadvie noge . . . a moglo ga je uhvatiti gdje po drobu, ili prsima, pa bi bilo još gore . . .

Drugi je seljak na to dodao:

— Mlad je, pa će to njemu brzo zarasti. Ako ostane šepav, barem ne će biti soldat.

Viktor se sagnuo k Oskaru, otrô mu svojim rupcem s lica kapljice kiše i upitao ga, osjeća li bol?

A dječak se nasmiješio i odgovorio jakim glasom:

— Ne boli . . . samo mi je kao da mi mravi ližu po nozi.

— Je li boljelo, kad vas je udarilo?

— Nije ni onda. Strah me je bio obladao . . . činilo mi se, kao da se na me ruši gora . . . A boljelo me je samo dok mi nijesu oslobodili nogu izpod bukvića.

Seljaci su još uvijek viješali, što će s dječakom, a tada reče odlučno Viktor:

— Znate li, što je? Dete, da mi njega prenesemo u moju koljebu. Treba odmah načiniti nosila, a dotle neka tkogod otrči k Ivanu, da dade nešta, što će se pod Oskara podložiti. A ja ću odmah poslati kola po liječnika, on će najbolje odrediti, što se ima raditi.

— Dašto, da je tako najbolje, — složili su se gotovo svi, a Viktor je osjetio, da mu je u lice udarila krv, dok je govorio. U njem se tako vazda javilo čuvstvo poput stida, kadgod bi Oskara pred seljacima nudio cigaretama, ili kakovim jelom. A inače je osjećao sada u sebi vrlo ugodan poćut od toga, što je mogao Oskaru pomoći i što će ga smjestiti u svom krevetu.

Ivan se dašto pokušao odlučno oprijeti tome, da se Oskar smjesti u koljebi.

— Tko će ostati živ od vašega oca! — govorio je zaduvajući se. — Do dječakove je kuće malo više od ure hoda . . . ljudi bi ga mogli odnijeti na istim nosilima, pa bi mu tamo mogao liječnik nogu i namjestiti. Jer morate vi znati, da se on ne će smjeti micati s mjesta, kad mu se jednom namjesti noga . . . a dokle će to trajati, molim vas!

Viktor kao da nije ni čuo Ivana. O njegov ugodni poćut, da je Oskar smješten u koljebi, odbijale su se Ivanove riječi kao prazni, nerazumljivi glasovi.

Istom drugoga dana u sedam sati jutrom dovezao se iz grada ranarnik, malen, veseo starčić sa sijedom, kratkom i gustom bradom, koja mu je lice obrasla do očiju, i velikim, gustim od dima požutjelim brkom, u kojem su se sasvim izgubila usta. Cmrkajući vrgjinku

slušao je bez primjedbe Viktora, koji mu je pripovijedao neugodni dogadjaj, a onda ga je uhvatio prijateljski oko pasa:

— Idemo, da vidimo.

Noga je preko noći otekla. Ranarnik je, opipavajući je, neprestano puštao kroz brk glasove: s' s' s'... a Oskar je stiskao usnice i gdjekada posegnuo rukom prama kosmatim ranarnikovim rukama: — Boli...

— Učinit ću, što se može, — rekao je ranarnik Viktoru, pošto je pregledao nogu. — Kost je na jednom mjestu zdrobljena, a raditi se puno ne može poradi otekline. Ja ću odmah na posao.

— Hoće li dugo trajati? — upitao je Viktor. Htio je da se udalji od koljebe, dok bude ranarnik u poslu.

Ranarnik je pogledao na svoj zlatni sat i cmrknuvši posljednji dim iz vrgjinke, što je dogorjela do same slamke, rekao:

— Pô sata...

Ivan je ostao s ranarnikom u koljebi, a Viktor se na pozdrav nasmiješio Oskaru i pogledavši na sat otišao prama šumi.

Vratio se iza tri četvrta sata i našao ranarnika pred kantinom za stolom. On je upravo izpijao iza kave čašicu šljivovice i odmah pripalio o zapaljenu slamku cijelu vrgjinku.

— Gotovo? — upitao ga je Viktor.

— Još pred četvrt sata.

— Pa kako?

Starčić sažme ramenima:

— Šepat će malko... tome pomoći nema... A kako je to jak dječak! Za čitave operacije samo je stiskao usta i tek gdjekada povukao u sebe zrak. kao da srče kavu.... Nije čudo, da je iz ovoga kraja vukla carevina najbolje vojnike...

— Hvala, doktore... A ovom zgodom ne biste li htjeli pogledati još jednoga pacijenta? — mislio je Viktor na grozničavoga momka.

— Drage volje, samo molim brzo i ako nije daleko, — odgovorio je starčić pogledavši nestrpljivo na uru. — Morate znati, da sam jedva došao ovamo, jer zamjenjujem odsutnoga općinskoga liječnika.

— Ovdje je, — pokaza Viktor na kantinu i uvede unutra ranarnika. On je bolesnomu radniku opipao bilo, pogledao jezik i propisao kinin. Primivši zatim honorar upozorio je Viktora, na što se ima paziti, kad se bude prenosio Oskar.

— Medjutim — zaključio je — ja sam u to njegove uputio.

Rekavši to spretno se uspeo u kola, pripalio utrnutu virgjinku i pozdravivši rukom Viktora odjurio.

— Puna ih je vaša soba. — pristupi na to Ivan zlovoljan k Viktoru. — Ne daj Bože, da dodje iznenada otac, sve bi nas rastjerao.

— Tko je u sobi? — upita ga Viktor.

— Mati Oskarova i sestra... Što ćemo mi s njima?

Viktor podje u koljebu.

Kraj Oskarova uzglavlja sjedjela je oniska, suha i sitna žena od pedeset godina. Njezino mršavo lice s tankim nosom i s bolesnim izgledom nije bilo naborano, sitne, crne i žive oči podavale su mu mladji izgled. Bila je odjevena na gradsku i imala na glavi crn rubac. Čim je Viktor stupio u sobu, ustade i uzdahnuvši reče žalosnim glasom:

— Kolika nesreća!...

— Sve će to s božjom pomoći dobro proći, — reče na to Viktor motreći ispod oka sedamnaestgodišnju djevojku, što je prije sjedjela sučelice majci, a sad ta-

kodjer ustala i dočekivala mirno svojim ozbiljnim očima Viktorov nesigurni pogled.

Viktor pristupi k njoj i pruži joj ruku:

— Viktor Jerković . . .

Dirnuvši se toplim i mekanim jagodicama prstiju njegove ruke reče djevojka tiho:

— Elvira Krekić . . .

— Moja kći . . . sestra ovoga siromaha, — nadopunila je žena, stojeći još uvijek kraj Oskarova uzglavlja.

— Žao mi je, — prihvati Viktor — što smo se morali upoznati kod ovake neugodne zgode . . . Medjutim, kako rekoh, sve će biti dobro . . . Oskar se divno držao . . . liječnik ne može da se nahvali njegovoga junaštva.

Oskar i sestra mu nasmiješili su se jednim smiješkom, kao što su i njihova lica bila izdjeljana iz jedne materije, s jednakim formama, s istim izražajem duše u crnim krasnim očima. Tek ono, što je u Oskarovu licu naviještalo budućega muškarca, bilo je u Elvirinom licu izvajano nježnijim crtama. Viktor se časak kao izgubio hvatajući pogledom te crte i taj izražaj djevojačke pojave . . . To je trajalo samo hip, ali djevojka je ganula trepavicama, zasjenila oči, a oko malenih, sočnih ustiju zalebdio je skriven i jedva osjetljiv smiješak . . .

— Molim, izvolite sjesti, — ponudi im Viktor okrećući se po sobi, kao da nešta traži . . . Smiješno! pomislio je onda u sebi našavši se nenadano u zabuni.

A mati, pozivljući se još na Oskarovo junaštvo, o kojem je govorio Viktor, reče skrbno:

— Što će mu junaštvo? Radi svoga junaštva eto je i stradao. — A onda odmah, kao da se nečemu dosjetila, upita skroz drugim glasom: — A što će, gospodine, biti s njime? Liječnik veli, da ne će moći šest tjedana na noge . . . Kolik je to gubitak, koliko će bolesti pretrpjeti, a svoje lijepe, zdrave noge ne će steći već nikada! . . . Tko će to sve njemu nadoknaditi?

— Nesreća je, što ćemo! — odgovori Viktor. — A ono drugo već će se urediti . . . I opet je pogledao djevojku i sastao se s njezinim pogledom. Njezine sjajne crne oči bile su kao u Oskara zasjenjene dugačkim trepavicama i imale u sebi pored sve ozbiljnosti sladak izražaj djetinjstva . . . Porumenjevši neznatno reče ispričavajući majku:

— Mati je skrbna s nama . . . ne smijete je zlo shvatiti . . .

A mati je već dotle odgovarala Viktoru:

— Dašto, da će se to morati urediti . . . On nije sirota stradao po lakoumlju, nego u službi vašega oca.

Taj razgovor nije bio nikome ugodan. Način, kojim je govorila Elvirina i Oskarova mati, imao je u sebi prizvuk predbacivanja, gotovo prijetnje . . . A Viktor je uvidjao, da će se otac opirati do skrajnosti svakoj odšteti. — Zar sam ga ja slao, da ide uz kladu?! — reći će i htjeti da ih otpremi kakvom neznatnom svoticom . . . a možda ne pristane ni na to. Zato je Viktor pomislio na svoju prištednju i odlučio mimo očeva znanja predusresti neugodnosti prepiranja, svadje, a možda i posredovanja suda.

— Ostavite to meni . . . to ću ja urediti, — reče ženi.

A ona ga pogleda veselijim licem:

— Hvala vam i preporučam vam se, da se vi zauzmete za to . . . Jer vaš otac . . . no, on je tvrd na novčiću . . . A tko će mu zamjeriti? Došla su vremena, teška za svakoga. — Uzdahnula je, a njezinomu licu

vratio se odraz skrbi, što ju je, činilo se, nosila trajno u sebi kao kakvu neizlječivu bolest.

Viktoru je pošlo jedva za rukom, da je nagovori, da ona i Elvira budu kod objeda njegovim gostima. Mati se neprestano ispričavala time, da joj je kuća ostala sama. Tek kad je Viktor otišao iz koljebe i vratio se sa viješću, da je objed već naručen, pristala je uzdišući jednako:

— Kako će, Elviro, sama kuća bez nas? . . .

Objedovali su u koljebi i bili već kao stari znanci. Viktor je osjećao, da je raspoložen do nestašnosti. Elvira i Oskar slušali su sa zanimanjem njegove vesele školske doživljaje s profesorima, saučenicima i stanodavcima. Njihova je mati bila isprva kao zapreka veselomu toku te zabave i vraćala se svaki čas napomeni o teškom i skrbnom životu današnjega vremena. Ali poslije objeda dala se i ona s mladošću. Pripovijedala je o svom bratu župniku, kako su djaci u zavodu, gdje je on bio smješten, imali za objed svaki dan grah i zelje, a za večeru — poradi promjene — zelje i grah . . . Kako se jednom neki djak kod objeda poveselio, da je u njegov pladanj s kupusom i grahom zabludio nekako komad mesa iz lonaca, u kojima se kuhao objed za nadstojnike zavoda, — a pod nožem se pokazalo, da to nije bio komad mesa iz lonca za nadstojnike, nego komad debele krpe, kakvom su sluge brisale kuhinjsko posudje . . . Viktoru su bili poznati takvi doživljaji iz djačkih internata, ali se smijao, jer je Oskarova i Elvirina mati očito uživala u tome, što može da svojim pripovijedanjem pobudi smijeh. A sred takvoga veseloga raspoloženja naglo se kao prenula i ustala:

— Elviro, mi sad moramo kući, sve nam je ostalo samo . . .

Njezin je poziv io tako odlučan, te je bilo očito, da će biti uzalud svaki pokušaj nagovaranja, da još ostane. Ustale su i oprostile se s Oskarom, a Viktor je pošao s njima, da ih otprati komad puta.

Kad se vraćao kući, već se sunce bilo nagnulo za goru. Nebo je bilo vedro i sav kraj obasjan tihim ugodnim svjetlom predvečerja. Iz šume izdisala je ugodna hladovina, udarci sjekirâ slabo su se čuli iz daleka, kao utonuti.

A pojava Elvire sa sjajnim crnim očima trajno je stajala pred njim . . . Kako su se brzo upoznali i kako mu je sad bilo milo, što je došlo do toga spoznanstva! Zaista, krasna je to obitelj . . . mislio je u sebi . . . I ista prekoredna Lucina skrb za život, koja kao da je graničila sa škrtošću, i njezin strah, kako će Oskar biti odštećen za pretrpljenu bol i izgubljeno vrijeme . . . i to je sad uzdizalo pred njegovim očima vrijednost štedljive žene i majke, koja se plemenito podaje skrbi za svoju djecu . . .

Od tih misli uznosio ga je jaki osjećaj zadovoljstva ugodnom lakoćom duše, u kojoj kao da su trajno svijetlile djetinje, a tako razborite Elvirine oči . . . Kao da se preporadjao u sebi. Nebo, pokrito lakom sivom bojom, i sav zeleni kraj s ugodnim vlažnim uzdisajima zemlje, i isti mukli udarci sjekirâ, što su se kao mukom probijali iz mrke šume, — sve je bilo puno toga vedroga osjećaja njegove duše, iz koje se radjala nova slast i nova radost života . . .

Kad je ušao u koljebu, upitao je Oskara, je li mu bio mio majčin i sestrin posjet, a osjećao je, da je htio tim upitom iskazati sam, kako mu je bilo milo, što su danas tu u njegovoj sobi boravile majka i sestra . . .

Zatim se sjetio bolesnoga momka i pošao k njemu, da ga posjeti.

Sobu, gdje je bio dva dana smješten grozničavi momak, našao je praznu. Vrata i prozor bio je širom otvoren, a nedaleko prozora za kantinom udarao je neki seljak štapom posteljinu.

— Gdje je bolesni momak, što je tu ležao? — upita toga seljaka.

— Otišao . . .

— Je li ozdravio?

Seljak nije odgovarao.

— Jesi li čuo, pitam te, da li je ozdravio? — ponovi Viktor upit.

— A što ja znam! — slegne zlovoljno seljak ramenima i stane udarati žešće štapom po posteljini.

— Sigurno mu je rekao Ivan, da otidje . . .

A Ivan se pojavio iza ugla kantine i govorio smijući se:

— Voli on biti kod svoje kuće . . . Ne bojte se, ne će mu biti ni vraga! . . . Mislite vi, da je on kao što i vi . . . a sto je puta prospavao na goloj zemlji, po njemu je padala rosa i mraz . . . ne bojte se vi za nj . . .

— Dakle ste ga ipak vi otjerali . . .

— Nijesam ga ja otjerao, — opro se Ivan — samo sam mu rekao, da otidje . . .

— A zašto nijeste prije upitali mene?

— Zašto? — odgovori gotovo otresujući se Ivan, — zašto! Vi ne bi dopustili, a što bi od mene radio vaš otac, da dodje iznenada ovamo, pa nadje dva bolesna čovjeka, jednoga u kantini, a drugoga u vašoj sobi! On bi udario na me, kao da je to bio moj posao, a ne vaš: „Kvariš ljude, lopove . . . nijesi ni malo bolji od drugih“ . . . I što bi on još meni izgovorio! . . . Treba psa tući, ako hoćeš da ti bude vjeran, tako on veli . . .

Medjutim pod novim dojmovima duše brzo je zaboravio na bolesnoga radnika. Svu nježnu brigu posvetio je Oskaru . . . a Elvirina nevidljiva pojava kao da je trajno boravila s njima u sobi . . . Što se podrobnije htio sjećati potankosti, kako se tu s njome sreo i upoznao, sve se dalje i nejasnije prikazivao taj dogadjaj . . . dok se napokon nije gubio u nečem, što kao da je bilo proživljeno samo u snu . . . Nije shvaćao sebe ni svojih misli, ni osjećaja, kao što ni toga, kako je onaj kratak čas, što su zajednički blagovali kod stola, prošao kao u saobraćaju davnih znanaca. Da se sad s njome sretne, kao da se ne bi usudio da pokuša nastaviti saobraćaj s istom intimnošću: što je više hvatao u sebe njezinu sliku, ona se sve više odalečivala . . .

I zaista, kad su tri dana iza toga došle majka i Elvira po Oskara, Viktor je bio pred djevojkom izgubljen. Kao da se baš tada pojavila u njemu punom mjerom sva suztežljivost od ženâ, sva nespretnost, sav teški i neugodni poćut duše, kojim je zazirao od ženskoga društva i mnogo puta sav posramljen igrao pred njima ulogu nedotupavoga, plitkoga i besčuvstvenoga mladoga čovjeka . . . Oca je to njegovo ponašanje vazda boljelo, ali zato je mati sva ushićena govorila o tom, kakav će uzorni svećenik biti njezin Viktor.

Sproveo ih je do pola puta i vratio se zlovoljan, skroz nezadovoljan sa samim sobom u koljebu. — Zašto sam se danas pred njom onako nespretno ponio? Kao dijete! Što će ona misliti o meni? — prigovarao je sebi neprestano.

Sjutradan dao mu je Ivan par svilenih ljetnih rukavica i rekao, da ih je u koljebi zaboravila Oskarova sestra.

Kad je osjetio u rukama tu mekanu tvar, prostrujio mu je životom osobit poćut . . . S osobitom snagom ponovio se u njem osjet tople i mekane Elvirine ruke . . . i sjaj njezinih očiju, što su svojim po-

gledom ulazile u njegovu dušu, kao zraka svjetla, što utone u dubinu vode... Jako, naglo čeznuće, da vidi Elviru, gotovo se u isti čas pojavilo s bolju, kad mu je duša slasno počela osjećati novu. neisporedivu stranu života... Pod dojmom toga dvostrukoga osjećaja poželio je samoću i pošao, sklopivši u ruku Elvirine rukavice, u šumu... Poćut te mekane, nježne tvari u ruci kao da se rastakao cijelim njegovim životom... Iz dodira s njome kao da mu je kroz krv strujila slatka snaga, koja omamljuje... Gotovo besvijesno digao je rukavice k licu, disao u sebe miris, kojim su bile natopljene... a onda su stale njegove usne dirati tihim poljupcima mrtvu, mekanu i mirisavu tvar. — Što ja radim? — upitao se u opojnosti... Krv mu je udarila u lice, kao zločinac ogledao se oko sebe... Ali onda opet pod dojmom, koji je sobom spregnuo svu silu volje i razuma, stao je u rukavice utiskivati svoje usne... Kao učaran morao se sav podati vlasti te sile, o koju se lomio svaki pokušaj, da joj se opre... Zahvaćala je u najveće dubine života... Kad bi pokušao, da joj se otme. vraćala mu se sva duša kao nekidljivim vezama k vlasti te sile: još časak... još samo časak!... I s nova i opet s nova cjelivao je mekane rukavice i upijao iz njih u sebe dašak, kojim je mirisalo čitavo Elvirino biće...

Prolazio je dan za danom, a njegova se misao zabavljala samo raskošnim slikama o Elviri. A s time uporedo stalo ga je mučiti čuvstvo osamljenosti i želja, da jê opet vidi. Svuda, a ponajpače u koljebi sretala, ga je svojom prazninom ta osamljenost. Tišina, što je vladala u njegovoj sobi, bila je prije vazda puna prijatnoga života, nijemoga, istina, života, ali on ga je osjećao voljkim razpoloženjem duše, kao što i tihi, a bujni život u samoći duboke šume. U toj sobi, kao što

i u šumskoj samoći, duša mu se voljko podavala dalekim razmišljavanjima i onomu nijemomu, najintimnijemu razgovoru same sobom, koji se ne da kazati riječima nijednoga ljudskoga jezika... A sad se stao osjećati sam, pokopan gluhom i pustom samoćom... U debeloj gredi negdje radio je neumorno crvić kao sitnim svrdlašcem, a to monotono, beskrajno vrtanje sitnim rilcem kao da je uvećalo mrtvi i neveseli dojam praznine... Koliko je neizrecivoga bogatstva i punoće bilo u tom prijatnom prostoru, kad su u njem sjale Elvirine oči i ječao sladki i topli njezin djevojački glas? Iz tih očiju kao da se tu rastakala njezina duša, koja je nosila u sebi blago i vlast iznad svega, što je rodio ovaj svijet... I stao je čeznuti cijelim svojim bićem za tom dušom, što ju je vidio u njezinim očima...

III.

Kazali su mu, da je do Lipovca sat i pô hoda. Uzeo je kartu i našao selo na sjevernoj strani iza šume u kojoj je boravio. S kartom u žepu, ne kazavši nikome ni rieči, uputio se u šumu.

Išao je dva sata kroz šumu, a onda se našao u gustoj i divljoj šikari, iza koje se opet dizala hrastova šuma. Našao je puteljak, što su ga izgazile ljudske noge, zašao opet u šumu i išao prama sjevernoj strani, — a šumi kao da nije bilo kraja. U njezinoj dubini nije se micao ni listić. Kroz krošnje hrastova ljupko se pomaljalo nebo, činilo se, da se visoko gore kao po plavom i glatkom dnu igra lišće sa zlatnom sunčanom zrakom, krateći joj, da se ukrade dolje u otajno skrovište šumskoga života.

Ta mu je samoća prijala. Tu su se napokon posve izgubili udarci sjekire, što ih je, idući ovamo, dugo

slušao, kako su se malaksajući u sve to većoj daljini napokon kao stinuli negdje blizu njega u zraku. Sad se ćutio kao oslobodjen nekih zapreka, što su mu onamo vezale život, a nije bio o njima na čistu, ni odakle se pojavljuju, ni čime, ni u čem stežu njegov život... tek mogao je ovdje poći svojim mislima slobodnije za nečim, što mu je u sebe povlačilo svu dušu... U njoj se zbivalo nešta velika, nešta, poradi čega bi ga zahvatila želja, da klekne tu na šumsko tlo i da se moli Bogu pod utiskom bujne snage toga, što je bilo u isti čas nalik i savršenoj sreći i velikoj boli duše... A onda bi mu misao letjela onamo, gdje su provodili težak život šumski radnici... i nasladjivao se, kako su ga srdačno pozdravljali i pjevali mu šaljive pjesme, da ga razvesele, i govorili o njem jedan drugomu poluglasno, da je dobar... Njegova misao gradila je dalje... Našao se s tim radnicima kao u priči u šumskom carstvu. Njihova lica nijesu pokazivala mukotrpnosti, nijesu bila ni mrka, jer je on neprestano boravio uza njih i donosio im kršćanskim djelima i naukom mir, utjehu i ljubav. Njihov je rad bio začinjen pjesmom i smijehom, u njihovim kućama, gdje su žene odgajale djecu, bilo je obilno kruha i blagoslova. I oni su, počivajući, blagoslivljali svoj i njegov život, i svima je u duši živjelo uvjerenje, da tu vlada božji zakon i da je božja volja, da tako živu ljudi na zemlji... A sred toga blagoslovljenoga života sjale su kao dvije zvijezde Elvirine oči... Svuda... svuda se rasprostirao taj sjaj njezinih očiju... K njoj su pridolazili svi s ljubavlju i s udivljenjem i nosili u svom srcu radost, što je ona medju njima... Njezine oči oživljavale su tim svojim tihim sjajem šumski list i stidno oborenu glavicu ciklame, i vedru visinu, odakle je kroz lišće dopirao trak sunca: sve je oživljavao taj sjaj i u svem se očitovala ljepota i vlast tih očiju, kojima se na poklon prigibalo svačije srce...

Kraj njegove koljebe digla se skromna šumska kapela, u pročelju joj Mati božja s mrtvim Isusom u krilu. Nedjelja je. Seljaci, čisto odjeveni, ulaze svečanim licem u kapelu i krste se blagoslovljenom vodom. A on stupi na desni kraj žrtvenika i govori im o ljubavi, koja usrećuje ljude... Još nitko do njega nije našao ovakih riječi o ljubavi... one gore vatrom, koja grije i podiže život, jer se pretaču iz srca Raspetoga u njegovo srce i širi se u njem svjetlo utjehe, u kojem iznemažu nedaće života. — Kako je dobar! govori o njem narod... i Elvira je uprla u nj zamišljeno svoje sjajne oči i govori s narodom: — Kako je dobar...

— Gospodine! — trgnu ga negdje iz blizine povik krepkoga mladoga grla.

Obazro se, odakle su šuštili koraci kroz šumsko lišće, a k njemu je dolazio sav crven i zaduhan dječak od petnaest godina:

— Traže vas ljudi na sve strane... Ivan se preplašio za vas...

— Kud je put u Lipovce? — upita Viktor dječaka.

— Ej, u Lipovce!... To je na onoj strani, — pokaza dječak rukom — gdje ste vi od Lipovaca!

— Onda sam ja zabludio, — reče Viktor gledajući u kartu.

— Jeste li bili kod šupljega hrasta?... Iznutra je sav opaljen kao dimnjak, — upita ga dječak.

— Bio sam.

— Od onoga hrasta vode dva puta: lijevim se ide u Lipovce.

— A ja sam pošao desnim... na sjever, jer hrast gleda na zapad.

— Kad se dodje do velike doline, — nastavio je tumačiti dječak — gdje teče voda, onda se istom okrene desno . . . dodje se do mlina, od mlina vode tri puta, srednji ide u Lipovce. Tako ste morali ići . . . a kud ste vi došli . . . skroz na drugu stranu! — nasmijao se dječak.

Sjutra dan oko devete ure prebacio je preko ramena kratku lovačku pušku i pošao opet u šumu. — Kamo, gospodine? — viknuo je za njim Ivan, istrčavši iz kantine.

— Idem . . . tamo! — pokaza Viktor rukom prama šumi.

— Kamo ćete, za Boga? Ne idite sami . . .

— Idem u Lipovce . . . da posjetim Oskara.

— A što vam je palo na um? Lipovci su daleko . . . ima do njih tri ure hoda . . . Boga mi!

— Eto, kako se krivo kunete Bogom, — prekori ga Viktor. — Do Lipovaca je ura i pô hoda.

— Za nas! A gdje ćete vi ići kroz šumu kao mi? I zabludit ćete opet lako, kako ste i juče zabludili . . . A ima u šumi zvjeradi . . . i zločestih ljudi, — dodao je Ivan čisto onako, kako se plaše djeca.

— Dobro, dobro, — nasmiješi se Viktor. — Samo vi mene pustite . . . a vratit ću se oko druge ure. Neka me čeka objed.

— A što ću ja, jadna mi majka, ako vaš otac dozna? — jadikovao je Ivan. — Tko će ostati od njega živ!

Ali Viktor je krenuo u šumu.

Još nije bilo jedanaest sati, kad je izišao iz šume i našao se kod mlina, kako mu ga je juče dječak opisao. Mlin je bio pust poradi malene vode, vrata širom otvorena. Kad je stupio na prag, razletjelo se po rupama nekoliko miševa. U mlinu je vladala grobna tišina, kroz

koju je odozdô mekano i ugodno žuboreći tekla voda. Blizu mlina razilazila su se tri puta, pružajući se daleko dubokim glibovima od kolnih točaka kao dugačke, žute i prugaste vrpce, savijajući se oko niskih, oblih i dugoljastih uzvisina, što su se poput oteklinâ dizale u dosta prostranoj dolini. Sunce je žestoko pripicalo, daleko na okolo nije bilo traga životu. Iznad ljubičaste gore kao ispod same nebeske vedrine veličanstveno je plovio orao.

Prešavši brvno preko male i bistre vode u dnu doline, vodio je put oko niskoga brežuljka, obraštenoga grmom, i odmah iza toga brežuljka ulazio na glavnu cestu. Sto koraka prama lijevoj strani vidio je kraj ceste prizemnu, ali ugledno zidanu kuću. Pred kućom se visoko u vis propela dva granata jablana. Razdaleko naokolo blizu malih seljačkih kućica dizali su se čunjevi stogova sijena. Gdjekojemu je na vrhu bio na stožer nataknut lonac, pa se činio iz daleka kao ogromna gospodja u širokoj odjeći starinskoga kroja.

Cestom su išla dva seljaka. Viktor ih je dočekao i upitao za kuću udovice Krekićke. A oni su mu pokazali onu uglednu kuću, pred kojom su rasla dva jablana. Pošao je ponešto uzbudjen prama kući, a kad se primaknuo na desetak koraka, pojavila se u vratima Luce, nadigla nad oči ruku i prepoznavši Viktora rekla veselo:

— Ah, vi ste, gospodine! . . . Kud ste se vi digli ovako daleko, a na ovoj žegi?

— Da vidim, što radi naš ranjenik, — veselo odgovori Viktor. A Luce je na to odmah pokazala rastuženo lice, puno brige:

— Što radi, siromah? Leži uznačice dan i noć i trpi . . . I meni bi, koja sam stara, nestalo na njegovu mjestu ustrpljivosti . . . a jedva njemu mladu . . . U njem

je svaka kapljica krvi živo srebro, pa sad ga zdravim srcem prikovalo uz krevet . . .

Porukovali su se, a onda ga je Luce smiješeći se opet prijazno pozvala, da udje u kuću.

Ušao je u nevelik, ali svjetao, žuto oličen hodnik, a taj čas pokazala se na jednim vratima Elvira. U prvi čas očevidno se zbunila od nenadanoga posjeta, ali odmah se snašla i srdačno se smiješeći pošla prama Viktoru:

— Drago mi je, — reče mu ljupkim glasom rukujući se s njime.

— Došao sam, da vidim, kako je Oskaru, — reče joj — a ujedno da vratim, što je vaše.

— Možda moje rukavice? . . . Ah, dakle su u vas, a ja sam držala, da su mi ispale putem kroz šumu. A Oskaru . . . dobro mu je, tek počima biti nestrpljiv u krevetu. Moramo mu se i smijati. Veli, da se sad bavi izumom, kako bi samo bolesna noga ostala u krevetu, a on da bude slobodan, pošto je zdrav.

— Vrlo ugodan dječak, — reče laskavo Viktor.

— Dobar je . . . i neobično darovit. Da mi Bog dade, da ja svršim i da dobijem mjesto, on mora nastaviti nauke u gimnaziji. Ja učim lako, ali kako on brzo shvaća, toga još nijesam vidjela.

— Talenta treba svuda, u svakom poslu, — mislio je Viktor. — Dobro će mu doći i ako slučajno ne nastavi nauke u školi.

— To je istina . . . ali ovdje nema u što da upotrijebi svoj talenat. Ako baš nikako ne bude mogao nastaviti polazak škole, a on će u Ameriku . . .

— Gledaj, a što ti tu zadržaješ gospodina? — javila se Luce, pokazavši se nešto preodjevena. — Molim, izvolite, gospodine, u sobu. Oskar se vrlo veseli, što ste se izvoljeli do njega potruditi.

Otvorila je prva vrata, a onda su sve troje ušli u sobu, gdje je ležao Oskar. Dječak je bio nešta bljedji, nego obično, a Viktora je dočekao s radosnim smiješkom i očevidno sa srdačnošću prihvatio njegovu ruku . . .

Viktor je sio do kreveta i razgovarajući se sa svima bio iznenadjen, što se u malenom, zapuštenom selu našao u sobi, koja je prostranošću, visinom i namještajem bila kao skroman, ali uzorno uredjen gradjanski stan. Jednostavno pokućtvo bilo je razmješteno ukusno, kao da je izraslo iz toga prostora, a množina većih i sitnijih radnja ženskih ruku zgodno je oživljavala sav prostor i podavala mu otmjeno lice. Širom otvorena vrata vodila su u drugu, jednako prostranu i svijetlu sobu, u kojoj je mogao sa svoga mjesta vidjeti u sredini stol, prostrt vezenim stolnjakom, i u jednom kutu krevet, pokriven kao snijeg bijelim pokrivačem.

— Dosadno vam je, naravno, što morate ležati, — reče Viktor Oskaru.

Dječak se smiješio:

— Dašto, da nije ugodno ležati, kad srce vuče iz kuće . . . Malo čitam, malo drijemljem, malo razmišljam, pa tako prodje dan.

— Smije li se vidjeti, što čitate? — upita ga Viktor pokazavši na knjigu, što je bila do njegovoga uzglavlja.

— Izvolite, — pružio mu je Oskar knjigu, vježbenicu u engleskom jeziku.

— O, — iznenadio se Viktor — vi čitate engleski?

— Sestra me vježba, — odgovori dječak očevidno s ponosom.

A Viktor se obratio Elviri:

— Vi, gospodjice, znate engleski? — reče joj s udivljenjem.

Prije Elvire odgovorila je njezina mati:

— Zna engleski, francuski i njemački . . .

— Molim, — ispričavao se Viktor — ja sam to spomenuo, jer će u nas — pogotovo kod gospodjica — biti rijetkost, da uče taj jezik.

— I ja sam došla samo slučajno do toga, — mirno je odgovorila Elvira. — Kći gospodje, u koje u Zagrebu stanujem, učiteljica je modernih jezika, pa sam imala prilike, da uza nju naučim . . .

— Vas veseli učiti engleski? — upita Viktor Oskara.

— Sad me veseli, kad već ponešto razumijem.

— Njemu to može mnogo vrijediti, — mislila je Elvira, a Luce je, ustajući, dodala važno:

— Sve, što čovjek nauči, može mu jednom vrijediti. Muškarac, ako ne izuči škole, što da radi ovdje? U ovom kraju, gospodine, već nema nikomu žitka. Ja sam stara, ali on je mlad, pa treba da se nauči okrenuti i u tudjem svijetu. — Na to se ispričala i izišla, a Elvira je nastavila njezinu misao:

— Danas se već mnogo našega svijeta seli u Ameriku . . . a sve su to sami neuki, neupućeni i nepismeni ljudi, koji ne poznaju ni kojega tudjega jezika. U tudjinu hrle na sreću . . . Idu na rad, a hoće li odmah naći rada, kakav je to rad, kome će raditi, uz kakovu nagradu — o tom redovno ne znaju ništa . . . Samo odlaze jatomice, gotovo biste rekli gonjeni jednako nekim životinjskim instinktom, koliko i nuždom, što ih tjera s rodjene grude . . .

— Da . . . i ja sam se silno razočarao, — reče Viktor i odmah zamijeti, da je Elvira htjela još nešta reći. — Molim, gospodjice, ja sam vas, čini mi se, prekinuo . . .

— Izvolite . . . nije osobito važno, što sam htjela reći . . .

— Razočarao sam se, jer sam čitao u našim novinama, u mnogim knjigama, koje pišu o narodu, a i u razgovoru sa kolegama priviknuo slušati riječi: tješimo se, jezgra je naroda zdrava, naš seljački stalež nepokvaren . . . A nije istina, da se u naš seljački stalež nije uvuklo dosta pokvarenosti. Dopustit ću, da i nije, ali što koristi govoriti o zdravlju tê jezgre, kad je u trajnoj zapuštenosti snižena do životinje? Naši seljaci živu bez samosvijesti o svojim najprimitivnijim društvenim i političkim pravima. Oni naprosto živu u uvjerenju, da ta prava za njih nisu, a život, dnevni dogadjaji, vlast staleža, žalibože, utvrdjuje ih u tom ubitačnom uvjerenju. Uzmite, da je taj najbrojniji dio naroda, jezgra naroda, vojska, s kojom imamo da izvojujemo svoja narodna prava: što će početi najbolji generali s tom vojskom u ratu, gdje se ne bije oružjem, nego ljudskom sviješću, obrazovanim pogledom za sadašnjost i budućnost? Tko može da računa na taj zapušteni narod? Oni, koji pišu u novine i u knjige o toj zdravoj jezgri, ne samo da ne misle na to, kako bi toj zdravoj jezgri trebalo privesti sokova, da bude plodna, nego oni nijesu nikada pomislili na to, da se uvjere iz bliza, iz dodira: kakva je i po čem zaudara ta jezgra? . . . Ja kroz dva tjedna motrim taj hrvatski seljački puk, pa žalibože dolazim do drugoga uvjerenja, nego što su mi ga o tom podale naše novine i knjige.

— Ah, knjige i novine! — reče Elvira s osobito ozbiljnim izražajem, koji je dražesno pristajao njezinomu mladomu licu. — Jede Theorie ist grau, veli Goethe, a kad upoznate ovaj seljački narod i njegov život, pa čitate što o njem pišu knjige i novine, vjerujte, onda vam se sve te fraze o jezgri naroda prikazuju — ako se može reći — dvostruko grau . . . Mene bi do suza razboljelo i rasrdilo, kad sam imala kadikad prilike u našem za-

vodu doći do kakih vanjskih novina, koje najradje govore s porugom o našem narodu na Balkanu i drže ga kao da je nepristupan njihovoj zapadnoj kulturi. Oh, i kako je ovo darovit narod! ... Ali kad bih na samu razmišljala o nekim stvarima, što bi ih čitala, morala sam s bolju i postidjena priznati, da je u onoj zlobi tudjinaca i istine ... Da zavirite još dublje i dalje u koljebe našega seljaka, vi biste se gdjekada zgrozili, kako se tu živi ... Gdje on spava ... i što jede ... kako timari svoju stoku ... kako unovčuje svoj prihod ... i tako dalje.

— Ja motrim te ljude samo u šumskom radu svoga oca ... Ah, kakav rad za čovjeka! Čemu ovakovo mrcvarenje, a za kakovu odštetu? — pitam se često, a odgovor je vazda isti: da se živi! ... Ali zašto ovako?! Zar je ovo sve, što je sudbina donijela ovomu narodu nakon stogodišnjega prolijevanja krvi, da obrani prag, preko kojega se išlo u srce Evrope? Zar bi mu danas bilo gore, da je — izmoren borbom — položio bio oružje i rekao Turčinu: „Idi preko moga praga, ali uz uvjet, da poštediš moju kuću? ...“ Oh, kako mi se ljuto zajela u srce riječ jednoga seljaka, kad sam pred njim pomilovao ljude, koji se za neznatnu odštetu mrcvare radom, što ga danas svuda u civilizovanom svijetu obavljaju strojevi: „Mora se živjeti, gospodine“, rekao mi je ... Od tada često mi se pričini sav ovaj kraj, kao da se preda mnom otvara pustoš ... strašna, neutješiva pustoš s tlom, koje ne može radjati, jer nema sokova za sjemenje, što padne u nj ... sa suncem, koje ne grije, nego pali i izgara ... Takvim mi se pričinja taj kraj ... i bez nade život ovih ljudi ... Ja, otvoreno ću priznati, počnem zdvajati ... a toliko me je, mogu reći, do juče uznosila fraza: nemojmo zdvajati, jer je jezgra naroda zdrava! ...

— Zdvajati? — reče zamišljeno Elvira nabravši malko visoko, glatko čelo medju malim obrvama. — Ja sam ženska ... hoću tim da rečem, da nijesam imala prilike raspravljati politička pitanja ... jer vi, koliko shvaćam, idete s toga gledišta. No što se tiče našega seljaka, to je — barem u ovim krajevima — doista zdrav narod. Jedno desetgodište učinilo bi, za što bi drugdje trebalo možda pedeset godina. O, da! I ovi ljudi i ovaj kraj i te kako bi se dao podići!

— A ja — možda pod dojmom, koji me je mogao kao novost odviše zahvatiti — nijesam, vidite, gospodjice, takav optimista. Vjerujte mi, što evo samujem u svojoj koljebi, razmišljao sam o tom, pa kojim god putem udarim, vraćam se na jedno: da je ovako malenu i osiromašenu narodu, rascijepanu raznim religijama i rastrganu raznim političkim upravama, teško pomoći ... Recite, kako ga podići u ovim prilikama, što vladaju njime? Materijalno se podići ne može bez veće političke neovisnosti; do političke neovisnosti ne može doći bez probudjene i ustaljene narodne svijesti; bez materijalnoga blagostanja ne možemo se uzvinuti do političke narodne svijesti — eto, nije li to gotov circulus vitiosus? ... Kako dakle?

— Vi mene odviše pitate ... Što vam ja s malim krugom svoga znanja i s još manjim iskustvom mogu na to reći? Tek ovako crno ne vidim, kao što vi vidite. Narod je naš darovit, sjajno darovit, a moderna sredstva, plodovi znanosti oko podizanja narodnoga gospodarstva valjda bi se i ovdje dali s uspjehom upotrijebiti. A da se naš seljak otme jedan put siromaštvu, da vi vidite u njega gospodskoga ponosa! Ovako je ubijen ... ne haje ni za što, kad mu sve misli pojede briga za svagdanji kruh. Dašto, sad ne mare za nj, ali valjda neće tako uvijek ostati. I seljak počima otvarati oči ...

*

— Prije će se, bojim se, svi oni iseliti u Ameriku, nego što dodje do toga, da se racionalnim gospodarstvom podigne ovaj kraj, — mislio je Viktor.

— O, ne vjerujte . . . Idu u Ameriku, ali se i vraćaju . . . A kad ste već spomenuli Ameriku, vidite, ja sam čula i mnogo čitala protiv toga, što nam je narod stao ići za zaslužbom u Ameriku. A ja ne vidim u tom zla, nego naprotiv: dobro.

— Zaista, gospodjice? — iznenadio se Viktor.

— Molim vas: naš čovjek zasluži obično tamo za par mjeseci toliko, da se otme progonu vjerovnika, da namiri općinske i državne daće i da namakne obitelji, što joj treba za život. Ali što je više — kad se vrati naš čovjek iz Amerike, on donese sobom smisao za uredjeniji život u kući, što ju inače vrlo često dijeli sa svojim blaščetom . . . A što je najviše, u Americi se upozna s naprednim svijetom i s modernim idejama ljudskoga društva, s pravima čovjeka, općinara i državljana, pa ne će, kao što je sada naučan, ponizno moljakati u općini i kotaru svoje pravo, ni zatomljivati svoju ljudsku svijest s onom poznatom: Bog visoko, a car daleko . . .

— I ta pomama za Amerikom — oprostite, gospodjice — vama se prikazuje, kako se veli, u odviše ružičastom svjetlu . . . Strada nam tamo mnogo naroda, a napredne ideje, kako ih zovete, ja ne znam, jesu li za naš narod.

Elvira je jedva opažljivo stisnula ramena:

— Mi smo možda odviše tjesnogrudi . . . a što ih tamo i zaglavi, dašto, da je to žalosno, ali takvu daću traži život . . . Mnogi, dašto, i inače stradaju. Idu skroz neupućeni u tudji svijet i bez poznavanja jezika, pa za dugo vremena blude, stradajući beskorisno, kao da su otisnuti u pučinu u čamcu, kojim ne znaju upravljati. Eto sad smo nehotice došli na ono, što sam htjela malo prije reći, da sam naime upravo poradi toga još prošlih praznika počela učiti Oskara engleski jezik. Sad već zna toliko, da se može sporazumjeti o svim običnim pitanjima u tom jeziku.

Na vratima se pokazala Luce.

— Vi ćete, gospodine, — obratila se k Viktoru — biti svakako naš gost.

S veseljem prihvatio je Viktor i pogledao na sat. Bilo je pola dvanaeste. — Tek kad sam ovdje, dužnost mi je, da posjetim gospodina župnika.

— To mi je rodjeni brat, — reče ponosno Luce . . .

— Znam, da je vaš brat, to mi je kazao Oskar. Ako me bude gospodin župnik silom ustavljao na objedu, ja ne znam, kako bih se ispričao?

— On će vas sigurno zaustavljati, o tom ne sumnjam. Ali tamo gospodari još netko drugi, — dodala je ujedljivo Luce. — Bog zna, kako ćete se vi svidjeti njegovoj gazdarici . . . Ona se bani u župnom dvoru već sedamnaest godina, upravo od njezinoga poroda, — reče pokazavši na Elviru. — Medjutim govedje juhe ne ćete dobiti ni tamo, a pile se može prirediti, kadgod ushtijete. Ako dodjete k nama, ta znate da će nam svima biti milo.

Župni dvor bio je odaljen oko dva kilometra od Lucine kuće. Putem razmišljao je Viktor sav ushićen samo o tom, kako je Elvira razumna djevojka i kako se krasno dade s njom razgovarati . . .

Župni dvor bio je prizemna, stara, ali očevidno u redu držana kuća. Red i čistoća u dvorištu bila je uzorna. Pred ulazom u kuću ispod strehe bila je na tlu rogoza i stare vreće, a čim je Viktor tu stupio, čuo se iz kuće ženski glas:

— Noge otrti!

Svjetao hodnik bio je prostrt starim sagovima, sve do vratâ, nad kojima je bio napis: „Župni ured“.

Pošao je prama tim vratima, a tad je čuo iza sebe isti ženski glas, što ga je prije pozvao, da otare noge:

— Koga tražite?

— Gospodina župnika.

— Što želite?

Pogledao je visoku, šezdesetgodišnju ženu krepka stroga lica i neobično jakih bokova.

— Mogu li govoriti s gospodinom župnikom? — upita ju.

— Tu je, — pokaza mu rukom na vrata omjerivši ga strogo svojim energičnim licem.

Župnik Hrastina, neobično razdebljan gospodin od šezdeset i šest godina, guste kao ovca bijele kose, sjedio je u velikom starinskom, zeleno prevučenom naslonjaču. Do njega su na podu ležale novine, a sudeći po mrtvo obješenoj dolnjoj usni i stisnutim očima, činilo se, da je stari gospodin taj čas drijemao. Ne mičući složenih ruku s velikoga trbuha slušao je mirno Viktora, a onda mu pokazao na stolicu:

— Sjednite.

Isprva trom u razgovoru oživio je stari gospodin, kad mu je Viktor pripovijedao o životu u sjemeništu. Svaku izjavu Viktorovu popratio bi primjedbom: — Tako je bilo i za mojega doba pred četrdeset godina... Ili: — Kad sam ja učio teologiju, bilo je to skroz drugačije... Već je bilo odzvonilo podne, kad je Viktor ustao, da će se oprostiti, ali ga župnik nije pustio:

— Vi ćete biti moj gost... da kako bi inače bilo? — Pozvoni zvoncem, što je bilo na stolu tik naslonjača, a odmah zatim pojavi se na vratima ona visoka žena sa strogim licem i jakim bokovima:

— Zapovijedajte, velečasni? — upitala je ne ušavši u sobu.

— Imamo, Ano, kod objeda gosta, — odgovori župnik i pokaza na Viktora.

Žena stupi u sobu.

— Neka bude, kad vi, velečasni, zapovijedate... Ali s voljom mi baš nije taj gost... Zašto da to odmah ne rečem?

Nastade neobična situacija. Župnik je pružio na svom kratkom, debelom vratu glavu i začudjenim i u isti mah radoznalim očima gledao iz naslonjača u ženu. Njegova jaka dolnja usnica, činilo se, kao da se taj čas dvostruko objesila. Viktor je bio u prvi čas osupnut... ali odmah se stao snalaziti i sjećajući se Lucinoga suda o župnikovoj kuharici mislio: Toj ženi ili nijesu na mjestu svi kotači... ili je to neko zaista vrlo bezobrazno čeljade... A dotle je počela pripovijedati žena strastvenim tonom, glasom i načinom, koji je odavao, da joj se živo ponavlja u duši zgoda, o kojoj je kazivala:

— Kad sam se ono lane vraćala s proštenja k Majci božjoj, slomila se sred puste ceste jedna osovina na kolima. Kiša je pljuštila, kao da se nebo otvorilo, i ja stajah sva zdvojna i izgubljena na tom pljusku sred ceste u najvećem blatu. Do prvih kuća, gdje se dalo zakloniti od nevremena i osovina promijeniti, bilo je više od pô sata. Pomislite, velečasni, u kakvoj sam se ja neprilici našla... Od nevolje i boli sve su mi ovake suze same niz lice kapale. U to kao samo poslanstvo iz neba jure ovamo cestom pokrivena kola. U njima samo jedan gospodin i s njime jedan lugar. Dadem kočijašu znak, da ustavi, pristupim kolima, poklonim se i lijepo umolim gospodina, da me uzme i poveze do prve kuće. Vidjela sam odmah, da mu nije

pravo, što ga molim ... Najprije je nešto mumljao, a onda glasno i jasno rekao kočijašu:

— Samo goni! ... Treba nam tu popovske kuharice! ...

I odjurio kolima, a ja ostala kao ošinuta sred blata na najvećem pljusku ... A znate li, velečasni, tko je bio taj gospodin? Rodjeni otac ovoga mladoga gospodina ...

Časak je vladao mûk, a onda reče Viktor, smijući se:

— Otac je bio zle volje, kao što je vazda, kad ima posla s lugarima.

I župnik se smijao:

— Šalio se ... bila je šala ... Jerković nije takav čovjek.

— Šala? Hvala lijepa na toj šali! — srdila se žena. — Pô sata makljati pješke po najvećoj kiši i najvećem blatu, to je zaista lijepa šala ...

Viktor ustane:

— Izvinite, velečasni, što se ipak ne mogu odazvati časnomu pozivu ... Ja sam naime danas kod objeda gost vaše gospodje sestre.

— Luce? A! — Župnik je bio iznenadjen: — Kako to?

Viktor izpripovjedi, kako je držao svojom dužnošću, da posjeti Oskara, i onda se oprosti sa župnikom.

Vraćajući se cestom bio je uvjeren, da je hinio uvredu, kao što i neprijatno čuvstvo, što ga je tobož ponio iz župnoga dvora. Da se otac onako ponio prama Hrastinovoj kuharici, o tom nije sumnjao. Jer on nije — izim svoje zabave — trpio ženâ. Što se našao s lugarom u kolima, bilo je po svoj prilici poradi posla u šumi, a on je svu tu gospodu, što su čuvala šumu, držao zaprekom slobodnoga rada i stjecanja i pozivao

se ozbiljno na to, da u starinska vremena nije bilo šumara, ni lugara, sjeklo se slobodno, pa je šume bilo dosta ... On je dakle njoj odsjekao onako u zlovolji ... Medjutim Viktor je hvalio u sebi neočekivanome slučaju, što nije morao ostati u župnom dvoru na objedu, jer je živo žudio, da bude opet u Elvirinom društvu.

Elvira i mati joj još su sjedjele za stolom, kad je ušao u sobu. Ponudile su ga piletinom i tjesteninom, Luce je donijela iz vana i vina. Ona je očevidno nestrpljivo čekala, da čuje, kako su primili Viktora u župnom dvoru. Napokon se nije mogla svladati, pa ga upita pritomljujući silom goruću izvjedljivost:

— A kako su vas dočekali tamo? ... Je li vas vidjela ona?

Viktor se nasmijao:

— Vidjela me je ... Naš je prvi susret bio dosta neobičan ... čudan.

— Molim vas! — reče tiho Luce i namjesti stolicu bliže k Viktoru.

Viktor stane riječ po riječ pripovijedati, što je doživio, a pripovijedajući je osjećao, kako se Luce srdi i u isti čas širi od zadovoljstva, što se Ana i pred njim tako bezobrazno ponijela ... A iza toga počela je njezina pripovijest o tom, kako je došla ovamo u Lipovce k bratu u župni dvor, kako je s njime živjela kao u raju, dok se nije doklatila od nekud ta Ana, pa jê iz župnoga dvora istisnula ... kako ta Ana i danas još trajno odbija brata od nje ... Luce je pripovijedajući to svaki čas zapadala u visoke, vrišteće tonove, srdila se plakala, čas proklinjala brata, a onda opet tvrdila o njem, da je vrlo dobra srca, ali da je ta Ana, puna neiskazanoga zla, umjela da ovlada njime ...

Elvira je nekoliko puta presjekla riječ majci:

— Ah, majko, kad ti ne znaš kratko i mirno kazati... Ovako se samo uzrujavaš, a čemu? Opet će ti škoditi.

— Pusti... neka gospodin čuje sve, — odgovorila bi joj mati. — I on će danas sjutra biti svećenik, pa će mu možda vrijediti štogod, da znade i ovo...

Elvira, očito od brige za majku, tužila se na sparinu u sobi i ponudila Viktoru, da podju u vrt.

— Ne smije se majci spomenuti ta ujakova gazdarica, — rekla je Viktoru, kad su iz dvorišta ulazili u voćnjak, i tražila idući, gdje će nastaviti neki ručni posao, što ga je nosila u ruci. — Svaki se put uzruja preko načina... a sirota nije zdrava... Dašto, da joj je krivo učinjeno... ali ujak ipak nije kriv...

Išli su putem, što je presijecao ravnom crtom šljivik. Zrak je bio mrtav i pretopao, lišće je i nezrelo voće na šljivama mirovalo, kao da je izmoreno malaksalo na suncu, što je snažno žeglo i dizalo na svojim zrakama sa zemlje miris poluuvehle trave... Šljive su poput šumskoga drveća rasle neobrezane, s neuredjenim krošnjama, gdjedje s polomljenom granom, što ju je skrhao još zimus vjetar, ili još prije jeseni seljak, koji je pobirao plod... Ispod najgušćih šljiva bila je u zemlju učvršćena klupa, ispred nje nevelik, od dviju dasaka zbijen stol.

— Ovo je moje najmilije mjestance, — pokaza Elvira na stol s klupom; — kad nijesam zaposlena u kući, tu radim, čitam i — sanjarim — dodade smiješeći se.

I Viktor se smiješio:

— I sanjarite?... A onda je dodao s mükom, kao da ne zna, je li mu dopušteno tako govoriti: — O čem radi vaše sanjarenje, ako smijem pitati?

— O svem... a najviše o mom budućem životu.

— To je zaista široko polje za sanjarenje, — reče smeteno Viktor i obori oči, kao da naknadno ispituje smisao svojih riječi.

— O, ne, ja se stegnem na skroz uzak krug, — veselo odvrati Elvira.

— Ako je samo dosta mjesta u uzahnom krugu za kombinacije vaših misli o takvom predmetu, — pogleda Viktor smjelije u njezine oči.

— Dovoljno...

— Onda sam doista znatiželjan, čim se sretaju vaše misli u tako uskom krugu?

— Vi neprestano, čini se, mislite na neko romantično sanjarenje, — smijala se Elvira, pokazavši poput brata dvije zamamne jamice na krajevima ustiju. — A nije — dodade ozbiljno. — Kombiniram, s kime ću se sresti, kad dodjem medju narod kao učiteljica, i kako će se napram mojim idejama ponašati ti ljudi, s kojima ću se sresti... O, koliko svakojakih ljudi sreta moja fantazija... kako sam više puta smjela, gledajući svojim nutarnjim očima, kako se preporadja ovaj teško zapušteni kraj i njegovi ljudi...

— Dete, da čujem, gospodjice, — reče polušaljivo Viktor, a u sebi je osjećao osobitu slast od idealnoga sklada, što je izlazio iz Elvirinih ponekud naivnih riječi i njezine pojave.

— Ah, nije vam to tako zanimljivo... ideali sa svojstvom, koje karakteriše sve ideale: da se obično ne dadu ostvariti...

Viktor je časak razmišljao, a onda je rekao s uvjerenjem:

— Škola i crkva, ako rade složno, mnogo mogu učiniti.

— Mnogo mogu dobra posijati, to je istina. Ali...

— Ali?

— Crkva, a pogotovo škola nema ni vlasti, ni sredstva, da djeluje u narodnom životu i izvan nauke riječima. Zato je većinom ono, što djeca u svojoj nejakoj dobi nauče u školi, kao kiša, koja padne na pločnik: smoči, ali se ne upije... Ili ako hoćete, ona nauka u školi, to je sjeme, — a djela, primjeri, to je vlaga, bez koje se ne može razvijati sjeme u zemlji. I jedno drugo — zdravo sjeme i vlaga neotklonivo je nužno, da bude ploda.

— Oprostite, gospodjice, — govorio je ponešto zbunjeno Viktor — čini mi se, da vas pravo ne shvaćam. Malo prije shvatio sam vas kao buduću idealnu učiteljicu... a sad govorite, kao da ne vjerujete u uspjeh školskoga rada.

— Molim, ne tako, — oprla se ozbiljno Elvira. — Ja držim, da je rad škole dobrim dijelom izgubljen, ako na seljaka poslije ne djeluje praktičnim, racionalnim radom njegov okoliš. Od škole se zahtijeva sve, a ona za pravo baš u pogledu narodnoga blagostanja, o kojem ovisi sve drugo, ne može učiniti ništa, ako svojim primjerom i radom ne djeluju medju narodom oblasti, imućni rodoljubi, koji su ujedno napredni narodni gospodari... Ja to govorim i iz knjiga, ali, vjerujte, i iz iskustva.

— Iskustva? — Viktor ju je pogledao, zanoseći se osobitom milinom, kojom je bila uljepšana njezina ozbiljnost. Vi tako — mladi...

— Ne čudite se. Mi, koji odrastemo na selu, stječemo ranije iskustvo. Knjige su mi doduše otkrile način, kako da gleda i prosudjuje život obrazovan čovjek... Molim vas, da spomenem evo, što pred sobom gledamo, na oko neznatan primjer. Gledajte ovaj šljivik. Meni, kad god ga pogledam, dodje misao, da se prama njemu postupa nepravedno, maćuhinski. Neobrezan, neočišćen,

polomljenih grana, ostavljen sam sebi i svojoj sudbini od onoga dana, kad su ga zasadili. Moja je majka vrlo razborita žena, pa ja, vidite, ne mogu uputiti ni nje ni brata, kako bi bilo bolje i ljepše, da se i tomu drveću posveti neka njega. Mati i brat odgovaraju mi: „Da ih treba rediti, i drugi bi ljudi tako radili..." Drugi ljudi! Za njih počimaju i prestaju ljudi ovdje, gdje oni živu... Eto: da sam ja učiteljica, koja upravlja školskim vrtom; da je tu župnik (moj ujak nema smisla za gospodarstvo), koji bi uzorno redio svoj voćnjak; da je tu imućnih ljudi, ili vlastele, koja uzorno obradjuju svoje imanje; da su na čelu općini ljudi, koji shvaćaju doseg gospodarskih pitanja: ja znam, da bi bili drugačiji ljudi, o kojima govori moja majka, i da bi ona bila prisiljena prilikama, u kojima bi tada živjela, da drugačije sudi o tom, kako se ima rediti voćnjak. A takvih vam se pitanja otvara bezbroj, kad poznate život našega seljaka i život naprednih krajeva...

Viktoru se činilo, kao da je Elvira pred njim naglo porasla. Kakvo bistro i ozbiljno shvaćanje u tako mlade djevojke!... Kakva pitanja nju zanimaju!

— Doista, gospodjice, — reče joj s udivljenjem, — vi opažate dublje... Ja priznajem, da sam pogledao samo površinu i već si utvarao, da sam vidio sve... Uvidjam, kako se nama, koji živimo daleko od naroda, malena i neznatna čine pitanja, koja odlučuju njegovim životom. Mi zahtijevamo od naroda sve, a ne damo mu ništa...

— Istina, ja sam imala prilike da gledam... Prije sam držala i ja, da je najbolje ono, što sam gledala kod kuće. Poslije sam čitala, slušala i počela gledati, pa je pred mojim očima pukla velika razlika... Slučaj je htio, da sam svih ovih godina, što učim u Zagrebu, bila svakoga Uskrsa gost na imanju jedne

svoje saučenice. Njihovo je imanje u Kranjskoj blizu štajerske medje. Što sam ja tu vidjela! Stoka, obdjelavanje zemlje, sprave, kojima se to obavlja, čuvanje priroda, kuće, gdje stanuju ljudi, štale ... u kratko: sve je to stajalo preda mnom, kad sam prvi put gledala, kao uzorno izradjeni model, a ono, što sam bila navikla gledati kod kuće, prikazalo mi se tada istom u svojoj pravoj slici: kao loše oponašanje toga modela nemoćnom i nevještom rukom ... Sve, izim vanjske pojave ljudi, jer su naši seljaci (ah, samo da ne govorim o njihovom shvaćanju čistoće) ljepši ljudi, u njihovom licu i govoru očituje se bez sumnje i dublji i bistriji duh, nego tamo ... Ali što to koristi, kad ih moramo eto gledati kao krasan materijal, koji čeka na vještu ruku, da ga izdjela ... kao skupu rudu, koje nema tko dignuti iz zemlje ... A tamo su vlastela, koja uzorno obradjuju svoja zemljišta ... tako radi župnik, pa tako radi i seljak. A naš je čovjek prepušten samu sebi, pa još ima ljudi, koji mu s visoka spočitavaju, da plete kotac kô i otac ...

— Recite mi, gospodjice, — reče Viktor iza stanke, naslonivši o jednu ruku lice i gledajući joj ravno u oči: — kako to, da su vas tako rano stala zanimati takva pitanja ... Ja sam doduše vrlo malo općio u ženskom društvu, pa je to možda i predsuda u mene, što mislim, da se takvim prozaičnim pitanjima ne mogu baviti mlade gospodjice.

— Što se toga tiče, ja mogu govoriti samo o sebi — tiho se smiješila Elvira, pogledavši Viktoru u oči. — Bit će to naime stvar temperamenta, prilika i društva, u kojem tko živi, dakle i odgoja ... Ne tajim, ja sam navikla slušati svoju majku, da govori najradje o skrbi i o teškoći života, pa je možda i to djelovalo ... A gledajte moje selo, gdje sam se rodila i odrasla, kako

je pusto, neveselo i siromašno ... i to je moralo upisati svoj utisak u moju dušu.

— Ja moram reći, gospodjice, mene to udivljuje... pa ipak — ipak mi se čini gotovo nevjerojatno, da tako mladoj gospodjici prolazi najpoetičnije doba života samo u takvim ozbiljnim i neveselim mislima.

— Samo? — nasmiješila se Elvira, jače pokazavši na krajevima usta dvije udubljene jamice. — Zanimam se ja i drugim stvarima, ali mi smo danas, ne znam ni sama kako, uronili skroz u pitanje o narodnom gospodarstvu ... U ostalom, kad je riječ o tom, tiče se to prirode i ljudskoga života; a u čovjeka izazivlje dotjecaj s prirodom i s ljudima toliko misli i čuvstava, da je nemoguće govoriti o kakvom „samo". Ali zašto kažete: „neveselim" mislima? Nipošto nijesu nevesele, kad se na pogled neugodnih činjenica pojavlja u duši stalno uvjerenje, da tome ima pomoći i da ta pomoć mora doći. Jer ja uvijek držim, da će biti jednom onako, kako si ja pomišljam ... Najposlije nije to neizvedivo.

— Kako to mislite, gospodjice?

— Nu eto: da ja dodjem kao učiteljica u ovako zapušteno selo, gdje se nadje jednakih misli sa mnom o podizanju narodne svijesti i blagostanja župnik, načelnik, bilježnik i trgovac ... Zar je napredak nemoguć?

— Nipošto ... Eto, na primjer, da ja budem župnik, gdje vas zapane učiteljevati, u meni biste našli suradnika ... Tek ja sâm po svom uzgoju u gimnaziji i u teologiji ne bih bez vodje imao za te stvari ni prave volje, ni dovoljno energije ... Ali uz vas — nije dorekao i zarumenio se.

Elvira ga pogleda, pogled joj je ostao časak vrlo ozbiljan, a onda se odmah nasmiješila i ona:

— Pa zašto ne? Što se postiglo drugdje, zašto da se ne postigne s našim čovjekom? Koliki je filosof ovaj seljak!... Vi biste njih morali čuti, kad se sami sastanu na razgovor!

Bili su kao umoreni razgovorom i sjedjeli neko vrijeme šuteći jedno pored drugoga. Žega je bila popustila, zrak se stao gibati ćuhom, na kojem je živahno igralo lišće u šljiviku. Kod ulaza u voćnjak pod prvim šljivama pokazala se Luce.

— Došao je po vas dječak, — reče Viktoru. — Ali prije morate uzeti kavu... Elviro, ti prostri tu u vrtu, u sobi je sparno.

Viktor se srdio na Ivanovu poruku, da ide kući. Činilo mu se, da ga to prikazuje pred Lucom i Elvirom nedoraslim i nesamostalnim... Taj je njegov osjećaj niknuo pod utiskom razgovora s Elvirom, pred kojom je — mladjom i sitnom gospodjicom — igrao ulogu neiskusnijega...

— Zašto on šalje po me? — reče srdito, pijući kavu, i odmah pokušao da prikaže Ivana smiješnim: — Njemu se hoće silom, da igra prama meni ulogu skrbnika... Zaista je u tom smiješan...

Na to primjeti Luce:

— Ne smijete mu zamjeriti. Sad je pet sati, a da vas sama zateče u šumi noć, bilo bi vam neugodno... i zabludit biste mogli... A kad su se i Elvira i Viktor iznenadili, da je već pet sati, dodala je Luce: — Da što mislite? U razgovoru, molim vas, leti vrijeme jednako, kao što i u poslu.

— Kako je to razborita djevojka...: mislio je Viktor o Elviri putem... I kako je to neobičan sklad, to ozbiljno shvaćanje života i nježna ženska duša u glasu, u očima i u cijeloj gotovo još djetinjoj pojavi... Kako će to biti divna žena!...

Tad se sjetio neugodnih prilika u svojoj roditeljskoj kući. Njegov je otac dolazio u kuću, samo kad bi morao, s majkom je govorio takodjer, što je upravo morao da govori, a često bi joj, osobito prije, spočitavao:

— Ti nijesi nikakva žena. Dodijavaš gospodinu Bogu neprestanim moljenjem i misliš, da si time obavila sve svoje dužnosti prama Bogu i ljudima. A ne znaš, da se Bogu ne može dopasti tvoja molitva, jer griješiš kao žena, što si me odbila od kuće i što si kriva, da poradi tebe vrijedjam često Boga... Ja ne mogu, kao drugi muževi, užiti u kući radost, da se s tobom porazgovorim... da se veselimo obadvoje, kad mi posao uspije, ili da me utješiš, kad mi što ne podje za rukom... Kakva je to žena! Da sam dobio drugu ženu, ja bih s njom stvarao čudesa. A tebe osjećam kao kamen na vratu... Mjesto da mi podižeš volju, ti si je ubijala...

Od toga dana nije propustio Viktor niti jednom, da ne posjeti Lucinu kuću. Ivan se zgražao. Jednom je Viktor čuo iza sebe, kad je zamaknuo u šumu, Ivanov glas:

— Opet ga nosi djavô... Evo kiše... Što mi on zadaje brige!

— A kamo će? — upitao ga je netko.

— A kamo će! — ljutito se otresao Ivan. — Otac mi je njegov naložio, da pazim na nj kao na svoje oči... a sad mu se dopala u Lipovcima djevojka, pa je svaki dan tamo.

— E, moj sokole! — reče na to, smijući se, drugi glas. — Kad se njemu sviknula djevojka, otet će ti se, pa da ga svežeš lancem...

— Što njih zanima! — srdio se Viktor... Ali usprkos tomu on je i dalje redovno posjećivao Lucinu kuću...

IV.

Luce je došla k bratu župniku u Lipovce kao djevojka od dvadeset i tri godine. Deset godina probo-ravila je u župnom dvoru. Bila je doista radina dje-vojka. Zanimao ju je rad na polju, u vrtu i u kući. Narod je bio dobar, župni dvor u očima svih župljana kao sijelo blage neke oblasti i gospodstva. Isprva često bi uhvatilo Lucu čeznuće za rodnim krajem, osobito za morem. Bili su ona i brat rodom s vinodolskih brežu-ljaka, što su se prostirali iza gologa primorskoga brda, puni nasada loze, smokava, badema i bresaka i bili otvoreni prama morskoj pučini, vazda živoj od brodova i barkî, talasanoj sad smedje-zelenim valovima od tople jugovine, sad uznemirenoj burom, sa srebrnim bijelim prahom vode, u kojem se odsijevalo zlatno sun-čano svjetlo — a sad uzigranoj kao smaragdi modrim talasima s bijelim obrubom od britke tramontane. Falio je Luci život na obali toga vazda živoga elementa, ko-jemu je površina, utroba i dno vazda te vazda novo i drugačije, vazda živo, sad nestašno u svojoj blagoći, sad veličanstveno u svom bjesnilu. — Falile su Luci nje-zine drugarice, njezine tetke, kume i susjede, njihovi razgovori, uspomene prošlih doživljaja, jadikovanje, šale, ogovaranje, kavge, spletke i psovke . . . Svaki joj je dan isprva sve to dolazilo na pamet i poput crva rovalo čeznućem u srcu . . . Sve se nadala, da će bilo kada zapasti gdje u primorju koja plovanija brata, kojemu je od štovanja prama njegovu sv. redu govorila: „go-spodine“ . . .

Isprva joj je falio i miris mora i pogled na pri-morski kamen i slatka melodija čakavskoga narječja... a poslije falili su joj i oni momci, što su se vraćali iz daleka svijeta, išli ponosito selom, junačili se i preko-

mjerno hvalisali s prikritom željom, da se istaknu pred djevojkom, koja im je mila . . . I u Lipovcima je bilo kršnih i krasnih momaka, ali nijedan se nije usudio blizu Luci. Kako bi seljak mogao i misliti na to, da se s nekim nakanama približi sestri svoga župnika! . . . A sama je osjećala, da se kakav gospodin ne će tako lako naći . . . I tako se počela bojati, da će joj proći mladost, a ona ne će naći svoje sreće . . .

A brat joj je naprotiv bio zadovoljan u Lipov-cima. Rodom iz vrlo siromašne kuće školao se o tudjoj milosti i — kako je u takvim prilikama obično — napatio se dosta gladi za svoga djakovanja sve do dolaska u sjemenište. Ni u sjemeništu nijesu se sjajno hranili, ali bilo je dosta, da se najede. Naučan naime od djetinjstva, da se hrani neizdašnom hranom, mogao je primiti u sebe jela za dvojicu. A i jeo je toliko. Kad mu se jednom naučio želudac na toliku množinu jela, nije se već mogao odviknuti ni poslije, kad je postao župnikom. Počeo se još mlad neobično debljati, živio mirno, ne uzrujavajući se, koliko je bilo moguće, ni-kada, — i već treće godine bio posve gluh na uzdi-saje svoje sestre, koja je uzdisala za primorjem. Mučao je i debelio se.

Prolazile su godine, a Luce je uzdisala za pri-morjem još samo iz navike. Bratovo gospodarenje, koje je, kao što u svih siromašnih primoraca, prelazilo u nervoznu brigu, da uštedi novčić, gdje se god dalo, bilo je i Luci u krvi. Hrastina se je zato mogao mirne duše osloniti na sestru u svim gospodarskim poslovima. Luce je sama nasadjivala kokoši, muzla krave, sijala, sadila i okapala vrt, nadzirala proljećem orače, ljeti kosce, jeseni žeteoce, slala na prodaju u grad sir, maslac i vunu, — bila je u kratko duša Hrastinova gospo-darstva, u koje se on nije ni malo pačao . . . Kad bi

oboljelo svinjče, ili krava, kad bi dugo podržavala suša, ili kad bi se iza takve suše naglo vjetrom nagomilavali mrki i tamno-rumeni oblaci, koji su prijetili tučom, — Luce bi bila bolesna. Bila bi nesnošljiva slugama, susjedama, bratu i samoj sebi. A kad bi se ispod kvočke izvalili svi pilići, kad bi se krave sretno otelile, svinje oprasile, ili kad bi ljeti tiha kiša polako i dugo natapala zemlju, a iz nje se dizao i zrakom širio pun, krepak miris, kao zdravo disanje iz utrobe, koja će obilno vratiti plod zasijan u njezino srce, — tad bi čisto preobražena Luce prijazno razgovarala s družinom, sa seljankama i s bratom i gledajući zanesena u tihi romon tople kiše govorila neprestano kao u ugodnoj opojnosti: — To ne pada kiša — zlato pada.

Seljanke su se bojale njezinoga jezika, ali su je i štovale poradi toga, što su je držale vrlo mudrom i marljivom gospodaricom. Izvjedljive, a priproste, često bi upitale Lucu, kako to, da se ona ne udaje? Nijesu mogle shvatiti, kako bi mogla zdrava ženska bez osobita razloga tako dugo djevovati. Luci je bilo to pitanje isprva neprilično. Uzela bi zato kititi svoju prošlost pripovijetkama, kako su po nju dolazili prosci još kad joj je bilo šesnaest godina: jedan vlasnik velikoga broda . . . jedan pomorski kapetan . . . jedan poduzetnik . . . jedan trgovac . . . Seljanke su joj u svojoj dobrodušnosti vjerovale, a Luce je pomalo naviknula na misao, da krivi brata i od svega svijeta zaboravljene Lipovce, što nije našla svoje sreće . . .

Medju njom i bratom bilo je još razlikâ. Hrastina je bio čovjek skroz mirne ćudi, izbjegavao je svaki neugodni sukob, tromih kretova, hladan i na oko beščutan. Ali je u njega bilo dobro srce: mnogo bi puta siromahu učinio badava, gdje je imao pravo, da traži nagradu. Iza rane mise povukao bi se u svoju sobu,

uzeo obilan zajutrak i zabavio se u sobi sve do podne, malko uredjujući župne spise, malko svoje privatne račune, malko čitkajući po novinama, što su u Lipovce dolazile peti dan, malko igrajući se s mačkama, a malko dremuckajući u velikom naslonjaču. Iza objeda bi spavao, a poslije toga opet čitkao i bilježio u spise i u račune. Istom pod veče pojavio bi se taj debeli gospodin jake glave, široka i rumena lica, krupna nosa i s ovješenom dolnjom usnicom na dvorištu, otkud bi pošao u vrt i iza sto načinjenih koraka sijedao sav zaduhan na klupčicu. O sebi je zato držao, da boluje od astme, ali njegova je tromost dolazila od prerano i previše odebljana tijela. Puk ga je vrlo volio, jer je bio priprosta i dobra srca i u svakom pogledu uzoran svećenik, koji je zdušno i s uvjerenjem vršio svoje dužnosti.

Luce je bila prava opreka svome bratu. Uska, dugoljasta, mršava i tamna lica s odugačkim tankim nosom, nemirnih tamnih očiju, malena tijela, stisnuta u crno tijesno odijelo, bez ženskih prsiju, tako da je s ledja imala izgled dvanaestgodišnje djevojčice. Bila je radina i okretna, ali zato nije ni njezin jezik trpio mira. Čuo si jê od rana jutra do kasne večeri. Svačemu je nalazila temeljitih prigovora i iznosila ih glasno i ujedljivo, očito uvjerena, da se u tim prigovorima izrazuje njezina vrijednost i smisao za red i gospodarstvo. Brat jê se bojao. Volio je mir, a u taj mir neprestano se zadijevalo njezino oštro, tanko grlo i brz, okretan govor, pun brige, uzbudjenosti, srdžbe i muke, jednako kad bi vikala u kuhinji poradi prekipjela mlijeka, ili na dvorištu poradi kakvoga nereda u štali, ili gdje drugdje poradi služinčeta, što je opravdano ili neopravdano zakasnilo na posao. Ta je navika sestrina bila Hrastini prava muka. Kad bi pokušao da je odvrati od te suvišne i nerazborite vike, bila bi uvrijedjena. Tumačila

je bratove riječi, kao da on ne će da cijeni njezinu vrijednost u gospodarstvu.

— Ako znam govoriti, ali znam i raditi, — rekla bi mu; — a zar ne vidite, da bi bez mene pošlo sve bestragom? Tko ni toga ne uvidja, taj mi nije prijatelj i ne želi me imati blizu sebe . . .

I dugo bi trebalo, dok bi bratu pokazala opet prijazno lice. Zato je on njezinu viku strpljivo slušao i šutio . . . A s vremenom se naučio na to zlo, kao što se navikne na kuckanje zidnoga sata u sobi. Oko kuće i u kući ispunjavao je prostor rezki Lucin glas, a u sobi odmjereni tik-tak udarci ure. I jedno i drugo prolazilo je poslije mimo Hrastine neopaženo poput onih pojava, koje nas okružuju i neprestano nam prate život od poroda, a nemaju za nas ni jedne crtice novosti, pa smo na njih toliko naviknuli, da nam ne pada ni na um, da se upitamo: Što su? Odakle su? Čemu su? . . . Istom u onim, doduše ne odviše čestim časovima, kad bi Lucina vika prešla u ekstazu i nelijepo vrišteći doista ne pristajala ozbiljnosti i dostojanstvu župnoga dvora, Hrastina bi uzdahnuo i pomislio o svojoj sestri s uzornom strpljivošću kršćanskoga svećenika: Valja trpjeti . . . i ovo je božja volja . . .

Devete godine Lucinoga boravka u Lipovcima umre stari sakristan, a taj je dogadjaj bio važan i u selu i u župnom dvoru. Koga će sad zapasti ta služba? Sakristanija je nosila u gotovom novcu vrlo malo, ni toliko — rekao bi pokojni sakristan — koliko se u službi podere obuće. Ali vrijedilo je, što bi od naroda dobivao suhoga mesa, sira, jaja, pogača, žita, vune . . . darovi kod krštenja, dio od sprovoda i mrtvačkih misa i tako dalje. K tome nije sakristan falio ni kod koje gozbe, koja je bila u kakvom god savezu s crkvenim obredom. Pored toga bio je on jedno od glavnih lica u župnom

dvoru i u župničkoj kuhinji. A povrh svega: sakristan je u svom službenom odijelu u crkvi nešta vrlo bliza samomu župniku, ima i neku vlast i za neke stvari treba se najprije prijaviti njemu.

Bio je u selu već godinu dana bez pravoga posla i zanimanja neki momak od dvadeset i pet godina, Ilija Krekić. Nije imao nikoga svoga. Žive i otvorene ćudi, koja je naginjala pustolovlju, zavojačio se dobrovoljno u svojoj osamnaestoj godini, ostao u vojništvu šest godina, a kad mu je dodijao vojnički kruh, vratio se u rodno selo. Živio je veselo, pustopašno, šalakureći objesno, kao da je u vojarnici. Inače ga je sve selo poznalo kao vrlo poštena momka, a njegovu preobjesnu ćud smatrali su njegovom pravom nesrećom pored pameti, što bi je pokazao u ozbiljnim časovima. Djevojke su ga vrlo voljele, jedno, što je bio veseo i dosjetljiv momak, a drugo, što je bio lijep: visok, crnomanjast, smjelih crnih očiju, omalene glave, izrazitih muških crta u inteligentnom licu. Načelniku općine dodje na um, da toj pametnoj i objesnoj besposlici dadu mežnariju, da se počne baviti kakvim takvim ozbiljnim poslom. Hrastina pristane, s njime crkveni odbor — i Ilija Krekić bude sakristanom.

Kao što je i od prije bilo skopčano s tom službom, tako je i Ilija bio glavni pomagač, pa dašto i gost u župnom dvoru. Dogodilo se — i Luce se zagleda u Iliju, — ona mudrica Luce, koja je bila uvjerena, da je u nje više razbora i pameti, nego što jê ima sav široki kraj, kud su dosizale njezine oči . . .

Služinčad je u kući opažala koješta i susjedi su si koješta šaputali o Luci i Iliji, samo župnik Hrastina nije vidio ništa. Nije opazio ni to, da na stol dolaze dva pileta s jednim prsima i s tri bataka . . . ni to, da vina iz pivnice brže ponestaje, otkad je u kući sakri-

stijan Ilija: pa kako bi mu došla i u snu misao, da će se Luce zaboraviti s takvim beskućnikom, zaljubiti se u nj i nastojati, da njega u sebe zaljubi?...

A kad se već nijesu dale skrivati posljedice Lucine nesmotrenosti, ostao je župnik Hrastina kao gromom ošinut. Težega udarca po sebe ne bi on mogao zamimisliti... Čovjek bez većih duševnih darova i bez širega znanja bio je skroz svjestan svoje moralne veličine, pa je mogao da bezobzirno šiba sa žrtvenika svaku i najmanju zastranicu, što bi je sebi gdjekada dozvolila objesna mladost na prelu, ili na vrelu, gdje su od starinskih vremena bili sastanci momaka i djevojaka, ili u kolu, kad bi objesniji veseljaci udarali u pjesme, što su djevojkama izazivale na lice rumen i pritajen smijeh u isti mah... Hrastina je umio da siječe oštro i bezobzirno te korenčiće zla u svom stadu, jer se u svoj plovaniji ne bi mogla naći tako zlobna duša, koja bi se na njegov uzorni život mogla nabaciti i najmanjom sjenkom sumnjičenja. Pa nakon godinâ, što je bio župnikom u Lipovcima, da se u njegovoj župi rodi prvo nezakonito dijete iz župnoga dvora!... Ubogi Hrastina nije nekoliko dana ni jeo, ni spavao, ni s kime razgovarao. — To će mi biti smrt — rekao je Luci i bio osvjedočen, da nije rekao samo frazu, nego da će smrt biti zaista posljedica silnoga potresa, što je potresao njegovim životom. Bio je izgubljen, a kad se stao razabirati u zlu, pozvao je Lucu, da odmah otidje iz župnoga dvora.

— Sve ti praštam, kao što ću se za te i Bogu moliti, da ti oprosti, — reče joj — samo otidji, kamo god znaš... otidji odmah, da se uspomena na te što prije izgubi iz ove kuće.

Ali odlazak Lucin nije bio bez neprilikâ za Hrastinu. Ona je za deset godina svoga boravka u župnom dvoru tražila od brata samo u ime plaće tisuću forinti. K tome su se imali uračunati kamati. Ali povrh toga zahtijevala je, da joj se novcem plati i ono, što se dalo teško ocijeniti: njezina gospodarstvenost, štednja i — njezina izgubljena mladost.

— Ako mi date dvije tisuće, još mi nijeste dosta platili, — reče bratu. — Jer da sam ostala kod kuće, bila bih davno stekla svoju sreću, a ovako ste mojoj sramoti krivi samo vi!... Jer vi ste me izvabili u ovu pustoš... Znali ste, što će vam vrijediti u kući i u gospodarstvu moja umješa i moje ruke... Ja tražim tisuću u gotovom, a na drugu tisuću obveznicu... I dok to ne budem imala u rukama, ja se iz ove kuće ne dam...

Napokon je popustila. Hrastina je izručio tisuću forinti susjednomu župniku, koji će Lucu s Ilijom vjenčati, da joj uruči te novce iza vjenčanja.

Teško se on rastao s tolikom svotom, koja se vrlo sporo skupljala, ali je mislio u sebi:

— Otići će selu s očiju, pa će se brzo zaboraviti na nemili dogadjaj.

Njemu je bilo za narod, a o sebi je znao, da će taj dogadjaj ostati dugo poput crne i bolne ljage na njegovoj svijetloj duši.

Bilo je naime odlučeno, da će se iza vjenčanja odseliti Luce s Ilijom u primorje i da će oni tamo otvoriti kakvu malu trgovinu. Za vjenčanja čekala su pred crkvom na Lucu i Iliju robom natovarena kola. Ali kad se obavilo vjenčanje, a župnik pred svjedocima uručio Luci hiljadu forinti, reče ona kočijašu:

— Okreni u Lipovce...

Bilo je to dogovoreno s Ilijom. Luce je naime računala, da je u brata župnika još uštedjenih novaca, pa je rekla Iliji:

— Brat je krupan čovjek, može svršiti od kakve nagle bolesti, pa će najbolje proći onaj, tko se u takvoj prilici nadje blizu. Dok bismo mi stigli iz primorja — a ima tamo još našega roda — u Lipovce, dotle bi ovdje u župnom dvoru gospodarila tudjica.

U daljini oko dva kilometra od župnoga dvora sagradili su kraj ceste Luce i Ilija uglednu kuću s dvije prostrane sobe, s kuhinjom i s drugim manjim prostorijama. Sobe su bile popodjene daskama, a kuhinja pločama. Pred kućom je bilo prostrano dvorište sa štalom i kotcem, iza kuće vrt. K tome su kupili nešta oranice i livade, dvije krave — i to je bio početak njihovoga kućanstva.

Za Hrastinu je bio povratak Lucin u Lipovac dvostruko težak. Napale su ga bile muke jednako kao što u početku, kad se odkrila Lucina sramota... A k tome ga je Luce ogovarala razglašujući po selu medju seljacima, koliku joj je brat počinio nepravicu pustivši je gotovo bez ičega iz župnoga dvora, gdje je izgubila svoju mladost...

*

To se dogodilo s proljeća, kad na selu nastaju veliki gospodarski poslovi. Hrastina je bio kao izgubljen. Za sve su navaljivali pitati njega, što će se raditi, a on nije bio upućen ni u što. Sve je to bila Lucina skrb. A k tome zlo u kući. Neka seljanka Janja, postarija žena jednoga seoskoga starješine, što ju je uzeo za nevolju, da mu kuha, nije umjela da priredi jelo, koje bi i skroz čedne Hrastinove zahtjeve zadovoljilo. Imao je dosta muke, dok joj je izbio iz glave misao, da vrijednost jela ovisi najviše o tom, koliko je u njem začinbe. U svakom je jelu bilo masti ili masla do zagadljivosti. A kad joj je Hrastina odlučno zabranio, da ne smije tako začinjati, usudila se da mu prigovori:

— Barem vi, velečasni, ne biste trebali škrtariti... za koga i da štedite?

Ali i inače je bilo s tom novom gazdaricom müke. Luce, što se čistoće tiče, mogla je biti svagdje uzorom. U čemgod je i pretjeravala. Tako je prisilila brata, da za kišovita vremena nije smio ući s obućom u sobu... Ali dok je ona bila u župnom dvoru, nije ni na kojoj stvari bilo zrna prašine, pod se žutio svagda kao nova slama, iste muhe — nesnošljivo zlo na selu — kao da nijesu smjele u uzorno čiste sobe župničkoga stana. A sad je bilo sve drugačije: na stolnom posudju bilo je osušenih ostataka jela od prošloga dana... boce i čaše gubile su svakim danom sve više svoju prozirnost... pod je u sobi naskoro promijenio svoju svijetlo-žutu boju u tamno-sivu... seljaci su unosili u sobu na opancima blato... prašina se slagala po pokućtvu... pauci su u sobama slobodno razpredali svoje mreže... plahte na krevetu nijesu se mijenjale... muhe su se jatile na masne ostanke po stolu — u kratko: Lucinim odlaskom navalilo je na kuću svako zlo. Hrastina se na to tužio, a njegova tužba došla je i Luci do ušiju. Ona je na to triumfirala i govorila ljudima, o kojima je znala, da će govoriti s njezinim bratom:

— No, sad najbolje vidi, što sam mu vrijedila. Suhim zlatom da me je vagnuo, još ne bi bio platio mojih ruku i moje izgubljene mladosti...

A k svemu zlu pridružila se kod Hrastine i bolest. Još za Lucina boravka u župnom dvoru stala ga je bila mučiti vrtljavina u obim nogama, a sad je bivalo zlo svaki dan gore. Po danu ga nije toliko mučila bolest, ali po noći, kad bi se ugrijale noge, sve bi stenjao od muke. Janja mu je bila stala omatati noge nekim travama, ali ona bi to radila tolikom nespret-

nošću, te se Hrastini činilo, kao da je bolest u nogama rasla od same Janjine pojave blizu kreveta. Zato joj je rekao, kad je i njegova velika strpljivost dosegla vrhunac:

— Idite samo, Janjo, idite... vaše ruke nijesu za taj posao. Vama se ne bi dao ovako natezati ni konj, a kamo li bolestan čovjek.

Od tada je i Janjino jelo bilo gore... i nečist u kući veća... i sve zlo kao da je dolazilo samo od Janje. Ona bi bila kriva svaki put, kad bi Hrastinu iz popoldašnjega sna probudio kaki udarac iz kuhinje... Kad bi koji seljak nahrupio naglo u njegovu sobu s upitom: gdje su grablje?... ili kad bi pod Hrastinovim prozorom zakukuriknuo pijevac... Svemu je bila kriva Janja. A njoj je napokon to dozlogrdilo:
— Pa dobro, velečasni, — rekla mu je jednom — ja vidim, da vam nijesam u volji... Mene i onako trebaju moji, zato bih vam bila zahvalna, kad biste vi mene pustili, da otidjem svojoj kući...

— Idite, Janjo, idite u ime božje, s vama mi i onako nije ništa pomoženo, — odgovori joj ojadjenim glasom Hrastina, ne pitajući se u prvi mah, što će onda, kad ga i Janja ostavi?

Kad je na to Hrastina pružio Janji deset forinti za dva mjeseca službe, nije ona htjela da primi novce:

— Što mi to dajete? — rekla mu je skupivši ljutito obrve: — Moja je kuća štetovala ovo vrijeme, što nije bilo moga nadgleda, pedeset forinti. Dajte mi barem dvadeset...

Nagodili su se za petnaest, a kad je Janja otišla iz župnoga dvora, ogovarala je po selu Hrastinu, da je škrtac, da je nesnošljiv čudak — i stvarala po selu složno s Lucom stranku protiv župnika, kojega je narod

do tada radi dobrote i uzornoga svećeničkoga života slavio kao sveca...

A medjutim su kazali Hrastini sakristan, kravar i neki susjedi, da je Janja za cijeloga svoga boravka u župnom dvoru nosila što sama, što po svojim ukućanima slala kući vino, mast, ulje, svijeće, vunu, perje i druge stvari.

Pa pored svega toga ipak je Hrastina morao moliti Janju, da mu dodje skuhati objed barem dotle, dok ne nadje druge gazdarice. Jer one seoske žene, što su na pokus dolazile pomagati u kuhinji, nijesu znale ni onoliko, koliko je znala Janja.

A Luce je isporučivala bratu ujedljivu poruku:
— Eto, kako se živi, kad čovjek nema uza se nikoga svoga. A sestru, koja je u župnom dvoru izgubila svoje zdravlje i svoju mladost, otpravio je kao kučku...

U toj nevolji umolio je Hrastina pismom svoga druga župnika u gradu, ne bi li mu mogao preporučiti koju čestitu ženu, dobre ćudi i vještu domaćim poslovima. Odgovor je stigao prije, nego što se Hrastina i nadao, — i to vrlo povoljan odgovor. Žena, što ju je preporučao taj drug, bila je u dvaju starijih župnika do njihove smrti. Posljednji ju je hvalio kao vrlo dobru gospodaricu, vještu kuharicu, okretnu, radinu... ponešto svoje glave, ali u glavnom posve snošljive ćudi. Zove se Ana Kobačić, ima joj četrdeset i tri godine, u mladosti bila je u bolnici milosrdnih sestara, gdje je pomagala sad u kuhinji, sad oko njegovanja bolesnika. Poslije je s jednim bolničarom ostavila bolnicu i vjenčala se s njime. Otvorili su u gradu gostionicu, gdje im je posao bio pošao vrlo dobro, ali muž joj se propio i umro, a ona je pošla kao gazdarica k nekomu župniku kraj Zagreba, u kojega je bila četiri godine, a onda k tomu netom preminulomu župniku.

Hrastina je pročitao odgovor svoga druga nekoliko puta, svaki put s rastućim zadovoljstvom. Opis mu se skroz svidjao. — Čini mi se po svemu, kao da je ta žena stvorena za me — onako, kako sam ju ja pomišljao . . .

Pisao je odmah drugu župniku glede nekih uvjeta, a malo dana iza toga mjesto odgovora jednoga poslije pôdneva stanu pred župnim dvorom kola, a iz kola je sašla visoka ženska vrlo uredne vanjštine, jakih bokova i skroz svježa lica. Skočivši krepko na zemlju, otresala je s odijela batrljice sijena, popravila na glavi rubac i okrenula se prama župnomu dvoru.

— To će biti ona! Ozbiljno i razborito lice — pomislio je Hrastina, koji je došljakinju promatrao iza prozora.

I doista u cijeloj pojavi te ženske bilo je puno otmjenosti i znakova iskustva. Ponašala se u svojim kretnjama mirno, slobodno i svjesno, kao da nije stupila prvi put pred kuću, u kojoj će imati da vrši zadaću služavke i gazdarice.

Mali kravar znatiželjno je promatrao iz dvorišta došljakinju, a ona ga je upitala ljubeznim glasom:

— Jesi li ti, sinko, ovdje domaći?

— A dà.

— Velečasni je gospodin župnik kod kuće?

— M-hm.

— Ne spava li možda?

— A-a.

Omjerivši još jednom očima kuću, ušla je u nju.

Sav ugodni dojam, što ga je Hrastina osjetio od vanjske pojave svoje nove gazdarice, ostao je nepomućen iza prvoga razgovora. Govorila je mirno, bez laskave poniznosti sluge, ali i bez smjelosti i hvalisavosti čovjeka, koji precjenjuje svoju vrijednost. Ušavši u sobu poljubila je Hrastini ruku:

— Ja sam Ana Kobačić. Došla sam, velečasni, na vašu želju.

— A nijeste mi ništa odgovorili glede mjesta? . . .

— A što da vam odgovorim, velečasni? Vi iz moga pisma ne biste mogli sigurno doznati, što znam i koliko vrijedim. Napisati se može, što se hoće, — nasmiješila se svojim plavim očima, koje su bile vrlo mirne i blage, tek kao u dnu negdje bio je u njima izražaj iskusne opreznosti.

Hrastini se svidjela njezina opaska, zato je opazio u njezinim očima samo razboritu blagost, pa se i sâm nasmiješio:

— Nu dobro . . . dobro! — rekao joj zadovoljno i odmah se stao tužiti na loše jelo, na nečistoću i nered posudja i sobâ: glavno, u čem je čekao njezinu pomoć.

Ana ga je mirno slušala i kimnula samo katkad glavom na njegova nabrajanja. Kad se on dotužio, reče, uzdahnuvši najprije:

— Razumijem vas ja, velečasni . . . Bila sam u dvojice gospode seoskih župnika i imala prilike, da se upoznam s mnogo seoskih župnih stanova. I uvjerila sam se, da su gospoda župnici na selu veliki i ovisni siromasi u vlastitoj kući . . . Ako uzmu k sebi svojtu, počne ih, kad se udomi, mučiti kojekakvim jadikovkama i predbacivanjima, smatra se nekom žrtvom i nikada joj se ne može ni u čemu zadovoljiti . . . Ako uzme tudje čeljade, još i gore. Tudjica gleda samo, kako će se okoristiti . . . hoće da igra pred seljacima veću ulogu, nego što jê u župnom dvoru spada . . . a ako je župnik popustljiv, ne može s vremenom da joj bude gospodar, jer je to obično prosta čeljad, koja postane drzovita, kad se ugrije na takvom mjestu, kao voda

što se prelije preko korita ... Ah, vidjela sam ja toga dosta! ... A seljanke nijesu za to ... one ne mogu priredjivati jelo za takvoga gospodina, niti imaju smisla za red i čistoću u kući ...

„Razborito govori ... iskusna žena“ ... pomislio je Hrastina ispitujući pogledom njezino mirno lice ...

— Ah! imam i ja žalibože u tom iskustva ... A ja sam čovjek, koji ne tražim, nego da imam svoj mir, čistoću i red.

— Nastojat ću, da velečasnomu ugodim ... bit će mi milo, ako tako bude. Ako pak ne budem u volji, a vi ćete mi, velečasni, reći: „Nijesam zadovoljan ...“ pa ću otići, odakle sam i došla.

Na njezinom licu pojavio se tračak gorkoga osjećaja ...

— No ... a zašto da mi ne ugodite? — reče neveselo Hrastina. Nije mu bilo ugodno, što već govori o mogućem odlasku, a s prvim je utiskom bio tako zadovoljan.

Ana je vidjela taj oblačak na njegovom čelu, pa se smiješila vrlo ljupkim smiješkom, koji je pomladjivao njezino lice:

— Ja ne ću, velečasni, žaliti truda ... Medjutim bih mogla možda vidjeti, što spada na me ... kuhinju, smočnicu i ostalo, da mogu skrbiti za večeru. Kad izvoljevate, velečasni, večerati?

— Što ranije, molim vas. Jesam li vam već možda kazao, da trpim od kostobolje u nogama. Noći se bojim ... Ako idem u krevet s punim želucem, onda pogotovo ne spavam.

— Dugo li je, velečasni, što osjećate bolest u nogama?

— Bit će pô godine.

— Gdje, molim?

Hrastina je pokazivao rukom, gdje ga na nogama boli, i s pouzdanjem gledao Ani u oči, koje su zamišljeno i mirno poput vještaka pratile kretnje njegove ruke. Ona je kleknula na pod, nježno opipavala noge i pitala: — Tu? Tu? — A Hrastina je pri tom ćutio, da su njezine ruke lagane kao u djeteta i nehotice se sjećao Janje, kojoj bi ruke pale kao gvoždje po njegovim bolesnim nogama.

— Nijeste li, velečasni, gdjegod dulje boravili na vlažnom mjestu? Ili na promaji?

— Hm ... Možda i jesam? ... Dakle, to dolazi od vlage i promaje?

— Dolazi ... Ali u vas bi još prije moglo biti od preguste krvi ... Bit će, velečasni, da slatko jedete, a malo se krećete.

— Doista ... i to bi moglo biti. — Hrastina je gledao iznenadjen tim pitanjima u Anu. Jer ta vješto nadjena pitanja kao da su ulazila u trag pravomu razlogu njegove bolesti i našla u Ani njezinoga neprijatelja.

— To su velike boli, ja znam, — govorila je Ana ne toliko sućutno, koliko vještačkom mirnoćom. Ako me budete slušali, ja se, velečasni, nadam, da ću vas riješiti toga zla. Večeras možemo odmah početi. Oblagat ću vam noge vrućim trinama ... svaki ćete dan dobiti tri puta čaj od nekih domaćih trava ... a trebat će se, velečasni, držati neko vrijeme diete ... Vina vrlo malo, i to samo bijeloga.

Sve do blizu večeri nije već vidio Ane. U kući je vladala tišina, samo bi se gdjekada čuo njezin glas, i to pridušen, kao da se sama žaca glasnijim govorom povrijediti tišinu, što je vladala u kući.

— Ova ženska ima načina — mislio je zadovoljno Hrastina, kojemu je prijao taj mir kao u crkvi: — Ovako to mora i biti u župnom dvoru.

Prije nego što je sunce posve zapalo, prostrla je Ana stol i odmah ga pozvala, da izvoli večerati. Dala mu je tanjur juhe s piletinom i sa zelenjem. Kad je okusio prvu žlicu, pogledao je Anu očito obradovan:

— Ovo je dobro . . . Nu, sad sam se napokon namjerio opet na lagano jelo . . . Tê seoske žene hranile su me teškim stvarima . . . za to, vidite, mogli bi vi imati pravo, da moja bolest u nogama dolazi od preguste krvi.

— Što se toga tiče, izvolite se, velečasni, osloniti na me, — samosvjesno reče Ana. — Ako me budete slušali, vi ćete dobiti laganu krv i bit ćete s božjom voljom zdravi. A inače . . . vi ste krupan gospodin, pa bi od teškoga jela moglo doći svako zlo. Ja imam u tom iskustva.

— Ja to vidim, — polaskao joj je Hrastina.

Kad je u krevetu počelo vrtanje, upućivala ga je Ana, neka se zamisli u kakvu davno proživjelu stvar, na primjer u to, kad je služio prvu svetu misu. Neka napregne pamćenje, a pri tom neka glasno stenje.

— Da glasno stenjem? — upita Hrastina, koji je Anu slušao pokorno poput djeteta.

— Da, velečasni, to olakšava bol.

Zatim je odmah donijela u sobu omotane vruće krpe, iz kojih se širio ugodan vonj po kuhanom sijenu. Tim krpama omotala je Hrastini noge. On je za toga stenjao, ali ne od boli, nego od ugodne poćuti tople vlage i od toga, što je osjećao njezine ruke i te krpe na svojim nogama, kao da ga nečim laganim poput paučine omataju ticala, mekša od paukovih nogu.

— Hvala . . . vidi se, vi ste u tom vješti, — reče Ani, kad mu je pomljivo pokrivala noge.

A ona je dotle već imala u rukama šalicu, pa podloživši mu lijevu ruku pod uzglavlje, spretno i vješto

podupirala mu glavu, dok je on srkao čaj . . . Zatim je zasjenila u sobi svjetlo i nazvavši mu laku noć pošla na prstima iz sobe. Hrastina je gledao za njom i iznenadjen osjetio, kako je ona otvarala i zatvarala vrata. I Luce i Janja i svi drugi ukućani lupali su vratima, da bi se kuća stresala.

Hrastina se tako liječio i bio s Anom vrlo zadovoljan. Osmi dan iza Aninoga dolaska odlučio se, da je upita, o čem mu nije bilo ugodno govoriti:

— Dakle što, Ano? . . . Mi se još nijesmo pogodili . . . a ja bih ipak morao znati, kako vi cijenite svoj trud . . . Sad od prilike znate, kakav je posao u kući.

A Ana se smijala:

— Idite, velečasni, s time . . . Najprije treba zaslužiti plaću . . . a što sam ja do sada uradila? Nijesam zaslužila ni ono, što sam pojela. Lako ćemo mi za plaću, samo da vi budete zadovoljni . . . To je glavno pitanje.

— Ja sam, Ano, s vama skroz zadovoljan, — reče Hrastina, a bilo mu je milo, što se pitanje o plaći opet odgodilo.

— Hvala Bogu . . . meni je to milije čuti, nego govor o plaći, — dometne Ana.

Prolazio je dan za danom, a u župni dvor povratio se već sasvim red, što je u njem vladao za Luce: sve se laštilo i sjajilo od čistoće. A povrh toga vladao je sada u kući mir: zapovijedi, ukori, nalozi . . . sve se obavljalo s nekom otmjenom tišinom, koja je osobitim ugledom izdizala župni dvor iznad drugih kuća u selu. Dok bi Hrastina iza objeda drijemao, nije se javljao ni pijevac u dvorištu — Ana bi ga iza objeda namamila žitom u štalu i zatvorila. Ni sluge se nijesu usudili vikati jedan na drugoga, seljaci su i seljanke morale ulaziti tiho, kao u crkvu, očistiti pred kućom

*

opanke i paziti, da u hodniku i u pisarnici ne zagaze na pod mimo prostrtih krpa.

Jednom — Hrastina je upravo otvorio oči iza drijemanja — čuo se u hodniku jaki seljački glas:

— Je l' te? Kud se ide k plovanu?

A odmah je od nekud dolazila Ana na prstima i govorila prigušenim glasom seljaku:

— Kud ćete tamo? Čekajte, sad velečasni spava. Tako se, prijatelju, veli: velečasni gospodin župnik... upamtite to.

— Moram prijaviti, da ću ženiti sina, — reče tiše seljak.

— Ne govorite tu pred vratima... Strpite se, dragi; četvrt ure, što vam je to, da pričekate?

— Pa ja ću čekati i uru, — zadovoljio se seljak.

— Eto, kako ste vi razborit čovjek, — pohvalila ga je Ana. — A da vam ne bude dugo čekati, ded mi, molim vas, raspilite u dvorištu dvije klade. Naš je momak u polju, a vama to nije teško. Hoćete li?

— Pa hoću... Dete, gdje su te klade?

Iza pô sata, kad se čovjek sit napilio i nacijepao, hvalila mu je Ana ruke i posao i pozvala ga čisto udobrovoljena, da ide k župniku.

Tako je Hrastina imao razloga, da više puta opazi s osobitim zadovoljstvom, kako je s Anom ušao u župni dvor novi, ugodniji život. Samo je nešto mutilo to zadovoljstvo: ne će li tako vješta i iskusna žena biti za nj preskupa?... Sad je on odgadjao, da o tom s njome zametne razgovor... neka ta neugodna stvar, kad je već neizbježiva, dodje što kasnije... Bio je kao čovjek, koji skriva bolest i odbija od sebe misao, da će je morati otkriti prije ili poslije... Luce mu je otkinula dobar dio prištednje, a sad mu se opet javio jedan brat, da je upisao u školu sina, pa ga moli pot-

poru, da može kupiti djetetu odjeću i obuću. „Jer — piše on — bila bi Tebi sramota, da dijete ide bosonogo u školu, a ima strica župnika“...

Došle su duge, hladne i kišljive jesenske večeri, a Hrastina se veselio takvim večerima. Rano bi večerao, napalio lulu, uzeo u ruke novine i pijuckajući čašu vina čitao. Dok je u župnom dvoru bila Luce, ona bi za to vrijeme vikala u kuhinji i po hodniku karajući služinčad. A kad bi iza dovršena posla ušla u sobu k bratu, ponavljala bi sto puta iznesene tužbe na lijenost, nespretnost, neodanost i druge poroke služinčadi. A sad je vladala u kući prijatna tišina, kroz koju bi dopro u sobu zvonak smijeh, ili bi se čulo kao neprekidna struja, što teče zrakom, pripovijedanje staroga zvonara Luke, čovjeka, koji je bio pun pripovijesti o Turcima, hajducima, vješticama i vukodlacima. A kad bi se svršio posao u kuhinji i čeljad polijegala, ušla bi u sobu Ana i — premda ju je za to Hrastina molio, svake večeri rekla: — Je li dozvoljeno, velečasni? — Zametnuli bi razgovor o svačem. Ana bi pripovijedala ugodnim načinom svoje doživljaje iz obadvaju župnih dvorova, gdje je službovala, o svojoj mladosti, o mnogim zanimljivim stvarima iz bolnice i tako dalje. Stvari, koje su se ticale gospodarstva, raspravile bi se takodjer za takovih večeri. Hrastina se doduše nije htio mnogo u to pačati, jer je uvidio, da je u gospodarskim pitanjima Ana od njega vještija, ali ipak bez njegova znanja nije ona htjela ni o čem da odlučuje. Tako kad je bilo vrijeme, da se imaju sijati zimski usjevi, predložila je jedne večeri Ana, da se ostavi seljacima, neka pooru, odžubre i posiju oranice, što su pripadale župniku, pa neka za to plate u gotovom, ili po pogodbi dijelom priroda. Ona je dobro opazila, da je glavni uzrok, što žito u tom kraju slabo uspijeva, nedostatno

džubrenje slabe zemlje. Zemlja je k tome i istrošena, pa ne može da hrani plodove, što ih zametne u sebi.

Hrastini se sviknula ta misao. Luce je radila obratno, ona bi uzimala od seljaka u najam oranice, gdje bi sijala žito i sadila kukuruz.

— A džubre? — upita Ana.

— Ono, što imamo ... K tome bi joj prodali i seljaci po koji voz džubra.

— Kako bi ga prodali, kad ga sami nemaju, a treba im ga? — čudila se Ana.

— Ah, što vam naš seljak zna ... Lakom je na gotov groš, jer teško do njega dolazi, a i treba mu ga, pa za gotov novac prodaje i ono, što sâm poslije mora skupo plaćati.

— Ipak, velečasni, ja držim, da je kraj ovih prilika išlo i vašoj sestri slabo u račun. Težaci koštaju ...

Hrastina namršti lice, kao da mu nije ugodno o tom govoriti.

— Ona je s njima znala baratati ... A žito bi čuvala do proljeća, pa bi ga prodavala, kad bi seljacima nestalo kruha. Oni bi joj plaćali vunom, domaćim platnom, živadi, ili bi platili u težacima ...

— Kako želite, velečasni, — reče iza kratkoga razmišljanja Ana. — Ja bih radje dala oranice seljacima, a džubre, što ga imamo, čuvala za vrt. Vode imamo dosta, pa bismo mogli imati u vrtu svega, kao da smo u gradu. Ali ako vi želite, mogu se oranice preorati, pa ako bude viška, prodati žito, kako je radila i Luce.

— Nipošto, Ano. Učinite vi, kako ste naumili, tek ako se nadje ovdje seljaka, koji će vam što dati za oranicu. Kušajte. A ta trgovina sa seljacima nije mi se nikada svidjala. Ja sam bio protiv toga, ako i nijesu moji dohodci Bog zna kakvi. Narod je svake godine siromašniji. Prije je ovdje bilo drugačije, bilo je šuma. Šume su se sjekle bez računa, sad ih je najednom zatvorilo, koze utrlo, a nije namaknulo svijetu drugo vrelo privrede. Kao da su istresli iz gnijezda golušave ptiće, a na pusto tlo. Ljudi se nijesu znali snaći u novom životu, a nijesu se snašli do danas ... Narod je strašno propao siromaštvom ... zato mi ta sestrina trgovina nije bila nikada pravo u volji.

— Kako izvolite, velečasni, — reče pokorno Ana.

Kad je Ana razglasila, da će dati u najam neke oranice, što su spadale župniku, dolazili su u pogledu toga neki seljaci, raspitivali se očevidno sa suvišnom opreznošću do potankosti, a onda odlazili nezadovoljni.

— Vi bi za to, dašto, tražili plaću? — upitali bi Anu, a kad bi ona potvrdila, govorili su zlovoljno: — Uzalud se i na svojoj zemlji mučim ... a vi još ištete i novaca ...

Nekoji samo, što su imali ozbiljniju nakanu, da preuzmu oranice, govorili su Ani:

— Da je jeftinije, još i nekako ... U župnika ima svega, a mi smo sirotinja, možda bi za trud izvukli djeci kruha ... A vi ste skupi ...

Napokon su se javila nova dvojica seljaka, a čim su se oni počeli pogadjati, odstupili su ostali seljaci. Bila su to braća Bijelići, ali u selu poznati samo pod imenom „Gužvari“. Stariji je bio osrednji, mršav čovjek, svijetlo-plave kose, svijetlih rijetkih obrva i ćosast. Mladji Gužvar narasao je u vis za dva čovjeka, bio mršav i tanak, te se činilo, kad bi išao cestom, da bi se na vjetru mogao lako prelomiti po sredini. Iz njegove malene glave s obrijanim mršavim licem i s velikim nosom gledale su vazda jadoliko u svijet male, oprezne oči. Starijemu je Gužvaru bilo tada oko četrdeset, a mladjemu oko trideset godina. Obadvojica su bili neženje, stanovali su na kraj sela u vrlo kukavnoj

koljebi i išli selom rdjavo odjeveni i bosonogi kao prosjaci. Bili su ciganske ćudi i govora, kad su mogli da izmame za se probitak; provadjali su neveseo, skrban i oskudan život i dolazili s drugim seljacima rijetko u dodir. Nijesu zazirali ni od kojega posla, gdje se dala izbiti i malena korist: često bi išli cestom i nosili na ramenu vreću, u koju bi sabirali balegu. Inače se znalo, da imaju novaca i da ih uz velike kamate daju u zajam seljacima iz susjednih sela.

Kad su došla ta braća Gužvari k Ani, izjavili su se pripravni, da preuzmu oranicu. Ali kad ih je Ana upitala, koliko nude, presenetili su se obadvojica. Mladji se osmijehnuo svojim tužnim smijehom na mršavom i skroz osmagnutom licu i upitao, kao da će zaplakati:

— A što bi vam mi, siromasi, dali?

— Bez novaca, dragi, ne ide, — reče mu Ana. — I gospodin župnik mora da živi.

Mladji Gužvar, što je sio na neki kamen, kao da mu je muka držati na nogama svoje visoko tijelo, gledao je u zemlju i jadikovao bolnim glasom:

— Gospodin župnik . . . ej, gospodin župnik! . . . Što vi govorite: gospodin župnik i mi siromasi! . . . Smilujte se, o milostiva gospe . . . Za vas će se štogod naći — reče tiše i pogleda povjerljivo Ani u oči.

Ana, kao da ga nije htjela razumjeti, ostala je kod svoga, a Gužvari se nijesu dali odbiti ni onda, kad joj je dodijalo njihovo ciganjenje, pa im rekla u oči: — Vi ste nekakovi cigani. — Nudjali su najprije dva forinta, pa dodavali mučno groš po groš. Najposlije je Ana izmorena ušla u kuću i zatvorila pred njima ključem vrata. Sjutra dan su se vratili i ponudili petnaest forinti — svotu, što ju nije ni jedan seljak nudio.

Ana je pošla k župniku, a kad je on pristao, tražila je od Gužvarâ odmah novce. Ali oni su sad nudjali samo polovicu, a ostatak će dati, ako Bog dade, da bude što žeti . . .

— Vi ste gori nego cigani! — rasrdila se Ana, a kad je htjela da opet pobjegne pred njima u kuću, izbrojili su novce i odbili na koncu dvije desetice, preklinjajući se obadvojica dušom i tijelom, da više novaca nemaju.

Malo za tom pogodbom s Gužvarima, jednoga popodneva osvanula je iznenada u župnom dvoru Luce.

— Ja sam župnikova sestra, — reče gotovo prijezirnim tonom u kuhinji Ani i ne obazirući se već na nju podje ravno u sobu, gdje je u to doba običavao boraviti Hrastina.

Anu je iznenadio taj posjet, jer župnik nije nikako mogao oprostiti sestri, što ga je prevarila, obećavši poći s mužem u primorje, a ona se mjesto toga nastanila s njime u Lipovcima i sjećala — po Hrastininom mišljenju — župljane neprestano na svoju sramotu u župnom dvoru. Smutio je Anu i oholi, prijezirni način, kojim se Luce tobož predstavila, a u istinu kao da je rekla: — Ovdje imam ja veće pravo od tebe . . . ja sam župnikova sestra, a ti služavka. — Napokon uvažila je Ana i kojekakvo douškivanje seljakinja.

— Ovo nije čist groš, — pomislila je i odšuljala se tiho u susjednu sobu, da čuje, što je ovamo dovelo Lucu. Prislonila je uho na vrata i čula, kad je Luce rekla bratu:

— Čujem, da ste bolesni.

— O ne . . . Bogu hvala, ja sam posve zdrav, — odgovorio joj je župnik očito s neugodnim raspoloženjem i odmah ju upitao:

— A što će reći, da si ti danas došla ovamo? . . .

— Došla sam . . . Brat ste mi, pa što se je tome čuditi, da sam došla posjetiti brata . . .

Ani se učinilo, kao da je Luce zaplakala.

— Viška! — pomisli zlobno u sebi.

— Da, da, — govorio je otežući Hrastina. — Tek to je danas nekuda iznenada ... iza onoga, što se dogodilo ... Ti znaš, da u župnom dvoru ... No da ... radi naroda.

— Tko nas je bez grijeha? — reče na to Luce.

— O, ja sam ti oprostio ... što se mene tiče, oprošteno ti je ... i svaki put ti iznova oprostim. kad se sjetim onih dana, što si mi ih skrivila ... Tek to ti ne mogu oprostiti, što si se s mužem nastanila u mojoj župi ... poradi naroda. Narod upire u me oči, razumiješ li?

Luce je izbjegla odgovoru na ono, na što se Hrastina tužio. Govorila je slobodnije:

— Bog je oprostio Magdaleni, koja je bila velika griješnica ... Medjutim ja vam ne ću mnogo dodijavati. Došla sam — sad ću vam kazati pravu istinu — da vas na nešta upozorim i da vam prigovorim kao sestra.

— Ti meni da prigovoriš?

— Vama, da ... Kažite mi najprije, jeste li zadovoljni s vašom gazdaricom?

— Skroz zadovoljan.

— Dobro vam kuha ... čujem, da zna lijepo govoriti ... nu dakako: Bog zna, kud se klatila po svijetu i prošla kroz sito i rešeto.

— Kujo! — šapnula je Ana, a Hrastina je opetovao:

— Ja sam s njom skroz zadovoljan.

— Drago mi je, — reče ironično Luce. — Sad ste iznajmili oranice. Da je bila pravica, bili biste se sjetili najprije, da ponudite meni, koja sam vam sestra.

— Ana je razglasila po selu. Zašto se nijesi njoj javila?

— Ja? Njoj? Nikada!

— To je tvoja stvar ... U ostalom nemoj misliti, da je to išlo badava.

— Išlo je badava, kad se uzme, koliko je u vaše ruke došlo novaca.

— Kako to misliš?

— Vama je dala vaša gospodarica petnaest forinti ...

— Da.

— A ona je primila od Gužvarâ trideset.

Ana se morala ugristi za usnu, da ne vikne. A onda se odmah nasmijala u sebi:

— Kako je luda! Odmah ću jê uloviti u laži.

— Kako ti to znaš? — upitao je župnik oštrim glasom.

— Kažem grijeh, a ne kažem griješnika ... Ja ću vas kao sestra upozoriti još na nešta. Koliko plaćate svojoj gazdarici? To jest, koliko joj svaki mjesec isplatite za službovanje?

Na to se pitanje Ana stresla. Osjetila je u hipu svu opasnost toga pitanja ... Kako je ta ženska došla na ovo pitanje? ... Kad je naime Ana došla k prvomu župniku, zahtijevala je sama, da odmah ustanove plaću, i nije joj bilo pravo, kad jê župnik ne bi točno na prvoga isplatio. Kad se nakon šest godina prohtjelo župniku, da uzme drugu gazdaricu, otkazao joj je na mjesec dana službu. Tad je došla sama na misao: da je ostavljala svoju zaslužbu kod župnika, morao bi joj sada isplatiti najednom više stotina. A to bi bilo za nj gotovo nemoguće — jedno, što je bio potrošan čovjek a drugo — što su mu dohoci bili maleni, te je imao dosta zajmova i na mjenice. U takvim prilikama ne bi on smio pomisliti, da joj otkaže službu, te bi njezino mjesto u župnom dvoru bilo sigurno do njegove ili

njezine smrti. Zato je kod drugoga župnika bila opreznija. Odgadjala je i odgadjala pogodbu za plaću, kao sada s Hrastinom. Župnik je najposlije prestao o tom govoriti — kao što sada Hrastina, a istom mnogo kasnije upozorila ga je, da bi njezinu tražbinu poradi svakoga slučaja trebalo osigurati kod osiguravajućega društva. Polica je bila u njezinim rukama, po župnikovoj smrti dobila je ona obilato svoje i k tomu bila u istinu gospodarica u župnom dvoru. Zato je sada streslo Anu Lucino pitanje: „Koliko joj svaki mjesec isplatite za službovanje? . . .“ Kako se ona sjetila, da to pita? . . .

Župnik nije odmah odgovorio.

— Zašto bi ti to rado znala? — upitao je sestru.

— Zašto? . . . Da se poslije ne kajete . . . Ta vi znate kao što i ja, da je gazdarica pokojnoga župnika Diklića služila iz prijateljstva, a poslije smrti digla je tužbu i odnijela ne samo tisuću forinti, na koju je bio osiguran, nego i sve iz kuće, što je ikoliko bilo vrijedno.

Ana se znojila, a Luce je nastavila govoriti sve smjelije, sve snalazeći se slobodnije u toj kući, gdje je nekada gospodarila:

— Eto, zašto vas upozorujem. Ako se nijeste pogodili, a vi se s mjesta pogodite i plaćajte joj točno, što ste pogodili. To je poradi vašega mira, da vas ne pokrade, kad stisnete oči . . . i vas i drugoga, jer u vas ima siromašne braće . . . Pa i kad ne bi toga bilo, treba opet da budu medju vama i služavkom čisti računi. Jer koja je, molim vas, dobra? I svetac drži prste k sebi, a takove ženske najmanje su svetice . . . Ako se bude opirala pogodbi, onda ste sigurni, da ne misli pošteno i da je istina, što vam ja govorim.

Ana nije mogla više uzdržati. Otvorila je vrata i ušla u sobu. Luce se lecnula, a i župnik je bio iznenadjen njezinom nenadanom pojavom. Kako joj je sijevalo iz očiju, činilo se, da će onako velika i jaka uništiti sitnu Lucu. Ali naglo se svladala i rekla mirno župniku:

— Velečasni . . . sve sam čula . . .

— A! Prisluškivala bome! — rekla je Luce porugljivo.

— Da, prisluškivala, — priznade Ana.

— I to još! . . . Dakle nešta nije u redu, kad ste od straha išli prisluškivati, o čem ću ja govoriti s bratom.

— Od straha? . . . Nipošto . . . U mene je sve u redu . . . sve . . . Ja sam sirota i uzdržala sam se u ovom, što jesam, samo poštenjem. A prisluškivala sam, dakako, jer sam čula, da ste vi nedobra ženska i da ste kivni na me, što sam ovdje tobože zapremila vaše mjesto.

— Ja . . . ja kivna?! — pitala je Luce porumenjevši.

— Dašto da vi . . . pitajte vaše susjede . . . a sad se pogledajte u ogledalo, pa ćete vidjeti, kako vam i lice govori, da sam pogodila, gdje vas peče . . . U ostalom vi imate i veće pravo od mene, da budete ovdje. Sestra ste velečasnomu, a ja tudjica, na koju se velečasni slučajem namjerio. Ali, draga, ne smijete da se tako nekršćanski iza ledja, pa još s lažima oborite na me. Vi ste mene ogovorili, da sam ćak tatica, pa tko bi meni, recite, vratio moj dobar glas, da vas nijesam sama slušala? Kako je to od vas ružno . . . vrlo ružno . . .

Ana je dovršila plačem.

Hrastina je zlovoljno ustao i pošao k prozoru, a Luce je govorila zbunjeno, očevidno stjerana Aninim riječima u nepriliku:

— Ja sam govorila samo što sam od drugoga čula.

A Hrastina reče oštro:

— Šuti . . . Govorila si i što nijesi mogla čuti od drugoga . . .

Luce je problijedila. Idući ovamo ona je sebi skroz drugačije pomišljala ovaj susret s bratom. Sad je opazila, da se prenaglila. Trebalo je, da se polako i neopazice ušulja u bratovu dušu sumnjičeći Anu, — a ona je po svojoj ćudi rekla najednom sve... Sad je protivnica bije njezinim oružjem i tim lažnim suzama.

Ana je medjutim govorila mirno:

— Čemu da se branim, velečasni? S Gužvarima se nijesam pogadjala u četiri oka, nego u dvorištu. Sakristan Luka i mali kravar vidjeli su, što sam se nasrdila, ciganeći se s njima. Najposlije su odbili iza sve pogodbe dvadeset novčića, a da tomu nagadjanju bude jednom kraj, ja sam iz svoga džepa dala te dvije desetice i uručila vama, velečasni, petnaest forinti.

— Ne treba da se izpričavate... ja to znam, — reče nestrpljivo Hrastina.

— A, tako?... Sad vidim, do čega je došlo. — Luce je te riječi govorila s osobitim naglaskom. Župnik kao da ih nije pravo shvatio, ali Anino lice sijevnulo je zloradošću. Ali odmah je rekla mirnije, predbacivajući Luci:

— Po što ste dolazili ovamo s takvim lažima? Nijeste dobri... zaista nijeste dobri...

— Baš je kome do toga, što vi do njega držite, — reče omjerivši ju prijezirnim pogledom Luce.

A Ana je govorila, jednako predbacujući:

— Ne, nijeste dobri... Da sam takva, kao što ste vi, davno sam vas mogla ocrniti pred gospodinom bratom... ali ne služeći se lažima, kao što ste se vi htjeli poslužiti.

— Vi mene ocrniti? Lažima, dà!

— O ne! — presiječe joj riječ Ana. — Hoćete li, da kažem?

— No, pa kažite... Da čujemo, što je to? I sama sam znatiželjna, — govorila je Luce, a riječi su joj izlazile teško iz grla.. i ruke su joj se polako tresle.

— Dobro, kad pristajete... Nijeste li vi ne jedan put, nego više puta rekli pred Ružom Babićkom, Milkom Dimićkom, Martom Kosovom i pred drugim vašim susjedama... kad ste htjeli pokriti tobož kao zaboravljen pravi razlog, zašto ne dolazite k bratu u župni dvor: da vama ovdje mjesta nema, jer da vaš brat župnik ima svoju ženu, odkad sam ja u župni dvor došla?... Što se tresete?... Govorite!... Navela sam tu svjedokinje, pozovimo ih ovamo... Sad ste se zacrvenili kao plamen... Govorite!...

— Besramnice!... Zmijo! — muklo reče Luce, dignuvši proti Ani stisnute šake.

Hrastina se blijed i drhćući obratio k obadvjema ženskinjama:

— Dosta... dosta, za ljubav božju...

A Ana pritrči k njemu:

— Smirite se, velečasni... Oprostite... Jesam li vam kad ovo rekla? Šutjela sam, jer sam znala, kako bi vas to moglo uzrujati... i jer je smrtni grijeh zavaditi brata i sestru...

Luce je šutjela. Nije se nadala ovakovoj protivnici, koja je znala sve, a tako vješto čuvala oružje za navalu u pravi čas!

— Ano, — reče Hrastina uzbudjenim glasom, — dosta je toga...

Ana mu primaknu naslonjač:

— Velečasni, ne uzrujavajte se... Nije sve skupa vrijedno... Blijedi ste, a to nije dobro za tako krvata čovjeka... Smirite se, molim vas.

Hrastina je sio i kao da nema u sobi Luce, govorio Ani izmorenim glasom:

— Eto, vidite, kako čovjeku ne dadu mira... Kako da se ne uzrujavam na to, što sam čuo? Ja sam vazda živio, da budem uzorni pastir stadu, koje mi je Bog povjerio... a eto prva se našla rodjena sestra, koja hoće da se nabaci blatom na moje čisto ime... Jedan put si došla ovamo, — obratio se prama Luci, — pa koliko je zla došlo s tobom... Idi... u miru božjem dalje od mene.

Naslonio je glavu čelom na ruku, a Ana mu je otkapčala ovratnik na rubači:

— Za Boga, velečasni, ne uzrujavajte se! Mene je za vas strah... Reče se mnogo toga, pa se opet zaboravi... Donijet ću vam čašu vode... vi se ne znate čuvati... srce vam se uzigralo, a zašto? Molim vas, velečasni, umirite se, — dovrši plačljivim glasom.

Dok je u kuhinji ulijevala u čašu vodu, već je Luce izlazila iz sobe. U hodniku se žurila prama izlazu, očevidno, da se ne susretne s Anom. Bila je žuta i zelena i od toga se činilo njezino lice dva puta mršavije.

Čuvstvo osobitoga zadovoljstva projurilo je Ani srcem i udarilo joj smiješkom na lice. Htjela je da vikne za Anom s kućnih vrata: „Sretno!“ i već je pošla onamo, ali se naglo predomislila i odustala. Njezinome licu vratio se naglo izražaj velike brige... i tako je ušla s čašom vode u sobu.

Hrastina je srknuo iz njezine ruke vode, a ona je onda namočila ruku i protrla mu sljepočnice.

— Tako, velečasni, — rekla mu je nježno, — sad lijepo mir... niti ne govorite sada ništa... budite mirni, kao da ćete spavati... Nešto ću vam pripovijedati, morat ćete se sa mnom smijati. Pomislite, velečasni, danas mi je došao Marko, brat našega maloga kravara, što od same nevolje služi Gužvare, neka ga u vas zagovorim, da ga oženite.

— Što-o? — digne Hrastina glavu.

— Njemu je osamnaest, a njoj sedamnaest godina.

— Je li taj dječak poludio? — osupnuo se Hrastina.

— Zaljubio se... Htio je silom da će sâm k vama.

— Zašto ga nijeste pustili? Bio bih ga izliječio onom batinom.

— Mladost — ludost... Što ćemo? — slegne Ana ramenima. — A čemu se najviše čudim, — reče življe, — da se mala tome ne otimlje... Nema ni jedno ni drugo, na što bi glavu položilo, a da im tko dade, sjutra bi se vjenčali... Ni na što ne misle... A vi, velečasni, mislite na takove stvari, da zaboravite na taj ludi dogadjaj s Lucom...

Poslije večere nije bilo Ane po običaju u sobu. U kući je vladala tišina, a iz kuhinje se čulo dulje nego obično pljuskanje vode, ribanje drvenoga posudja, skidanje i prenašanje stvari. Napokon je Hrastina pozvonio.

— Zapovijedajte, velečasni, — reče pojavivši se na pragu Ana.

— A gdje ste vi večeras?

— Oprostite, velečasni, ja sam zaposlena, — reče uzdahnuvši duboko, a onda nastavi tiše: — Nek se vrši božja volja!

— Što to vi govorite?... Ja vas ne razumijem.

— Razmislila sam, velečasni, sve dobro, pak uvidjela, da tu meni mjesta nema... Bog mi je svjedok, — reče zaplakavši — kako mi teško idu iz srca ove riječi, ali ja drugačije ne mogu... ja nijesam naučna ovako... Vi, velečasni, morat ćete sebi potražiti drugu gazdaricu.

Hrastina izvali na nju oči:

— Što to govorite, Ano? Vi dakle nijeste u mene zadovoljni?

— U vas da ne budem zadovoljna? Ta vi ste svetac... još mi nikada nijeste rekli jedne žalne riječi, a zaslužila sam je možda stotinu puta.

— Pa onda? Tko vas tjera?

— Prilike, velečasni... Vi ste čuli, što se tu danas govorilo, a kad se jednom digla vaša sestra na me, ja znam, da meni tu već nema mira ni opstanka. A i vi biste imali češće prilike, da se uzrujavate i škodite svome zdravlju... a i veće bi zlo moglo od toga doći. Najposlije i ljudi bi mi zamjerali, što sam se utisnula tudja medju brata i sestru, i imali bi pravo, da me sumnjiče...

— Idite, idite! — smijao se silom Hrastina smijehom, od kojega se treslo samo njegovo debelo lice, dočim su mu oči gledale ojadjenim pogledom Anu: — Da li vam ja prigovaram? Da li vas ja sumnjičim? A ja sam tu ipak prvi — per bacco! — vikne odlučno i gnjevno.

— Da, velečasni, sve je to lijepo... ali dva se gospodara ne dadu služiti, — smjelije reče Ana.

— Tko vam je drugi gospodar?

— Vaša sestra, velečasni... Ako još nije, ali s vremenom... ja vidim, na što se ide...

— Nikada, Ano, dok sam ja živ, nikada!... Ah, molim vas, — nastavio je mirnije, — ja sam vas držao razboritijom ženom. Velite, da ste zadovoljni sa mnom, a ja sam zadovoljan s vama: pak što se tu ima miješati tko treći?

Prestao je za čas govoriti, bio je zaduhan i rumen. A onda nastavi strastvenije:

— A što je ona govorila o plaći... ako hoćete, mi to možemo urediti odmah. Što se mene tiče, ja ću vas s mjesta osvjedočiti, da sam poradi svoje savjesti učinio, što moram. Evo, da vidite.

Hrastina ustane, otvori pisaći stol i pokaže Ani knjižicu:

— Evo tu se na vaše ime ulaže sto forinti na godinu, dok sam ja živ... Je li vam malo?

Ana obori oči, pogleda ga zahvalnim pogledom i reče ganuto:

— Toga ja nijesam zaslužila...

A Hrastina osjeti osobitu nasladu od toga, što je vidio njezinu zahvalnost... i oćuti potrebu, da se sav izgovori i da joj kaže i ono, što nije za života bio naumio nikomu kazati.

— Vidite, — reče pošavši opet k pisaćemu stolu i digavši iz njega omot u debelom plavom papiru: — tu je moja prištednja u sigurnim uloščima i u državnim papirima. Tu je napisana i moja posljednja volja... nikomu nije učinjeno krivo... ni istoj mojoj sestri Luci, od koje sam toliko pretrpio... Nikomu nijesam o tom govorio, nego sad eto vama, da se uvjerite, kako sudim o vama...

— Ah, što vi to meni govorite, velečasni? — odbijala ga je u nekoj zabuni Ana. Disala je kratko i brzo i oštrim pogledom, koji se nije slagao s njezinim glasom, pratila kretove Hrastinine ruke, u kojoj je bio plavi omot. — Što to treba meni znati? Ja sam vaša služavka, vi sa mnom zapovijedajte, a to drugo... e, kad bi bilo za sve drugo tako lako! — završi Ana s uzdahom.

Hrastina je dotle zatvarao pisaći stol i govorio zadovoljno:

— Vidite, Ano, tako sam ja uredio svoje stvari. Ne bojim se dakle, da će me tko iza smrti proklinjati...

— A zašto vi to meni govorite? — oprla se još jednom Ana, prečuvši, što je govorio Hrastina. — Tek da mi drugi ljudi dadu mira... Ja sam sirota... moju

je molitvu uslišao gospodin Bog i namjerio me — slava mu budi! — pod vaš krov. A tu vašu brigu za me — gdje sam ja to zaslužila! Čime? Ni rodjeni otac ne bi se za me tako brinuo . . . O, Bože, ti jedini vidiš, kako je u mojem srcu . . .

Digla je na oči rubac, a njezine riječi izgubile su se u jecanju . . .

— Vi ste dobra ženska, — reče na to Hrastina, a Ana pade preda nj na koljena i uzevši mu ruku zalijevala je suzama i obasipala poljupcima:

— Dobrotvore moj! . . .

— Ostavite to, Ano . . . ostavite! — otimao se Hrastina. — Vi ste dobra ženska, o tom sam se ja uvjerio odavna . . .

Ana je ostala u župnom dvoru. Poslije je ojačala i činila se još u svojoj šezdesetoj godini krepka i čila kao onda, kad je došla u Lipovce u župni dvor. Često bi upotrijebila priliku, da zaviri u Hrastinin pišaći stol i svaki put je zadovoljno opazila, da ulošci rastu . . . Samo je jedno mučilo njezinu misao: oporuka . . . U njoj je bila ona spomenuta samo uz onaj posebni uložak od godišnjih sto forinti. A sav drugi župnikov imetak, naročito papiri i uložnice, čuvane u modrom omotu, imala su dijeliti po Hrastininoj smrti njegova braća, rodjaci i crkva . . .

V.

Prvo vrijeme iza vjenčanja igrala je Luce ulogu uvrijedjene prama bratu, ali se živo zanimala za to, što se zbiva u župnom dvoru: znala je za svaku sitnicu, što bi rasrdila ili ozlovoljila brata. Svaka njegova neprilika, poradi koje je morao osjećati, da mu nema u kući Luce, bila je za nju nova radost, nova slava — novi prinos potajno gojenoj nadi, da će se bilo

kada vratiti s mužem u župni dvor. Prve Hrastinine neprilike podizale su u velike tu nadu, a kad je za boravka starješinine žene Janje u župnom dvoru doznala za nered, što je zavladao u pogledu čistoće i jela, gotovo se zaboravljala u svojoj zanesenosti i klicala slavodobitno pred seoskim ženama:

— Eto, sad će najbolje župnik vidjeti, što mu je vrijedila sestra. Drugo je to imati uza se svoga, a drugo tudjicu. A mojim rukama — ne treba da se sama hvalim — malo je para, što se reda i posla tiče.

I išlo je to tako sve dok nije došla u župni dvor Ana. Tužbe su sa župnoga dvora prestale, dapače od dana do dana dolijetali su do Luce glasovi, kao vješto izbačene strjelice, da je Ana veoma vješta svakomu poslu u domaćinstvu, da je izvrstna kuharica, da je radina i štedljiva, da je izliječila župnika od kostobolje i da mu je za to ušla vanredno u volju . . .

Kako je smjelo gojila u sebi nadu, da će se vratiti u župni dvor, tako se od dolaska Anina stalno rušila ta nada. A nije bilo Luci, da se vrati k bratu samo poradi toga, što bi u župnom dvoru bila opskrbljena sa svojom obitelji. Jedva što se udala, a pogotovo kad se znalo, da ju je brat nekim načinom odrinuo od sebe, osjećala je, da joj se brzo ruši ugled, što ga je medju seljacima uživala kao župnikova sestra. Nije nimalo koristilo, što je Iliji kupila u gradu gradjansko odijelo, šešir, cipele i rubaču: on je u tom odijelu bio nespretan i kretao se nesigurno, kao da je svezan. Medju seljacima nestajalo je naglo prema Luci svih onih obzira, kojima prosti puk pristupa k žiteljima, koje ide ili oni barem hoće da ih ide posebna čast. Luce se upinjala, da se održi na visini ugleda, što ga je uživala kao djevojka u župnom dvoru, ali nije se dalo: što bi sama sobom i uščuvala taj

ugled, to joj ga je obarao muž, kojemu se medju seljacima još uvijek čuvala uspomena na predjašnji život u nadimku: „frajt Ilija“. To ju je srdilo. K tome je došlo i treće zlo. Kad je vidjela, da su na nju pale drugačije brige života, nego što ih je kraj tolike služinčadi i obilja imala u župnom dvoru, izgubilo se naglo u nje ono letimično čustvo, što ju je bilo zablenulo svojom novošću i bacilo Iliji u naručaj. Tad se počela smatrati nesretnijom, nego što je zaista bila, a uzrok svoj svojoj nesreći svaljivala je na muža . . .

Zato je i Ilijino veselje bilo rdjavo. Luce je vikala nad njim i zdvajala nad nesrećom, što se na nj namjerila. Htjela je da ga podigne iz seljačkoga opanka, ali muka joj je bila uzalud. Mjesto da ona podiže njega do svoga — tobož gradjanskoga — podrijetla, on je njezin ugled povlačio u svoje seljačtvo težinom, koje ona nije mogla svladati. Odmah prvih mjeseci svoga braka stala je plakati, proklinjati svoju nesmotrenost, mrziti i progoniti muža. A kad se dolaskom Ane uskolebala u njezinoj duši nada, da će se povratiti k bratu, bilo je u nje časova, gdje bi nezadovoljstvo, razočaranje i kajanje provalilo neubrojivim bjesnilom . . . Ilija bi pobjegao iz kuće, smucao se po selu kao izgubljen i odgovarao onima, koji bi ga pitali, što je Luci:

— Vrag ju je opsjeo . . . Vrag ju je na me i namjerio . . .

U takvim je prilikama išla u susret porodu.

Podala je život malešnomu i slabašnomu djetetu a i sam ju je porodjaj vrlo oslabio. Isprva nije nimalo osjećala materinskoga čustva za dijete. Bilo joj je dapače ugodno misliti, da se ne će uzdržati na životu. U sebi je ćutila, da joj se brzo vraća stara snaga i da će se opet vratiti u predjašnje stanje kao okljaštrena vrba, ali pred ženama, što su je posjećivale, nastojala

je naumice, da se pokaže slabijom, nego što jest, pa bi govorila nemoćnim glasom izdišućega čovjeka: „Pustite me, da umrem . . . ja ćutim, da mi nema pomoći . . .“ Dotle je mislila u sebi, da će ta vijest doći do brata, da će pobuditi u njega smilovanje i da će je on posjetiti . . . Hrastina joj je doduše poslao nekoliko starih kokoši za juhu i nekoliko boca vina, ali sam nije došao, kao što se ona nadala . . .

Ilija, odjeven u novo suro odijelo, što je šuštilo na njem, nabirajući se u velike nabore poput mjehurâ, odvezao se u općinu, da pozove krsne kumove: načelnika i bilježnikovu gospodju. Luce ga je učila, kako će se pokloniti, kako će pozdraviti i kako pozvati. Ali on niti se poklonio, ni pozdravio, ni rekao, kako ga je žena naučila. Načelnik se medjutim odmah odazvao pozivu i upitao, hoće li sama Luce moći da pripravi za goste večeru?

— Pasja noga, — reče zamišljavajući se ozbiljno, — bio sam nekoliko puta gost kod župnika, dok je ona bila djevojka . . . mogla bi kuhati za cara . . . Pozdravi je i reci, neka priredi po njezinu pileći paprikaš s onim nekakvim friganim kolačićima. Ja bih se rasplakao od miline jedući ono . . .

Gospodja bilježnikova nije primila Iliju osobitim veseljem. Najprije je upitala, je li se obećao načelnik? Kad je Ilija potvrdio, ispitivala je točno, tko će još biti za stolom? Ilija je odmah vidio, da se seljačko društvo ne bi gospodji svidjelo, pa je nabrojio na prvom mjestu gospodina bilježnika, zatim seoskoga trgovca Lukavca, umirovljenoga nadporučnika Mačića i mladoga oružničkoga stražmeštra, poznatoga veseljaka Horvata.

— A župnik? Hoće li on doći? — upita bilježnikovica.

— Dakako da hoće, — potvrdi sigurno Ilija.

— E, pa kad je tako, ja primam, — pristade gospodja. — Da, zbilja: kako ćete dati curici ime?

Ilija je htio odgovoriti, a onda stao zamišljen, mucajući nešto i crveneći se. Nije se nikako mogao dosjetiti neobičnomu imenu, što ga je izabrala Luce za njihovu kćer.

— Bome ne znam, — priznade najposlije i nasmija se.

Luce je bila zadovoljna s Ilijom — kako joj je naime on opisao, da je obavio poslanstvo, u koje ga je dugo upućivala.

— Jesi li im kazao, kakvo će ime dobiti na krstu dijete? — upita ga.

— Ta znaš, da jesam, — slaže i to Ilija.

S tim imenom spojila je Luce mnogo. Činilo joj se, da će ime „Elvira“ obletjeti selom kao neka zlatna ptičica, kojoj se rodno gnijezdo savijalo u gospodskoj kući, a ne u poljskom grmu. Ako dijete poživi, neka ga ime čuva od pomisli, da je, rodjeno na selu, poteklo iz seljačke obitelji . . .

Hrastina nije dakako došao na krstitke, on je dapače glasno mrmljao unoseći u knjigu krštenih ime Elvira . . . Kad su to kazali Luci, reče ona na oko hladnim mirom:

— Što treba tome prigovarati? Ta i Elvira je valjda svetica, kad joj se ime spominje u koledaru . . .

A u sebi je mislila o Ani:

— I ovo je maslo one vještice . . . Kako me brat ne trpi! . . . Skroz joj je već pošlo za rukom, da me omrazi u njegovom srcu . . .

Umujući Luce dan i noć o tome, što bi trebalo uraditi, da istisne Anu sa svoga — kako je bila uvjerena — mjesta u župnom dvoru, domišljala se, kako

Ana krade brata . . . Kako je bacila oko na njegovu prištednju, pa vreba zgodan čas, da jê prisvoji . . . Kako se ponaša pred seljacima kao njegova žena i potpuna gospodja u župnom dvoru . . . Kako je okrala i isto tako radila kod dvaju župnika, gdje je služila . . . kako i ista smrt drugoga župnika mora da je zastrta nekom tajnom, u koju bi samo ona mogla unijeti svjetla . . . I gradeći svojom fantazijom te slike svaki dan, svaku noć, ona ih je napokon stala zamjenjivati s istinom, pratila ih od zarotka, gledala, kako su se razvijale i kako postoje sada . . . živjela je s njima, kao što su one živjele s njom . . . dok ih napokon nije više mogla razlučiti kao djelo vlastite fantazije od zbiljnoga života . . . One su u njezinoj misli postale gotove činjenice s krvlju i mesom . . .

Kad je čula, da je Ana iznajmila oranicu Gužvarima za petnaest forinti, držala je za stalno, kao što je vjerovala i u drugu takvu gradju svoje fantazije, da su Gužvari dali Ani barem dvostruke novce. Uho je njezine fantazije slušalo, kako je Ana primajući od Gužvara trideset forinti šapnula:

— Evo vam tri forinta, ali zato morate reći svakomu, da sam vam iznajmila oranicu za petnaest forinti . . .

S tom je mišlju pošla prvi put iza udaje u župni dvor, uvjerena, da će sve, što je u sebi sakupila proti Ani, predati bratu onako, kako se predaje iz ruke u ruku novac, ili druga kakova stvar.

Vratila se kući užasno razočarana i smrvljena s neuspjehom. Razmišljala je opet o tom i razmišljala i uvjerila se, da je svemu kriva samo njezina nagla ćud. Kako je Ana znala mirno čekati! S kolikom je samozatajom slušala svoju optužbu, sakrivena iza vrata, pa onda stupila u sobu s dostojanstvom, sva sjajući

od zloradoga osjećaja, kako će smlaviti svoju protivnicu... A ona, Luce, ne bi tako mogla... Ona bi se kod prve po nju nepoćudne riječi bila našla u sobi i zaletjela bijesno svojoj protivnici u oči... I sve bi tim pokvarila.... A Ana kriva — dašto da kriva! — ostala je pobjednica... Isto je tako nepromišljeno bacila medju seljanke vijest, da je Ana bratova žena. Trebalo je to učiniti, ali brat nije smio nikada doznati, da je to ubojito tane naletjelo na nj iz sestrine ruke... Ana je to sve ispipala od seljakinja, pa kako je i tu strjelicu čuvala strpljivo i vješto, da jê u zgodan čas nefaljeno odapne proti Luci... I kako je izvrsno pogodila! A ja bih — mislila je Luce poredjujući sebe s Anom — navalila za takvu osvadu bijesno... i sve bi se i izgubilo u groznoj viki, kao slama u plamenu... Ona... oh, ona znade to bolje!... E, Bog zna, kud se ona skitala po svijetu... gdje se sve ona učila životu...

Iza dvije godine našlo se u Luce i drugo dijete, sin Oskar, a Luce je jednako psovala muža, zvala ga prostakom, trutom, dangubom i drugim takovim imenima. Svadjala se s cijelim selom i pri tom mršavila, uzdišući sve to s manjom nadom prama župnomu dvoru, gdje je Ana pustila duboko korenje. Kad bi seljaci govorili o njoj, zvali bi je „gospa Ana“. A Lucu je to srdilo:

— Zar vam je Ana popadija, kao u pravoslavnih? Ili po kome je ona gospodja? Bog zna, je li ikada i udata bila!... Takve se ženske tepu svijetom... bezočne su i vižlaste, pa se provuku kroz svaku pukotinu poput lasice, gdje samo vonjaju krv, da se nasišu... Kakva gospa, vi bene seljačke!...

Ali nije koristilo. Ani je rasla u župnom dvoru vlast, a pred seljacima ugled. A Ana se pri tom držala

vazda ponizno i govorila o volji velečasnoga kao o nečem, što se nikako ne smije mimoići, a kamo li povrijediti!...

U svom djetinjstvu bila je Elvira preživahna. Trčala je seoskom cestom kao tane iz puške, skakala u polju preko živicâ i bila vazda neki vodja medju ženskom i muškom djecom. Kad su joj bile dvije godine, poslala ju je Luce prvi put u župni dvor na župnikov imendan, odjenula je u bjelinu, dala joj u ruke kitu cvijeća i naučila je, kako će ujaku čestitati. Dijete je ostalo u župnom dvoru sve do večeri, a onda ga je dopratila kući služavka, nakrcana slasticama i šarenim krpicama za lutku, što ju je Elviri „gospa Ana“ od krpa sašila. Na Lucin upit, kako se mala ponijela, kazala je služavka, da su je vrlo zavoljeli i velečasni i gospa Ana i da su poručili, neka je češće pošalje u župni dvor...

Luci je sijevnulo u duši svijetlo čuvstvo... Ali kad je iza toga pokušala sama, da počne redovito posjećivati brata, osjetila je, da mu to nije pravo... Odbijao ju je očevidno opet pod uplivom Ane...

Tako je Luce opet gubila nadu, da bi se za Anina života mogla vratiti u župni dvor.

Djeca su rasla, a kolikogod je nastojala, da živu u kući štedljivo, jedva je dotjecalo za život ono dohotka, što ga je dobivao Ilija pomažući na sajmovima nekomu Aleksi Bogdanoviću, trgovcu blagom. Nešto su nosili doduše kamati od novaca, što bi ih Luce davala u zajam seljacima, koji su polazili na djelo u Slavoniju, Bosnu, Srbiju, Bugarsku, Rusiju, ili Njemačku. Ali ona je to pomno priklapala malenoj glavnici, što je ostala od bratove tisuće forinti, kad je dogradila kuću. Obitelj se hranila ni bolje ni gore, nego kao što se hrani u svakoj seljačkoj kući, gdje se ne oskudijeva

na najvažnijem živežu; ali odijevali su se gradski Luce, Ilija i djeca. Luce se uporno držala barem tih vanjskih stvari, da joj se obitelj skroz ne razlije u seljačtvu. Bilo je to teško i s mužem i djecom. Ilija se doduše odbio od pluga, ali zato prihvaćao pomalo surove navike, psovke, kletve i laži čovjeka, koji u službi tudjega gospodara goni na sajmove blago iz dalekih, osamljenih sela, — a imao je po Lucinoj želji igrati pred svojim sumješćanima ulogu trgovca. — A tako su se otimala i djeca njezinim nakanama, da joj dade pred bosonogom, zimi i ljeti u samoj košuljici odjevenom seljačkom djecom izgled gradjanskoga podrijetla. Ni Elvira ni Oskar nijesu mogli biti bez druge djece, a u društvu voljeli su se povadjati za njihovim navikama: kao da bi im smetalo sve, što bi Luce metnula na njih iznad odijela njihovih seljačkih drugova, skidali bi sa sebe obuću i gornje odijelo i bili istom onda posve slobodni, kad se nijesu razlikovali od svoga društva, nego se gubili u njem kao kapi kiše u vodi.

U to se dogodilo, te je Ilijin gospodar Aleksa Bogdanović zaglavio ludo na jednom sajmu. Dva sela stala se svadjati o tom, u kojem je boljih junaka... Imalo se to pokazati činom, pa se nasred državne ceste postavilo jedno selo proti drugomu i zaratilo kamenjem... Bilo je u toj tučnjavi nešta, što se idealno dizalo nad surovu pohotu, da protivnik protivniku nanese bol. To i nijesu bili protivnici, koji se mrze... nego s čuvstvom poštovanja osjećao je protivnik protivnika kao drug druga, s kojim može da iskaže iz sebe ono, čim se najviše ponosila njegova duša... Svaki je borac s junačkim ponosom ćutio vlastitu vrijednost i udivljenje gledalaca, jer je stupio u javnu borbu, u kojoj se nije radilo o odmazdi, ni o zlobi, nego o junačtvu... Zato su borci udarali s poklicajima, u kojima je ječalo raskošno čuvstvo njihove duše. Krv, što se pokazivala na licu i na odijelu nekih boraca, djelovala je podražljivo: zato se bitka nastavljala s rastućom žestinom uz snažan talas onih poklicaja, što su se činili da se radjaju svojom snagom iz dubine zemlje i dižu u slobodu poput opojne, elementarne, poludivlje pjesme, da raspaljuju srce i podižu sve jače ponosno čuvstvo junačtva u krvi boraca. Tako se prikazivala bitka kao odušak prenakrcane snage, kao slobodna izjava ponosne duše, koja kroz pokolenja baštini od otaca prijezir boli i smrti... kao njezina naslada, što raste, šireći slavnim čuvstvom grudi, gdje pomalja svoje lice smrt... Zato se nešto veličanstveno dizalo iz te bitke, a borci su osjećali to veličanstvo i svaki se ushitno ćutio svjesnim atomom u gradnji toga velikoga, što je udivljavalo gledaoce... Na licu gledalaca zaista je odsijevalo nijemo udivljenje... S ceste dodavala su djeca borcima kamenje i obavljala taj posao bez ičije molbe ili zapovijedi savjesno, hitro, ozbiljno, kao da se radi o rješavanju nekoga vanredno važnoga i osudnoga rada, pri kojem mogu pomoći i oni...

Aleksa Bogdanović vozio se za te bitke cestom sâm u jednoprežnim kolicama. Prolazeći kraj boraca držao se kraja ceste kraj same jaruge, ali kad se našao u sredini, naletio je kamen, velik kao kokošje jaje, konju u čelo. Konj je digao glavu i stao kao iznenadjen, a onda se propeo, otimao uzdama zapjenjene gubice, vijoreći grivom i repom, kao da će onako zaduvan poletjeti poput zmaja iznad glave boraca. Propinjući se tako našao se čelom o čelo boraca. Aleksa je jednom rukom pritezao uzde, a bičem u drugoj šibao borce, kud je dohvatio. U to ga pogodi kamen u zatiljak i svega ga oblije krv. Ranu mu operu i povežu, ali rana se razgnoji i on od toga umrije.

Iza toga dade Luce Iliji potrebnu glavnicu, a on stane vrlo uspješno trgovati blagom na svoju ruku. Glavnica je Lucina od Ilijina rada rasla, a to je oživjelo njezino mrtvo čuvstvo prama Iliji... Ali sreća je bila kratkovjeka. Zimi poslije podne vraćao se Ilija sa sajma iz susjednoga grada pješice kući. Kad je odmaknuo od grada, stalo se brzo mračiti, a onda se spustio na zemlju tih, a gust snijeg.

Prošla su dva dana, a Ilije nije bilo kući. Luce pošalje čovjeka, da propita za Iliju, a i oblasti pošalju svoje ljude, da nadju trag, kojim se izgubio. Okolo naokolo ležao je na zemlji snijeg do pasa i skrivao duboko pod sobom Ilijin trag... Šesti dan udari jugovina, osmi dan okopni snijeg, pokaže se zemlja, — a seljaci nadju Iliju ležeći prerezana vrata i orobljena kraj same ceste. Dlanovi su mu na obima rukama bili izrezani nožem, znak, da se Ilija dugo borio s navalnikom, dok ga je zaklao...

Pod utiskom toga dogadjaja zaboravio je Hrastina sve, što mu je otudjivalo Lucu, i on je pozove, da se s djecom preseli u župni dvor, dok se razabere iza nesreće.

U župnom su dvoru susretali Lucu isprva s počitanjem. Hrastina bi s očitom samilošću i s ganućem milovao djecu u turobnoj crnini, koja je nasilno gušila u njima svijetlu živahnost djetinjstva. I ista bi Ana rekla:

— Doista, kako je teško gledati ovake nejake sirotice u crnini...

Ali Luce se nije od toga mnogo nadala. Pored počitanja prama njezinoj nesreći i pored sućuti prama djeci ona je osjećala, da je tu primljena od milosrdja samo na kratko vrijeme, dok se razabere od iznenadnoga udarca, što ju je stigao s djecom. Ona je htjela odmah prvih dana da se pred bratom iskaže kao stara do-

maćica, koja ne može ni u takvoj žalosti sjedjeti složenim rukama u krilu; ali Ana je to Lucino isticanje pratila nezadovoljnim očima i čim bi Luce nešto načinila, već je Ana bila tu, da razvrgne ili prenapravi, kao da je Lucin posao bio obavljen bez razumijevanja. Poslije dva tjedna izbijalo je Anino nezadovoljstvo još jasnije. Prolazila bi mimo Luce, kao da je uopće tu nema, prigovarala bi glasno bilo kome od slugâ, a njezini su prigovori bili udešeni tako, te je Luce mogla skroz lako doseći, da se prigovori ne tiču toliko sluge, koliko nje... Bilo je očevidno, da je Ana podstrekavala proti Luci i župnika. Počeo je da bude mučaljiv, objed i večera prošli bi gdjekada bez jedne riječi. On bi sjedio kod stola s nekim ni tužnim ni srditim licem... a to kao da su shvaćala i nejaka Lucina djeca, jer su kod stola bila neprirodno mirna i često ispod oka upitljivim pogledom pogledavala majku... Tu neugodnu tišinu, što je zavladala u kući, a što se kao izlijevala iz nezadovoljnoga bratova i Aninoga lica, razumjela je Luce kao jasnu izjavu: ti si nam na teret... osjećamo te kao kamen na vratu...

Jedne večeri zaplače Luce:

— Što ću ja s ove dvije sirote? Što da počnem?

Djeca su je pogledavala ustrašeno svojim ozbiljnim očima, Hrastina je šutio, a Ana je življe okretala medju prstima pletaćim iglama, te su one jasno tuckale u tišini, kojom se uzdišući širio Lucin plač. A onda progovori dubokim glasom, u kojem je bilo ukora:

— Što ćete početi?... Moja draga, što i drugi ljudi... Nijeste vi na ovom svijetu ni prva, ni posljednja, koju je snašla nesreća. Treba se prihvatiti posla... u poslu se zaboravlja sve... i bol i žalost... Pa kako druge žene, koje ostanu udovice s puno djece i bez ičega u rukama? Pa upru... i proturaju pošteno

kroz život i sebe i djecu ... Čovjeku je Bog dao, da može misliti, a smislivši, da zasuče rukave, pa radi. Dašto, da vam isprva ne će biti lako ... ali priviknuti ćete se, pa će vam poslije biti oduran život bez posla, kao što je i meni ... A samo po sebi ne će doći ništa ...

Kako su Lucu vrijedjale te riječi, izrečene pred bratom, a on je nije pokušao obraniti ni jednom riječi! ... Kako je ta skitnica upućuje na posao, kao da je kakva lijena besposličarka i badavačica ... Njoj, koja je pokazala, da bi joj se ruke u pogledu posla mogle okovati zlatom! ... Kako se to usudjuje drzovita nametnica, što se uvukla u kuću muklo i ponizno kao zmija, a sad se raširila kao jež ... i svagdje joj osjećaš bodljiku ...

Tri dana iza toga iselila se Luce iz župnoga stana, ni ne zahvalivši bratu.

— Sasvim vas je omotala oko prsta, — reče mu. — Vi ovdje nijeste više gospodar, jer gospodari ona. Svi to vide, samo ne vidite vi. Ja, koja sam vam rodjena sestra, osjetila sam to gorko u ovih petnaest dana.

Zaplakala je, a Hrastina nije našao riječi, da se opravda. Govorio je isprekidano riječi, koje su imale ovaj smisao:

— Ja znam, da ima i u nje loših strana ... ali drži mene i kuću u uzornom redu ... a ja volim mir ... Vas dvije ne možete mirno pristati jedna uz drugu ... A što se ostaloga tiče, ja te ne ću zaboraviti ...

Luce je uzela za ruku djecu i ne pogledavši Ane vratila se u svoju kuću, koja joj se sada učinila prazna i pusta, te je na pragu gorko zaplakala.

Kad je bilo Elviri šest godina, uzela je Luce u kuću neku umirovljenu učiteljicu Milkovićku, koja je svoju mirovinu od mjesečnih dvanaest forinti i trideset i tri novčića slala sinu pravniku u Zagreb i podučavala rado djecu za samo slobodno stanovanje i hranu. Škola je naime bila — kao što i općina — od Lipovaca sat i pô hoda udaljena. Milkovićka je bila visoka, mršava pedesetgodišnja gospodja, prilično nervozna, ali u sebi dobra. S djecom, najprije s Elvirom, a poslije i s Oskarom, bila je vrlo strpljiva i vodila ih sama na ispit, koji bi redovno vrlo dobro ispao, ali bi iz Milkovićkina zadovoljstva ječala ipak disonirajuća žica s prigovorom, da mlade učiteljice ne znaju, kako se mora pitati djecu ...

Kad je Elvira svršila pomoću gospodje Milkovićke četiri razreda pučke škole, naumi Luce, da je dade u grad, da uči višu pučku školu. I taj je naum bio zaliven gorkim čuvstvom protiv brata, od kojega se nadala novčanoj pomoći za svoju tajnu nakanu, što je u Lucinim osnovama nosila u sebi lik grandioznosti: da Elvira izuči za učiteljicu, a Oskar za svećenika, ili činovnika ... Naum je bio smion, osjećala je, da nadilazi njezine sile ... ali se nije žacala, da se odluči boriti za nj, pa makar sama svojim slabim rukama.

Brat ju je odlučno odbio, kad mu je spomenula višu pučku školu. Dokazivao joj je, da će unesrećiti žensko dijete, jer će se Elvira u školi pomamiti za gospodstvom, htjet će da bude gospodjica, a čime? Tako ne će biti ni dobra domaćica, ni gospodjica, nego nešto u sredini, gdje je život pun gorčine poradi neispunjenih nada, od neprekidnoga razočaranja, od puste želje letjeti u visinu bez krilâ i s olovom na nogama ...

— Kad bi je ti mogla iškolati do učiteljice, — reče joj — još bih te shvatio. Ali do toga treba osam godina, a u takovo se poduzeće ti ne možeš upustiti. To nije za te, a na me se ne možeš puno osloniti. Narod je svake godine siromašniji, vraća se iskvaren

iz svijeta, crkva mu je deveta briga, plaćena misa danas je rijetkost. A traže od mene i druga braća . . .

— Hvala vam na uputi, — odgovori s ironijom bratu — i to vas je naučila Ana . . . Hvala Bogu, kad sam takve sreće . . . Ali — nastavi življe — ja ću izvesti, što sam naumila i bez vaše pomoći!

Iza dvije godine trebalo je i Oskara, ako će da bude svećenik, poslati u gimnazij. Opet je badava pokucala kod brata za potporu, a u njihovo raspravljanje umiješala se i Ana:

— Gdje vi možete uzeti na svoju glavu, da školate vani najednom dvoje djece? — reče Luci. — Neka Elvira ostane ovdje, a dječaka pošaljite u gimnazij. Jer što se mene tiče, ja držim, da je Elviri kao ženskoj dosta nauke i s tih šest razreda. Ostavite je sad u župnom dvoru, pa neka se uza me priuči domaćinstvu, gospodarstvu, kuhanju . . .

— Ja vas ne pitam! — presiječe joj riječ Luce od bijesa, što je u njoj kipio proti Ani. — Odakle da vi meni dajete savjeta, kako ću ja odgajati svoju djecu? Što ste vi mojoj djeci?

— Anin savjet nije loš, — mirno reče Hrastina. — Uz Anu bi se ona izučila domaćinstvu i gospodarstvu, a to je prva stvar za siromašnu djevojku iz bolje kuće.

— Uza nju? — prijezirno pokaza Luce na Anu. — A ja . . . zar sam ja posljednja na svijetu? . . . Toliko sam puta poduzela, da ne ću prekoračiti vaš prag, dok je ona u ovoj kući, ali opet zaboravim, jer mislim, da ću naći otvoreno bratovo srce . . . Ali vama je ona sve, a ja ništa . . .

I rastala se opet s bratom ogorčena u dnu duše poradi toga, što je s ljutim osjećajem nosila u sebi uvjerenje, da se brat ne može u svojoj kući slobodno ganuti ispod Anine vlasti.

Medjutim je Hrastina malo za tim poručio po nju i kazao joj, da je pisao za Oskara biskupu, a on da će ga primiti u svoj zavod za polovicu plaće; više da se nije dalo učiniti, jer su u istom zavodu već uživala besplatno mjesto druga dva njihova nećaka.

I treći put trebalo je Luci da pokuca za pomoć na bratova brata, kad je Elvira nakon svršene gradjanske škole imala poći na učiteljsku školu u Zagreb. Brata je našla u vrtu u naslonjaču, a nedaleko njega sjedjela je na klupčici Ana. Imala je u krilu sito, puno zelenoga graška. Svoju je osnovu Luce iznijela bratu lukavo, rekavši mu, da bi po sudu ravnatelja gradjanske škole bila grehota, kad se tako darovita i marljiva učenica, kao što je Elvira, ne bi dalje školala, a da će na molbenicu doista dobiti potporu od vlade.

Kad joj je brat dokazivao, da bi vladina potpora i od sto forinti bila u njezinim imovnim prilikama slab prinos Elvirinu školanju, reče Luce ponizno:

— Ah, da vi meni napišete molbenicu, pak da ona dobije samo sto forinti, ostalo bih ja od svojih usta za nju otkidala . . .

Bojala se ovaj put, da ne uvrijedi Ane: koliko bi joj vrijedila bratova pomoć sada, kad se imalo konačno pristupiti k izgradnji njezinih davnih osnova s Elvirom, koje su tako zamamno živjele neprestano u njezinoj duši.

Iza kratke šutnje javila se Ana:

— Vidite, ja bih sama molila velečasnoga, da vam pomogne iškolati Elviru za učiteljicu. Ali reći ću vam nešto, što vi ne znate. Danas vam svršava u Zagrebu svake godine toliko učiteljica, da ne znaju, kamo s njima. Meni je to rastumačio — eto, da vam baš rečem — isti gospodin ravnatelj, o kojem vi govorite, da je vas skroz protivno putio . . . Kazat ću vam i to,

da sam upravo naumice pošla k njemu popitati se u toj stvari, kad sam izdaleka čula od vaših susjeda, što ste vi naumili s Elvirom.

Luce porumeni i omjeri hitrim pogledom Anu: i baš svaki put mora da se ona postavi izmedju nje i brata!... Svladala se, u ovaj čas nije smjela da je izazivlje protiv sebe. A Ana je mirno i poučavajući govorila dalje, što je čula od ravnatelja škole:

— Naša je zemlja svaki dan siromašnija, rijetki ljudi u gradovima mogu da se žene, djevojke ostaju kod kuće neudate, pa tko ikoliko može, nastoji, da svojim kćerima osigura život time, što ih dade izučiti za kakovu službu. Zato je navalilo u učiteljice toliko ženske djece, da će za koju godinu biti dosta učiteljica, kad bi naša zemlja bila tri puta ovolika, kolika je. Nove se škole ne otvaraju opet poradi siromaštva općina, pa treba čekati na smrt, ili na udaju jedne, da se na njezino mjesto smjesti druga. Pomislite, — zaključila je Ana osobitim glasom, iz kojega je ječao razbor i iskustvo — da vaša Elvira s velikim žrtvama izuči za učiteljicu, pa ne dobije mjesta: Što ćete s takovom izučenom kćeri u svojoj kući? Nije li zato pametnije, da onaj novac, što biste ga izdali za njezino školanje, sklanjate na stranu, pa se za četiri, pet godina — kada već bude — može namjeriti na nju čestit čovjek...

— Ja sam odlučila, — reče tihim, ali odlučnim glasom Luce. Iz očiju tiho su joj tekle suze od boli, što su obadvoje udarali na tako sjajan ideal njezinoga života.

— Ana ne govori krivo, — mislio je Hrastina pišući pred sobom u pijesku palicom krugove.

— I ja znam, što govorim, — prigovori Luce. — Elvira je izvrsna učenica... Onake se svaki dan ne

radjaju... Lako njoj za mjesto, tek da meni Bog pomogne, da je školam... A pomislite, da mi pomoću božjom podje za rukom, da je opskrbim kao učiteljicu, nijesam li s njome opskrbila i samu sebe do svoje smrti? A tko će ovako skrbiti za me, ako Bog reče, da doživim starost? Oskar?... On je muškarac, oženit će se, a mi vidimo, koliko se rod s rodom voli...

U tim upitima i u tom izravnom prigovoru bilo je sve njezino uvjerenje, sav sjaj njezinih osnova, zato joj je žuto, mršavo lice sijevnulo osobitim životom. Pogledala je pobjedničkim okom brata i Anu, svi su šutjeli, Hrastina je oštrije crtao štapom po pijesku, a Ana življe ljuštila medju prstima grašak.

— Sve je to lijepo, — javi se onda Hrastina — ali to je, Luce, preko tvojih sila. Četiri godine — treba to izdržati! A onda istom, kako veli Ana, nijesi sigurna, da će odmah dobiti mjesto.

Luce je gledala pronicavim pogledom brata, kao da zaviruje u dubinu njegove duše, gdje otkriva vječito jednu misao, što jê ovaj čas ne smije izustiti: Ana mi je neprijateljica, a ti se ne usudjuješ raditi, nego kako ona hoće...

— Elvira je sirota... njoj bi dali mjesto, — reče uzdahnuvši Luce.

Na to reče Ana ne podižući očiju s graška u krilu:

— Elvira je vrlo lijepa djevojčica... i za svoje doba vrlo razborita... Učiteljice se ne smiju udavati, a ona bi našla lako svoju sreću.

— Na to ja ne mogu računati, — odvrati joj odlučno Luce. — Sami ste malo prije spomenuli, da mladi ljudi traže danas s djevojkom i imetak. A što ja imam? Pa gdje da je vide i upoznaju, pa da je još ljepša i pametnija? Ovdje u Lipovcima, gdje me je s djecom

zakopao nesretni čas moga života? Idite, molim vas, što tako govorite! Što njoj vrijedi ljepota? . . .

— Vrijedi . . . malko ovo, malko ono . . . Ja samo znam, da biste vi kao mati radila pametnije, da je pustite koju godinu u župnom dvoru . . .

— Što će raditi ovdje? — upita navaljujući Luce.

— Sve . . . svaki i najprostiji posao, koji spada na gospodarstvo.

— Ta-ko? — kimala je Luce prama njoj glavom. — Drugim riječima: vi želite, da vam moje dijete bude služavkom . . .

— Raditi domaće poslove, pa još kod svoga, nije sramota, — govorila je mirno, ali ujedljivo Ana. — Nitko ne zna, što ga čeka u životu . . . Moj je otac bio gospodin, pa što bi bilo od mene, da se nijesam u očinskoj kući naučila za mlada svakomu poslu.

— I uvijek taj drski, naučajući ton! — pomisli srdito Luce. — A što ja nijesam naviknula raditi? — oprla se Ani. — Tko je imao na glavi punih devet godina župni dvor, nego ja? A vas bih bila rado vidjela na svom mjestu, da vas je stigla nesreća s dvoje djece, kao što mene! . . . Ali vi ste već takova . . . ne poznam ja vas samo od juče . . . Namjerili ste se, čemu se možda nikada nadali nijeste . . . Gospodarica ste u kući, gdje je svega dosta: pa odakle da se usporedjujete sa mnom, što se posla i vrijednosti tiče? Kako se usudjujete upućivati mene, mjesto da mi priznate, da se ni vi n mnoga druga ne bi znala okrenuti, kad bi je stiglo što je stiglo mene . . . Vi ste se po sreći uspeli više, nego što ste se i u snu nadali . . . pa zahvalite Bogu i budite čedni . . . jer Bog ne trpi oholosti . . .

Riječi su joj i proti volji navaljivale na usta, nije već imale u sebi snage, da ih suspreže. A u sebi je, govoreći to, mislila s naglo rastućim zadovoljstvom

duše: neka brat ovo čuje iz mojih usta . . . Bila je pripravna na Aninu navalu, ali je Ana rekla hladnim mirom, koji je Lucu smeo:

— Vi ste ženska u svakom pogledu na svom mjestu . . . tek da nemate toliko jezika . . . To je vaša vlastita šteta i bit će vam za štetu sve dok se opametite . . . Samo pazite, da ne bude kasno . . . Meni možete reći, što vas volja, ja vas poznam . . . Ja ne gojim u sebi zločestoga čuvstva napram nikome . . . ali svi ljudi nijesu takovi, pa biste mogli gdjegod ljuto nasjesti . . .

— Samo se ne pretvarajte! — vikne Luce. — Znam ja, da vam nije milo čuti, što govorim . . . Jest, to je moje: ja izgovorim sve, što mi je na srcu . . . Zato može svatko vidjeti, što je u meni . . . A vi . . . o-ô! Poznamo se . . .

— Hm, — nasmiješi se Ana, a Hrastina reče zlovoljno Luci:

— Ja ne branim nikoga . . . ali da bi ti vrlo često koristilo, kad bi ti umjela mučati, to je istina.

— Dašto . . . čekala sam, da ćete biti s njom složni, kad se radi proti meni i proti mojoj djeci, — prigovori Luce bratu, a on se na nju otrese:

— Eto vidiš . . . opet govoriš ludo . . .

Ana nije ni čekala, dok Hrastina izgovori:

— Vi mene krivite — mirno je navalila na Lucu — u stvari, u koju ja ne mogu utjecati. A s kojim pravom? Ja sam prosto služavka u ovoj kući, plaćena služavka, koja se namjerila na dobroga gospodara, pa nastojim, da mu ugodim, gdje mogu. Ako sam se usudila reći koju riječ u stvari, koja se mene ne tiče, učinila sam to poradi vas . . . da vas upozorim i na neuspjeh vaših naumljenih žrtava, da se ne budete morali kajati, kad bude kasno . . . A velečasni može, ako

hoće, školati sam o svom trošku i Elviru i Oskara, pa ako će baš sred Beča. Tko bi se mogao usuditi, da mu rekne: „Nemojte“?... Ovakovoj gospodi nijesmo, moja draga, dorasli za savjetnika ni vi, ni ja... Vi jošte... sestra ste mu. Ali ja? Odakle ja? Ja uživam, Bogu hvala, povjerenje velečasnoga, pa nijesam luda, da to idem izigrati miješajući se u stvari, koje na me ne spadaju.

— Dakako... to je istina, što ste sad rekli: vi znate, koliko vrijedi povjerenje, što ste ga stekli kao mačka, pa ste odviše prevejani, a da biste to izigrali. Vidim ja, kako vas pale moje riječi, kad govorim istinu. Vi... vi...

— Dosta! — vikne Hrastina, kad je vidio, da se Ana pripravlja na odgovor spokojnim smiješkom, koji je Lucu ujedao za srce jače, nego njezine riječi. — Dosta o tom! Ja se doista od toga uzrujavam... Vidiš, — okrenuo se k Luci — sestra si mi, a koliko god si puta došla ovamo, nikada još nije prošlo bez takovih riječi, koje pomute mir oko mene... Držiš, da je najbolje i najpametnije, što ti smisliš, a tko ti savjetuje, odmah misliš, da ti je neprijatelj i sumnjičiš ga...

— Hvala, brate... hvala, — ogorčeno govoraše Luce, a niz lice su joj opet potekle suze. — Vi, koji s oltara naučate ljubav, trebalo bi da pogledate prije u svoje srce...

— Luce, ti danas nijesi pri sebi, — reče joj brat drhćućim glasom.

— O jesam pri sebi, jesam... Uskraćujete mi svaku potporu, a s djecom ste me naprosto protjerali iz svoje kuće u mojoj najtežoj nesreći... Je li to bratski postupak?

— Tako, Luce, tako! — govorio je ogorčeno Hrastina, kao da se ne može razabrati od bezobzirne

sestrine navale. Ana je mahala glavom od ramena k ramenu:

— Lijepo ste zahvalni gospodinu bratu, koji je za vas toliko žrtvovao... a bome i pretrpio...

— Šutite vi, doklaćenice! — vikne Luce na Anu zaboravljajući se u bujici svoje strasti. — Ona se boji moje blizine, — reče pokazavši prstom na Anu. — Možda ne govorim istinu? Zašto me gledate tako, kao dijete, koje ništa ne zna, a u srcu vas kolje strah, kao zmiju, da bi i mene moglo štogod zapasti od bratovljega dobra... O, poznamo vas!... Sve biste rado zgrnuli u svoje šake, zato se sva naježite, kad dodjem ovamo... ćutite me kao trn u oku... Jedan vas je župnik brzo upoznao i od sebe protjerao, a drugoga ste spremili u grob... Hvalite se, da je u vas prištednja od tisuću forinti... tolika prištednja u služavke!... Ej, prefrigana ste vi...

— Ja vam praštam... kao da nijesam ništa ni čula, — reče na to Ana tvrdim glasom. Na njezinom licu nije sad bilo porugljivoga smiješka, ispod tvrdih crta javljalo se neko surovo čuvstvo, koje nije smjelo provaliti iz duše. — Praštam vam, — nastavi — jer ne znate, što govorite, pijani ste od vlastitih riječi... Ali to kažem, — završi digavši glavu, a glas joj zadrhta, — to kažem, da ću s mjesta ostaviti župni dvor, ako se još samo jednom pojavite ovdje s ovako bezobraznim govorom... Otići ću bez opoziva, bez obzira na ičije riječi i moljakanja...

Ana ustade i izadje žurnim korakom iz vrta.

— Bije vas u lice moja istina... eto, to vam je, — govorila je za njom Luce. A onda je odjedared stala vikati udarajući šakom u ruku: — Ja ću prodati kuću... prodat ću rubaču sa sebe... uzglavlje ću prodati ispod svoje glave, ali Elvira mora dalje na nauke!... Trpjet

ću dakako . . . trpjet će i ona sirota, a sramota će biti za vas, jer ona gospodari već sada vašom imovinom.

I ne pozdravivši brata odlazila je žurnim, odlučnim korakom prama izlazu. Hrastina je gledao za njom i nije znao, što da misli. Lucine riječi utisnule su se u njegovu dušu kao trnje . . . Ana je zašla u kuću.

— Luce! — pozva Hrastina sestru prigušenim i uzbudjenim glasom.

Luce se obazrela i stajala časak neodlučna, a onda je upitala:

— Vi me zovete?

— Dodji ovamo.

Vratila se i upitala čvrstim glasom:

— Što želite?

— Pošalji mi Elvirine svjedodžbe . . . A ti . . . nijesi dobra.

— Zato je Ana dobra, — prkosno reče Luce.

— Ana . . . Ana ima načina, a ti nemaš . . . Tvoj jezik to je tvoja nesreća . . . Pošalji mi odmah Elvirine svjedodžbe.

— Poslat ću, — reče mrko Luce, kao da joj nije do toga, što brat kani s Elvirinim svjedodžbama.

Hrastina je sjedio sam pognute glave i zamišljen. Činilo mu se, kao da su mu sestra i Ana ščepale život, pa ga obje natežu mrzeći pri tom jedna drugu s nekršćanskom željom u srcu, da protivnicu uništi. A on je u njihovim rukama kao mrtva stvar, nema snage, da im otme taj svoj život, što ga one nemilosrdno natežu . . . Uzdahnuo je — i što da uradi? Luce ga očito smatra kravom muzarom, kao što i druga dva njihova brata, koji neprestano prosjače u pismima sad za sebe, kad idu u svijet u djelo . . . sad za žene i obitelji, kad ostanu same kod kuće . . . sad proseći za ovo ili za ono dijete, kojemu treba kupiti odijelo, obuću, knjige . . .

A Ani je pustio isprva odviše veliku vlast, sad joj to ne zna stegnuti. Ona se zaista boji, da bi Luce mogla doći u župni dvor, jer bi trpjelo njezino gospodstvo . . . Ne mogu se vidjeti jedna blizu druge, kao ni dva pijetla . . . A što bi bilo iza moje smrti, — pomislio je — kakva bi tu nastala svadja i tučnjava nad mojom malom imovinom, da nijesam tome predusreo oporukom . . . E, tako je to nama župnicima na selu sudjeno! — uzdahnu spuštajući se opet turobnim licem u naslonjač.

Sjutradan napisa Hrastina na vladu molbenicu za potporu Elviri u učiteljskoj školi. Pod konac praznikâ bila je molbenica vraćena neuvažena. Luce je problijedjela na tu vijest, ali je rekla muklim, no odlučnim glasom:

— Hvala Bogu . . . A Elvira će ipak u Zagreb.

— Ne bojiš se takvoga poduzeća? — upita ju brat.

— Ne bojim . . . Pouzdajem se u Boga, u svoj razbor i u ove dvije svoje zdrave ruke . . .

Kad je dovela Elviru u župni dvor, da se na odlasku u Zagreb oprosti s ujakom, srela je Anu i pozdravila je ljubezno, a Ana joj je isto tako odvratila pozdrav. Bio je posljednji čas, gdje se Luce nadala bratovoj pomoći.

Hrastina je utisnuo Elviri u ruku dvadeset forinti:

— Uzmi ovo, bit će ti za putni trošak i za knjige.

A Ana dometnu na to:

— Velečasni ne će zapustiti svoje nećakinje . . . Ja znam, da će on svoju Elviru i inače pomagati . . . U njega je dobro srce.

— Dobivat ćeš od mene — reče Hrastina Luci — pet forinti mjesečne potpore za njezino školanje.

— Lijepa je to pomoć, — skromno se zahvali Luce i pogleda ljubezno Anu, a u sebi je mislila:

Kako je to ona lukavo udesila... da ja moram osjetiti, kao da je ova potpora njezina zasluga!... I bolno je osjetila u sebi misao, da će morati i unaprijed s poniznošću trpjeti to nadimanje doklaćene služavke...

VI.

Kad je Elvira otišla u Zagreb, nastali su za Lucu dani stradanja. U nje je provalilo svom snagom čuvstvo životinje, koja u gojenju i obrani svoga poroda izlaže očevidnoj pogibelji sopstveni život. Nerazložnom žurbom i bez opočitka tražila je samo rada i rada. Hranjenje kao da je bilo za nju skroz nuzgredna stvar, ona i dječak jeli su samo palentu sa sirutkom, jer je sir i maslac slala svake sedmice u grad na sajam. Spavala je malo neprestano računajući, gdje ima primiti kamate i mučeći svoju pamet kombinacijama, kako će iškolati Elviru, a da ne dirne u glavnicu. Postala je odjednom šutljiva i melankolična. Kad bi brojila novce kojemu seljaku, što bi se u nje zadužio za putni trošak u svijet, uzdahnula bi kod svake banke, što bi je položila na stol, kao da s njome otkida komad mesa sa vlastitoga života. Za kratko vrijeme osušila se do same kosti, ali je radila i radila, mislila i računala i ustrajala u tom s nekom, rekao bi, neoborivom žilavošću, kao da su joj ostatci mišica sazdani od drugačije, čvršće tvari, nego u drugih ljudi. U njezinom sitnom i omršavjelom, a žilavom i gipkom životu bilo je divske energije, što je podržavala neoborivom namišlju, da ugleda Elviru učiteljicom. U toj namisli bio je usredotočen sav smisao njezinoga života. Kao da se bojala razveseliti čime svoje srce, da ne skrene misli ni za časak od daleke mete, na koju se tako slabom spremom odlučila. Kad bi je koja seljakinja upitala, što je neprestano tako zamišljena, ozlovoljilo bi je to pitanje:

— Nije meni do smijeha, ni do razgovora.

A svoju nadu u Elvirinu budućnost, za koju se toliko žrtvovala, osjećala je sujevjerno kao amanet, u koji se ne smije veselim srcem dirnuti, jer je pravi dan radosti još daleko...

U župni dvor rijetko bi išla. Ana bi je doduše primila ljubezno, ali badava: kroz tu ljubeznost znala je ona skroz jasno pokazati, da ti posjeti ne smiju biti odviše česti... Svaki bi je put požalila, kako je slaba, i davala joj upute, da nije u redu, što ovako sebe zanemaruje, jer će propasti sve, ako se ona razboli... Kod svakoga posjeta ponudila bi joj u kuhinji mjesto i donijela kakvoga jela i čašu vina. Luce je to malo po malo naviknula primati kao pravu milostinju, barem se tako pred Anom prikazivala... a u sebi je osjećala bolno, kako je to ponizuje i kako je Ana narasla pred njom, a ona se morala odreći borbe o prvenstvo u župnom dvoru. Njezina su krila posve pala pred Anom, a Ana je razumjela, da joj to dade osjetiti bez žalca.

Uz takav život nije trebali Luci, da prve godine Elvirinoga boravka u Zagrebu dirne u glavnicu. Ta bilanca i Elvirin dolazak na praznike donio je svjetao i bogat osjećaj u Lucinu dušu. Čisto ponosno, sva zanesena preugodnim osjećajima gledala bi za Elvirom, strojnom i vrlo krasnom djevojčicom, kad bi svojim sitnim koracima išla cestom, ljubezno se i s otvorenom radošću pozdravljajući i razgovarajući sa susjedama seljakinjama. Skladno odjeveno njezino mlado, još nerazvito, a savršeno formirano tijelo i svježe, vedro lice, puno života, s čarom ljepote, što je gotovo bez iznimke prirodjeno šestnaestgodišnjim djevojčicama, ulazila je u Lucinu dušu kao pojava angjela, kao savršeno vječno mlado žensko bivstvo, kojemu iza ljupko savijenih,

vlažnih usana s nizom sitnih, kao mramor bijelih zubi miriši djetinja duša ... a pogled joj se i posmjeh dira utrudjene ljudske duše kao sunčani trak, što puzi po samotnoj razvalini, da je oživi svojim svjetlom i toplinom ... Od snažnoga čuvstva čisto bi Luce drhtala u sebi i kao u slatkoj omami šaptala orošenih očiju:

— Kako je lijepa! ... Kako je mila! ...

Slijedeće godine morala je Luce dirnuti u glavnicu. Nije hasnilo, što je svuda nastojala, da izbije gotov novčić grozničavošću, koja je prelazila u mahnitost. Držala je krave, hranila svinje, perad, sušila meso, sijala i radila — sve sama, samo da uštedi i ono malo gotovoga novca, što se plaća slugama na selu. Misli joj nijesu dale spavati, tjerale su je neprekidno na žuran rad, kao vjetar, što ponese u vis perce. Napokon njezin tjelesni organizam nije mogao da odoli zahtjevima, što ih je ona na nj postavljala. U proljeće počela je bacati krv. Ana je odmah pošla k njoj s nekim ljekarijama i vratila se u župni dvor s viješću, da je Luce vrlo oslabila od gubitka krvi, ali da bi se opet oporavila, kad bi to bila druga žena, kojoj se dade svjetovati.

— Ona bi morala — govorila je Ana srditim glasom — mirno ležati, dok se unutri rana ne zacijeli, a onda još dugo počivati, da nadoknadi izgubljenu snagu. A ona se tome smije ... Mene to srdi, kad u čovjeka nema toliko razbora, da se uputi za svoje dobro. Ja sam joj rekla, što ima raditi, a sad je njezina stvar, hoće li me slušati, ili ne će.

Sjutradan pošao je Hrastina, da posjeti Lucu, prvi put pošto je kao žena pokojnoga Ilije ostavila župni dvor. Mislio je, da će je naći u krevetu, a onamo on ju je našao na proljetnoj susnježici u dvorištu, gdje nosi u džubrište iz štale ispod krava džubre. Imala je glavu povezanu bijelim rupcem, ispod kojega

se žutilo nježno mršavo lice s dugačkim tankim nosom, kao da je iz voska. Iz te mrtve boje jače su se isticale njezine crne oči zamućene od vrućice. Hrastina se prepao njezinoga izgleda.

— Za Boga, — reče joj — ti u takvom poslu, a bolesna!

Luce se turobno nasmiješila. Njezino žuto lice pod bijelim rupcem na čelu činilo se mladje i ljepše i davalo je iz sebe nešto mila, od čega se budi smilovanje.

— Dva dana nije čišćeno ispod krava, — reče mu — pa kako bi to bilo, da se krave i dalje zapuste? Izvolite u kuću, da se ne smočite.

— Ja sam pod kišobranom, ali idem radi tebe. Ti bi trebala, da se čuvaš poradi djece ... Što bi bilo od njih, da se tebi što dogodi?

— Zar nemaju vas? — nasmiješi se Luce turobnim smiješkom, ali usne su joj se naglo ukočile tvrdim izražajem nekoga neugodnoga čuvstva, a onda stane tiho plakati.

— Dašto, da imaju mene, — odlučno reče Hrastina — ali matere im ne može nadoknaditi nitko.

U ovelikoj pedantnim redom čuvanoj sobi vladalo je neugodno polusvjetlo, od čega se po njoj širilo nešto sjetna. Prozori su bili zatvoreni, zato je u sobi bio topliji, ali težak uzduh.

— Zašto nijesi odmah poručila, da si bolesna? — upita je brat sjednuvši na slamnati stolac s visokim naslonom, dok je Luce sjela podaleko od njega, kao da tako zahtijeva čednost.

Luce se opet nasmiješila:

— Nije, Bogu hvala, zla ... Tu me je — pokaza na desnu šupljinu — tištilo svu zimu. A prekosinoć najednom me je tu pod žličicom nešto zaškakljalo, a

onda je navalila krv. Nije to kod mene ništa nova. Često ja tako iskašljem po žlicu, dvije, krvi, a sad je došlo više, pa me je oslabilo. Proći će to . . .

— A kako se osjećaš sad? — upita ju brat prilagodjujući se njezinomu shvaćanju bolesti.

— Dobro . . . Samo je još ostala ta slaboća i glavobolja . . . Dodje mi neka vrućina i omaglica, ali opet prodje . . . Ah, što je to meni! — reče uvjerljivo, skroz omalovažavajući svoju bolest. A kad se na to nakašljala, pljunula je u rubac krv.

Hrastina se prepao.

— Za Boga, ti se šališ s takvom bolešću, — reče joj uzrujanim glasom. A Luce se smiješila:

— Nije to tako strašno . . . Ja sam na to naviknula . . .

— Ti bi morala u krevet . . . i Ana je tako rekla.

— Ah, Ana! . . . Lako Ani . . . A meni ne pada na pamet krevet.

— Ne valja ti ta lakoumnost . . . ne valja, — zlovoljio se Hrastina. — Ti si očito i grozničava . . . ja ti se uopće čudim, kako se možeš držati na nogama . . . pa još radiš ovaki teški posao . . .

— A tko da radi za me? Molim vas! — reče ona s tvrdim izražajem lica.

— Tko? . . . Život je prvo . . . Bog nam je dao život, zato smo ga dužni čuvati, pogotovo ti, koja si mati . . . Ti si bolesna, moraš se dakle liječiti.

— Ah, da! — uzdahnu nestrpljivo Luce. — Kome idu po glavi brige, kao što meni, taj nema kad misliti ni na bolest . . . To su sitnice u njegovom životu . . .

— Sitnice? . . . Per bacco, lijepe sitnice! . . . Život — to je tebi sitnica?

— Život! . . . Ne umire se tako lako . . . Ja sam na ovo naučna, toliko je puta bilo, pa nijesam nikada

nikome ni kazala. — Napao ju je kašalj i ona opet pljune u rubac krv.

— Ne, moja draga, tako to ne može biti, — ustade Hrastina uzrujan. — Odmah moraš u krevet, da miruješ . . . I ne govori. Ostani u krevetu dan dva, a ja ću ti poslati nekoga, tko će ti pomagati u gospodarstvu, dok to prodje. Ni riječi . . . Ako hoćeš da mi se ne zamjeriš, moraš odmah u krevet.

— Kad je vaša želja, ja ću vas poslušati. — Ustala je i gledala turobnim smiješkom brata. — Sama sam . . . pa da znate, kako mi je slatko oko srca, kad tako osjetim, da imam brata, koji mari za me . . . O, vi ste bili uvijek meni dobri . . . i predobri . . .

Stala je plakati.

— Ne uzrujavaj se sada . . . i to ti škodi, — govorio joj je s ganućem brat. — Ti znaš, da te ja ne ću zapustiti. Jelo će ti se slati, dok malko opet ne ojačaš, a onda . . . hm . . . vidjet ćemo . . . možda bi se mogla preseliti u župni dvor, dok se posve ne oporaviš . . .

Luce je stala iznenadjena. Njezino mršavo, žuto lice s tužnim izražajem i s apatijom vrućičavih bolesnika sijevnulo je naglo svijetlim osjećajem . . . U župni dvor! . . . Kao neposredni navještaj skroz izgubljene sreće odjeknule su u njezinoj duši te riječi. I u hipu obnovile su se u njenom duševnom životu neke kombinacije, što bi ih gradila na osnovi, da je primljena u župni dvor: općinski načelnik — općina je bila u selu Divoči, sat i pô udaljena od Lipovaca — lukavo ju je iz daleka dva, tri puta upitao, što ona cijeni svoju kuću? A Luci su kazali neki Divočani, da on ima na oku njezinu kuću, jer bi u njoj otvorio krčmu i trgovinu svomu jednomu sinu, kad ga oženi . . . Rasprodala bi pomalo sve svoje malo gospodarstvo, Elvira bi svršila za godinu i pô, a Oskar, koji je sada bio besplatni pi-

sarski vježbenik u općini, kamo bi jutrom s objedom u žepu odlazio, a pod veče se kući vraćao, on bi takodjer mogao nastaviti školanje u gimnaziji ... Kako čovjeka nenadano zateče i sreća! — pomislila je Luce sa zahvalnim srcem, a bratu je rekla poniznim glasom:

— Idem u krevet, idem, kad je vaša volja... Ah, župni dvor! — reče uzdahnuvši. — Ono, što sam tamo proživjela, bili su jedini sretni časovi moga života...

Kad je poslije večere po navadi ušla u sobu Ana i sjela — umolivši dozvolu — k stolu, odložio je Hrastina novine, skinuo naočale i gledao mirno u lice Ani:

— Čujete li, Ano, ja sam pogledom na Lucu nešta odlučio. Ona je doista teško bolesna i ako joj se na vrieme ne pomogne, moglo bi to zlo svršiti. Sama ne može da bude. Ja sam zato odlučio, da se preseli ovamo k nama.

Ana nije mogla svladati iznenadjenja. Trgla se, problijedjela i stisnula usne. Hrastina ju je pogledao i kao da je prvi put opazio u njezinim očima nešta nedobra...

— Velečasni, to ne će ići, — reče napokon Ana tvrdim, nejednakim glasom, kojemu nije mogla gospodariti.

— Zašto ne bi išlo?... Ja ne razumijem... zašto ne?...

Govorio je odlučno, a Ana se lecnula od toga. Oči su joj naglo zaplamtjele i odmah se bacila svjesno u borbu.

— Više je tome razloga, velečasni ... Ja poznam Lucu, kao što je poznate i vi ... njezina ćud ne podnosi blizine drugih ljudi.

— Ali sad je bolesna.

— U bolesti će biti još ćudljivija, a to će biti gore za nju. U ostalom vi ste gospodar, a ne ja. Izvolite raditi, kako vas volja.

— Malo više snošljivosti s jedne, a malo s druge strane, pa će biti dobro, — mislio je Hrastina.

A Ana se smiješila hladnim smiješkom i vrtjela lagano glavom:

— Ne će toga biti s Lucom... Neka dodje, kad vi hoćete ... Ali izazvat ćete u kući opet nemir, a rad šta? I čemu? Ja bih vam zato, velečasni, savjetovala nešta drugo.

— Da čujem, — reče zlovoljno Hrastina.

Ana položi svoje pletivo u krilo i nagne se k župniku:

— Neka joj u gospodarstvu, dok bude bolovala i dok ne ojača, pomažu naši ljudi. I težaci joj se mogu platiti. Jelo će joj se slati odavle; naći ćemo joj ženu, koja će je nastojati, dok bude u krevetu. Što možete da učinite više za nju?... U ostalom, ona bi vam se jedva umirila ovdje. Pustila se u svakakove spekulacije, to njoj nosi, zato se ona toga ne bi tako lako odrekla. Zato vi, velečasni, samo ostavite nju tamo, gdje je. Bit će bolje za nju i za vas.

— Ne, Ano. To i jest ono, zašto bih ja rado, da ona dodje ovamo. Nju ubija prevelik posao, trebalo bi, da temeljito opočine, a dok je tamo, ona počinuti ne će: ja poznam njezinu narav... ima svojih loših strana, ali čega se podhvati, to ne pušta, dok ne izvede.

— Ali loviti se posala i poduzeća, za koje čovjek očevidno nije dorasao, nije ni to, velečasni, pametno. A Luce je takova. Zar je nijesmo ja i vi toliko puta odvraćali? Što je njoj trebalo navaljivati na svoju glavu tolike brige: kćer u preparandiju, a sina u gimnaziju? Čime? Zar je to bilo za nju?

— Mati je, Ano, mati... Vidite i ptica, kad savija gnijezdo, gleda, da bude toplo i mekano, gdje će joj ležati ptići. A čovjek!... U ostalom, što koristi

*

sada o tom umovati? Treba da joj se popravi zdravlje — eto o tom se samo sada radi.

— Vi, velečasni, mislite, da će se ona ovdje oporaviti? Ne će . . . vjerujte, da ne će.

— Zašto da se ne oporavi? — upita izazovno Hrastina.

— Ona će se ovdje gristi . . . izjedat će samu sebe . . . njezina je ćud takova . . . I sebe i vas i mene . . . Ona ne podnosi ničije blizine.

— Ne, Ano . . . Ostavite vi to meni . . . neka bude, kako sam ja odlučio, — reče mirno Hrastina, ali u njegovom glasu osjećao se žalac, koji je bio namijenjen Ani.

Zašutjeli su. Ana je uporno gledala samo na igle, što ih je nervoznom žurbom premetala u rukama. A onda je najednom stala govoriti reskim, ali odlučnim glasom:

— Vi dakle silom hoćete, velečasni, da se Luce preseli ovamo. To će reći, da bi u župnom dvoru bile dvije gospodarice, a toga u čestitom gospodarstvu ne može biti . . . Ja nijesam naučna na nemir, vi to, velečasni, znate. Vi hoćete ovamo Lucu, tko vam to može zabraniti? Neka dakle dodje. Ali onda sam ja, velečasni, slobodna. Vi ćete biti tako dobri, pa ćemo obračunati moju zaslužbu za ovih sedamnaest godina. Za me je ovo i onako velika žrtva, vjerujte. Nijesam ja više mlada, a posao je vazda isti. A Luce vam je najposlije i sestra. Ono, što ste s njom pretrpjeli, bilo je davno . . . moglo se zaboraviti. Sad je starija i napatila se dosta, pa će biti doista razboritija, nego što je prije bila.

Hrastina je jedno vrijeme šutio. Bilo mu je jasno, da u Aninim riječima ječi žica srca, koje nije dobro. Ona ne trpi Luce i ne okolijašući hoće da zapriječi

njezin dolazak u župni dvor. — Pa ipak ne će biti na tvoju! — pomisli ljutito i reče mirno Ani:

— Vi, Ano, ako vas dobro razumijem, kanite otići, kad dodje ovamo Luce.

— Svakako, velečasni.

— Vaša volja, — slegne Hrastina ramenima. — Ja vas ne tjeram.

Kad je sjutradan došao Hrastina iz crkve kući, donijela mu je kavu sakristanova žena. Htio je da upita za Anu, ali se svladao. Ja sam njoj odviše popuštao, pa prkosi, pomislio je. I varao sam se u njoj . . . nije ona tako dobra . . .

Čim je okusio kavu, odložio je žlicu. Kava je vrlo neugodno zaudarala po sapunu. On pozvoni, a u sobu opet unidje sakristanova žena.

— Tko je kuhao kavu? — upita ju.

— Ja.

— Kava zaudara po sapunu . . . Što je to?

— Ja ne znam, — mirno odgovori žena. — Doduše ja sam oprala posudu, gdje se kuha kava, sapunom, ali tako radi i gospa Ana. Bit će, da je malenkost sapunjače ostala negdje u rubu posude . . . ruka ne može unutra, pa kako ćeš isprati?

— Nosite ovo . . . ne da se piti, — reče turnuvši ljutito od sebe podnos. — Gdje je Ana? — upita preko volje.

— Gore je u svojoj sobi.

— Što radi?

— Sjedi povezane glave . . . Hoću li, velečasni, skuhati drugu kavu?

— Ne ćete! — otrese se Hrastina.

— Onda idem k Luci, kako ste izvoljelili odrediti sinoć.

— Idite . . . Pazite na nju i ne dajte joj iz kreveta.

— Razumijem . . . Pomoći će štogod i naš kravar, on je već tamo. A Luce će biti moja briga.

— Lijepo ćeš je ti njegovati, — mislio je Hrastina sjećajući se kave, što ju je ona kuhala.

Čitavo prije podne zaletavao se svaki čas netko Hrastini u sobu. Netko je došao pitati, kud će s jutrošnjim mlijekom? . . . Drugi: na koje će gredice u vrtu nositi kravlje džubre? . . . Treći: tko će dati ručak za težake u polju? . . . Gdje će naći komad užeta, da sveže tele, jer se staro uže ožuljalo i puklo, pa je tele neprestano pod materom . . . Netko je došao tražiti čavala, da pribije na kotcu gredu, što su je istavile svinje . . . Opet je netko pitao, gdje je ključ od izbe, jer da treba danas metnuti pod kokoš tučja jaja . . . I tako dalje sve do podne.

Došlo je podne, a ognjište je bilo bez vatre.

— Tko će kuhati objed? — pitao je Hrastina jednoga za drugim na dvorištu, a svaki bi jednako slegao ramenima i odgovorio: — Ja ne znam . . .

— Tko bi rekao, da ona umije ovako prkositi! — pomisli ljutito o Ani.

Kad je sâm davao za radnike iz izbe sir, luk i kruh, došao je mali kravar Luci po objed. Poslao je po Anu, a ona je poručila, da si pomogne sâm, jer je i ona bolesna . . .

Tako je ostalo dva dana. Hrastina se već nije umio okrenuti u kući . . . Sa svih strana navaljivala je na nj družina u pogledu posala u polju, u vrtu, u dvorištu, u staji, u kući . . . On bi bio morao za njih misliti, odredjivati i voditi i ono, u što se nikada nije pačao . . . Njegov red u jelu, sav njegov lagodni život u kući kao da je imala Ana u svojoj ruci . . . Drugi je dan pošao napokon sâm po nju . . .

A čim je ona sašla, odmah se pokazala svuda njezina vlast. Svako se služinče našlo na svom mjestu, sve se obavljalo redom, kao u stroju, a Ana je bila u isti čas svuda: i u kući, i u vrtu, i u dvorištu, sve nadzirući i ispravljajući, kao da su u nje dvoje oči i četvere ruke. Nikada umorna, nikada sita posla.

Hrastina je sjedio opet udobno u svom naslonjaču i razmišljao o posljednja dva dana, kad mu je bilo u kući kao u pčelinjaku.

— Nije dašto najbolja, — mislio je o Ani — ali razumije posao i očevidno štedi mene u svemu . . . Ja sam star, gdje bih se već mogao naviknuti na drugu? A Luce je boležljiva, za nju ne bi bio taj posao . . .

Više se nije spominjalo, da će Luce u župni dvor.

Iza treće godine Elvirinih nauka u Zagrebu bio je već namješten Oskar u Jerkovićevom šumskom poslu, a kad mu je klada slomila nogu, sastala se Elvira s Viktorom. Tad joj je bila osamnaesta godina i u sastancima s Viktorom, koji bi svaki dan došao tobož posjetiti Oskara, nije mogla a da ne osjeti, da je i ona, a ne samo Oskarova bolest povod tim posjetima . . . Ni jednom riječju nije joj to dao naslutiti Viktor, pa ipak je onim neizrečnim ticalima ljudske duše osjećala, da Viktor traži njezinu blizinu . . .

Do tada joj je sklonost kojemu muškarcu bila nepoznata. Požudni njihovi pogledi na zagrebačkim ulicama odbijali su se od nje ne prodirući nikada pravo ni do svijesti, a jedva dublje. Jedino . . . No to je bila ljubav djeteta, slučaj, kad se duša djeteta — obično bogatije nadarena darovima — probudi prije dobe samo na časak, pogleda svojim naivnim, neiskusnim očima . . . i opet ih zaklopi i doskora sasvim zaboravi, da je bila probudjena . . . To se dogodilo, kad je bila u osmom razredu pučke škole, gdje im je kratko vrijeme bio

učiteljem risanja neki mlad, sušičav čovjek vrlo lijepih crnih očiju i promukla grla. Taj slabašni čovjek bio je neko vrijeme za nju savršena pojava čovjeka... a kad je otišao, vraćao joj se sve redje u misao, dokle nije napokon sasvim ispred njezinih duševnih očiju izčeznuo...

Prvi put je osjetila, kako su joj ugodni Viktorovi posjeti, kad je jednom za lijepa vremena izostao. Skrivajući se iza živica pošla je nekoliko puta u vrtu na mjesto, odakle bi ga još podaleko na cesti opazila i svaki put stalno držala, da će se eto sad iza maloga brežuljka pojaviti sa širokim šeširom na glavi i kratkom puškom preko ramena. Što je bivala veća vjerojatnost, da već ne će doći, to je jači bio njezin nemir i zlovolja... Sve je oko nje dobivalo neko drugo lice i dražilo je do suza... Istom kad joj je drugi dan kazao Viktor, da je otac došao bio iznenada upravo onaj čas, kad se spremao u Lipovce, smirila se i nerado sama pred sobom spominjala svoj nemir, što ju je mučio poradi Viktorova izostatka.

Kad je malo zatim posjetila ujaka, upitao ju je on kod stola za razlog, što tako rijetko dolazi u župni dvor. A mjesto nje požurila se odgovoriti Ana:

— Ima Elvira svaki dan posjetnika, s kojim se ljepše zabavlja, nego s nama u župnom dvoru.

— Koga to? — upita ujak.

Elvira je osjetila, da joj u lice navaljuje krv. Nasmiješila se hineći nehaj i rekla ujaku:

— A koga, molim vas? — Gospa se Ana šali...

U sebi je oćutila kao trn taj zapodjeti razgovor o Viktoru.

— Vidiš jê, da nikoga! — reče odmah Ana. — A taj mladi bogoslov? Što? Zar je to nitko?

— Ah, njega vi mislite! — govorila je smeteno Elvira. — On posjećuje Oskara.

— Kakav to bogoslov? — zanimao se Hrastina.

— No, pa neka sama kaže, — reče Ana. Elvira je osjetila u njezinim riječima zlobu. Posljednjim naporom suspregla je suze i rekla nesigurnim glasom:

— To je sin trgovca Jerkovića, u čijem je poslu nastradao Oskar...

— Sve Oskar! — reče Ana. — Dakle on posjećuje Oskara, a čitavo vrijeme posjeta proboravi s tobom... Ne dopada mi se to od tebe... Tî samotni sastanci... tî razgovori mladih ljudi u četiri oka... ne! Nikako mi se to od tebe ne dopada.

Elviri plane lice rumenilom. Nije mogla shvatiti, da bi mogla izići na javu i jedna iskrica onoga, što sama nije poznala, a što je stalo da hvata u svoju vlast njezinu dušu... Ona je od toga nekoga preokreta silom sama odvraćala svoje oči, a Ana eto govori o tom slobodno i izvlači joj iz duše surovo napolje svetinju, koja ne podnosi pogleda ljudskih očiju...

Ana opazi njezinu smetnju i odmah nastavi govoriti korećim glasom:

— Da ti pravo rečem, čekala sam priliku, da ti to kažem. Ti dugi razgovori s mladim čovjekom i budućim svećenikom nijesu na svom mjestu... Naprosto to se ne pristoji... Ti si već u dobi, gdje moraš shvaćati, što je to dobar glas. A dobar se glas izgubi lako... ljudi ga otimaju rado jedan drugomu i kad nemaju povoda, a ovako raznijet će te na svojim jezicima i usprkos toga, što se dobro učiš, može ti to škoditi i tamo u Zagrebu...

Sva zažarena stajala je Elvira pred njom i pred ujakom. U njezinim grudima lomile su se Anine riječi kao noževi, a suze su silom htjele provaliti na oči. Obuzdavala ih je, pa kad je oćutila, da ih je potisnula u sebe, reče napetim glasom Ani:

— On se razgovara sa svima ... s majkom, s Oskarom i sa mnom ...

— No dašto, nego sa svima, — upade joj u riječ Ana — sa svima, ali najviše s Elvirom u vrtu na klupčici... Ti misliš, da nitko ne vidi, a eto sve se dozna... Da on nije odabrao za svoje zvanje svećenički stališ, ti bi još mogla misliti, da su u njega ozbiljne nakane... Ali ovako, draga moja, to ne ide... Ako te ja opominjem pred gospodinom ujakom, ne radim to od inata, nego da te ozbiljno sjetim tvoje dužnosti. Ti si, draga, u osamnaestoj godini, a to će reći gotova djevojka.

Elvira nije mogla više da suspregne plač. Suze su joj navalile na oči, bila je uvrijedjena, a od same uvrede bila je teža misao, da istom zametnuta, a najveća tajna njezine duše nije bila tajna.

— Čemu plakati? — govorila joj je opet Ana. — Ti nijesi dijete, da ne bi vidjela, kako mi je dužnost, da te upozorim, ako si se zaboravila. Zahvali vazda Bogu, kad budeš vidjela, da imaš još koga na svijetu, tko će te s dobrom nakanom koriti.

— Pustite ... ne govorite više o tom, — reče župnik zlovoljno Ani. A Elviru je pogladio po kosi: — Ja znam, da nijesi kriva; al djevojka je, vele, kao staklo: na njem se odmah pozna i najmanji huk.

U svoj uvredi i boli, kojom se u Elvirinoj duši odrazio taj doživljaj, bilo je i nešta vrlo prijatna, neki topli osjećaj, što je podizao dušu. Isprva nije mogla da posve zahvati viješću u taj svijetli zanos duše. Bolno je se dojmio Anin grubi dodir o slatku tajnu, što ju je nježno skrivala u najskrovitijim dubinama duše. Ćutila je, da mora — pa bilo i lažju — odlučno odbiti sve, što je sjećalo na trag te tajne; zato se samo sklonula, da se potuži majci na Anu, mimoišavši pravi smisao njezinih riječi i ističući tek ono, što je u njima bilo uvredljiva i drska. Trebalo je, pa bilo kako, da plaštem zastre tajnu, plaštem, koji iskusne ljudske oči istom upućuje, gdje se skriva tajna, i onda je otvoreno pokazuje kroz svoju prozirnost. A slatko čuvstvo duše dolazilo je od toga, što joj je Ana svojim ukorom posvjedočila, da Viktor dolazi u Lipovce u istinu poradi nje, a ne poradi Oskara ...

Luce se srdila na Anu, ali u svojim vječno brižnim mislima nije ni opazila, protiv čega se htjela zaštititi Elvira.

— Ah, samo da meni Bog nakloni milost, pa da prodje još ova godina! Eh, onda! — Govoreći to, čisto se podignula iz sebe, ponesena slavnim osjećajima. — Onda ću moći i ja da slobodno govorim ... Sve ću očitovati bratu, jer meni su Anine spletke jasne kao na dlanu. Njoj brat sve vjeruje, ona ga umije vrtjeti. Vještica! Kad je ići samo malo dalje k bolestniku, ona ga odgovara, da je zato prestar, — tobož od straha za njegov život. Zimi mu ne da propovijedati u crkvi, jer da bi mogao nazepsti, ljeti opet ne, jer da bi ga mogla ubiti vrućina. On je ostario, sve joj vjeruje ... On doista misli, da ona njega štedi. O, sve ću ja to njemu razložiti, nosim ja to bolje u glavi, nego da je popisano ... Da sam ja došla u župni dvor, njega bi veselilo sve, kad bi vidio oko sebe vas djecu, jer djeca su briga, ali kad podju dobrim putem, pomladjuju čovjeka ... Sve će on to čuti, tek da ja tebe namjestim kao učiteljicu. Dotle moram šutjeti, ona bi, kakva je, izmislila Bog zna što i zavadila me s bratom, a on bi mi mogao uskratiti i to potpore, što mi jê daje za te. Takva ti je sudbina siromaha, koji ovisi o tudjoj milosti: Mora trpjeti i šutjeti ... ne može sobom slobodno ganuti, kao da je svezan na lancu ... O, da ja nijesam

potrebna bratove milosti, onda bih smjela govoriti na glas istinu. A siromah i kad trpi, mora se još ulagivati, mora se ponizivati i pretvarati, mora lagati . . . A onima, koji imaju, ugadja to robstvo, pa vele, da je poniznost krijepost. Dà, poniznost pred Bogom, ali poniznost je siromahu sramota, kukavština gladnoga čovjeka. Sama se sebi grustim, kad pomislim, kako se moram pretvarati pred tom doklaćenicom! . . . Eh, da ja imam! . . .

Doskora je Elvira bila sama sa sobom na čistu, da ljubi Viktora, a osjećaj duše, što se velebno dizao kao izlazeće sunce, dolazio je od uvjerenja, da i on ljubi nju. I ako je po svojoj naravi bila naučna, da se o svem osvjedoči, koliko je kao realnost vrijedno u životu, ipak je prva zraka ljubavi planula u njezinom srcu životom, što se volio gubiti samo u idealnom snatrenju o čovjeku, koji joj je bio duši drag. U tom sjajnom svijetu svojih sanja nije se nikada sastala ni s kojom grubom pojavom života, kroz njezinu djetinjsku čistoću nije mogao ni najmanji oblačak, da zamrači to puno svjetlo duše. Tek njena želja, da bude trajno s Viktorom, bila je odredjenija. Zanoseći se i sama za materijalno blagostanje naroda, dakako, daleko u višem stilu nego njezina majka, pomišljala je isprva Viktora kao uzornoga župnika i gospodara u istom mjestu, gdje ona učiteljuje. U njihovu kolu oko podizanja narodnoga blagostanja našao se i načelnik i bilježnik i trgovac, a malo po malo prikupljao se k njima seljak za seljakom . . . I čisto je jasno gledala pred sobom, kako se preporodjuje lice zemlje i davno zapuštenoga hrvatskoga seljaka . . . A onda sjajni časovi razgovora s Viktorom, kad se za ugodnoga osjećanja umornosti iza blagoslovnoga rada sastanu i porukuju: Zdravo, prijateljice . . . sjednite, da se porazgovorimo . . .

Isprva su ti snovi, gradjeni fantazijom mlade duše, imali lice realnoga života, zato joj se činilo umjereno pitanje: pa zašto da ne bude tako? . . . Ali skoro je ozbiljna misao stala na pravi život potiskivati te sjajne slike snatrenja, a duša bi joj gdjekada klonula pod utiskom krutoga razočaranja. Kako bi ona, djevojka, smjela pred svijetom tako intimno prijateljevati s mladim župnikom? . . . Kao da je kruta ruka sudbine trgnula Viktora iz njezine blizine, njega bi nestajalo, samo bolna misao na nj ostajala bi u duši . . .

Kad se jednom razgovarala s Viktorom o nezdravim odnosima u ljudskom društvu, rekao je on ozbiljno:

— Ja ne govorim kao teolog . . . Bog zna, — nasmiješio se neobičnim smiješkom — hoću li i dovršiti teološke nauke, ali uvjeren sam, da je glavni osnov zdravim odnosima ljudskoga društva u Isusovoj nauci.

— To je istina, — živo je prihvatila Elvira. — Ja sam, ne čudite se, sa svojom učiteljicom engleskoga jezika čitala i znanstvenih knjiga. Osobito me je ona zainteresovala za sociologiju. Ali nauku ob onom, što je najbolje u čovjeku i za čovjeka, što je ustuk svemu zlu ljudskoga društva, nijesam — barem za sebe — nigdje našla jasno i jednostavno razloženu, kao u Svetom pismu novoga zavjeta. Ta nauka ide doduše od usta do usta, iz knjige u knjigu, ali srca se dirne rijetko, kao trak sunca, što virne kroz pukotinu u tamnicu . . . Moja majka, sve onako priprosta žena, čini mi se, da govori pravo. Ta mi siromasi, veli ona. živimo po Hristovoj nauci. A zar Hristova nauka, pita ona, postoji samo za siromahe, a ne i za one, kojima dohodci iznose deset, dvadeset, sto i tisuću puta više, nego što mogu trebati za život?

— Ah, bogatstvo . . . Ta vi, Elviro, sigurno ne mislite, da je u bogatstvu sreća i radost života.

— Nipošto ... Ali opet vidim, da je siromaštvo teret, pod kojim se ne savija samo tijelo, nego žalibože i duša ljudska ...

— Ima ideala ... Ima i drugo u ljudskom životu, što usrećuje samo sobom čovjeka, a ne ovisi o zemaljskim dobrima ...

Zašutio je, digao bojažljivo glavu i pogledao dugim pogledom u Elvirine oči. U njegovom je pogledu jasnije i slobodnije sijevnulo ono, što je osjećala iz svakoga njegovoga kreta, glasa i gotovo iz svake njegove riječi i onda, kad se njihove misli nijesu slagale: ljubav ... Je li sad, govoreći o velikoj sreći čovjeka, mislio na ljubav? ... Kao da se brecnula pred tom svojom pomišlju, oborila je oči, njezina otvorena i jaka duša poniknula je sama pred sobom ...

— Mislim ljubav, — reče čudnim mirom Viktor. — Danas sam je gledao u njezinom divnom izboju iz mladih duša ... No ja ću vam to, ako dozvolite, pripovijedati.

Odgovorila mu je hrlim pogledom, kao da se bojala, da će je izdati grlo, ako progovori: doista je mislio na ljubav ... I odjedared čisto joj se stalo duše hvatati nešto poput straha, što je tu izmedju nje i Viktora došlo do govora o ljubavi ... A Viktor je medjutim govorio onim istim mirom, što je bio posve tudj njegovomu prirodjenomu načinu govora:

— Vidio sam, kažem vam, ljubav u njezinom pupoljku, kako izbija iz mlada srca slobodno i prirodno, ne zaustavljena ničim, već onako, kako ju je Bog usadio u ljudsko srce ... Upravo da ću izaći iz šume, razaberem kroz tišinu nedaleko od sebe nečiji razgovor. Stao sam i zavirivao iza stabla, da vidim, tko je. Nedaleko mene u sjeni šume plandovalo je blago, a pod jednim hrastom bilo je dvoje — može se reći — djece.

Na zemlji sjedjela je djevojčica od kakvih petnaest godina, do njezinih nogu spustio se sav stisnut po zemlji momčić, možda godinu ili dvije stariji od djevojčice. Kako sam razabrao iz razgovora, nju je ujela za nogu zmija, a momčić joj je iz rane sisao krv i tješio je:

— Ti si se prepala, a vjeruj, nije to bila ljuta zmija. Ovuda nema ljutih zmija, one se drže u planini na kamenju ... Ali bolje je, da se isiše krv, sigurnije je. — Tad se sagnuo i sisao joj opet krv, a djevojčica ga najednom upita:

— Ne grusti li se tebi sisati moju krv?

Momčić je digao glavu i nasmiješio se:

— Kako bi se meni od tebe grustilo, kad ja tebe volim? ...

Djevojčica se glasno nasmijala:

— A davno li me voliš?

— Jest, dosta davno ... Još pred dvije godine vodio ja ovuda nekoga gospodina, da mu pokažem put u Lipovce, a on me pitao svašta ... Pa najednom upita, imam li ja dragu? Ja mu odgovorio: „Nemam, gospodine, premlad sam ja još“ ... a u sebi sam pomislio na te ... Dakle vidiš, da je dugo, što te volim ...

Neko su vrijeme šutjeli, a onda je momčić uvjerljivo kazivao, kako će sa stricem u Ameriku, kako će se vratiti kući s puno stotina, a onda će se vjenčati. A djevojčica je dometnula na to ozbiljno:

— Morat ću ja čekati, da se prije uda Kata, koja je starija ...

I za njih je bilo tako riješeno jedno od najvećih pitanja života. Riješili su ga skroz jednostavno, onako kako i moraju da se rješavaju takva pitanja i kako se zaista rješavaju u ljudî, kojih nijesu prilike odvratile od prirode ... Mi, na primjer, već možda ne bismo

umjeli tako lako riješiti to pitanje... Je l' te? — upita Viktor s osobitim izražajem i pogleda Elviri u oči.

Ona se zbunjeno osmijehnula:

— Što ja znam...

— A zašto napokon ne? — stane govoriti glasom, koji je tiho podrhtavao. — Ta ni u najkulturnijega čovjeka to se čuvstvo patvoriti ne da, priroda se u tom zaštitila proti svačijoj samovolji. Zato ono jednako živi u duši zapuštenoga i neukoga seljaka, kao što i u čovjeka, koji je oplemenjen vrhom savremene kulture. Svakomu je sudjeno, da mu se taj veliki zakon prirode jednom otkrije, a kada to dodje, ne da mu se otimati... svako je otimanje ljuta bol, pod kojom se savija sav život, jer taj zakon nije uredba ljudska, nego divno uredjenje svijeta po božjoj Promisli...

Najednom je stao, kao da je naknadno i naglo shvatio ozbiljnost i zamašaj svojih riječi. Još malo i iz njegova bi se srca slobodno očitovala ljubav... Razmišljajući gdjekada o svojoj sklonosti k Elviri odvraćao je vazda s obzirom na svoju majku misao od toga, kako će se praktično riješiti njegova ljubav. Zato nije htio ni misliti o tom, da će doći do očitovanja. Uživao je Elvirinu blizinu onim visoko oplemenjenim užitkom ljudske duše, što se diže iznad sviju njezinih užitaka i ostaje za vazda neizrečan ljudskomu jeziku... Sad se prenuo otkrivši u sebi dojam dogadjaja o malom momku i djevojčici i pogledao tihim pogledom Elviru... A i nju je očevidno ostavila njezina ozbiljna mirnoća... ono, što je ćutio u sebi, doista je zahvatilo i njezinu dušu... Oči su im se sastale, a u pogledu dodirnule su se njihove duše i upoznale jedna drugoj isti osjećaj. U velikom, sjajnom čuvstvu zamirali su svi drugi osjećaji... Viktor je poćutio, kao da se odjedared riješio neke teške ruke, što je ležala nad njim:

— Elviro, — progovorio je — ja mislim, da je ipak vrhunac ljudske sreće sporazumni dodir dviju duša, koje se ljube. Vi šutite... a ja sam možda i drzak, ako pomišljam, da razumijem vašu šutnju... Ali svejedno... Ja ne mogu od ovoga časa šutjeti... možda je i dužnost, da govorim... Ta vi to doista i znate... ne vjerujem, da nijeste pogadjali svojom dušom, što mi je svaki dan vodilo ovamo korake... ne vjerujem, da se nije na meni opazila ona silna promjena, što je sasvim preobrazila moj život... Jer vi ste mi se, Elviro, prvi put pojavili kao biće iz nekoga dalekoga, savršenoga svijeta, a što sam dalje uz vas boravio, sve je više osjećala moja duša, da ste joj sve blago... Vi, Elviro, jedva možete pomisliti, kolika me sreća ponese samo od pomisli, da vam nijesam nesimpatičan... da biste s vremenom... oh, ja se ne usudjujem izustiti onu pravu riječ... Ali vi me razumijete... recite, Elviro, mogu li gojiti takvu nadu?...

Zašutio je, naglo dišući, i gledao djevojku licem obasjanim ljepotom svoga čuvstva. Elvira je sjedjela oborene glave, na žarko rumenom licu titrao je stidljiv smiješak, male joj grudi hrlo su se dizale i spuštale.

— Zašto ne? — rekla mu je tiho i pogledala kratkim, sjajnim pogledom u njegove oči.

Te dvije riječi s upitom, što je pripravno dolazio u susret njegovomu bujnomu čeznuću, kao da su bile utjelovljene iz njezinoga djevojačkoga stida i jednakoga čuvstva, kojega je bila puna njegova duša. One njezine sjajne i razborite oči, što su vazda sigurno i samosvjesno gledale u svijet, skrivale su se sada za trepavice s osmjehom, koji je takodjer imao da krije, što se zbivalo u njezinoj duši.

Poljubio joj je požudnom dušom ruku i govorio tiho u prelesnoj obmami:

— Moja srećo . . .

Kad je Viktor kazao Luci, o čem se radi, nije ona mogla u prvi mah da zataji svoje veliko zadovoljstvo. Ali je odmah rekla važno:

— Dobro, ja nemam ništa protiv toga . . . Ja sam vas od prvoga maha zavoljela. Tek vi ste odabrali taj stalež, a sad ćete ga se morati odreći: što će na to vaši roditelji? . . . Jer vi morate i to znati, da u mene imetka nema, a vaš otac . . . on je trgovac . . . hoće li on biti zadovoljan?

Viktor ju je uvjerio, da će otac biti sretan, što se on naumio ženiti. O majci je šutio . . . Ni sam sa sobom nije htio da razmišlja o tom, kako će nju predobiti, da odobri njegov naum . . .

Odlučilo se, da će se za sada pitanje o Elvirinoj udaji držati tajnom, a ona da će svakako svršiti učiteljsku školu. A što se tiče tajne, najviše je Luce mislila na brata. Bila je sigurna, da će se on srditi na sve troje, što Viktor radi Elvire ostavlja svećenički stališ. Samo je Luce htjela da čuje, što o Viktorovom naumu misli njegov otac. Dogovorili su se, da će ga Viktor dovesti u Lipovce, kad dodje, da posjeti radnike u šumi.

VII.

Spuštala se ljetnja večer u oči Male Gospoje. Mrak je polagano, a postojano hvatao goru i ovijao se poput ljubičastih pramenova oko dalekih modruljastih i golih bregova. Od tih je bregova tekla prama gori široka i topla struja zraka, šuštila lišćem okrajnjih bukava i izgibala u tamnoj dubini šume. U grmu je još kliktao kos svojim nasmješljivim načinom u oči noći. Na dalekom obzorju, zastrtu sivim svjetlom, pomaljala se po koja sitna zvijezda svojim draguljastim i nestalnim svjetlom.

Tik šume ležali su radnici pokraj pogašene vatre. Gdjekoji su se još razgovarali dubokim i mrmorećim glasovima, koji su se teško otkidali iz prsiju. Ležali su potpuno odjeveni i obuveni, kako su došli s rada; iz njihovih tjelesa dizao se neugodan i oštar zapah znoja. Od nekud kao iz visine čuo se najednom jasan, čvrst glas:

— Gori . . .

— Gdje gori? — upitali su neki radnici ne mičući se sa svoga ležaja.

— Onamo, — odvrati nehajno onaj glas.

Časak je sve šutjelo, a onda se javi jedan izmedju ležećih radnika:

— Donijet će vrag lugare ovamo . . . Tjerat će nas, da idemo gasiti.

Svi su na to šutjeli, dok nije netko upitao:

— A što veliš, gdje gori?

Oniska ljudska prilika sa širokim šeširom na glavi pojavila se kao sjena na rubu šume. Taj je čovjek sio do ležećih radnika, iscijedio lulu i zatražio duhana. Jedan mu je od radnikâ podao svoju kesu i upitao opet, je li daleko vatra?

— Dašto, da daleko . . . bit će još iza Hajdukova klanca, — odgovori nehajno nadošli čovjek tiskajući duhan u lulu.

— Onda ne će noćas nas alarmirati . . . slobodno spavaj, — reče neki radnik, a za njim netko sigurnim i zlovoljnim glasom:

— Ako ne plane samo i na drugoj strani . . .

Opet su zašutjeli, a onda je govorio netko nasmješljivim glasom:

— Bilo bi najbolje, da se tko nadje, pa da pripali i ovdje . . . drugačije ćemo, vjere mi, makljati skroz tamo u tudji revir . . .

*

— Ti veliš, da je vatra daleko, — čuo se opet trom i dubok glas nekoga radnika — a ja, duše mi, ćutim u nosu paljevinu.

— Nije to paljevina iz šume, — opro se drugi radnik. — Vjetar dolazi, gle, od ove strane, a šuma gori onamo. Kako bi ti ćutio ovdje paljevinu?

— Kakva paljevina! — javi se netko zlovoljnim glasom, kao da su ga razbudili iz sna. — Tu eto tinja blizu tebe ogarak. A sad biste se već mogli smiriti, da se čovjek ispava... Neka gori, ako će sva, — viknu jedan radnik — ali ja se bojim, da vrag ne donese ovamo lugare...

— Spavaj već jednom! — otrese se pospani radnik.

Dugo su šutjeli, a onda se netko čuo opet, kao da pripovijeda:

— Vrijedno bi je bilo doduše i ovdje potpaliti... Pred tri godine tjeralo nas svaki dan iz revira u revir, dok se nije netko dosjetio, pa potpalio u svom susjedstvu...

— Izdjelana gradja planula bi kao u peći! — reče drugi radnik.

— Neka plane... nije tvoja! — čuo se trom i dubok glas.

— Izgorjele bi gotove tisuće...

— Što se toga tiče, ja bih ju bez straha upalio... Tako će i Jerkoviću vrag paliti dušu na onom svijetu! — ču se nečiji mukao glas sa hropotljivim smijehom.

— Ovo govore o mojem ocu! — pomislio je Viktor, koji je iz koljebe kraj otvorena prozora slušao razgovor radnikâ, a u srcu mu se razlilo žuhko čuvstvo...

Zatim su radnici umuknuli. Mrak kao da se najednom zagustio, zrak je šuštio lišćem hladnom strujom, nad crnom masom šume crtao se njezin gornji rub oštro u sivo nebo. Iz šume se javljao gdjekada huk

sove, izlazeći otajstveno svojim neugodnim jekom iz gluhe tišine. I taj huk i šuštaj lišća ulazio je težinom u Viktorovu dušu i slijevao se u njoj s jakim čuvstvima... Kao od kladiva ječale su mu po mozgu i po srcu riječi radnikâ... Osjetio je, kao da ga nepremostiv jaz dijeli od tih ljudi, koje je ljubio, ćutio njihovu sudbinu i želio, da ih podigne na dostojanstvo, što ga je čovjeku podao Isus Hrist... A oni su eto opet nelijepo govorili o njegovom ocu, željeli mu zlo i onda pozaspali mirno s obamrlim čuvstvom sućuti za nesreću i štetu, što su bili pripravni da je počine upalivši šumu ondje, gdje je bila očeva gradja... Bilo mu je, kao da su on i otac vrlo nesretni i osamljeni ljudi, nesretniji od samih tih radnika, koji su svojim jakim mišicama kao željeznim strojevima obarali u šumi drveće, izvlačili ga i izdjelavali...

— Kako su surovi! — pomisli najednom s ojadjenim čuvstvom.. ali odmah poćuti, da s tom riječi nije ni iz daleka kazao ono, što je o tim ljudima osjećao u svojoj nutrinji. Ne skroz jasno, ali duboko i trajno javljalo se u njegovoj duši uvjerenje, da postoji neki jaki, istinski razlog, koji je te ljude ovako otudjio njegovu ocu... da oni u svijetu svoga društva poznaju toplinu ljudskoga srca, ljubav i samilost... i da je ova surovost, što su je odali u svom razgovoru, otpor cijeloga toga društva protiv nečega, što osjećaju, da ide proti njima s neprijateljskim namjerama...

Pred koljebom čuli su se nečiji koraci, a Viktor brzo napali svijeću. U sobu unidje Ivan s upitom:

— Izvolite li večerati?

— Ivane, čuo sam od radnika, da gori šuma. Gdje gori?

— Gdje je to! — odsiječe Ivan rukom po zraku.

— Može li se vidjeti?

— Može, tko bi se uspeo tu na glavicu.

— Kako bih rado vidio požar šume! — klikne poput djeteta Viktor. — Jeste li večerali, Ivane?

— Jesam . . . Ta ne ćete vi sad . . .

— Ivane, podjite sa mnom, — laskavo je molio Viktor. — Izvan da vam je teško?

— Što bi meni bilo teško! — odgovori Ivan. — Ali kud biste vi sada u noći kroz šumu . . . da vam se što dogodi . . .

— A što da mi se dogodi?

— E tako . . . Ima graba . . . ima povaljenih panjeva . . . mogli biste slomiti nogu . . .

— Dete podjimo, — molio je opet Ivana — uzmite svjetiljku.

— Baš kad hoćete, — slegne Ivan ramenima. — A što ćete vidjeti? Ništa! Plamen . . . Što drugo da i vidite u noći?

Viktor je na brzu ruku povečerao, a onda su on i Ivan ušli u debeo mrak, što je započimao golemom, crnom tjelesinom šume. Svjetiljka, natkrivena limom, ljuljala se u Ivanovoj ruci, kao da naporno roni kroz more tmine. Išli su lagano i oprezno jedan za drugim po zavaljenom putu, preko granja, drvlja i povaljenih klada, izmedju panjeva i šumskoga drveća s crno ocrtanim krošnjama na svjetlijoj pozadini, što se pomaljala izmedju granja i lišća. Svjetlo iz svjetiljke plašljivo je plazilo po najbližem stabalju i odmah nemoćno izgibalo pred crnom, mekanom masom, u koju su ulazili. Ivan bi svaki čas popostao i podignuvši svjetiljku čekao na Viktora:

— Nije ovo za vas . . . duše mi, nije . . . Bilo bi najbolje, da se vratimo . . . A nemate što vidjeti.

— Sjutra je svetac, ispavat ćete se, — odvrati mu Viktor.

— Ispavati? Koliki mene čeka sjutra posao! — klikne Ivan, a njegov jaki glas gutala je crna, mekana masa. — Ne pita vaš otac, što je svetak, a što petak . . . On psuje i grozi se i onda ustegne zaslužbu.

— I svi protiv oca! — zlovoljno pomisli Viktor. A Ivan je nastavio govoriti mekšim, uvidjavnim glasom:

— A molim vas, ne može ni da bude drugačije. Ima i vaš otac briga, i te kakvih još! Ima on obveza na dane, gdjekada na ure . . . pa da zapne na jednoj strani, sve bi zapelo.

— Dakako, mora da se i on na nekoga osloni, — potvrdi mu Viktor.

— A na našega se čovjeka ne možete osloniti... Vražji su oni! — mrgodio se Ivan. — Radi kao blašče, istina, ali samo dok čuje nad sobom bič. Vuče, ali kad prestane bič švijukati, stane. Gdje ćete se vi na takve ljude osloniti! . . . A vama je, gospodine, teško?

— Nije mi teško . . . Vi, dašto, možete bolje, — govorio je Viktor sileći se, da Ivan ne opazi, kako se zaduvao.

— Ja sam naučan . . . ja bih bez svijeće kroz svu šumu, kudgod hoćete. Ali vi nijeste marili ići noćas . . . ne ćete vidjeti ništa. Vi mislite, Bog zna, šta je, a nije ništa . . . Ni da najveći vjetar dune, ne bi donio vatre ovamo.

— Ne bojim se ja zato, — reče mu Viktor. — On je pogadjao, što misli Ivan: da ga je strah, te bi se vatra mogla raširiti ovamo, gdje je bila izdjeljana gradja njegova oca.

— I ne treba se bojati, — govorio je uvjerljivo Ivan. — Nego da tko ovdje upali . . . a oni, kakvi su, sve bi bili kadri učiniti . . . Što oni znadu! Neka gori, misle oni, ima još gòrê po svijetu. Tako oni misle. Lijeni su. Boje se, da će ih lugari i oružnici tjerati onamo

na gašenje, pa će radje zapaliti sami šumu kod svoje kuće. Ne misle ništa. Takvi su vam oni.

— Zlo misle, — primijeti Viktor stojeći na lišću, što je šuštilo pod njegovim nogama.

— Pa kako misle, kad misle zlo? Ne pristoji se to čovjeku. Oni ne štede onoga, od čega živu.

— Zar se doista već dogodilo, da su sami upalili šumu od obijesti? — upita Viktor naslonivši se na bukvu, dok je šumska hladovina ugodno dirala njegovo uznojeno lice i čelo.

— Dašto! Koliko šume izgori svake godine radi njihove obijesti! Oni vele, da se šuma upali sama od žege. A nije, ne vjerujte. Čobani nalože vatru, ne paze... ne mare paziti, list uhvati vatru... Što ne bi ovo uhvatilo vatru! — sagnuo se, digao šaku lišća sa zemlje i sažimao ga medju prstima, a ono je šušteći padalo iz njegove ruke na tlo.

— A znadu li, koliki je to kvar i za njih! — upita Viktor.

— Ah, dà, znadu! Ne znadu ništa. Što bi oni znali!

— Valjalo bi ih uputiti . . .

— A tko bi, gospodine, njih uputio? Neuputni su, skroz su neuputni, nà, kao ova bukva! — reče udarivši rukom o bukvić, a bukvić zadrhta zašuštivši bolno lišćem u krošnji.

— Da se vratimo, gospodine?

— Ne, ne ćemo se vratiti, — reče Viktor koraknuvši naprijed, a šumsko lišće opet zašušti pod njihovim nogama.

Išli su neprestano uzbrdice. Svjetiljka u Ivanovoj ruci jednako je mükom razgrnjivala oko sebe mrak, u njezinom plahom svjetlu kao da su iz crne mase nicali kržljavi bukvići. Gdjekada bi se jače zanjihala ostavljajući Ivana svega obavita crnim mrakom. Tad bi se

činilo, kao da se giblje sama vlastitom snagom ploveći kroz mrak pravilnim njihanjem poput ure od jedne strane k drugoj.

— Jeste li sustali? — upita ga Ivan i stane nadignuvši svjetiljku.

— Penešto . . . A vi idete kao ptica, — polaska mu Viktor.

— E, ja! Naviknuo sam od djetinjstva, a kud je mene gonilo, dok sam služio u soldačiji! Ovo je šetnja, — nasmijao se Ivan.

— Vi, Ivane, kažete, da je naš čovjek neuputan, — zapodjene opet Viktor razgovor, naslonivši se na bukvić. — A ja, vidite, ne bih tako rekao. On misli, istinabog, zlo, ali nije to, što bi bio glup; zna on, kad hoće, i dobro misliti.

— Dašto, da zna, ali ne će! — reče srdito Ivan.

— Ne će! . . . Zapušten je, zato ne će . . .

— Zapušten . . . A da, gospodine, zapušten, — ustvrdi mirnije i Ivan.

— Meni se čini, — govorio je Viktor nesigurno, kao da nema prave riječi za svoju misao — da je on u dugom zapuštenju nekako naviknuo krivo misliti, kao da mu je svatko neprijatelj . . . i onaj, tko ga upućuje na dobro . . . Ne vjeruje nikomu . . . misli, kao da nema nigdje prijateljâ, koji bi ga rado podigli i koji mu žele dobro.

Ivan nije odmah odgovorio. Stisnuo je obrve, kao da se zamislio u Viktorove riječi, a onda je spustio na tlo svjetiljku i ulovio se jednom rukom za bukvić:

— E, znate, gospodine, baš kad pravo uzmete, i nema naš čovjek nigdje pravoga prijatelja, pa je — da tako rečem — podivljao. Kod kuće ga ubija siromaštvo, a gdjegod dodje, udaraju po njemu: hoćeš u općini — bilježnik, hoćeš u kotaru — predstojnik . . .

a tako pop, tako trgovac... Sve je proti njemu... Zato on samo neprestano preza kao pseto, koje nema gospodara: s koje će me strane sad udariti?... A nije, što ste rekli, neuputan, nije! Ne bi bio ni zločest, da su drugi s njim bolji. Vi ste učili škole, znate svašta, ali vjerujte, da jest tako, kako vam ja kažem.

U Ivanovim je riječima ječalo sad nepokolebivo uvjerenje, što je ležalo negdje u dubini njegove duše, kao kamen, učvršćen na morskom dnu. Viktor kao da je najednom zagledao dva lica toga čovjeka, što je uvjerljivo, mirno i skroz priprosto s nekoliko poteza crtao pred njim dušu svojih ljudi. Jedan je Ivan bio na vlas jednak svim onim radnicima, o kojima je govorio, jednak po mišljenju, po osjećajima i po uvjerenju, — a drugi Ivan u službi njegova oca vršio je hladno dobivene zapovijedi i onda, kad su bile u opreci s uvjerenjem prvoga čovjeka. Ovo „čuvstvo dužnosti" dizalo se nad njegovim uvjerenjem, kao visina morske vode nad tvrdim kamenom na njezinu dnu. I njemu, Viktoru, mislio je, da mora pokazati ovo drugo svoje lice... I da se otvoreno i složno dignu oni ljudi protiv koje nepravedne zapovijedi, — mislio je Viktor — ono bi uvjerenje ostalo u Ivanovoj duši mrtvo, on bi svu svoju energiju upotrijebio protiv osvjedočenja svojih ljudi, s kojima je njegova prava narav bila jedno, nerazdjeljivo udo istoga organizma.

Ivan je dotle stao povisoko nad Viktorom i digao prama njemu u vis svjetiljku:

— Evo nas... Sad ćete vidjeti, zašto ste se toliko mučili: oganj...

Iza neizmjernoga mora crnoga mraka ležala je svijetla naslaga i dosezala svojim odsjevom daleko u visinu, gdje su sjale zvijezde, kao pribodene o nebište.

A dolje na dnu žarila se mirna točka, činilo se, da nije veća od plamečka u Ivanovoj svjetiljci.

— Eto, to vam je sve, što ćete vidjeti, — reče Ivan. — Daleko je, moj gospodine, ono, a evo gradje, — reče i zaokruži oko sebe rukom pokazavši na velike naslage izdjeljana šumskoga drva.

Viktor je gledao šuteći u žarku točku, što bi gdjekada zatreptjela ovivši se svijetlim kolobarom.

— Još će se vatra raspiriti, — reče opet Ivan. — A gori i na drugoj strani. Vidjet ćete, samo da se još malko uspnemo.

— Idemo, — prihvati zamišljeno Viktor i podje opet za Ivanom.

Išli su izmedju povaljenih trupaca, naslagâ istesanih dužica, druge izdjeljane gradje i iverja. Na svakom koraku bio očit trag netom ostavljene radnje, negdje skroz dogotovljene gradje, što se morala izvažati, negdje istom započete, a negdje još netaknutoga i samo posječenoga šumskoga drveća.

Najednom se pokazao svjetao širok kolobar na obzorju. Dizao se iz tmine i širio svojim svijetlim rebrima, kao da se iza crnoga zaneblja sprema da izadje neko veliko noćno svjetlilo.

— Evo vam i drugoga požara, — reče Ivan i odmah podje, da se uspne na naslagu istesanih dužica. Za njim se uspeo i Viktor.

Odtuda se otvorio pogled na veličanstven prizor. Iz mraka lizao je u vis rumen plamen s dugačkim svijetlim trakovima, razapetima u polukrugu poput lepeze. Ta golema rumeno-svijetla lepeza propela se mirno u crnu masu, u njezinom korenu talasale su se žarke gomile plamena. Iz plamena štrcalo je ogromno snopovlje iskara, rasipavajući se poput ognjenih vrulja,

nestajalo negdje oko plamenih jezika i naviralo opet sve rastućom snagom iz ražarene utrobe.

— Vidite li sad? — upita s nekim zadovoljstvom Ivan. — Ima ovdje u plamenu Bog zna koliko rali šume! Sam jelik, pa gori, kao da je namazano uljem.

Viktor je mučao. Stajao je navrh naslage dužicâ i gledao zapanjen i s ukočenim čuvstvom veličanstven, a strašan prizor. Razarajući elemenat prikazivao mu se kao razuzdana neka orijaška, bijesna, a svjesna neman, koja se otela lancima, pa uživa sad s divljom nasladom, što može da slobodno iznese pred čovjeka strahotu svoje snage.

— Gase li vatru? — upita Viktor tihim glasom.

— Gase? A tko bi, gospodine, ono gasio? Ne bi, nego da prelije more na goru.

Ivan je, govoreći to, gledao nasmješljivim licem Viktora i dodao upućujući ga kao dijete:

— Ne da, gospodine, plamen k sebi pristupiti. Ne znate vi, kolika je to vrućina!

— Pa da što će? — upita opet Viktor osjećajući se doista neuk pred tim čovjekom, prema kojemu se dizalo u njem čuvstvo poput udivljenja, što može da takvim mirom gleda strašan prizor i da govori o njem šaleći se.

— A što će? Stjerat će ljude sa svih strana, da posijeku okolo naokolo šumu. A gasit se ne da; tko bi, Bog s vama, ono gasio!

A Viktora je sprezalo trajno rastuće teško i gorko čuvstvo, njegova misao mučila se, da odgonetne onu kao tajanstvenu moć vatre, pred kojom su se ljudi bacali na koljena, obožavajući je poradi osjećaja svoje nemoći naproti divljemu i nezasitnomu njezinomu razaranju. Do njega nije dopirao nikakov glasak iz grobne dubine noći, što ga je dijelila od požara . . . Nijemo i

postojano hvatala je vatra u svoje ražareno ždrijelo sve dalje oko sebe mrak, zaštićena sa svih strana užarenim zrakom, koji nije dao čovjeku, da joj dopre do srca.

— Idemo, gospodine, kasno je, — reče Ivan zijevnuvši glasno.

— Stanite, još ne idemo, — odvrati mu Viktor i sjedne, spustivši se na naslagu dužica.

— A što da još gledate? Vidjeli ste plamen, a što drugo? Ima ga doduše, — reče nasmijavši se — da je zima, mogle bi se o njem grijati sva Lika i Krbava.

— Kako on to hladno gleda . . . i šali se! — pomisli opet s nepoimanjem Viktor. — Kako on može da ovako samo s polja promatra razarajući bijes elementa, što se otkinuo vlasti čovjeka? — I dok je to mislio, rodila se u njem želja, da još jednom pogleda u dušu toga čovjeka, da upozna njegove misli i osjećaje o životu svojem i tudjem i kako se njega doima priroda, što ga okružuje, kakve nade goji u sebi, čega se zapravo boji? Jednom je čitao, kako su ovaki seljaci, gledajući požar šume, vapili, trgajući vlasi s glave i goneći djecu, da gase požar. A kad je to pripovijedao ocu, rekao je otac: „Laže, tko je to pisao . . . Oni sami iz obijesti upale šumu, jer ne razumiju . . . A koliko sam ih god puta gledao pri požaru šume, oni bi se šalili: „Šta bi se pustih janjaca ondje dalo ispeći!“ . . . Je li trebalo, da se u literaturi ovako idealizuje naš seljak? Je li nam to koristilo? . . .

Prekinuo se u ovom razmišljanju i upitao Ivana:

— Vi ste se, Ivane, rodili u ovom kraju?

— A da, gospodine, — odvrati mu s nekim važnim prizvukom Ivan. — Eno tamo je moja rodna kuća, — reče pokazavši rukom na protivnu stranu od požara. — Ima mi do kuće tri ure hoda, da podjemo sad mojim korakom, osvanuli bismo kod moje kuće.

— Ima li škola u vašem selu?

— Dâ . . . kakova škola! Škola je kod općine, a do općine ima nama tri ure hoda.

— Da gdje ste išli u školu?

— Ja nigdje. Nijesam bio nikada u školi.

— Kako ste naučili čitati i pisati?

— E, tako. — Sad se i Ivan pognuo i čučnuo do samoga Viktora. — Još kad sam bio dječaćić od osam godina, došao bio ovamo preko ljeta neki gospodin. Bio je bolesnih prsiju, pa se nadao, da će ozdraviti u gorskom kraju. Taj me je gospodin učio čitati i pisati. Bio sam uza nj naučio nešta i njemački: „Koristit će ti, govorio mi je, kad dodješ u vojništvo." Poslije sam to opet zaboravio, ali čitati i pisati nijesam zaboravio. Veselilo me, što sam to naučio, pa sam čitao svaki ispisani papirić, što bi mi u ruke došao, i pisao, čim se god dalo pisati. Poslije mi je to valjalo; ne bih, da nijesam bio pismen, postao podčasnik u vojsci.

— Jeste li i vi radili u šumi? — upita ga opet Viktor.

— Dašto, da sam radio. Još mi nije bilo ni četrnaest godina, kad sam tesao ovake dužice, — reče uzevši pokraj sebe dužicu i pokaza je Viktoru, kao da je to djelo njegovih ruku iz one dobe. — Kako bih ja razumio posao, da nijesam sâm radio?

— A teži šumski rad? Jeste li na primjer pomagali izvlačiti iz gore trupce?

— Dašto, i to.

— Težak mora da je to rad.

— Težak, gospodine.

— A tako vam je valjda i otac radio?

— A dakako. Što bi drugo i radio?

— I djed?

— A Bog vam znao! — reče nasmijavši se Ivan. — Možda i djed . . . A dašto, da jest i djed i šukundjed, jer se šuma uvijek sjekla, — doda nakon kratka razmišljanja.

— Pa što je stekla, na primjer, takova obitelj, u kojoj su sva pokoljenja radila u šumi?

— Stekla? A što da steče?

— Imetak.

— Dâ!

— A kako steku drugi?

Ivan ga pogleda pitajućim očima:

— Drugi . . . E, steku, dašto, da steku . . . To je drugo.

— Zašto drugo?

— Njima pomaže sve . . . I sam im narod stiče . . . Drugima stiče, a sebi ne može.

— Zašto ne može sebi?

— Sebi ne može. Odakle! Osim krsta i duše on je kao konjče: kini se za drugoga, a sâm nikada ne udeblja . . . Vaš otac, na primjer . . . a tako i drugi trgovac . . . on razumije svoj posao, pa mu sve ide na ruku, kad umije. On samo računa, a ljudi rade, da preživu. Pa kako bi stekli?

— Opet na oca! — pomisli zlovoljno Viktor. — Narod nije štedljiv, — reče Ivanu.

— Dašto, da nije.

— Eto, vidite . . . A da štedi, imao bi.

— Da štedi! A od čega će, gospodine, da štedi? Gledali ste, kako se kini on i blašče, pa toliko da se prehrani. A nu — dodade laskavo — ne može ni vaš otac da plati više. On zna svoje račune.

— A zimi? Što rade vaši ljudi zimi?

— Ništa.

— Ništa ne zaslužuju?

— T'.

— Kako to?

— A tako. Tko će im dati zimi posla? Nadje se, — ali kako! Eto, na primjer, pred tri zime namislio trgovac Juraj Kajić, da će nasaditi veliki šljivik. On prekupljuje šljivu od seljaka i šalje ju, — što ja znam kamo! Radilo je u njega valjda četrdeset ljudi malo ne svu zimu, a svakome je plaćao dvije desetice na dan bez hrane. Kakva je to plaća, molim vas? Bolje mu je, da leži kod kuće, ne dere obuću, a manje jede.

— Zašto su mu radili za takvu nadnicu?

— Zašto! Narod je, molim vas, zadužen kod trgovca ... a opet misli: bolje i dvije desetice, nego ništa ... Ne računa. Dobije manje, nego što pojede, a trgovcu, vidite, nasadio šljivik kao šumu. Nije doduše bilo blagoslovljeno.

— Zašto?

— Kad je jesenas utjeravao eksekucijom dug od nekih ljudi, posjeklo mu jedne noći iz osvete sav šljivik.

— Je li znao, tko je to počinio?

— Znao je i nije znao ... Nije htio da znade.

— Kako to?

— E, tako ... Naš je čovjek osvetljiv ... bojao se, da mu ne upale krov nad glavom.

— Oni su upalili i šumu?

— Sigurno.

— Takodjer iz osvete?

— Bog zna ... Dogodi se i to, da upale iz osvete, kad ih gone poradi šumskoga kvara. A možda su onamo najprije upalili iz nepaske, a ovo drugo hotimice, da ne moraju gasiti u tudjem reviru.

— Ja to vidim, — reče Viktor uzrujavši se; — vidim, kako oni ne trpe ni moga oca ... Oni bi upalili i njegovo ne pitajući, kolika bi bila šteta, ni koga bi od toga zaboljelo ... Oni mu nijesu naprosto odani.

— E, takvi su, — potvrdi zlovoljno Ivan.

— A zašto? Zašto? — pitao je Viktor osjećajući, kako ga opet savladava bolno i mekano čuvstvo: — Zato, što ni moj otac, kao što ni drugi poslodavci, ni gospoda, ni oblasti nemaju za njih čuvstva. Trgovac kupi šumu i računa s radnikom jednako, kao što radnik sa svojim blaščetom, ili orudjem, kojim siječe šumu. Eto, zato ne može da bude ljubavi, koja bi posvetila odnošaj izmedju poslodavca i radnika.

— A nu, — reče na to s izražajem dosade Ivan i zijevne. — Kakav bi bio trgovac vaš otac, da tako ne radi? Živjeti se mora.

— Ne razumije, ne shvaća, — pomisli ogorčeno Viktor i posrami se pred Ivanom, kao da je govorio nešta, što je bilo strašno glupo ... Čemu je to išao govoriti pred ovakim čovjekom? Kao da je pljunuo prama onomu požaru s namjerom, da ga pogasi!

— Hoćemo li, gospodine, kući? — reče Ivan i ustane protežući se.

— Idemo, — reče zlovoljno Viktor i sadje s naslage dužica.

— Pônoć je prošla, poznam ja po zvijezdama ...

— Dobro ... idemo, — presiječe mu riječ Viktor. — On pozna po zvijezdama, da vrijeme ide, da teče mimo njega, — pomisli o Ivanu, a za nj je to vrijeme gluho i sav njegov život teče u tom vremenu gluh za misli i ideje, što bučno šume velikim svijetom, gluh za glas vlastite svijesti o svojoj vrijednosti i svom dostojanstvu ... Kako ćeš da se s takvim ljudima opreš ekonomskoj i političkoj najezdi iz tudjine? Kako to umno shvaća Elvira! ...

I u duši sijevnula mu je njezina pojava poput sunca nad mislima, što ih je s nekom namjerom otkrivao bezuspješno pred Ivanom, te su ostale u vla-

stitoj mu duši ležati poput mutne mlake. S njom u društvu kako bi s ljubavju razbudjivao taj narod, toga stradaoca, što nalazi u najtežim časovima utjehe upirući samo oči u vječni život, kao da nijesu i dobra ovoga svijeta jednaki darovi svoj djeci jednoga nebeskoga Oca! . . .

Osvanuo je slijedeći dan svetak. Još nije počelo ni pravo svitati, već je oko koljebe bilo živo: čuo se žamorni razgovor, gdjekoji jači poklik, dapače bi netko pokušao zapjevati mirnu, turobnu pjesmu s dugim, otegnutim glasovima, što su ponekud sjećali na ono glasno nukanje u šumi, kad bi trebalo da složno u isti čas upru svi u kladu, kad bi se prepriječila u grabi. Neki su se ljudi oko daščare preodijevali u čisto ruho, drugi su već preodjeveni šetkali čekajući nešta i očevidno s ugodnošću i s ponosom osjećali u sebi, kako ih je čisti odjev preobrazio u dnevu, gdje se ne će kidati onim napornim radom u šumi. — Oko barake bilo je mnogo žena, djevojaka i djece, na svima se odjev bijelio kao snijeg, a djevojke su k tome bile nakićene šarenim rupcima, djerdanima i drugim nakitima. Neke su starije žene sjedjele na ledini, a većina ih se tik barake razgovarala s muškarcima, koji su ih nudjali rakijom. Žene su, nećkajući se i mrgodeći lice, primale ponude, a djevojke srknule stidljivo iz čašice i dodavale ju jedna drugoj.

Taj život oko barake potrajao je jednu uru, a onda su žene, muškarci i djeca odlazila u hrpama prama glavnoj cesti, da dospiju k misi u selo, gdje se slavilo proštenje u čast Majke Božje. Terasa pred barakom, što je malo prije bila puna skladnih boja i života, ostala je najednom pusta. Tad je i Viktor pošao u Lipovce, gdje je svetkom služio kod mise Hrastinu i ostajao kod Luce na objedu.

Istom oko pet sati poslije podne vraćale su se žene i djevojke s djecom s proštenja. Pred barakom za stolom sjedjela su već dva oružnika i pila vino, držeći izmedju nogu puške s nataknutim bodovima. Žene i djevojke tiho su pridolazile na terasu, sjedale na zemlju i s brigom pogledavale na oružnike. Naokolo lebdjela je tišina, u tišini ležalo je nešta teška i vrlo neugodna, što je dolazilo iz opravdanih slutnja i puzalo neprikriveno po licu seljakinjâ. I djeca, mali momčići u širokim, bijelim platnenim gaćama s crvenim kapicama na jakim glavicama bistrih očiju, i djevojčice s tijesno pletenom kosicom i u bijelim suknjicama bezglasno su se zabavljale s igračkama i s kolačima i pozirale nepovjerljive prama oružnicima.

Iz kantine izišla je neka Ruža, pedesetgodišnja žena, što je pomagala u kuhinji, i ogledavši se po svem prostoru, što su ga zapremile žene i djeca, odlučila je poći k društvu četvorice starijih seljakinja, što su sjedjele na tratini nevesela, skrbna lica bez razgovora.

— Što, žene, — upitala ih Ruža — kakva vam se učinila Majka Božja?

Žene nijesu odmah odgovorile, a onda reče jedna uzdahnuvši:

— Nevesela . . .

A druga dodade življe:

— I blijeda . . . Još joj nijesam upamtila ovako žalosnoga i trpećega lica kao ove godine.

Na to nadoveza i treća:

— Istina . . . i oči su joj tužne, sve kao da će proplakati . . .

— To ne sluti dobru, — opazi ozbiljno i zamišljeno Ruža. — Već je nekoliko godina, što ne će da pokaže ljudima veselo lice. Pred desetak godina —

*

Ruža se naglo sva zanijela — oči su joj se smijale, čisto ti se duša razblažila, kad si vidio, kako joj je veselo srce. A od onda nikada više, — završi opet tužnim tonom.

— Narodu ide naopako, antikrst je prevladao, a ona se pati — slava joj budi! — kad ne može da mu svlada moć, — tumačila je jedna žena.

— Dašto, da je tako — prihvati druga. — Ima ih, koji kradu, mòrê slugu gladom, otimaju mu zaslužbu i ne mare za Boga, pa im sve uspijeva. A drugi upiru oči samo u Boga i stradaju. Tako nije bilo prije.

— A što mi znamo! — plašljivo primetnu Ruža.

— Jesu li radi šume? — šapnu jedna od žena Ruži kimnuvši potajno glavom prama oružnicima.

— A da. Na tri strane gori, — potvrdi Ruža i oprosti se sa ženama.

Medjutim su pridolazile k baraki sveudilj žene s djevojkama i s djecom. Nekoje su djevojke pjevale putem skladno svojim jakim i dubokim altima, ali čim bi iza šumskoga okreta zapazile pred barakom oružnike, stala bi pjesma utrnuvši nemoćno na usnicama.

Napokon su pred samu večer prestale pridolaziti nove došljakinje, a kad su se sve skupa spremale, da nastave put k svojim kućama, ustali su s klupe oružnici i pošli medju žene. Tražili su okom starije žene i sabirali ih, pozivajući ih preda se. A onda je nastalo ispitivanje glasom, u kojem je jače ječala prijetnja, nego upit:

— Kako se ti zoveš?

— Marija Duić.

— Odakle si?

— Iz Duićeva polja.

— Koji broj? — pitao je oružnik bilježeći.

— Osamnaest.

— Koliko je muškaraca u tvojoj kući?

— Dva: moj čovjek i sin . . . i dvije kćeri, eno ih s drugim djevojkama.

— Koliko ti je sinu godina?

— Bilo mu je petnaest o Jurjevu.

— Gdje ti je muž i sin?

— Eno ih, ostali u selu . . . Piju.

— Kad će se vratiti?

— A tko bi to znao? Sjede uz vino s drugim ljudima . . . Bog zna, kad će se rastati.

— Lažeš! — zagrmi oružnik nad ženom.

— Duše mi, ne lažem, — odvrati mirno žena.

— Kako ti ne bi znala, kad će ti se muž vratiti?

— A odakle da znam? . . . Vratit će se, kad se vrati, — dodala je zlovoljno.

— E, pa dobro . . . Ti ćeš se sada vratiti u selo i dozvati muža i sina, da s mjesta idu gasiti šumu.

— Ja . . . gospodine? — oprla se žena. — Bog budi s vama! Ima meni do sela dvije ure, a ovamo opet dvije . . . Ne bih do ponoći stigla kući.

— Ti pošalji kćeri, kad ne ćeš sama! — srdio se oružnik.

— Djevojke . . . same u noć?! Jeste li pri sebi?

— S mjesta da ideš! — reče oružnik digavši kažiprst prama cesti.

A žena se smrknula i stupila dva koraka natrag.

— Ne idem, da me ubijete! Da je jutrom, neka bi . . . ali u noć ne idem . . . Toga u vašem zakonu nema.

Oružnik stisnu usne i ljutito gledaše ženu.

— Pa dobro, kad ne ideš, — reče onda stisnuvši pred njom šaku. — Samo pazi: tko se od muškaraca iz ovoga revira ne nadje večeras do devet sati kod požara u Klaićevu dolcu . . .

— Oho! — čulo se mnogo glasova. — Gdje je od nas Klaićev dolac!

— Tko se ne nadje u Klaićevu dolcu, ljuto će zaplakati. Svi ste se vi dogovorili! — reče i opsova im svima majku. — A koga ja budem vodio u kotar, taj će znati, kako je Bog pod križem išao...

— U vas je vlast... ali opet naći će se i vama stariji, — spočitnu mu žena i povuče se smrknuta lica medju djevojke, gdje su je čekale kćeri zabrinuta lica.

— Bit će, djeco, krvi, ako ostanu ovdje noćiti žandari, — govorila je djevojkama. — Ljudi će doći pripiti i željni sna na počinak, pa gdje će oni onda u Klaićev dolac!... Smiluj nam se, milostiva Majko!...

A od kantine stao se razlijegati kroz tišinu jaki glas oružnikâ:

— Kotarska oblast izdala je nalog, da se noćas nadju kod gašenja i ograničivanja požara šume u Klaićevu dolcu svi muškarci ovoga revira, od četrnaeste do šezdesete godine. Tko izostane, kaznit će se najstrože. Otidjite zato po svoje muževe i sinove... Sad je šest sati, do devete ure mogu ovamo stići, jer...

Posljednje riječi tonule su u moru ženskih prosvjednih i posprdnih klicaja. Kad se stišala graja, vikalo je krupno žensko grlo:

— Eto si u službi, po podji sâm po njih. Da zašto te plaća carstvo?...

Ponovno se dizao žamor, iz kojega bi izronio svaki čas prijeteći oružnikov glas, kao ladjica iz talasa na uzburkanome moru.

Zatim su žene stale polàziti, mrmoreći i prosvjedujući, prama šumi, za njima su trčkala djeca, a djevojke se hvatale oko pasa i spremale takodjer na odlazak.

— I ne ćete?! — grozio se oružnik. — Majku vam vašu... No vidjet će se! Tri će mjeseca ležati kod kotara, tko se ne nadje kod požara, a šteta će se rasporezovati na numere... E, čekajte vi, upokorit ćemo mi vas!...

— Vješajte nas odmah... dašto, vješajte nas, kad je došlo do toga! — vikale su na to žene.

Sa žamorom poput odtječuće vode nestajalo ih je na putu prama šumi. Zatim nastade tišina, a onda iz šume zastruji slatkom harmonijom dugi akord djevojačke pjesme...

Sred noći probudi Viktora neobičan nemir: vjetar je šumio oko koljebe, a iz daleka negdje talasali se zrakom neobični povici ljudskih grla, popraćeni muklim udarcima. Kad se posve razbudio, osjeti vonj paljevine i odmah pomisli na požar u šumi. Skoči iz kreveta i otvori prozor, a na obzorju iznad šume razlio se poput zore rumen odsjev vatre. Brzo se obuče i izadje iz koljebe. Iza polumraka crnila se šuma, a nad šumom rasprostiralo se ogromno, mirno i neugodno svjetlo. Vjetar je trajno pirio i nosio u sebi dim, paljevinu, prigušene jekove ljudskih grla, muklo udaranje i prasak. Požar nije bio daleko; Viktoru se činilo, da je upravo na onoj strani, gdje su radnici izradjivali očevu gradju. A na prostoru izmedju kantine i koljebe nije bilo ni žive duše. Viktor podje prama kantini. Vrata su bila širom otvorena. Zvao je Ivana i ostalu družinu, ali odjavljao se nije nitko. Pred njim je zijevao iz nutrinje gluhim, beživotnim mirom neproziran mrak. Zatim podje k daščari, gdje su noćili radnici, ali ni tu nije bilo žive duše. Napokon iza kratka razmišljanja podje prama šumi.

S proplanka, gdje je klada slomila Oskaru nogu, pokazao se jasno požar. Plamena nije bilo, samo se

daleko pred njim poput žarkoga mora širilo rumeno, vruće tlo, ispresijecano crnim prugama, nad kojima se dizao plavkasti i bijeli dim. Do požarišta bilo je još daleko, a on kao da je naglo izgubio odlučnost, da podje naprijed. Gledao je u to žarko more nijem, srce mu je živo udaralo, a mrak oko njega kao da mu je poput utvare, uzajmivši dugačke, tanke noge s dugim pandžama iz požarišta, ulazio u dušu razbudjujući u njoj užas i strah. Šteta, što bi je mogao pretrpjeti otac, nije mu ni dolazila na um. U ostalom, što se tiče štete od požara, u njem je nesvjesno živjelo sjećanje, da je nad jednom hrpom izdjeljane gradje vidio pribitu pločicu osiguravajućega društva. Svaki bi mu se čas pričinilo, kao da je oko njega sve vrvjelo nevidljivim bićima, što su bez broja nicala iz mraka i pred kojima onjemljuje od straha svaka ljudska duša. Ta bića kao da su se s nasladom javljala i nad garištem, gdje bi zapraskalo sirovo stablo, a ljudi se opirali vičući muklo kao iz groba i udarajući tupim udarcima sjekire, pod kojom je okolo naokolo požara padalo stabalje.

Napokon podje prama središtu požara, gdje bi se kadikad prosuli zrakom žarki snopovi iskara, složan povik ljudskih grla i prigušeni udarci uz prasak granja. Put je bio sve jasnije osvijetljen odrazom rumenoga svjetla, udarci, vika i prasak jači i razgovjetniji, a zrak sve puniji dima i paljevine. Napokon je došao na domak garišta. Plamen je samo gdjegdje mirno lizao nisko iznad zemlje, rumena žeravka izmedju razgranjenih crnih pruga poput golemih žila i tamnih krpa obuhvatala je ogroman prostor, a na jednoj strani dizao se gust dim iz daleko naslaganih crnih gomila, iz kojih bi kadikad naglo prosukljao plameni jezik. To je bila naslagana već izdjeljana gradja njegova oca ... A nad svime kao nad novim grobljem iza ratnoga pokolja

stršile su u vis kao ogromni križevi poluizgorjele bukve. Oko požara micali su se ljudi poput crnih prikaza, koje su s jedne strane bile rasvijetljene crvenim svjetlom. S garišta tekao je trajno poput toploga mlijeka mlak zrak. Viktor sjedne na zemlju i umoli nekoga čovjeka, da mu nadje Ivana.

Ivan je dolazio uhvativši se objema rukama za glavu i ljuljajući tako glavom nad gornjim tijelom:

— Jadna nam majka, gospodine! ... Što je ovo nas stiglo! ... Sve je propalo, gospodine, sve! ...

— Upalili? — tiho upita Viktor.

— Nijesu nas upalili, nego tamo — reče pokazajući rukom nekamo u daljinu, — ali vjetar je nosio iskre, pa evo ... Sve su oružnici krivi ... Objesni su ... Oh! Oh!

Ivan pokrio rukama lice i ljuljajući očajno glavom stane plakati.

— Što to koristi? — muklo mu i sućutno prigovori Viktor. — Time ne ćete pomoći ni sebi, ni drugomu.

— Sve nam je propalo ... sve! — naricao je Ivan. — Sva je izdjeljana gradja otišla, a osiguran nije bio ni jedan iverčić ... Što nije izgorjelo, stvorilo se crnim ugljenom ... Jadna mi majka ... da nijesam barem ovo doživio! ...

— A ja sam vidio pločicu osiguravajućega društva pribitu nad gradjom.

— Ah ... to! — mahnu Ivan rukom. — To se pribije poradi ovdješnjih ljudi, da ne upale iz osvete ... A osigurana nije bila ni jedna dužica ... Tisuće su izgorjele ... tisuće! — zajauknuo je kao od nagle navale boli i utisnuo opet medju dlanove glavu, što se stalno zibala od ramena k ramenu. Iza stanke nastavio je govoriti mrtvim, iznemoglim glasom, kao da pripovijeda sam sebi:

— Pobojali se oružnika, pa su ondje upalili . . . Pripiti su svi bili, a oružnici ih gonili onako umorene i pripite skroz tamo u vragove . . . i grozili im se . . . a vjetar nanio ovamo iskre, suho iverje oko gradje odmah je zahvatilo, pa je sve planulo kao slama . . . A joj! A joj! — stao je opet jaukati, kao da se iznova dosjetio štete i jada.

Još prije nego što je svanuo dan, poslali su čovjeka u grad, da preda brzojav na Jerkovića. Na garištu je još dva dana tinjala vatra, dizao se dim iz nagorjele gradje, klada i oborenoga stabalja. Osobito su ispod nagnjiloga šumskoga lišća daleko i potajno prolazili poput zmija tinjajući trakovi vatre. Kad bi se razgrnuo nad njima pepeo i list, zažarili bi se naduvši se kao rasrdjena zmija.

Stari Jerković došao je iste večeri i odmah zorom otišao da razgleda garište. Vratio se vrlo zamišljen, Viktoru se učinilo, kao da je bio bljedji i kao da mu se u to kratko vrijeme jače sabrala koža u nabori oko očiju. Kad je upitao oca o šteti, mahnuo je on nehajno rukom i rekao:

— Nije vrijedno govoriti . . . Dvie tri stotine . . .

Ali bilo je jasno, da ni pred kim o tom rado ne govori. Svaki bi čas nešto razgovarao s Ivanom, ali očevidno se brižno čuvao, da ni Viktor ne uhvati ni jedne riječi iz tih poluglasnih i očito važnih razgovora.

Poslije podne oko treće ure dovezao se šumar s lugarom Limanićem i još s jednim šumarskim činovnikom. Jerković ih nije nudio ničim, otišli su na garište i vratili se pod večer ozbiljni, mučaljivi i kao da zaokupljeni svi nekim jednakim i vrlo važnim mislima. Ne ponudjen opet ničim spremao se šumar odmah na odlazak, a prije nego što je sio u kola, razgovarao se

s njim Viktor i upitao ga u razgovoru kao mimogred, ima li otac mnogo štete od požara?

Šumar nije odgovorio jasno riječima, nego je mjesto odgovora zažmirio očima, stisnuo u kutovima usne i u znak potvrde zakimao glavom.

— Otac veli, da nekoliko stotina, — primijeti Viktor zagledavši se u jako, golo šumarovo lice.

Tim licem preletio je jedva zamjetljiv smiješak. Viktor nije znao, da li od ironije, ili zloradosti:

— Par stotina? . . . Bit će, kad on veli . . .

A kad je otišao šumar, reče otac Viktoru:

— Spremaj pomalo svoje stvari . . . sutra ćemo otputovati.

— Otputovati? . . . Kući? — iznenadio se Viktor.

— Ovdje se ne će više raditi . . . nemaš s kime ostati, — odgovori mu zlovoljno i mrko otac.

To ga je iznenadilo. Držao je stalno čitavo vrijeme, pošto se očitovao Elviri, da će s ocem isprositi njezinu ruku i makar u tišini obaviti zaruke još tečajem praznika. Tako je kazao i Luci i Elviri. A sad najednom tako nagli odlazak!

— Ja bih morao prije urediti neku stvar, gdje je nužno, da budeš i ti, — reče ocu.

— Nemam kad, — odgovori mu brzo otac, kao da nije ni slušao njegovih riječi. — Sjutra moram k šumarskomu uredu, a prekosjutra ravno u Zagreb radi toga požara.

Njegove misli bile su usredotočene u jednoj točki, a na njima je očevidno visio teret neke teške brige. Viktor se zato nije usudio, da mu u tako nepovoljnom času razjasni ono, što je bio naumio prije odlaska urediti.

Još prije podne pošao je u Lipovce, da se oprosti. Kad je kazao Luci i Elviri očevu odluku, ostala je

Luce u prvi mah osupnuta, vijest ju je očevidno jako ozlovoljila.

— To mi se ne dopada, — reče. — To bi bio posao od četvrt sata... a ovako, što je?... Cijela mi se stvar čini kao nekakva igrarija, a ne kao ozbiljna nakana.

— Otac je sav smućen, — govorio je poput nepravo korenoga djeteta Viktor. — On ne govori o šteti ali svi govore, da ga je ujela velika šteta... nekoliko tisuća.

Na to kao da je uvidjala situaciju i Luce:

— Vele, dà, da ga je zadesila velika šteta... a najviše krive oružnike... Možda mu Bog dade, da štogod barem ispravi u Zagrebu... Ali malo je nade... Našemu se čovjeku ne ide tako lako na ruku. Već je i šumar nekomu rekao, da će badava putovati u Zagreb. „Martin u Zagreb, Martin iz Zagreba," rekao je podrugujući se... a naživio se on uz vašega oca!... A svejedno, mogao je doći do nas. Ta mi smo već kao rodjaci, pa ne treba da se sastajemo samo na veselje... Bili bismo se upoznali barem, pa da i nije došlo do drugih razgovora.

Poslije ju je Viktor posve umirio razloživši joj, da će ocu otkriti svoj naum, čim se on vrati kući iz Zagreba, pa će se odmah s njime i dogovoriti, ima li poći na sveučilište, ili stupiti u kakvu državnu službu.

Oproštaj je bio neveseo, a činilo se, da ne toliko poradi rastanka ljudî, koji su se zavoljeli, nego kao da je neka teška sudbina položila svoju ruku na njihove duše i razbudila u njima osjećaj neveselih slutnja. Elvira je po običaju ispratila Viktora do zakreta brijega i tu su se praštali.

— Nijesmo se nadali ovako naglome rastanku, — govorio je Viktor Elviri držeći je za ruku. — Ja sam

sav pritisnut dojmom toga neugodnoga iznenadjenja i ne mogu još nikako da se snadjem.

— Takav je život, — mislila je Elvira, našavši valjda samo zgodnu riječ, da prikrije pravo stanje svoje duše.

Zagledao joj se u sjajne oči i u njem se porodila silna želja, da je zagrli i privine k sebi. A u isti čas javio se u njem glas zabrane. — Zašto nema u mene smjelosti? — upitao se, a lice mu je dobilo izražaj tuge. Osjetio je s bolju zahirenost muškaračke volje, nedostatak energije, poradi čega je otac korio njegovu majku, a njega polušaljivo i polubolno zvao djevojkom. Kao da se pred tom zdravom i snažnom djevojkom mora ispričavati, gubio se u nekom romanticizmu i govorio joj iz stiješnjena grla:

— Kako nam sudbina nije sklona na početku sreće... Dat će Bog, pa će obilno nadoknaditi poslije, što nam sada uskraćuje.

— Zašto nam nije sudbina sklona? — reče Elvira. — Ti odmah kloneš, a ja ne znam, zašto da se tužimo na sudbinu? Žao mi je nesreće tvoga oca, a inače — reče pogledavši ga i polako obori oči.

— Htjela si još nešta reći? — upita jê nježno Viktor.

— Zar nas može što rastaviti? — odgovori na to, a tiha rumen razlila joj se licem.

— Kako sam s tobom sretan! — Glas mu je drhtao kraj samoga njezinoga maloga, ružičastoga uha, i neznajući kako, njihove su se usne sastale u prvom cjelovu.

Sav smeten, gotovo posramljen otkine se naglo od nje i podje k župniku Hrastini, da se s njim oprosti.

A Elvira se vraćala kući s ugodnim osjećajem, što se davno, ali još nejasno našao u njezinoj duši:

kako je dobar taj njezin Viktor, kako je uman, a kako slab i nesamostalan u životu... kako se ne zna snaći... Sama priroda sljubila je uza nj njezinu jaku dušu s ovolikom snagom, kao što je njezina ljubav...

I s nekom osobitom srećom radjalo se u njoj uvjerenje, da bi Viktor bez nje u životu stradao.

Sjutradan zorom došao je opet šumar s činovnikom i s lugarom i otputio se odmah s ocem na garište. Prije odlaska rekao je otac Viktoru, da se posve spremi, jer će ranije objedovati i odmah poslije objeda otputovati.

Viktor je brzo skupio svoje stvari, a to su bile gotovo same knjige, a onda pošao u Lipovce. Još od sinoć nosio je u sebi neugodan osjećaj, da njegov oproštaj s Elvirom, Lucom i Oskarom nije bio ni izdaleka dostojan veličine čuvstva i malone gotovoga tijesnoga rodbinstva, kako ga je osobito Luce isticala. A k tome činilo mu se, kao da još nije dovoljno raspravljen i osvijetljen uzrok njihovoga nagloga rastanka. Slutio je po nekim znakovima kod Luce (o kojima inače ne bi bio umio jasno govoriti), da će ona sumnjati, ako baš ne o ozbiljnosti njegovih nakana, a ono o ocu... No svakako će smatrati i njega krivcem, koji se ne će pred njom posve opravdati sve dotle, dok ne bude mogao odlučno javiti: — S očevom voljom istupio sam danas iz sjemeništa... i tako dalje.

Kad je stigao u Lipovce, bilo je devet sati jutra. Na cesti je izdaleka upoznao Oskara, koji je, pošto mu je noga ozdravila, prilično šepesao. Zvao ga imenom, a dječak se vratio i pošao k Viktoru s iskrenim i osobito milim smiješkom s dvjema jamicama kraj usana, što je Viktora vazda sjećalo na Elviru.

Oskar mu je pripovijedao, da je mati otišla po nekom poslu Gužvarima, a on sam da se poradi prodaje šljiva uputio k seoskomu trgovcu.

— Izvolite vi tamo, — reče pokazavši Viktoru rukom prama kući — Elvira je u vrtu.

Kao svagda pri susretu s Elvirom ponijelo ga je i sada svega bujno čuvstvo, kad ju je ugledao na klupčici, sagnutu nad nekim djelom. U valu toga čuvstva nestalo je naglo svih neugodnosti i svagdanjih misli, što su ga tištile poradi očeve odredbe, a ona je stajala pred njegovom dušom kao velebna, u svojoj krasoti i savršenosti nedokučiva prikaza. Sa smiješkom na licu i s ljubavnim čeznućem u očima išao je prama njoj tiho, gotovo šuljajući se, a ona je najednom dignula glavu. Munjevitom brzinom preletio joj je licem izražaj straha, a tihi krik jedva je dopro Viktoru do ušiju.

— Nijesi se nadala? — upita ju, kad je ustala i s običnim vedrim izražajem i s ugodnim iznenadjenjem pošla mu u susret.

— Kako da se nadam? Zar se nijesmo juče oprostili?... Iznenadio si me... gotovo sam se preplašila u prvi mah...

— Je li ti milo, da sam došao?

— Čemu to pitaš? — Nagnula je postrance glavu i spustila oči, a smiješak duše nježno je titrao u tihom rumenilu njezinoga lica.

Sjeli su na klupčicu i držeći se za ruke uživali jedno vrijeme mûkom u sreći, što je boravila trajno s njima, kad bijahu jedno drugomu blizu. U toj nijemoj sreći pojavili bi se oblačići svagdašnjih briga i opet brzo nestajali u njezinoj svijetloj dubini, ispunjenoj neizrecivim životom mladih duša, što ih trajno podražuje iščekivanje, da već jednom zabrode u nepregledno more svojih sjajnih nada.

— Ovo je bila jedna od mojih teških noći, — progovori Viktor. — Razmišljao sam neprestano o tom svemu... najviše o tvojoj majci... Ona ima pravo

no opet ... U ostalom i meni počima bivati jasnija situacija, pa što dalje, teže mi je ... Biva mi, kao da se naglo nepoznat neprijatelj postavio izmedju nas ...

— Ugodno nije ... ali čemu opet te crne misli? ... Viktore, ja sam jača od tebe, — nasmijala se i potresla mu rukom. — Iznenadilo nas je doduše svih ... a siroti majci ne smiješ zamjeriti ... Ona je meni već otkada otkrivala čitavu osnovu, kako bi se proslavile naše zaruke, da bude s jedne strane veselo i slavno, ali opet da ne dopre do ušiju ujaku i Ani. Moraš ju dakle sirotu razumjeti, pa će ti biti sve jasno, — svrši pogledavsi mu svojim razboritim pogledom u oči.

— Ja njoj ne zamjeram, Elviro ... kažem ti, jer se ni sam još ne snalazim u tom ... Dapače, da ti iskreno rečem, ja ćutim, kao da je to moj grijeh, što se ovako dogodilo ... što se rastajemo u neizvjesnosti ... prividnoj neizvjesnosti ... Da sam ocu pisao prije, kao što mi je dolazilo na um, on bi bio došao samo radi toga ovamo, ja to znam ... Ja sebe ne pojmim, — nastavi govoriti sumornim glasom, gledajući preda se ojadjenim licem. — Štogod hoću da uradim i pošto odobrim svojim razumom, da je dobro tako, vazda se javi nešta u meni i opre se ... i oslabi mi volju ... A ja to uvidjam i tugujem i srdim se ... a nemam snage, da se i ja oprem, kao što bih morao ... Ja se vazda pitam: što bi mi na to rekla majka? — a morao bih se pitati: što bi rekao otac? ...

— Ti si majčin mazunac ... više sam puta ja to zamijetila, — podraži ga Elvira. — U ostalom nijesi ti kriv ... nitko nije kriv. Ja pojmim zabrinutost tvoga oca iza te nesreće. U takim prilikama ne možemo mi od njega zahtijevati, da našu stvar rješava, kao što smo mi bili naumili. A moja majka ... pa i ona je odmah shvatila.

— A ti, Elviro? — upita ju Viktor veselije zagledavši joj se zaljubljenim pogledom u oči.

— Ja? ... A o čem se zapravo radi? — Zamislila se, a onda se namijala svome pitanju.

— Vidiš, to je umjesno pitanje: O čem se radi? O pukoj nekoj formalnosti, koju stariji ljudi zamjenjuju rado sa samom stvari. Što može dijeliti naše duše? ... Istina, ja bih najvolio, kad bi bilo moguće, da boravim uza te, — govorio joj je nježnije — ali moje sreće ne može porušiti ništa, jer si to ti ... i sveudilj osjećam te u sebi ...

Osmijehnula se i gledala ga otvoreno toplim pogledom. — No da ... tako to osjećam i ja, — reče tiho i stisnu mu nehotice ruku ...

Luce je dolazila i izdaleka pokazivala na licu žalost. A kad se pozdravila s Viktorom, pripovijedala je, kako svuda govore o tom, da je požar počinio ocu golemu štetu. Na to je zaključila:

— Dakako, da onda njemu siroti nije do toga, što ide po glavi vama, koji ste mladi, pa živite o tudjoj brigi.

Zašto je ona isključila sebe, a prigovarala tobož Elviri i njemu, toga nije Viktor shvaćao. Ali kad joj je, praštajući se, pružio ruku, ona ga je privukla k sebi, zagrlila, poljubila i prvi mu put rekla „ti“:

— Piši nam ... a oca poštedi ... Ima vremena, da se o tom govori ... mladi ste još obadvoje.

Na to se Viktor izljubio i s Oskarom, a u njem se rodilo snažno čuvstvo zadovoljstva, što je to krasna obitelj i kako je zahvatio punim rukama sreću, što će se pomiješati s njome u rodbinstvo.

Poslije objeda otputovao je s ocem. Vozili su se zajedno do grada, a odtuda je putovao kući sam, jer se otac odvezao diližansom do prve željezničke stanice, da putuje u Zagreb.

VIII.

Do konca praznikâ dobila je Elvira od Viktora nekoliko pisama, u kojima je on dašto sa zanosom govorio o njihovoj ljubavi i sreći. Luce se srdila na ta pisma, iz kojih se nije dalo saznati, što je on naumio?

— Ljubav! — prigovarala je Elviri. — Od same se ljubavi ne može živjeti, treba misliti i na kruh ... Ti mu otvoreno piši i upitaj ga, je li već govorio s ocem? Posljednji je čas, da se o tom odluči.

Elvira dašto nije o tom pisala Viktoru. Činilo joj se, kao da bi takav upit morao uvrijediti Viktora, a do vjenčanja i onako je bilo još daleko. U ostalom ona pored sve svoje praktične naravi nije o tom mogla misliti kao što njezina majka. Prenaglo je došlo Viktorovo očitovanje, njegova odluka, da će ostaviti svećenički stalež, kao što i iznenadni rastanak. Vjerovala je u svoju i Viktorovu ljubav — i nije do sada tražila za se više od onoga, što se zove djevojačka sreća.

Tek pod konac praznikâ pisao je o tom sam Viktor. On, piše, nije još govorio s ocem, jer je otac neprestano zamišljen i zlovoljan ... Poslovi kao da mu iza onoga požara idu vrlo zlo. U Zagrebu nije opravio ništa ... Odlučio je bio toliko puta, da će mu govoriti o svom naumu, ali je svaki put odustao, jer je čitao na očevu licu, kao da će mu reći: „Viktore, dodji s time drugi put, jer imam još razmišljati o vrlo važnim stvarima“ ... Nekoji dapače predvidjaju očev pad ... Ja sam jednom u šali zapodio s njime razgovor o stjecanju i bogatstvu. On se smijao, ali na licu sam vidio jasno upisanu crtu ogorčenja:

— Bogatstvo? ... Mnoga je kuća na pogled sjajna, jer je krpaju i mažu svakojakim bojama ... a gradja je trula ... Treba mali potres, pa će se stropoštati ...

Jedan dan prije, nego što će Elvira otputovati u Zagreb, pisao joj je Viktor, da je odlučio javiti svoj naum ocu pismeno iz sjemeništa.

... Ja ne znam pravo, zašto, ali meni je doista teško, da mu o tom u lice govorim. Jednako je zamišljen i potišten nekim velikim brigama. A k tome ja sam još sveudilj u njegovim očima nekaki čovjek, koji zazire od ženskoga društva. A sad najednom — čisto mi se čini, te bi on pomislio, kao da sam se do sada pred njim pretvarao ... A u pismu se dade sve lijepo kazati ...

Elvira je otputovala u Zagreb, a u Viktorovoj obitelji dogodila se velika nesreća: stari se Jerković ubio. Trebalo je sada dobiti privolu majčinu.

... Dok se malko raščisti ova strašna atmosfera, — pisao je Elviri — što se slegla na našu nesretnu kuću, govorit ću joj. Ona me vrlo voli, pristat će, kad joj kažem, da si sva moja sreća ... Ona silno trpi, ne može nikako da oprosti mojemu pokojnomu dobromu ocu, a ja je ne mogu uvjeriti, da je sirota bio neubrojiv, kad je u očajnom stanju počinio ovaj strašni čin ...

Negdje pod konac školske godine pisao je:

... Što da ti tajim? Majka se odlučno opire mojemu naumu ... Što da radimo? ... Elviro, Ti razmisli ...

A u posljednjem pismu, što ga je od Viktora primila:

... I opet sam badava dokazivao majci i molio jê ... Ne će da čuje. Ja sam duševno iznemogao ... Ćutim, kako sam svojim životom prirastao uz njezinu volju, a duša mi uzdiše za tobom ... Slab sam ... Ja ne znam u ovome stanju, nego da Te molim smilovanja. Odluči Ti, štogod rekneš, ja ću se Tvojoj odluci pokoriti ... Moj sav duševni život kao da je zamro, samo je živa moja ljubav i u duši slika moje majke.

*

Ja sam sâm bez pomoći ... Stidim se svoje slaboće, a kao što uvijek, tako se i sada propela po mojoj duši ona strašna sablast, što jede moju volju ... Elviro, odluči Ti ...

Kad je pročitala to pismo, naglo se u njoj digao ponos, u prvom času jači od njezine ljubavi. Bez razmišljanja odgovorila je Viktoru:

... Kad se Vaša majka tako opire, a Vi mene pozivate, da odlučim, onda je moje mnijenje samo jedno: rastavimo se. Ili da uzmem na svoju dušu muke i boli Vaše majke, kojoj je tolika želja, da Vas ugleda svećenikom? Vi me ne biste mogli ljubiti ... misao na to odvraćala bi Vas stalno od mene ...

A nekoliko dana zasebice osvanulo bi njezino uzglavlje promočeno od suzâ ...

To se dogodilo već pod konac školske godine.

Pred majkom u pismu, kojim joj je javila razvrgnuće obećanja Viktoru, hinila je nehaj. Dapače u velikoj gorčini svoje duše našla je šaljivih riječi, koje su se s bolju i suzama, dok ih je pisala, kidale iz njezinoga srca:

... Vidjela sam, da mezimac ne može nikamo od skutova svoje majčice. Čim se sâm gane, evo ga već posrne kao djetence, koje je istom prohodalo. Pa sam mu pisala: Ajde, dragane moj, skloni ti svoju glavicu u majčino krilašce, nije za te djevojka ...

A Luce se to razvrgnuće nije gotovo nimalo dojmilo. Išle su joj druge brige po glavi. Samo je rekla Oskaru:

— Hvala dragomu Bogu, što smo to umjeli zatajiti pred bratom i pred drugim svijetom ... Koliku smo si sramotu uštedjeli!

Oskar je bio dugo žalostan. Davno je bio vrlo zavolio Viktora, a kad se u obitelji pronijelo, da će uzeti

Elviru, čisto je bio ponosan misleći na to. Držao je Viktora izvanredno dobrim i poštenim, a k tome i učenim čovjekom.

— Tome je razvrgnuću doista kriv Viktor ... Elvira toga ne bi učinila, poznam ja nju dobro! ... A tko bi to bio i pomislio od Viktora! — rekao je nakon mnogo dana majci, pošto je neprestano s tugom spominjao u sebi to razvrgnuće.

Lucu su mučile druge brige. Morala je još jesenas dignuti na kuću novaca, da iškola Elviru. Doduše bila je na to i otprije pripravna. Čim je bila stala dirati u glavnicu, bilo joj je jasno, da njezina gotovina uz ono malo privrede i uz malu bratovu pripomoć ne će doteći, dok Elvira izuči učiteljsku školu. Zadužila je kuću, a to bi na selu išlo teško, da se nije zgodio dobar slučaj, pa su na njezinu kuću vrebala u isti čas dvojica: općinski načelnik, koji je imao na umu Lucinu kuću, da je kupi za sina, što ga je bio uaumio ženiti, ali ipak obilazio lukavu pravu nakanu, hineći, kao da se onako od same izvjedljivosti zanima za to, što bi Luce cijenila svoju kuću. A druga joj je ponuda došla još pred godinu i pô dana, odakle se najmanje nadala.

Mladji Gužvar, sada čovjek od jakih pedeset godina, zaljubio se u neku mladu udovicu i mitio je svakojakim darovima i obećanjima, da mu privoli. Ljudima, kao što su bili braća Gužvari, bilo je doista teško naći ugledniju ženu. Nije to bilo toliko s toga, što svojom zapuštenom vanjštinom nijesu bili ugodni ljudi, nego više poradi toga, što su svemu selu bili na porugu poradi svoje škrtosti i cincarstva. Jednom se mlada udovica, napastovana neprestano od mladjega Gužvara, otresla na nj: — Ne bih te uzela, da mi daruješ kuću plovanove sestre, — a Gužvar je na to odmah prihvatio:

— Ja ću ti darovati i kuću plovanove sestre, kad ti je toliko do nje. Kupit ću je za gotov novac i zapisati jê u općini na dan našega vjenčanja na tvoje ime...

Udovici se učinilo, da će i lošiji muž dobiti drugačiji izgled u lijepoj kući, koja je iz sebe odavala neko gospodstvo, i da su ti cincari Gužvari jake gazde, kad on govori o kupnji kuće za gotov novac, kao da se ne radi o stotinama, nego o grošićima. Tê misli njezine kao da su trunile s Gužvarove pojave ono, što je na njoj bilo neugodno i odvratno, — i ona pristane. A od tada je Gužvar napastovao svakom zgodom Lucu, da mu proda kuću.

Tad je Luce pozajmila od Gužvara najprije dvije, pa onda još jednu stotinu, a on se dakako uknjižio na njezinu kuću i ostali posjed.

S tim novcem svršila je Elvira učiteljsku školu u Zagrebu i donijela kući svjedodžbu sa samim odličnim ocjenama od prvoga do posljednjega predmeta.

Trebalo je sada, da se ispune davne i glavne Lucine nade, da Elvira dobije učiteljsko mjesto. Oskaru su obećali u općini od nove godine plaću, a ona će poslije k Elviri. Jedno je pri tom zamučala svojoj djeci: da se iz Lipovaca ne smije sama udaljiti, dok bude živ brat, jer bi u slučaju njegove smrti pokrala Ana, gdje god je što u kući.

Elvirino mjesto: ne će li je baciti kuda daleko, ne će li je zapasti kakvo skroz zapušteno selo? — zaokupilo je sve Lucine misli i najveća joj je nada bila ugled i zagovor bratov. Zato je trebalo da se opet polaska ne samo njemu, nego i Ani. Zaokupljena tim mislima kao da je jedva dospjela, da onako mimogred upita Elviru, kako je to zapravo došlo do razvrgnuća i je li joj kada poslije pisao Viktor (koji je dotle bio zaredjen za svećenika)?

— Pisao mi je prije nego što se imao rediti za svećenika, — odvrati hladno Elvira.

— Pa što ti je pisao? — upita življim zanimanjem Luce.

— Dao mi je na volju... ako želim, da se uzmemo, da se ne će rediti.

— A ti... nijesi htjela? — osupnula se Luce. Ona je bila čvrsto uvjerena, da je Elvira bila svom dušom zaljubljena u Viktora i da će u sebi onako ponosna mnogo trpjeti, ako ju on ostavi.

— Nijesam, — mirno se nasmiješivši potvrdi Elvira.

— Hm... A ja sam se, vidiš, varala, — govorila je zamišljeno jê gledajući mati pritisnuvši prste u svoje suho lice. — Držala sam, da si ti u nj zaljubljena.

Gledala je opet Elviru. Elvira je bila ozbiljna. Činilo se, kao da se svojim velikim, tamnim očima zagledala u dubinu vlastite duše.

— Vi se, majko, nijeste varali, — reče nakon stanke mirno i s osobitim izrazom. — Jer ja iza njega ne bih mogla poći već ni za kojega muškarca iz ljubavi.

— Ja toga ne razumijem, — zlovoljno reče mati. — Pa zašto ga onda nijesi uzela, kad ti je bilo na volju?

A Elvira uzdahne:

— Ne može sve biti onako, kako čovjek hoće... Valja se osvrtati i na druge ljude... U ostalom čemu da govorimo o tom? To je prošlo... skroz prošlo... Ja se već ne bih mogla s voljom udati... jer ne bi bilo po srcu...

— Ah, po srcu! — suprotnula se Luce. — Samo da ti se tako pruži dobra prilika...

— Ne bih, majko. Bilo bi što drugo, kad bih bila prisiljena, da se moram ogledati za potporom i zaštitom muškom u životu. Ali ja se osjećam sama dosta jaka, da pogledam životu u oči i da održim s njime borbu.

Ja bih poslije svega onoga donijela mužu pusto, prazno srce . . . a to bi bila prevara . . . Muž ima pravo, da traži više od svoje žene.

Mati ju je promatrala ispod oka i divila se jednako njezinoj ljepoti, kao što i velikomu, svijetlomu umu, što ga je vazda u nje osjećala.

— Ja je ne dokučujem, — mislila je — ali doista je onako, kako ona govori . . .

Pokušala je još koji put ispitivati, da joj Elvira jasnije razriješi tu zagonetku, ali nije uspjela. Elvira očito nije bila ni izdaleka ravnodušna prama tome, što je „skroz prošlo" . . . ali sav dogadjaj držala je zatvoren u sebi, kao da se to ne može ticati već nikoga, nego samo nje.

— Umna je . . . i ponosna, — mislila je Luce o njoj i vidjela jasno i umnost i ponos u ozbiljnim crtama njezinoga mladoga i lijepoga lica. Te ozbiljne crte davale su zaista iz sebe svjestan izražaj prave otmjenosti mladoj njezinoj pojavi.

U ostalom trebalo se brinuti za učiteljsko mjesto. Bilo je mnogo još pred dvije i tri godine ispitanih učiteljica bez mjesta, a te godine svršilo ih je opet učiteljsku školu oko stotine. S obzirom na sjajnu Elvirinu svjedodžbu nije Luce nimalo sumnjala, da će se otimati općine, koju će zapasti takva učiteljica.

Elvira je molila na tri mjesta, — a sve tri molbe došle su vraćene.

Sad je triumfirala Ana nad Lucom:

— Sjećate li se, Luce, — govorila joj je zagrižljivo — da sam vas na to upozorila pred četiri godine. Ali tko je mogao onda s vama govoriti! I ja i vaš gospodin brat — svi smo vam bili tobož neprijatelji. Eto, sad vidite, da sam govorila istinu i da sam vam dobro mislila.

— Ne, kučko, nijesi ti meni nikada dobro mislila, — do suza se Luce grizla u sebi, a Ani je rekla:

— Dobit će ona mjesto, lako zato! Kako bi je bili primili u školu, kad bi znali, da ne će dobiti mjesta, kad izuči? Što sam se ja iz obijesti istrošila na njezine nauke?

— Pa ipak je onako, kako vam ja kažem, — reče Ana. — Nije tu sama Elvira, stotine su, moja Luce, koje badava čekaju na mjesto.

— Možda govori i pravo, — pomisli Luce, a divlji očaj obuhvati joj dušu. — Što? Elviri da ne dadu mjesta? — kriknula je glasom, koji je drhtao od očaja i strasti. — Išla bih pred bana u Zagreb i sve mu rekla. Kakva bi to bila pravica? Zašto su pustili, da ja radi nje ispraznim svoje ruke i uvalim u dug kuću? Kamo bih ja sada, nego da uzmem u ruke prosjačku palicu, pa krenem u svijet? Vidjela bih ja, ima li još pod nebom pravice!

Elvira je molila nova mjesta — badava. Ujak se zauzimao za nju i pisao preporučena pisma na sve strane — badava. Sjetio se i zemaljskoga školskoga nadzornika u Zagrebu, koji je iza svršenih nauka došao bio kao mladi učitelj u isto mjesto, gdje je Hrastina bio kapelan. S njim je tada mnogo drugovao i pobratimio se pače s njime. Možda me nije zaboravio, mislio je Hrastina i obratio se na nj pismom od puna dva arka. Stigao je odgovor, ali nepovoljan. „Boli me," pisao je nadzornik, „što ne mogu da pomognem u jedinoj želji pobratimu, s kojim me u starosti vežu mile uspomene na moje mladovanje. Ja sam u svom uredu često nalik iznemoglomu vojniku u tvrdjavi, na koju navaljuju sa svih strana lakim i teškim oružjem: Daj mojoj kćeri . . . mojoj sestri . . . mojoj nećakinji . . . učiteljsko mjesto! A ja nemam ni jednoga, svako je mjesto izdano

još kad se jedva i sluti, da će biti ispražnjeno ... Jesi li vidio, kad se za suše svrate ovce na vodu, što tankim curkom pada iz žlijeba u korito? Deset, dvadeset, trideset redova goni se i tura, da uhvati mjesto prvih, posljednji redovi žedjaju kao i prvi i sve bi se htjelo naći u jedan mah kod korita ... Eto, tako ti je za učiteljska mjesta našim ispitanim učiteljicama ... Zato ne samo što Tvojoj vrijednoj nećakinji ne mogu sada pomoći, nego — evo otvoreno Ti kažem — ja ti ne mogu ni na dogledno vrijeme obećati svoju pomoć. Moliteljice vrve, a mjestâ nema ..."

Prošla je jedna školska godina i otvorila se druga, — a Elvira nije imala mjesta. Gdje je god molila, vraćala joj se molbenica sa stalnom bilješkom: Zamoljeno mjesto bi podijeljeno drugoj moliteljici ... Početkom druge školske godine raspisalo se mjesto učiteljice u nedalekom kotaru, gdje je bio predstojnikom Hrastinin prijatelj. Elvira je napisala molbenicu, a Hrastina sio u kola i odvezao se u kotar, da predstojniku lično preporuči nećakinju. Predstojnik ga je dočekao ljubezno, a kad mu je Hrastina razložio, po što je došao, neugodno se iznenadio:

— Žao mi je, velečasni, ali ne mogu obećati.

Hrastina se gotovo našao uvrijedjen:

— Molim, — reče — ja ne zagovaram kakvu nevrijednicu ... ne molim ni milost ... Izvolite pogledati njezine svjedodžbe, a zna potpuno njemački, francuski i engleski.

— Velečasni, ne koristi, — presiječe mu riječ predstojnik. — Drugomu ne bih kazao, ali vama ... uzdajući se u to, da ćete znati mučati ...

Na to otvori svoj pisaći stol i pruži Hrastini posjetnicu. Na posjetnici je bilo ime jednoga dostojanstvenika, a na drugoj strani napisano njegovom rukom:

„Gospodine predstojniče, donositeljica ove karte moja je kandidatkinja za ispražnjeno učiteljsko mjesto."

Luce je očajavala. Gužvar ju je tjerao za dug, a Luce je imala posla i borbe opirući se pravnim sredstvima njegovomu nasilnomu načinu, da vrati dug, ili da proda kuću. Nije njemu bilo do čekanja. Mlada se udovica držala strogo obećanja, a Gužvar je otvoreno govorio Luci: — Ako se kanim ženiti, onda nije šta da se odgadja ... jer nema u mene mladosti, da se s njom objesno razbacujem ...

Tad se odlučio Oskar, da će u Ameriku. Naučio se uz Elviru dobro engleski, bilo mu je dakle u izgledu, da tamo bude vodjom na čelu koje radničke čete. Bio je siguran, da će u Americi za nekoliko mjeseci zaslužiti toliko, koliko je iznosio dug Gužvaru.

Medjutim je Hrastina bio pokušao iznijeti u općinskom vijeću predlog, da se u Lipovcima, u kojima je bilo oko sedamdesetero školskih sposobnjaka, a uru i pô daleko od škole, osnuje škola. Bio je siguran, da bi učiteljsko mjesto zapalo Elviru, jer je ona kroz dvije zime učila besplatno tridesetero djece, kao da je plaćena učiteljica. Ali zamisao je bila ubijena u zametku. I načelnik i bilježnik i vijećnici — sve je bilo proti školi.

— Vi ste, velečasni, pametan gospodin, pa što vam je palo na um? — govorio mu je načelnik iza kako je Hrastinina namisao bila već zakopana. — Ne bi naš čovjek dao za školu ni novčića, da je proklet. A i čemu gladnu čovjeku škola? Eno Elvirina mati, a vaša sestra, zna više od svakoga advokata, a nije učila škole. Imamo mi četiristopedeset po sto općinskoga nameta, pa da još dižemo novu školu! Ja bih, otvoreno vam kažem, bio zato, da se i ova jedna ukine. Najviše novaca otidje na školu, a za koju korist molim vas?

Pri koncu praznikâ bila je odbijena trinaesta Elvirina molbenica za učiteljsko mjesto. Luce je bila sitna i tamna kao sjena, kako se u sebi izjedala radi Elvirina neuspjeha.

Tad jê — početkom rujna — probudi jedne noći kucanje na prozoru. Bilo je ravno pônoći. Kad je uplašena upitala: — Tko je? — javio se s ceste sakristan, da odmah ide u župni dvor, jer da je velečasnomu pozlilo. Prva joj je misao bila Ana, kako poput pauka kopa svojim dugačkim rukama po bratovoj prištednji.

Onako sitna i suha, raskuštrana i poluodjevena, letjela je kroz noć kao vještica. Misao joj je neprestano gledala Anu, kako prevrće po bratovom pisaćem stolu. Zato je letjela kroz noć, kao da je nosi vjetar, i plakala od muke, što ne može da se jednako brzo kao njezina misao stvori u župnom dvoru.

Tê noći pozlilo je naglo župniku Hrastini. Kad je iza večere ušla Ana u sobu, ležao je Hrastina u naslonjaču mrtvo ovješenih ruku i poluotvorenih usta, iz kojih se cijedila slina, pomiješana s pjenom. Disao je teško i hropotljivo, a Ana mu je odmah otpustila odjeću i uzela ga škropiti vodom.

— Kap, — mislila je škropeći mu vodom lice, što se naglo prevlačilo tamnom, rumenom bojom.

Zvala ga je, ali on je bio bešćutan ... Zatim je stala složenih ruku kraj naslonjača i motrila Hrastinu. Oči su joj igrale od žurnih, nemirnih misli, što su se radjale neobično brzo prestižući jedna drugu, prije nego što je mogla da dodje do odredjenoga zaključka: što da radi? ... Omot u državnim papirima, uložnice, oporuka, sve je dolazilo sad posebice, sad zajedno pred njezine oči onako, kako je to sto puta prevrtala u svojim rukama, kad bi Hrastina dulje iz kuće izbivao ... A onda je slušala, kako na Hrastinin lijes u grobu padaju štropotom teške grude zemlje, i jedva što je taj prvi štropot minuo, kako se raširila u plovaniji Luce sa svojom braćom i s njihovim sinovima ... kako raskapaju omot i složno dijele papire gurajući nju iz plovanije kao tudjicu, koja već nema tu šta da traži ... A Hrastina je ležao jednako ispruženih ruku s pjenom na dônjoj usni, koja se postrance pomaknula i ovjesila, i dišući mučno i hropotljivo, kao da se sav njegov život slegao u prsa, pa tu iskuhava poput ostatka neke tekućine u istrošenom kotlu.

A pred Aninim očima igrali su žurno divlje kolo Hrastinini papiri, uložnice, oporuka, Luce, sudbena istraga i zatvor ...

— A što, ako dodje ovamo sakristan, ili njegova žena? ... Onda će tu biti svjedoci i već se ništa ne će moći uraditi ...

Kao mòra sa svojim teškim, gušećim udima sjedala joj je na dušu jedna misao za drugom, a ona se pod njihovom težinom znojila, očajno iskopavala ispod njih, da se digne do svjetla: što da radi?

— A on ... župnik? — upitala se i osjetila, da je neko vrijeme stajala pokraj Hrastine, a da ga nije vidjela, ni čula hropota iz njegovih prsiju.

A za nj joj je bila odmah duša mirna.

— On će u ovome svršiti, — pomisli — a da se i povrati, njegova će pamet biti potamnjena ...

Ta misao kao da joj je ulila u život snagu i odlučnost. Sagnula se, utisnula ruku u župnikov žep i uzevši iz njih snopić malih ključeva pošla k pisaćemu stolu. Oporuku je turila u njedra, a papire i uložnice umotala u jedan omot. Turivši opet ključeve u župnikov žep, kleknula je do naslonjača i utisnula unutra duboko medju ocjelna pera omot.

Opet je gledala u župnika, lice joj je bilo vedro, kao da se na njem odsijevala njezina vesela misao:

— Sad sam mirna...

A za tim je stala iz svega grla zvati sakristana i njegovu ženu:

— Grga!... Marijo!...

Otvorila je vrata, letjela pred prestrašenoga muža i ženu i skobila se s njima na kuhinjskim vratima:

— Vode... brže vode... octa... Velečasnomu je pozlilo...

A onda je sve troje kao bez glave pljuskajući vodu i ocat ušlo u sobu, gdje je u naslonjaču hroptao Hrastina.

Kad su ga dugo trli i škropili bez uspjeha, predložila je Ana, da ga onako odjevena polože u krevet. Mučno se obavio taj posao s teškim Hrastininim tijelom, a onda je sve troje stalo oko kreveta i gledalo mučke sad župnika, sad jedno drugo, kao da se pitaju: A što sad?

Prva se dašto snašla Ana.

— On može ovako i svršiti, — reče šapćući Grgi i Mariji. — A u tom slučaju dobro bi bilo, da mu bude ovdje i sestra. Jer ona, kakva je, mogla bi svašta na nas posumnjati. Zato vi, Grga, podjite odmah po Lucu pa uzmite gdjegod kola i zovnite bilježnika, da dodje zapečatiti župnikove stvari. Onda ne će moći ni za što potvoriti mene, ni vas...

— A zašto da nas potvore? — pomisli Grga ne shvaćajući pravo Ane, i podje po Lucu.

Tad je Ana naložila Mariji, da sjedne uz bolesnika i tare mu sljepočnice octom, dok ona skuha neki lijek.

— Dobro sam to izvela, — mislila je zadovoljno raspirujući u kuhinji vatru.

Kad je iz drva liznuo plamen, izvadila je iz njedara oporuku i časak zamišljeno i neodlučno gledala jak, nažut papir, kojemu su u glavi stajala čvrstom

rukom napisana velika pismena: U ime Oca i Sina i Svetoga Duha! Amen... A dalje imena Luce i braće... i crkva... i siromasi sela Lipovaca... sve je porugljivo i izazovno bolo Anine oči...

— A što da razbijam time glavu! — reče odlučno i načini rukom nagao kret. — Papir je zašuštio u njezinoj ruci, kao da je htio prosvjedovati proti njezinomu naumu...

— Eto vam! — reče Ana turnuvši oporuku u vatru.

Plamen bukne u vis... iz papira je nešto cvililo... nekoliko iskara diglo se u vis i padalo natrag u vatru, gdje se kao fino crno tkivo savijao izgoren papir: posljednja volja župnika Hrastine.

Kao vjetar uletjela je Luce u župni dvor. Svoje male, tanke ruke pritisnula je na suha prsa, da uhvati daha, ispod rupca sasula joj se po čelu i sljepočnicama raskuštrana kosa.

— Što je bratu? — upita s kuhinjskih vrata usopljena, malaksala, sabravši svu svoju snagu u oči, kao da će s njima ući u tajnu nutrinju Anine duše. A Ana je na ognjištu mirno procjedjivala neku tekućinu:

— Zlo je... Upravo se spremao mnogo kasnije nego obično na počinak, najednom izvalio se u naslonjaču kao mrtvo tijelo. Više od ure trudili smo se oko njega, da ga privedemo k svijesti, ali badava... Podjite u sobu, bit će dobro, da budete uza nj.

Luce unidje u sobu, gdje je ležao Hrastina kao mrtvo tijelo. U tišini čulo se otegnuto i slabo hroptanje iz prsiju. Luce tiho pristupi krevetu i kad je vidjela bratovo tamno rumeno lice s pjenom na ustima, pomislil:

— Gotovo je...

A sakristanovu je ženu upitala, je li dugo uz brata?

— Ni časka nije sâm, — odvrati žena ne pogadjajući pravi smisao Lucinoga upita. — Pazimo na nj i sve

smo pokušali, da ga privedemo k svijesti... a on samo leži ovako i zna se, da je živ, samo po ovom hropotu.

Luce nije bila zadovoljna s odgovorom. Strijeljala je očima po sobi zaustavljajući nemiran pogled na svim stvarima, kao da se želi osvjedočiti, nema li gdje biljega, koja će posvjedočiti sumnju, što joj je spregla dušu.

U sobu unidje Ana i rekavši s uzdahom: — Nije dobra izgleda — podje k bolesniku i stane mu otirati s usta pjenu.

— Je li odavno, što mu je pozlilo? — upita Luce Anu uprvši izazovno u nju pogled.

— Bit će jedan sat... i možda više, — mirno odgovori Ana.

— Više od sata! — snebila se Luce. Krv joj je udarila u mršavo lice, a raskuštrana polusijeda kosa zadrhtala na čelu. — A zašto nijeste odmah poslali po me? — predbaci Ani.

U upitu ležao je sav strah i teško sumnjičenje njezine duše.

— Jer je bilo prvo, da pokušamo pomoći njemu... Pa i čemu da vas uznemirujemo, a bilo nas je tu troje oko njega? Ne biste mu bili pomogli ni vi. U ostalom Grgu sam poslala po vas, čim sam vidjela, da tu prijeti opasnost.

— Kako se izvlači! — pomisli Luce. — A onda upita načinom istražnoga suca, koji nastoji da zaplete okrivljenika u protuslovlje: — A poslali ste i po bilježnika?

— Jesam.

— A čemu to?

— Čemu?... Zašto to pitate? Ta nijeste dijete, da se ne biste dosjetili, čemu sam poslala po bilježnika.

Luce je čekala, ali Ana nije htjela da dalje govori.

— Kako šuti, kučka! — pomisli Luce i obazre se opet svojim nemirnim pogledom po sobi. Na stolu je bila prazna boca, uz bocu čaša, a na zemlji ležale su novine i lula.

— Ovo hotimice nije digla, — pomisli Luce o Ani.

A Ana je mirno pozvala Lucu, da tare bolesnika octom, dok ona priredi još neki čaj, što će ga uliti u nj, ako se samo malo razabere. Izišla je iz sobe, a u Luce je rasla zbunjenost od toga, što još nije došla na čisto, eda li ta ženska nije ništa kriva, ili umije da se ovako savršeno pretvara.

Dosjetivši se naglo, da bi bilo dobro razviditi, u čem stoji glavna bratova imovina, uzela mu je iz džepa snopić ključeva i otvorila pisaći stol. A taj čas pojavila se na vratima Ana.

— A što vi tu radite? — upita Lucu. — To ne dozvoljavam... ja sam tu odgovorna za sve... a vi ste, Marijo, vidjeli, da je ona bila u pisaćem stolu. — Kako mi je nasjela! — pomislila je tajnim zadovoljstvom u sebi.

— Nu pa šta? Pa šta? — mucala je neugodno zatečena Luce. — Ja sam mu sestra... meni je i dužnost, da izvidim... Evo, ja se nijesam odalečila iz sobe, za me je lako... A vi... što ste vi radili sat i pô sami kraj onesviještenoga brata? Još ćemo o tom razgovarati drugdje.

— O čem ćemo razgovarati? Govorite jasnije, — reče izazovno Ana. — Što to vi mislite?

— Ja mislim, što hoću, — prkosno odgovori Luce. — Tek znam, da ćemo se po svoj prilici negdje sastati, ako se bratu što dogodi. Sat i pô bili ste sami s njim, možda i više... on bez svijesti... čitava kuća mogla se premetnuti za to vrijeme.

— Vi vrijedjate, — reče silom mirno Ana. — Molim vas, da promislite dobro, što govorite... Tu je svjedok... ni časka nijesam bila s njim sama u sobi.

Pa i čemu? Ako se velečasnomu što i dogodi, ja znam, da ne ću biti prikraćena. Nije mi jedan put samo rekao, da je za me u svakom slučaju škrbljeno.

— A što skrbljeno! — srdila se Luce. — Bili ste mu služavka, a za to vas je plaćao.

— Plaćao? U devetnaest godina nijesam u ime plaće primila ni novčića. Ako bude trebalo, na to ću priseći.

Luce je ostala kao okamenjena. Njezine oči mutile su se suzama, a usne su joj drhtale tražeći badava pravu riječ, da satre jednim udarcem protivnicu, koja će iza bratove smrti izaći s tražbinom devetnaestgodišnje plaće!

— Vi lažete!... Lažete!... Još je živ i već radite o prevari! — Suze su joj navrle na oči, nije mogla da govori, samo je poput nijemoga stvora bacala stisnute šake svojih tankih ruku prama Ani.

— Prisega će odlučiti, — porugljivo se smiješila prama njoj Ana. — A vi — reče ozbiljnije — mislite samo na novac, a život vašega dobroga brata — to je za vas deveta briga. Stidite se!

Izišla je iz sobe prije, nego što se Luce mogla dosjetiti, da nadje pravi izraz, kojim bi trebalo odbiti Aninu uvredu.

— Šta je u njoj zla! — reče prama sakristanovoj ženi. — Ništa joj se ne smije vjerovati... ništa... Ovake su kadre počiniti svaki zločin, a lice im je svedj časno i govor dostojanstven i miran kao u velikih pravednika. To su one prave zločinke, i jao onome, tko se s njima skobi u životu... A vi, Marijo, recite mi nešta po duši... jer vi ste žena, koja ljubi istinu... zato ću ja vas upitati.

— Što to? — zanimala se zvonareva žena.

— Recite mi! Pošto je bratu pozlilo, nije li Ana bila i sama s njim u sobi?

Žena zavrti glavom:

— Nije.

— Možda se dobro ne sjećate, Marijo... Razmislite malko.

— Ta nije, — reče odlučnije žena. — Čim se to dogodilo, doletjela je vičući gospa Ana iz sobe... Mi smo s njom ušli ovamo, velečasni je bio u naslonjaču, a ona ga je pljuskala vodom i natirala octom... Onda smo ga digli na krevet.

— Da nije bratu pozlilo prije, nego što je Ana vas zvala?

— A tko vam to zna! Mi smo pospremali sudje u kuhinji.

— To je ono... A vi dobro promislite, tu će se prisizati.

— Što znam, na to ću priseći, a ne ću na što ne znam, — zlovoljno reče žena.

— Možda je Ana bila poslije sama u sobi?

— Nije ni časka.

— Je li otvarala stol, gdje brat piše?

— T'!

Luce je ostala zamišljena: možda se nije usudila, mislila je o Ani... Smela se možda u prvi čas... a bojala se i mene... Ali devetnaest godina bez plaće! Tko će joj to vjerovati?

Oko devete ure jutra preminuo je Hrastina baš kad se dovezao pred plovaniju bilježnik, da postavi pečat na pokojnikove stvari.

Kad se iza pokopa otvorio pisaći stol — oporuci ni novcu ni traga.

— Ukrala je... pokrala ga je! — upirala je Luce jednom tankom rukom u Anu, a drugom se držala stolice. Kao da je naglo postajala sitnija, slabija i suhija, upirala je svoje iznemoglo malo tijelo o stolac, velika

bol duše nije dala, da joj provale na oči suze, mükom je disala, mükom dizala tamnu, suhu ruku prama Ani, mükom čas piskutala, čas vriskala prama službenim izaslanicima: — Pokrala je... Zatvorite je... pretražite joj kovčeg... ubila je mene i moju djecu... Tatice! — vriskala bi opet očajnim krikom na Anu skupivši šake i postavivši se proti njoj, kao da će se onako sitna i suha jednim očajnim kretom zabušiti u njezin život: — Tatice! Novce daj! Novce!... Gospodo, pomozite... pretražite ju!... Kujo, kud si s mükom moga brata?... Govori! — Na usta joj je došla krv, ali ona je vikala dalje kašljući i daveći se, riječi i krv zajedno su joj navaljivale na usta. — Zaštitite, gospodo, moje sirote... brat je uštedio tisuće... Vješat ju treba, razbojnicu...

Klonula je skroz iznemogla u naslonjač, što je skrivao u sebi Hrastininu imovinu. Odnijeli su je kući, ali umiriti je nijesu mogli: u krevetu je neprestano kukala, proklinjala i grozila se. Krv se nije mogla umiriti. Peti dan, pošto je kriknula, da će ubiti Anu, navalila joj je krv na usta i na nos i ugušila je.

Seljaci su tumačili drugačije njezinu smrt. Poznato je odavna, govorili su, da mrtvac povuče rado za sobom koga od rodjakâ, ili prijateljâ.

Još je Luce ležala na odru, kad se javio Gužvar sa svojom tražbinom. Zahtijevao je odlučno ili kuću, ili novce. O novcu nije dašto bilo ni govora. Kad su već mislili Elvira i Oskar, da će morati iz roditeljske kuće pod otvoreno nebo, spasio ih je slučaj. Bilježnik je naime tražio Gužvara, da mu uzajmi sto forinta. Gužvar se previjao pred njim kao crv, plakao, kleo se, krstio i tukao u prsa: — Nemam, nemam, nemam! Sto forinti! Odakle da bude u mene toliko blago?

A bilježnik se rasrdio:

— Čekaj, platit ćeš ti to meni!

Pošao je k Elviri i Oskaru i rekao:

— Samo pustite, neka Gužvar utuži svoju tražbinu. Ja vam jamčim, da ćete još barem tri godine ostati po miloj volji u svojoj kući. Neka uzme slobodno odvjetnika... oslonite se samo na me...

Medjutim je bilo odlučeno, da će Oskar na čelu čete radnika u Ameriku. Još nijesu bili na čistu, kamo će Elvira, kadno ona jednoga dana reče bratu:

— Znaš li, što je, Oskare? I ja ću s tobom u Ameriku.

— Ti? — začudio se Oskar.

— Zašto da ne idem? Izgubila sam nadu, da ću dobiti učiteljsko mjesto, pa što da radim ovdje?

— A što ćeš raditi u Americi?

— Razmislila sam. Ima tamo stotine tisuće Hrvata. Nedavno sam čitala, da su pisali ovamo po učitelja za svoju djecu. Zašto da ne uzmu i ženskoj djeci učiteljicu, kad budem tamo? U ostalom ja znam četiri jezika, naučila sam još koješta, valjda ću privrijediti toliko, da namirim svoje potrebe.

— Dobro, pa ćemo skupa, — pristade Oskar.

A odmah zatim došao je on jednoga dana k Elviri s novošću:

— Znaš li, tko dolazi ovamo za upravitelja župe? Viktor...

— Viktor — opetovà tiho Elvira. Svaka crta njezinoga lica i cijelo njezino biće kao što i njezin glas zadrhtao je iz dirnute dubine duše, gdje se kriju najfiniji njezini osjećaji.

Brat ju je promatrao, uzbudjenost je naglo obuhvatala sav njezin život. Shvatio je i pomislio:

— Bila je sretna namisao, da otidje sa mnom u Ameriku.



DRUGI DIO.

I.

Posljednje godine otišao je Viktor u sjemenište sa stalnom odlukom, da će svoju nakanu javiti ocu pismeno i odmah prijeći iz sjemeništa na sveučilište, ili u državnu službu. Kako se otac iza nesreće od požara šume nije još ni tada posve razabrao — bio je smrknut, zamišljen, s ljudima mučaljiv, a sam sa sobom govorio je glasno, — čekao je, da ga prodju te brige. Iz majčinih pisama uvidio je, da je to očevo stanje trajno.

„... Ocu Ti ide zlo, pisala bi. Gubitak ga stizava za gubitkom, meni sve ljudi kažu. A i na njem se vidi, da je tako, jer još nikada nije bio ovaki. Ja ga ne pitam, podala sam se božjoj volji, neka bude, što hoće, ja ću sve mirno dočekati. A njemu je sve krivo, što se odvrgao od Boga. U crkvu ne ide, ni ne posti. Pa kako će Bog da mu pomogne? Ja se molim samo za njegovu dušu, a moli se i Ti, jer nad Tvojom glavom drži angjeo vijenac nevinosti, Tvoju će molitvu Bog veselo primiti. Ako imetak propadne, imetak je vremenit, ali duša je vječna ...“

Tad je bio Viktor prisiljen, da se ponovno ispriča Elviri: „... U takvom je stanju moj sirota otac, da za

sada još ne mogu govoriti s njime o istupu iz sjemeništa. Ustrajat ću ovdje dakle još jedno vrijeme, akoprem mi je odvratno, što eto radim protiv svoga uvjerenja i što moram da se pretvaram pred profesorima i kolegama. Ali Ti me, Elviro, razumiješ ...“

Kad ga je jednom otac posjetio, skupio je svoju energiju i rekao:

— Oče, ja imam da govorim s tobom o nečem važnom ... vrlo važnom.

Otac je iza tih riječi smrštio lice. Kao da je znao, da će mu govoriti o nečem, što mu ne može biti u volji.

— Ja se ne osjećam pozvanim za svećenički stališ, — nastavi Viktor nesigurno, očito uplašen izjavom očeva lica.

— I ti si to istom sada opazio? — predbaci mu otac.

— Nijesam kriv ...

Otac se neveselo osmjehnuo i slegao ramenima:

— Znam, što mi kaniš reći ... Radi se o kćeri udovice Luce Krekićke ... Da si mi to još pred godinu dana rekao! Ali sada ... zar si istom sada osjetio, da si muškarac?

— Ja je nijesam prije vidio, — tiho reče Viktor.

— Vidio si sto drugih ... Nije ni ona najljepša, ni najvrednija od svih. Pa gdje su ti bile prije oči? Kad sam ja želio, da se ženiš, bježao si od ženskih kao od vatre. A sad najednom hoćeš da poradi ženske objesiš na klin i popovsku haljinu! U koga si se uvrgao? Ja sam u svojoj šesnaestoj godini mislio ozbiljno na ženidbu. Nijesam bio pokvaren, ali vidio sam, da ima lijepih ženskih i da mi se svidjaju. Ali u tebi je nerazumno zagušila tvoju pravu narav mati ... A sad ... sad hoćeš najednom da se ženiš! Djevojka je siromašna ... a da si mi to pred dvije godine rekao, bio

bih ti spasio imetak. Ja stojim loše, — dodade nerado i otežući.

— Bit ću činovnik, — reče Viktor.

A otac se opro:

— Kakav ćeš biti činovnik, kad se za činovnika nijesi pripravljao? Mali, neznatni i neugledni činovnik, koji oskudijeva na svem ... Da je ljubav još kolika, proždrijet će ju oskudica ... Ni u kojoj obitelji, gdje nijesu dotjecali dohodci za život, nijesam našao sreće. Oskudica radja brige, brige podgrizaju zadovoljstvo, a gdje nema zadovoljstva, tu nema sreće. Tako nestane ljubavi, s ljubavlju nestane snošljivosti ... a tada život bude muka ... Vjeruj meni, a ne knjigama, ni svojoj mladosti. Ja nijesam učio život iz knjiga, ali sam imao zdrave oči, pa sam odmah progledao, što se gdje zbiva ... Da sam imao ... no da ... mogao sam u drugim prilikama steći velik imetak i tebe gledati sretna ... Ali eto i to sam opazio, da je malo ljudi, koji birajući sebi ženu misle i na to, da ujedno biraju i majku svojoj budućoj djeci. Majka je u tebi uzgojila žensku ćud, pa si se kasno probudio kao muškarac ... Ja nijesam za tvoju ženidbu. Suspregni se, pa budi pop. To ti je moj savjet, a tebi slobodna volja: radi, što znaš ...

— Nije dostojno, da s ovim mislima udjem u svećenički stališ, — primijeti Viktor.

— Koješta! Misliš li, da su drugi sveci? U ostalom ja ne znam, što će na to tvoja mati?

Viktor se lecnuo, a Jerković opazivši utisak svojih posljednjih riječi na sina reče kao nehajno:

— Otidji k njoj, pa joj reci ... Ja perem ruke ... Odobrit ću sve, što zaključite. Dok je bilo na dobu, nijeste me slušali, a sad ...

Sabrao je lice na trpak izraz ne izgovorivši posljednje misli.

Viktor je od tada bio upućen na majku, a to nije bila ni laka, ni ugodna stvar. Mati će prigovarati, plakat će, tužit će se, da ju je sve ostavilo, pa i on, jedini sin i jedina nada ...

Posljednjih godina umišljala si je ona, da joj je muž pred Bogom jako griješan, a nepopravljiv, pa da će se neki višak njezinoga trapljenja i odricanja upisati na račun spasa njegove duše. Bila je ovisoka, ali slaba mršava žena, posljednjih godina bolovala je od slabe probave i neduhe. Viktor bi je zato nagovarao, da se u neke dane, u koje bi povrh crkvenih propisa dobrovoljno postila, okrijepi govedjom juhom, ali ona ne bi htjela ni da čuje o tom:

— Bog hoće, da trpimo za se i za druge, — govorila bi mu. — Nijedno nam se dobro djelo ne izgubi, sve se to piše i od onoga, što je suviše, dijeli onima, koji nemaju, a treba im. A svim ljudima treba, jer su svi griješni ... u grijehu su začeti i u griješenju prolaze dani njihova života.

Kad bi joj na to dokazivao, da smo dužni upravo po božjoj volji čuvati život i zdravlje, gotovo bi se s bolju duše odvratila od njega, što je kao budući svećenik odvraća od posta:

— Ja bih voljela, da ti otvoreno rečem, da ti sa mnom drugačije govoriš. Ti se pripravljaš i učiš za svećenika, ali ono pravo, što treba, da se spasi duša, ja vidim, da ti još nijesi naučio ...

Tako je posljednje godine proboravila u postu i molitvi, plaćala mise, gradila zadužbine i vukla se onako visoka i suha poput kakovoga mističnoga bića po kući svedj turobna i smrknuta, kao da joj se s bolju i ujedom dodira duše sve, što je s ovoga svijeta.

Jerković je isprva nije shvaćao. Srdio se na takvi njezin život, a poslije se hotimice pred njom izrugavao

tome životu i hotimice kleo misleći krivo, da će ju time odvratiti od takova života. A ona se istom tada počela smatrati mučenicom, koja je rastućom strpljivošću i pregaranjem podnosila takve izazove i uvrede. Poslije Jerković nije htio da jede s njome kod istoga stola, a najposlije ju je u srdžbi nazivao u lice zlobnom ženom, koja se dala na takvi život iz osvete, što ju je poradi mladjih žena zanemarivao.

Viktor je mnogo trpio poradi toga razdora medju roditeljima. Kad bi slušao očevu viku i kletvu po kući, plakao bi u svojoj sobici i ćutio se vrlo nesretan. Miran, a tvrd majčin glas žilavo bi se i nepopustljivo opirao očevoj kletvi i vici, a taj nepomirljivi sukob s bolju bi se razilazio po Viktorovu srcu. — Zašto su moji roditelji ovakvi? — pitao bi se i u svojoj duši žaleći više majku, jer bi otac iza svakoga takvoga jačega sukoba znao izbivati po tri dana iz kuće i piti u društvu kojekakvih besposlica i ženskinja sumnjiva glasa. Ali kad bi mu gdjekada otac kao mimogred, gutajući riječi i očevidno sâm mnogo trpeći, kazivao, kako mu mati ne pokaže nikada prijazna lica i kako je skroz ravnodušna i prama njegovim teškim dnevima, što bi ga stigli u poslu, bio bi u dvoumnici: nema li štogod i otac pravo?

Da će se majke jako kosnuti njegov naum, da istupi iz sjemeništa, o tom nije bilo sumnjati. Ali Viktor je računao na dvoje: bilo je u njegove majke nepokolebivo uvjerenje, što je često prelazilo u fatum, da je sve, što dodje, došlo s božjom voljom, i da se zato ne smijemo ničemu opirati ni žalošću, ni srdžbom. Treba primati i najteže udarce s uvjerenjem, da ih Bog šalje za naše dobro, ako ne vremenito, a ono vječno. Upozorit će ju dakle, da joj valja i u ovom slučaju ostati dosljednoj tome uvjerenju, pa se nipošto oprijeti onome, što se ne dogadja bez božje volje i dozvole.

A treba da joj to ispovjedi u onakvom času, gdje ona sva zaljubljena u nj znade pritisnuti k svome ramenu njegovu glavu i dušu, punu žalosti, osladiti gladeći mu kosu. Tad će joj, sljubivši nježnim osjećajima svoju dušu s njezinom, tiho ispovjediti, kako se zaljubio u savršeno dobru djevojku i kako ga Bog po njezinoj pojavi odazivlje iz striliša, za koji nema u njega pozvanja . . . I kad joj slobodno otvori svoje srce, prepuno ljubavi, prevladat će priroda, probudit će se u svom elementarnom životu materinje srce i obuzet će ju radost . . .

Bio bi, tako razmišljajući, čisto uvjeren o svom uspjehu, a njegova mlada fantazija bujno bi izgradjivala svijetlu budućnost:

Kad dodje do toga, da on i Elvira pred polaskom na vjenčanje kleknu pred oca i majku moleći blagoslov, Bog zna, ne će li taj rijetki čas s istim velikim čuvstvom izmiriti njihove duše? . . . I sav zanesen veličanstvom toga trenutka čisto je gledao svojim duševnim okom, kako se otac iza njihovoga odlaska u crkvu sa suzom na očima obraća k majci govoreći joj:

A što mi, stara? . . . Sad smo opet sami, kao onda, kad sam te doveo pod svoj krov . . . Ali dijete nam je, Bogu hvala, sretno . . . Hajde, dodji ovamo, poljubimo se i započmimo novi život . . .

Jednoga jutra stigne Viktoru od majke brzojav, da odmah putuje kući, jer da je ocu zlo.

Još je na parobrodu doznao, da je otac kidisao na svoj život. — Posao mu je bio zapeo najprije požarom šume. Poradi jesenskih velikih kiša nije se mogla izvlačiti izdjeljana gradja iz šume, ni u drugim drvosječinama, a to je bio razlog, da se zapleo u parnicu s nekom trgovačkom kućom, s kojom je bio sklopio ugovor, da će joj u odredjenom roku izručiti veliku

množinu šumske robe. Parnicu je izgubio, a tad je štedionica kao glavni vjerovnik prosvjedovala neke mjenice i zaplijenila gradju, što je jê bilo u skladištu. Za štedionicom poveli su se i drugi vjerovnici, svi su se požurili, da spase, što mogu. U tom stanju malaksala je njegova duševna snaga i on je, lišen bistre misli, odapeo revolver u sljepočnicu.

Mati je dočekala Viktora u tamnoj sobici. Dva mala prozora bila su skroz zastrta gustim zastorima. Sjedjela je na malom, starinskom, dugačkom i uskom sjedalu, prevučenom suknom, sva u crnini. Njezino obličje gubilo se nejasnim i neizraženim konturama u tamnoj sjeni. Pristupio je k njoj šuteći, pokleknuo ogrlivši je, a ona mu je uhvatila objema rukama glavu i naslonila mu na tjeme svoje lice:

— Što se ovo, Viktore, dogodilo? — prošaptala je dva puta, a nije plakala.

— Božja volja, majko, — htio ju je tješiti, ali ona kao da ga nije slušala, nastavila je stenjući svojim suhim glasom:

— Joj . . . joj! — stenjaše, pritiščući jače svoje lice na njegovo tjeme.

Viktor osjeti njezinu bol i stane plakati bujnim suzama. A mati počne govoriti šapćući:

— Zašto je on ovo meni učinio? Zar sam ja tolika griješnica pred Bogom? . . . Viktore moj, nikada nijesam bila sretna, nikada . . . Sa mnom se rodila tuga i zato nijesam nikada razumjela ljudi, koji su u smijehu i radosti provodili svoj život. Ja sam se bojala radosti, ne znam, zašto, ali bojala sam se . . . Kad je došao po me on, zavidjeli su mi mnogi sreću, a ja je nijesam osjećala u svom srcu . . . Bog mi je uzimao jedno dijete za drugim, a koliko sam poslije s njime osjetila božju kaznu! . . . Najposlije mi je učinio ovo . .

Riječi su izlazile iz njezinih usta tvrde i suhe, kao da gleda pred sobom nesreću, o kojoj je davno bila uvjerena, da ne može minuti njezinu kuću. Huknuvši uzme Viktora za ruku i posadi ga pokraj sebe ne ispuštajući njegove ruke:

— Samo da mi nije ovoga učinio! . . . Sve sam mu lako praštala, a sad ne mogu da se pomolim od srca Bogu, kao što bih morala . . . poradi njega. Zašto je on to nama učinio? I tako sam opet pred Bogom grešnija poradi njega.

Viktor pokuša opet da je tješi:

— Majko, on nije kriv . . . On mi se pred više mjeseci tužio na svoje stanje, a na licu sam mu vidio, da trpi. Nije bio pri sebi, toliki udarci potresli su u dnu njegovim životom i pomutili mu pamet.

A mati je opet huknula stiščući ruke u svom krilu: — On je bio pri sebi . . . Ti ga nijesi poznao, kao što sam ga ja poznala . . . Porječkali smo se . . . progonio me je i srdio se, što ja podnosim progone kršćanskom srtpljivošću! O, znao je on, kako će to mene zaboljeti!

Na te je majčine riječi poćutio nepravdu prama svome pokojnomu ocu.

— Ti mu krivo sudiš, majko, — uzme braniti oca. — Pomisli, da je on bio čovjek, koji je uživao u životu. Ja sam ga više puta čuo gdje kaže: „Ako si i najveći prosjak, još ti je ostaje jedna radost — radost života. Život je sve . . . Ni za posljednjega prosjaka, dok je živ, nitko ne bi mogao priseći, da ne će prije smrti biti bogat“ . . . Ne, majko, čovjek s takvim načelima i s onako jakom voljom za život — on nije mogao biti pri sebi, kad je ono počinio . . .

Na to je rekla mati drugačijim glasom, koji nije ječao onako suho i tvrdo:

— Ah, i ja bih ga čula reći, kad bi me griješno napao poradi moga života, kojim sam se htjela dopasti gospodinu Bogu: „Ovdje gledaj da živiš i dugo i dobro, jer što je onamo, a što nije, toga nitko ne zna“... Nije vjerovao kao što pravi kršćanin mora da vjeruje, zato se ovo dogodilo...

Iza toga kao da se razbodrila iz svoga potištenoga, nekim beznadjem ispunjenoga stanja, što joj je mučilo dušu samo poradi trajne misli na izgubljen vječni život. Govorila je razabrano o tom, kakav će se upriličiti sprovod i koliko će se misa odslužiti za njegovu dušu. A došavši time da spomene imućtvene prilike, govorila je:

— Ova je kuća moja, to mi nitko ne može uzeti. On ju je darovao meni još pred mnogo godina, kad mu je jednako bila zaprijetila pogibelj, da će stradati u poslu. Ti kao svećenik imetka ne trebaš, zato ću mu vratiti tu kuću, neka bude za njegovu dušu: darovat ću je crkvi, neka se služe vjekovite mise...

Ušutjela je i razmišljala nešto ljuljajući očajnički glavom, a onda nastavila tužećim glasom, koji bi prekidice zaječao svjetlijim osjećajem:

— Meni će Bog biti milostiv, jer u čem je prolazio moj život, nego u suzama i u molitvi? Vazda sam Ga slavila i ponizno primala kušnje Njegove... Svoj sam život posvećivala trpljenju poradi svojih i tudjih grijeha. A sad se, Viktore, pouzdajem u te, da mi pomogneš moliti, da mu olakšamo muke na onom svijetu i da budem mogla lakše okajati vlastite neznane grijehe. Griješna sam pred Bogom i ja, kao što su svi ljudi griješni, jer zloća i nepravica izazove u našoj duši srdžbu i mi zgriješimo nehotice i odalečimo se od Boga... A on se hotimice i znajući podavao grijehu, pa sad ćutim, kako me tište njegovi grijesi. I ne ću se umiriti, dok ti ne dorineseš Bogu prvu

žrtvu na oltaru... Sad je na tebi sve, ja ću ti staviti pod zakletvom, da ga moraš spomenuti u svakoj svojoj misi, kadgod ti to bude dopušteno...

I tako kao da je sva njezina duša bila ispunjena samo strahom od prokletstva, što ga je na nju i na se srušio pokojni otac počinivši samoubojstvo. U takvim prilikama nije moglo biti ni govora o tom, da joj javi svoj istup iz sjemeništa. Činilo mu se, da bi ta vijest djelovala na nju kao promišljen udarac nožem...

Vratio se je u sjemenište, odgodivši razgovor s majkom o ženidbi, dok se ona iza prvoga udarca razabere. A boravak u sjemeništu postajao je težak: i poradi misli na Elviru i poradi toga, što nije imao srca, da bilo kome povjeri svoje stanje. Medju drugovima bio je mučaljiv pomno čuvajući svoju tajnu, dok je svaki od njih s mladenačkom objesću znao pripovijedati iz svoga života zgode i doživljaje, a sve su te zgode i doživljaji bili nalik jedan drugomu kao jaje jajetu.

Gdjekada bi muka porasla, osobito iza kako bi primio od Elvire pismo. Ona nije pravo slutila o tom, što se u njegovoj duši zbiva, tek je nagadjala spočitavajući mu u šali nejasnoću njegovih pisama. Tad bi stale prevladjivati u njem misli, da je ovakav njegov postupak nedostojan... da bi morao slijediti put prirode i odlučno prikazati svoj naum majci. Pomislivši u sebi njezin bolesni lik, očaj duše i nadu, što ju je polagala u njegovo svećeničko zvanje, malaksao bi... ali i čeznuće za Elvirom bilo je jednako jako kao što i njegov život. Borba je bila strašna. Srce je tražilo svoje pravo, a iz duše pomaljao se majčin lik svojim molećim i prijetećim glasom: pobjeda srca značila je njezinu smrt udarcem iz jedine ruke, u koju je stavljala posljednju utjehu svoga života... Izmoren borbom

umovao bi u sebi, da poradi Elvire ne će moći nikada čuvati potpune čistoće duše, i dolazio do zaključka, da je bolje biti dobar muž, nego nevrijedan svećenik. Ne traži li, pitao se, majka od mene preveliku ucjenu? Ona je na sklonku svoga života, a u meni ključa volja za slobodnim životom kao podzemno vrelo, što mora da se probije na svjetlo ... Smije li to ona obustaviti? Može li i ona kao mati biti spokojna, ako se ja samo njoj za volju odrečem onoga, što osjećam da je najljepši cilj moga života, i još dugo, dugo budem žrtva nesnošljivih muka? ... Ona je četrdeset godina starija od mene, ona gleda drugačijim očima u život, a drugačijim ja ... Dakako, ja joj moram reći ... i svojim poglavarima i svojim drugovima: treba da uvidi, da ja mogu provoditi Bogu ugodan život i ako nijesam svećenik.

Mjesec dana prije nego što je imao početi da prima redove, pošao je kući i izjavio majci svoj naum na pô usta, drhćućih usana i smješkajući se ujedno.

— Za ljubav božju! ... Jesam li te, Viktore, razumjela? — kriknula je mati utisnuvši prste u šupljine lica i ostala otvorenih usta i gledala ga očima, u kojima je bljeskao izražaj gubeće se pameti.

Odmah je poćutio kao da je sve izgubljeno.

— Ne mora biti ... ne mora, — mirio je majku, dok mine taj prvi porazni rasplamćaj njezine duše. A ona se spustila u naslonjač žuta kao vosak:

— Dakle i ti! — huknula je opipavajući čelo bezsvjesnim kretnjama ruku. — Radi žene ... Otac ti je namrô svoje griješenje ... Hu ... hu ... hu ... Smiluj mi se, Gospodine, i učini, da me mine ova gorka čaša ... iz ruke, u koju je sve svoje uzdanje položila moja duša ... Velika moram biti griješnica pred Bogom ... ili se možda nije još ispunila čaša trpljenja za tvoga oca? ... Idi, Viktore, od mene, idi ... Zlo mi je ... ubio si me ...

Htio je da je miri, ali ona se polegla stenjući u naslonjač, sklopila oči, mahala mu rukom i šaptala:

— Idi ... Ostavi me samu, da se mogu istužiti Bogu, jer mi treba Njegove utjehe ...

Dva je dana proležala trpeći od navale grčeva. Ni s kim nije govorila. Kad bi je upitao Viktor, došuljavši se krevetu na prstima, kako joj je? — odgovorila bi nakon duge stanke: — Hvala, bolje mi je ... Još nije došla moja ura ... Bog hoće, da još trpim ... Pa ću trpjeti, kad je Njegova volja, trpjet ću strpljivo ... O, naviknula sam ja trpjeti! Ne znaš ti, kakvi su udarci stizali moju dušu ... A kad sam počela ćutjeti, da mi ozdravlja duša, došao si ti, Viktore ... Nije mi Bog dosudio, da se moja duša okrijepi ikojom radošću ovoga svijeta ...

— Pa sad se umiri, — molio je Viktor. — Pitao sam te savjeta kao svoju majku, a ti hoćeš, da budem svećenik, pa ću biti. Zašto dakle da se i dalje poradi toga žalostiš?

— Žalostim se, Viktore, jer time nije sve uredjeno ... Nije dosta, ako udješ u svećenički stalež meni za volju, jer bi ti griješna misao mogla i nadalje kaljati dušu. A u onoga, koji uzima presveto otajstvo u svoje ruke, mora da je duša čista kao liljan ... Razmišljaj za to, Viktore, moli neprestano, posti i ispovijedaj se svaki dan, da očistiš dušu, prije nego što primiš na se sveti red.

Zamuknula je, a onda najednom uzdahnula, kao da se prenula iz dubokoga razmišljanja:

— Ah, koliko sam se veselila onomu svetomu času ... a ti si mi, Viktore, htio uskratiti jedinu radost

i navaliti posljednju i najtežu muku na moju dušu... Kao da nijesi često vidio, koliko sam se napatila...

Na oči su joj došle suze i tekle obilno niz žljebove njezinoga žutoga i jako navoranoga lica.

Htio je da je tješi, a ona je mahala svojom koščatom rukom, u kojoj su zvečala zrna čisla:

— Oh, ne radi mene... Skruši se pred Bogom, da ti vrati poniznost i mir...

A iza male stanke uzela je njegovu ruku, privukla ga bliže k sebi i govorila s osmjehom na licu, što je netom plakalo i na kom su ostali jasni tragovi otrtih suza:

— U svoj svojoj dugoj tuzi ja sam najradje razveseljivala svoju dušu misleći na to, kako ću te gledati mladomisnika pred božjim žrtvenikom. Ja sam toliko puta uživala dio svete mise mladomisničke, a najviše bi mi potreslo srce, kad bi se propovjednik s prodikaonice obratio mladomisnikovim roditeljima. Roditelji bi tada plakali, a ja bih plakala s njima od velike radosti i još veće tuge, onakove neke tuge, koja je bila sladja, nego sama radost... Dan i noć blažim svoju dušu s mišlju, da će onako i meni govoriti u crkvi s prodikaonice svet čovjek, i samo kad mislim na to, mene oblijevaju suze, a duša mi se napaja one slatke tuge .. Tad mi duša čezne još samo za tim, da kleknem preda te, a ti me blagosivaš i položiš svoje angjeoske ruke na moju glavu. Ja, misleći na to, sklopim oči, a veliko nebesko svjetlo zasja oko mene i sva moja duša blizu svoje sreće vapije Gospodinu: Sad me slobodno digni poniznu službenicu s ovoga svijeta, kad si mi milostivo dopustio, da dočekam ovaj čas...

Viktor se vratio u sjemenište, klonuo kao nakon izgubljene bitke... Sukob s majkom kao da je potresao njegovim čuvstvom prama Elviri... i u tom stanju pisao joj je, da ona odluči o sudbini njihove ljubavi. A Elvira je odgovorila: „... Kad ja imam odlučiti, moja je odluka, da razvrgnemo naše obećanje..."

U to su došle najozbiljnije priprave za primanje posljednjih redova. S tim pripravama rasprostirao se novi, veliki duh nad njime i nad njegovim drugovima — jednako nad onima, koji su s ljubavlju i s uvjerenjem ušli u sjemenište, kao što i nad onima, koje je dovelo u sjemenišni mir siromaštvo, ili druga koja nezgoda života. Pripravljajući se za primanje redova, oni su zaboravljali u sebi toga čovjeka, što je posegnuo za svećeničkom haljinom, imajući na umu u svom životnom računu samo sredstvo, kojim će neznatnim ili nikakvim troškom ući kao članovi najuglednijega staleža u ljudsko društvo. Ta je praktična i svjetska misao izgibala sada u onom velikom, vječnom i svetom, čemu će oni biti jedini pozvani tumači i zastupnici i jedini posrednici izmedju Boga i izmedju čovjeka na zemlji. Uznosila ih je daleko nada sve osjetno velebna misao o vrhunaravnosti, da će primiti vlast, po kojoj će na njihovu riječ silaziti na zemlju Bog, da kruh i vino bude pravo tijelo i prava krv Isusa Krista. Uznosilo ih je uvjerenje, da će biti jedini pravi namjesnici božji na zemlji, te će i u nebu ostati vezano, ili biti razriješeno ono, što oni svežu ili razriješe na zemlji. U tom vrhunaravnom zanosu duše, kojim je ona korjenom svoga života dosezala u vječnost, trunilo se s njih sve zemaljsko i poput zrnaca prašine padalo u prolaznu ništetnost: zato su ne samo s uvjerenjem, nego žarkim plamenom duše primali na se sve teške i stroge obveze svećeničkoga staleža katoličke crkve. Bili su jaki i nesavladivi i osjećali su svjesno, kako su visoko uzdignuti nada sve, što nosi u sebi slavu i slast ovoga svijeta... I Viktor, kad je nice ležao pred žrtvenikom, pomislio je na Elviru i osjetio u sebi mir.

*

Bila je već sada u njegovoj duši mrtva, a kad bi htjela da bljesne u njoj toplinom života, s lakoćom je odrinuo od sebe njezinu sliku i ponavljao u duši osmjehom čovjeka, koji je davno svladao moć napasnika: „Vanitas vanitatum vanitas."

A odmah iza primljenih redova, dok su se u kući na veliko obavljale priprave za svečanost prve svete mise, — umrije mu mati.

*

Prvo Viktorovo kapelansko mjesto bilo je u Martinovcu, ubavu mjestancu u Krbavi na valovitom tlu s malom rječicom. Područje župe bilo je prostrano, a župnik Teodor Latković, čovjek vrlo krepak u pedesetoj godini, molio je badava već toliko puta kapelana. Poradi nestašice svećeničkoga pomlatka zapao ga je istom ove godine Viktor.

Latković je bio gospodar na glasu, bilo je dapače s izvjesnih strana na nj u biskupiji opetovanih tužba, da poradi gospodarskih posala zanemaruje dušobrižničke dužnosti. Počevši od živadi u dvorištu i stoke u staji pa sve redom: vrt, kotac, pčelinjak, svilci, voćar, livade, polje — sve je svoje digao kao oazu u pustari do gospodarskih objekata prvoga reda na jalovom, od stotine godina zanemarenom tlu, što ga je okružavalo.

Za čudo kod inteligencije, a po njoj kod većega dijela seljaka nije poradi toga uživao simpatije. Čini se, da ih je bolo u oči nešta, što se često pojavija u društvu, kad tko hoće da bude drugačiji, nego što su ostali...

Isto je tako imao svladati u svojoj župi jaki otpor, kada je u crkvu uvodio glagolicu. Nahuškan narod, osobito žene, rasplamtio se dotle, da mu je zatvorio crkvu i ne dao mu u njoj služiti, jer da će ih polako otkinuti od rimskoga pape i „povlašiti" ...

Polazeći na svoje kapelansko mjesto u Martinovac vozio se Viktor deležansom do sjedišta kotarske oblasti, a tu su ga dočekala kola, što ih je preda nj poslao župnik Latković.

Kraj, kojim je prolazio, bio je vrlo jednoličan: ravnica, ustalasana dugim valovima uzdignuta tla. Pokošene livade i požeta polja žutjela su se o prijatno toplom suncu rane jeseni, po njima bili su rasijani stogovi sijena, tamna velebitska kosa neprestano se duljila svojim crnim plećima. U polju križali su se puteljci, paslo mršavo blago i pijukalo gdjegod jato mladih pura. Kraj glavne ceste i dalje u polju pale tu i tamo niske, neugledne i nečiste seljačke kućice ... Jasno je bilo, da je i ovdje blagostanje i kultura još vrlo daleka stvar ...

Ništa vesela nije dolazilo u Viktorovo srce iz toga širokoga, jednoličnoga prostora, utonula u jarko danje svjetlo. Duh mu je ulazio u one primitivne i nečiste stanove, što su ih ljudi dijelili s kravama i ovcama i u pojavama ljudskim, što su se pod tim siromašnim krovovima radjali i živjeli. Surovost ... surovost u medjusobnom općenju, surovost u odgajanju djece, surovost u svem tvrdom i teškom životu prama sebi samima ... Surovost, zaostalost, zapuštenost i nedostatak onoga, o čem je toliko puta s Elvirom razgovarao — nedostatak ljudske svijesti ... Taj seljak ide u općinski ured, da uplati porez i daću, i skida kapu prije nego će ući u zgradu, jednako kao što mu je djed i otac radio prije pred kumpanijskom kućom ... Kad ulazi, da zatraži svoje pravo, oni, koji imaju da mu služe, dočekuju ga bahato, psuju, otresaju se na nj, uskraćujući mu to pravo, ili mu ga dijele za mito, ili kao milost. A on, moj slavljeni hrvatski seljak, trpi to i podnosi mirnoćom poput nijeme životinje!... On nije

eto svjestan svoga primitivnoga ljudskoga prava, a gdje političkoga? — uzdahnuo je Viktor. Da, tu me čeka rad...

A iz nizkih, kukavnih ljudskih stanova otvarala se pred očima njegove duše nova, jednako nevesela slika:

Kao da je taj hrvatski seljak odložio ovaj čas iz ruku oružje, kojim je nakon ljute stogodišnje borbe obranio svoj boravak u toj zemlji, pa se iza duga ratovanja, paćenja i prebijanja u svakojakom zlu napokon smirio, da otpočine, a onda opet povrati brizi oko uljudjivanja svoje duše. Ali mimo toga hrvatskoga čovjeka teče godina za godinom neopazice, jer ne ostavlja promjenâ, nego ga nalazi s njegovom djecom, kućama i životom onakova, kakvoga je vrijeme zaticalo pred stotinama godina... On vjeruje u jednoga Boga, u vječni život, u raj i pakao, — ali ispod toga ne ide njegova misao ni znanje do uljudbe, koja je s vjerom spojila i kulturu, koja je vjerom i kulturom digla čovjeka do gospodara prirode i njezinih sila... Njegov je trajni pratilac života puzanje i prezanje pred svjetskim oblastima i strah pred vječnim ognjem: s tim se prezanjem i strahom radja, raste i kreće do smrtnoga časa...

— A kakvi narod! — kliknuo je u sebi pogledavši s nasladom u široka pleća osamnaestgodišnjega momka, što je tjerao konje. U njegovom jakom vratu i zdravom, zagasitom mladom licu bio je život pun snage, u njegovim očima bistra pamet — i jednoga i drugoga daleko više, nego što se moglo trošiti u primitivnom načinu njegovoga življenja Dobar dio tjelesne snage iscrpsti će vojarnica, a bistar um istrašat će se u praznovjerju. Jedno i drugo naprezat će neprestano u jednoličnim i neprekidnim brigama, u borbi za najelementarnije potrebe mukotrpnoga života.

Sjetio se sad Viktor dragih razgovora sa svojim drugovima u sjemeništu. Svi su, politizirajući medju tim tihim zidinama, bili uvjereni, da treba samo njih — narodnih vodja, a hrvatski seljak da je svjestan elemenat, gotova gradja za izgradnju idealne države hrvatske.

Dok je tako uronio u razmišljanje, nešto je krhnulo na prednjoj strani kolâ, a netom što je dječak počeo zaustavljati konje, prasnulo je kod prvih kotača drvo, a prvi se dio kola spustio na tlo. Kola su zagrebla u cestu i stala.

— Što je to? — upita Viktor dječaka.

— Pukla osovina, pukao vrag u nju! — srdito odvrati dječak.

— Što ćemo sad?

— A što ćemo?... Vidjet ću, možda se dâ popraviti.

Sašao je na cestu i zavukao se pod kola, a onda je sav zbunjen i srdit javio Viktoru:

— Ne možemo dalje, pukla je posred sredine. Lako, da mi je sjekira u kolima, istesao bih ja odmah drugu, — reče bacivši pogled na stablo, što je raslo kraj ceste.

— Kako to, da ti nijesi pazio na osovinu, kad si pošao od kuće? — prikori ga Viktor.

— A tko će na to misliti!... Još mi se nikada nije ovo dogodilo do danas, — reče i pogleda Viktora značajnim pogledom, u kojem je jasno bila izražena misao: Vozim popa, zato se to dogodilo...

— Pa što sad?

Momak je jedno vrijeme razmišljao, uprvši srdit pogled u puknutu osovinu. Odgovorio je nakon duge šutnje:

— Ja nijesam kriv ... Nijesam ja u osovini. da znam ... Ako vas je volja pričekati, ja ću poletjeti kući po drugu osovinu.

— Hoće li to dugo trajati?

— Nijesu do crkve ni tri kilometra ... eno odmah za onom uzvisicom.

— A što, da ja podjem pješke? — upita Viktor.

— Možete, nije daleko.

I ne promišljajući dalje sašao je s kola i pošao sâm cestom.

S obje strane ceste jednako su se širila žutozelenkasta polja, kao ustalasana dugačkim i niskim talasima. Po strmištima paslo je rijetko rasijano blago. Siromaštvo i zapuštenost i tu je dizala svoje lice, i ako je župnik Latković uživao na daleko glas uzornoga gospodara i izvrsnoga patriote: zar on nije mogao djelovati na hrvatskoga seljaka onako, kako je Elvira pripovijedala, da je vidjela u Štajerskoj, kako seljak prihvaća uzorno gospodarstvo svojih inteligentnih susjeda?

Nastavio je put i ne znajući, da mu je misao zabavljena u razgovoru s Elvirom, da gleda živo pred sobom u njezino inteligentno lice i sluša, kako ona mirnom razboritošću i rasudljivošću raspravlja pred njim takva pitanja i podraškuje ga, što je on jednom rekao, da bi bilo dosta otvoriti u svakom selu jedan zimski semestar, da se seljaci upute u napredno gospodarstvo, jer je naš seljak bistar čovjek, koji će s prvoga maha uvidjeti, što je za njegovo dobro.“

— O, kako ih ne poznaš, kako si nepraktičan! — rugala mu se. — Tebi samomu trebalo bi koga, da te vodi i upućuje u takove stvari. I naš je seljak — kao što ratar svuda — konservativac; a k tome je naš čovjek u svojoj dugoj zapuštenosti i trpljenju izgubio

u se vjeru. On će sa zanimanjem slušati, kad ti njemu o takvim stvarima pripovijedaš i s razumijevanjem shvatiti će tvoje razlaganje. Ali reci mu tada: „Vidiš, tako bi se moglo i u nas“ — on će se ozlovoljiti: „Nije to za naš svijet“ ...

Dok je to govorila, pogled joj je bio ozbiljan i dubok, ali sladak ... I sad je poćutio, kako bi osjećao, kao da mu s tim dubokim pogledom pije u sebe dušu ...

Prenuo se i razabran osmjehnuo njezinoj pojavi smiješkom svjesna borca, koji s lakoćom svladava svaki pokušaj neprijateljske navale ... A Elvirin lik iščezavao je ispred njegove duše rasplinjujući se poput magle ... samo sjaj njezinih razboritih očiju dugo je još lebdio pred njim kao da se ne može odijeliti od njegove misli ...

Pokazala se bijela kao od alabastra isklesana martinovačka crkva na jednome humku. Kupula tornja, oblita svijetlom kovi, uronila je svojom blještavom glavom u plavo obzorje. Oko crkve crnio se nasad crnogorice, a nedaleko nasada bilo je ogradjeno groblje s množinom križeva. S druge strane kojih pedeset koraka od crkve pomaljala se iza zelenila ugledna jednokatna zidanica, valjda župni dvor.

Do crkve bio je još dugačak put uvijenom cestom, a vodio je uz dvije male, vrlo siromašne kućice, kojima je lijep pootpadao sa starih zidova. Nad kućama nemoćno se izvalio trošan slamnati krov, vrata su na objema bila širom otvorena. Pošao je prama prvoj kućici s oživljujućom, ugodnom mišlju:

— Počet ću u ime božje sa sirotinjom ... A ti, o Gospode, blagoslovi prvi korak, da se ispune poštene namjere moje duše. — Osjećao se u ovom času kao apostol.

Na vrata je iz crne dubine stupila stara žena, vrlo mršava i krupnim naborima navorana lica, na glavi s crnim rupcem, pod kojim su izvirivali pramovi

nepočešljanih sijedih vlasi, u rubači od gruboga domaćega platna i u crnoj na sve strane iskrpanoj suknji.

— Hvaljen Isus! — pozdravi staru.

— Na vijeke.

— Je li gospodin župnik kod kuće?

— Eno ga u onoj kućetini kraj ceste, tamo ćete ga naći.

Pogledao je za njezinom kao osušen ogranak rukom i vidio dio gornjega zida s krovom neke zgrade, nalik kakvomu spremištu.

— Dakle ondje?

— Jest ondje... Tamo će da se dogovara s nekim našim ljudima... bez koristi.

— Hvala... Ja sam vaš kapelan, — reče joj veselo s očekivanjem, kako će ga radosno pozdraviti.

A ona ga omjeri svojim hladnim pogledom:

— Idite, idite... tamo vam je župnik. Nagovara ljude, da se slože, pa da nose svi mlijeko u jedan kotao... A tko će, upitala bih ga ja, znati, koliko je tko mlijeka ulio u kotao?

— Bit će dogovor o kakvoj seljačkoj udrugi, — pomisli Viktor i reče staroj:

— Lako je to zabilježiti svaki dan, koliko je tko mlijeka dao.

— Sve se tako govori „lako", a sve ide naopako, — mrmljala je starica braneći uporno svoje stanovište. A onda je dodala življe i izazovno: — A koliko će njih lijevati u mlijeko vodu? Pa kako će se to?

— To je stvar savjesti... Poštenim ljudima vjerovat će se, — poučavao ju je Viktor. A ona je upitala istim izazivajućim tonom, osjećajući se u pravu:

— Moj gospodine, nikome nije napisano na čelu, je li pošten, ili nije... Poštenje današnji dan... Nema toga više medju ljudima...

— Ako je tko sumnjiv, da miješa vodu u mlijeko, pa ima tu sprava, kojima se to odmah otkrije, — tumačio je opet Viktor.

— Sprava? — Starica je ljutito načinila kret, kao da će u kuću, a onda poluokrenuta k Viktoru reče s vrata: — Ni jezikom ne možete raspoznati, pa kako bi spravom?... Sva općina da nosi mlijeko u jedan kotao! Hajde neka sam prije smrti čula i to... Ja znam, da mlijeka od mojih krava ne će ni kapljica u taj kotao... Radje bih ga svaki dan izlila svinjama.

— I ja sam tako rekla, — reče pojavivši se na vratima druge kućice krepka, ovisoka seljakinja od četrdeset godina. U ruci je imala nekakvu posudu, pozdravila je prijazno kimnuvši glavom Viktora i nastavila govoriti: — Naš velečasni dobro misli... Kod nas mlijeko ide u ništa, nemaš ga kome prodati. A velečasni nagovara naše ljude — i moj je muž tamo — da mi svi snosimo mlijeko u jedno, da će se to nekako po novom načinu siriti, pa sir i putar slati na prodaju u gradove, pa utržak dijeliti... Ali ja ne vjerujem u to...

— Tako se i drugdje radi, — reče Viktor.

— E, drugdje! Što ćemo mi govoriti drugdje! — oprla se seljakinja. — Eno — samo da to spomenem — vrt i voćnjak plovanov kao da nije sadjen ljudskom rukom, kakvi je to red i ljepota... A nama prostim ljudima ne bi ovako raslo.

— Zašto ne bi? — nasmiješi se Viktor.

— A zašto? — srdito opetova seljakinja. — Ne bi!

U to je iza kućice dolazio netko stazom i s lulom u zubima. Bio je visok seljak, uspravan, sijede kose i brkova i razgaljenih rutavih prsa. Došavši pred kuću skinuo je prama Viktoru s glave crn, pusten šešir:

— Dobar dan, gospodine. Ne govori krivo ova žena, vjerujte... Meni je osamdeset valjda i još koja

godina, obišao sam dosta svijeta, tukao se u Italiji i šezdesetšeste kod Kenigreca. Prus je pucao na nas iz topova dugačkih — da oprosti vaš obraz — kao od jedne strane ceste do druge. Jeo sam ja po svijetu i svakojaka sira. Talijan siru veli formadžo, a Nijemac kes... Sira, kakvi se u nas ne jede! Ali gdje su one zemlje, ona paša, a one krave, ovolike, da prostite, — reče i pokaza dlanom usporedo svoje glave. — Ima ih, koje će dati danas petnaest litara mlijeka. Pa gdje ćemo mi kao oni! Naš je narod naviknuo od starine, da se pati životom. Živio sam ja i služio pod obrstarima i kapetanima... a pokle nas je povuklo u civil, promijenilo se banova i vladâ, u kotaru predstojnikâ i u općini načelnikâ: pa sve isto!... Narodu nikada bolje, nego sve to gore... Ne bi pomogla ni mljekarnica. Naš je čovjek veliki siromah, njemu je sudjeno, da se muči i pati... Zato sagni glavu, pa miruj...

— Nije tako, prijatelju! — reče Viktor uzbudjena gorkoga čuvstva od tolike apatije. — Bog je dao čovjeku razum, da smišlja, kako će sebi olakšati posao i raditi bolje i živjeti zadovoljnije.

— Donio je naš župnik i drugih novotarija, vidjet ćete vi... On ore, sije, drlja i vrši mašinom... Radi brže i bolje nego marvom, ali opet... Naš je čovjek naviknuo na svoga vola i konja, pa voli tako... Otkad je, kažu, na svijetu mašina, od onda da nije ljudima dobro... I starinski ljudi u svetom pismu radili su u polju svojim blaščetom, jer je tako Bog ljude naučio. Pa je bilo svakoga dobra i obilja na zemlji.

Htio je Viktor da još štogod kaže, ali je osjetio, da bi tu svaka riječ bila bačena kao zrno na tvrdo, neplodno tlo. Oprostio se i pošao prama kući, gdje mu je rekla starica, da je župnik pozvao seljake na dogovor.

— Tko bi rekao, — mislio je putem — da je to tako teška stvar svladati otpor neukoga seljaka! Eto jedan pokušaj oko podizanja narodnoga gospodarstva, pa koliko svojeglavo, nerazložno opiranje protiv onoga, tko hoće da ga pomogne spasavati iz gospodarskoga rasula... Sjetio se dugih i zanosnih razgovora s drugovima u sjemeništu — kolika je bila svih njih vjera u moć malenoga hrvatskoga naroda!... A evo, kako je nepokretan i tup taj narod za najnužniju obranbenu potrebu, kao što je udruživanje... Njegova je svijest utučena za podizanje gospodarske snage, pa kako da se digne do političke svijesti, kad je to gotova apstrakcija naprama onoj konkretnosti? Tko će u tlo, zapušteno od stotine godina, zaraslo dračem i korovom, htjeti da usadi biljku, koja je plod duge, sistematično provedene kulture? Treba pregnuti daleko, vrlo daleko, treba uzeti u ruke makljin i lopatu, zasukati rukave i dugo se znojiti na tom tlu... To je početak političkoga rada... tu treba pokazati, tko je što: Hic Rhodus, hic salta, — rodoljube Viktore!...

Došao je do kuće, na koju mu bijahu pokazali, upravo kad su se seljani, njih desetak, razilazili. Pozdravljali su Viktora s počitanjem, a jedan je od njih viknuo: — Evo vam, velečasni, gospodina kapelana.

Na to je odmah izišao iz zgrade župnik Latković i pošao smiješeći se i žurnim korakom prama Viktoru.

Bio je ovisok, krepak pedesetgodišnji gospodin. U energičnim crtama njegovoga lica s malim zaliscima ležao je odsjev živahnoga duha, pomladjivana prirodjenom radosti života.

Porukovao se s Viktorom, uzeo ga pod ruku i pozdravivši se sa seljanima poveo ga prama župnomu dvoru.

Dvor nije bio ni iz daleka ono, što se pričinjao kroz gusti nasad crnogorice i cvjetnjaka. Bila je to

stara jednokatna kuća, kojoj je lice pomladjivala uzorna čistoća, svježost okolišnoga nasada i nekih biljka povijuša, što su se savijale uz pročelni zid do krova, pod kojim su uplele u svoj okvir zelene kapke prozorâ. Inače je kuća bila vrlo prostrana. Bilo je u njoj sedam prostranih soba sa svim nuzgrednim prostorijama, što su nužne u većem domaćinstvu. Podovi, vrata, prozori, stube . . . sve je odavalo izgled časne i u izvrsnom redu držane starine. Ali sve je to starački klimavo, šuplje, izdrto i istrošeno, ali čisto i svježe, kao uda još krepke starice u svečanom blagdanjem ruhu. Kroz glavni ulaz u prizemlju ušli su u vrlo prostran dvor, popodjen ciglom.

— Deset godina već uzalud molim, da se to popravi, — tužio se Viktoru župnik vodeći ga u prvi kat stubama, od kojih je svaka, popuštajući prema svojoj otpornoj snazi, bila izdrta drugačije. Bilo je jedno vrijeme, — kazivao je dalje — kad sam, štono riječ, pod kišobranom spavao. Voda je curkom ulazila kroz krov u kuću. Dugo sam to trpio, sve dok se nije zauzeo za me sam biskup: nekim oblastima nisam bio u volji, a u ljudskom društvu vrijedi sekatura često mjesto razloga . .

U prvom katu zauzimao je velik prostor širok i svjetao hodnik, iz kojega je Latković uveo Viktora u prostranu sobu. Pokućtvo, slike, ogledalo, kao što i sav prostor bio je obilno obliven punim danjim svjetlom, iz čega je dolazio ugodan dojam srdačnosti.

— Evo tu u mojoj sobi ja vas još jednom pozdravljam: dobro mi došli! Bože daj, da pod mojim krovom budete zadovoljni, — reče Latković srdačno i svečano, stisnuvši Viktorovu ruku u obje svoje ruke. — A odmah ću dozvati svoju kuzinu, koja mi vodi domaćinstvo i pomaže oko gospodarstva. Ona će vas uvesti u sobu, koju smo za vas odredili.

Zvao je s vrata: — Fani! — a od nekud iz zatvorenoga prozora odjavio se ženski glas:

— Eto me odmah.

Malo zatim ušla je u sobu jaka, puna života četrdesetgodišnja gospodja. Njezino je lice bilo obliveno onim svježim rumenilom, što sjeća na ružu, i puno — kao što u Latkovića — veseloga, srdačnoga izražaja, u kojem je bila upisana stalna radost života. A taj zajednički izražaj obojice odsijevao je u svijetlom prostoru sobe, kao da svojom toplinom podaje još poseban život punomu svjetlu i svemu, što je ono svojim sjajem oblijevalo. Inače je sva njezina pojava s ojakim ne preugojenim stasom, s punim grudima i s tamno-plavim očima podavala iz sebe pored srdačnosti nešto časna, energična i razborita. Kao da nije ni mogla ni htjela sakriti onu samosvijest umnih gospodja i majkâ, koje su priznato odgojile svoju djecu.

— Dobro nam došao, vrlo me raduje! — reče i pruži svoju malenu i punu ruku Viktoru, kad ih je Latković predstavio. Glas joj je bio zvonak i simpatičan, u svojoj umjerenosti odavao je inteligenciju duha, nešto, što patri ovako časnoj kući, kao što je župnički dvor. — A da se odmah svi upoznamo, — dodala je jednako veselo — evo vam predstavljam svoga sina Ksenija. On uči kemiju na praškom sveučilištu.

Dvadesetgodišnji momak zagasita dugoljasta i vrlo simpatična lica, odjeven skladno na velegradsku, poklonio se Viktoru i prihvatio pruženu ruku, a gospodja je govorila:

— Drugoga moga mladjega sina otpremili smo juče u Zagreb, on polazi tamo višu realku. Tim smo se upoznali, a to je za prvi čas dosta . . . Vama, mladi gospodine, treba iza putovanja mira, zato ću vas naj-

prije uvesti u vašu sobu. Kad se odmorite i po volji udomite, bit će vam ugodniji razgovor.

Soba, u koju je uvela Viktora, bila je na drugoj strani hodnika pokraj pisarnice župnoga ureda. I ta soba bila je jednako prostrana, svjetla i zračna, kao što i župnikova. Svjetlo je obilno ulazilo na tri prozora s južne i sa zapadne strane i prijatno se širilo po svem prostoru, u kojem je po sredini duljega nutrnjega zida zauzimala mjesto golema starinska peć sa zelenim pećnjacima.

— Evo, to je vaše, dok budete s nama, — reče gospodja Viktoru, svedj se smiješeći svojim simpatičnim smiješkom. — A ja vam ponovno želim, da boravite ovdje zdravo i zadovoljno.

Kad je izišla, ogledao se Viktor s voljkim čuvstvom po sobi. U jednom kutu bio je namješten krevet s ormarićem, u sredini stol sa stolnjakom, vezenim po narodnim motivima, na stolu svježa kita cvijeća u staklenoj posudi, a oko stola četiri nova masivna stolca s visokim oslonom. Izmedju dvaju prozora južnoga zida pisaći stol s naslonjačem, u kutu umivalo, uz drugi zid ormar za odijelo — i ništa više. Istrošenim, ali uzorno čistim podom tekla su uzduž i širinom dva saga, na zidu iznad umivaonika neveliko novo ogledalo, nad krevetom „Ecce homo", pod njim malo kovno raspelo i posudica za blagoslovljenu vodu. Na drugoj strani kreveta reprodukcija sikstinske Madonne, nad pisaćim stolom slike sv. Oca i biskupa biskupije u jednakom formatu i okvirima, a na suprotnom zidu reprodukcija Medovićeve slike „Crkveni sabor u Spljetu".

Dojam sobe bio je vrlo prijatan, ljupka harmonija cvijeća na stolu kao da je zamjenjivala ugodno i srdačno se smiješeće lice i plave oči župnikove kuzine.

S prozora s juga otvarao se pogled na valovitu ravnicu, koja je, presječena potočićem, dosta daleko svršavala nevelikim humcima. Lijevo nizale su se seoske kuće pokraj daleke ceste, zasadjene s obiju strana mladim stablima, drvoredom, što se kao dugačka vrpca pružao u daljinu, sužujući se, dok se nije poput oštroga klina gubio pod jednim humkom. Sa zapadne strane gledali su prozori u cvjetnjak i uzorno uredjen mali park pred župnim dvorom. Iz cvjetnjaka i parka dobivala je stara trošna zgrada lice mladosti i otmjenosti, ma da je dalji vidik bio zaklonjen granama breza, jela i čempresa.

— Sve skladno . . . sve kao jednom vještom rukom vodjeno, — pomislio je zadovoljno Viktor i, spustivši se u naslonjač pred pisaćim stolom, osjećao u sebi prijatno čuvstvo od toga, što ga je okruživala prava otmjenost, otvarajući mu iskreno svoje bogato čuvstvo i prijateljstvo inteligentnoga duha. Nikakva nadutost, nikakvo pretvaranje, nikakvo pritajivanje u toj ukusnoj jednostavnosti, koja je disala iskrenošću iz svoga ugodnoga sklada.

Točno u podne pozvali su ga k objedu. Blagovalište bilo je u sobi na sjeverozapadnom krilu kuće. Soba takodjer vrlo prostrana sa starinskom, ali vrlo praktičnom kredencom uz nutarnji zid, na kojem nije bilo prozora. Sredinu je zapremao težak hrastov stol, koji se dao raširiti, nad stolom svjetiljka. Na pročelnom zidu prama ulazu visjela je slika „Posljednja večera", a okolo po zidovima dvije slike voća i povrća, dvije manje šaljive slike iz lovačkoga i dvije iz samostanskoga života.

Kod prilično obilata objeda malo se govorilo.

— Ja ne običajem nuditi nikoga, — opomenula je nekoliko puta domaćica Viktora, ali zato ga ipak

svaki čas nagonila, da uzme i da ne bude sramežljiv kao dijete. — Mi svi mnogo jedemo, jer smo, Bogu hvala, zdravi, — govorila je — pa kako bi to izgledalo, da vi ne prihvatite s nama. Ja bih neprestano mislila, da vam što nije po volji, pa biste mi i samoj pokvarili tek.

Po objedu otišao je župnik u svoju sobu, a Ksenij je ponudio Viktoru, da sadju u vrt.

Prostran vrt bio je na istočnoj strani župnoga dvora, iz njega se otvarao pogled na niz kuća poredanih s obje strane glavne ceste. Bile su dašto većinom seljačke niske kućice, ali medju njima i po koja zidanica: jednokatnica glavnoga seoskoga trgovca Grčića, glavna seoska krčma, škola itd. Na kraju sela sasvim odijeljeno od drugih kuća bilo je s ogradjenim vrtom veliko gospodsko zdanje.

— Naš vlastelin, kako se sam nazivlje, — kazivao je Viktoru Ksenij. — Imat ćete već prilike, da se i s njim upoznate. Ja bih vam radje, ako vas zanima, pokazao ujčevo gospodarstvo.

Bilo je živoga mladenačkoga oduševljenja u načinu, kojim je Ksenij govorio o vještini, razumijevanju i ljubavi za gospodarstvo svoga ujaka i svoje majke. A doista počevši od vrta pa redom: kokošinjak, pčelinjak, kotac, staja . . . sve je pokazivalo u pedantnom redu vještu ruku, koja je to uredjivala s razlogom prama njenom cilju opredijeljenu iskustvom. A kudgod su prolazili, Ksenij je uvjerljivo i ponosno govorio o tom, kako su ujak i mama, došavši ovamo, birali za gojenje raslina kao što i za rasplod domaćih životinja same odlične vrsti i pasmine, kako su za one, koje se nikako nijesu dale aklimatizirati, segnuli u domaće proizvode, ali racionalnim gojenjem i križanjem postigli prave oblike naprama onome, što je u slaboj njegi domaćih žitelja skroz zakržljalo.

— Povadjaju li se za njim seljaci? — upita na to Viktor.

— Slabo . . . teško to ide . . . a ima ljudi, koji pred seljacima ogovaraju ujaka . . . No o tom ne smijem da vam govorim, zabranio mi je ujak, da ne djelujem na vaš sud . . . A onda ne samo što ga veseli gospodarstvo, nego mu to i nosi. Još da ima ovdje komunikacijâ! Ali dok na primjer voćke dopremi odavle do željenice ili do mora, propane ih polovica. Ali nosi gospodarstvo i ovako. Gdje bi on inače mogao od samih župničkih dohodaka školati nas dvojicu! Sreća, što se mama razumije u gospodarstvo, kao što i on sam, — rekao je čisto naivnom iskrenošću — bez nje ne bi mogao opraviti ništa. Ujak je dakako od nje teoretski bolje naobražen. On razumije agrikulturnu kemiju — samo da vidite! Liebiga ima u malom prstu kao što i sve, u čem je novija gospodarska kemija Liebiga nadopunila ili ispravila. No čekajte samo, predobit će on i vas za kemiju i gospodarstvo . . . jer nije to u njega suho računanje, nego s tim umije on spojiti neki poetički zanos i razumijevanje života. Po njem sam ja zavolio i za svoju struku odabrao kemiju.

— A vaš mladji brat? — upita Viktor samo od želje, da Ksenij nastavi svoj oduševljeni tumač.

— Bruno? I on će na tehniku, ali će učiti strojarstvo, za to je rodjen. Kad mu je bilo jedanaest godina, načinio je sam od drva zidnu uru, koja je točno kazivala vrijeme i udarala satove. A kad je lane došao ovamo, onda novi stroj za vršidbu nije htio nikako da funkcionira. Ujak se je badava mučio dva dana, da nadje pogrešku. A bojao se iz grada dozvati bravara, da ne bi, zabijajući ili izbijajući po svojoj glavi kakvi klinac, načinio još gore zlo. U to stigne iz Zagreba na praznike moj brat Bruno, uhvati se stroja i za dva sata bilo je

sve u redu: stroj je funkcionirao kao ura... Vi ste me pitali, kako se drže seljani prama ujakovu radu u gospodarstvu. Rekao sam vam, da ih se teško prima... ali ipak. Mjesto svoga domaćega neuglednoga, sitnoga i neukusnoga voća goje danas već svi iz ujakova cjepiljnjaka najplemenitije vrsti. Ali ostalo ide polako. Tako je na primjer moj ujak, kad je došao ovamo, vidio, da je glavno zlo ovdješnjih žitelja u obradjivanju tla skroz nedostatno džubrenje. Progledao je odmah i druge pogreške i nedostatke — kako ne bi, on Slavonac, odgojen kao sin upravitelja gospodarskih dobara na uzornom imanju! — ali ono je bila ponajglavnija. Jer naš seljak ne zna baratati ni s ono malo džubra, što ga ne zna kako treba spremiti. Kad su ujakove sluge kao kineski kuli sakupljali sve, što je hranivo za bilje, ili što može kemijskim procesom da postane hranivo, rugala su mu se ovdješnja gospoda, a za gospodom povadjali su se i seljaci. Ali on nije mario. Radio je dalje, pa kako mu još nije dostajalo gnoja, naručivao je umjetno gnojivo. I ako je uspjeh bio očevidan, ipak se ne ganuše ni gospoda, ni seljaci. Dapače su gospoda nerado gledala te uspjehe, pa mjesto da se povedu za ujakom, oni su uvjeravali seljake, da se ne pristoji svećeniku toliko baviti gospodarstvom... Ali ujak nije mario. On je dapače otvorio neke vrsti zimskoga gospodarskoga tečaja za seljake. Tu je mnogo predsuda razbio i nekoliko razboritijih seljaka skroz za se predobio. Ali vi biste morali vidjeti, kako on umije seljaku tumačiti. Šteta, što ne piše — to bi bile gospodarske upute za seljaka! Ja sam ga slušao jednom pred tri godine. Iza daleko obilnije žetve na njegovim, nego na drugim poljima, stali su se ipak zanimati seljaci: što je ono, čim on zemlju džubri? On ih je sakupio jedne nedjelje iza večernjice i tumačio — koliko sam upamtio

— ovako: „Ništa ne smijemo zanemarivati, što nam je Bog dao u ovaj život, ticalo se duše, ili tijela. Duši pripada vječni život, za nj ju moramo pripravljati, ali u Gospodnjoj molitvi molimo i ove rieči: kruh naš svakidanji daj nam danas. Dok trajemo na zemlji, naš je život skladno složen iz duše i tijela. Dužnost nam je misliti na vječni život, ali se moramo boriti i za tjelesno zdravlje i dobrobit. Jer je smrtni grijeh, tko zanemaruje svoje tijelo i prikraćuje tako život na zemlji. Siromaštvo vuče za sobom glad, a glad može biti u čovjeka izvor svakome zlu — i tjelesnome i duševnome. Glavni je izvor tjelesne hrane naša zemlja. Iz nje je Bog, kako sv. pismo kaže, načinio tijelo prvoga čovjeka, a to će reći, da zemlja ima u sebi sve, što treba, da se uzdržaje zdravo tijelo, ako će da ga oživljuje duša. Bačeno zrno u zemlji vraća nam se pomnoženo stotinu puta. Odakle je zemlja uzela gradivo, da načini devedesetidevet novih zrna? Nì odkuda, nego iz sebe. Zemlja se dakle mora trošiti, ako će da gradi iz sebe ono, čega nije bilo. I istrošila bi se s vremenom sva, da joj priroda sama ne nadoknadjuje taj gubitak. Gdje je na posijanom polju gusto izrasao klas do klasa, gdje se žito valovito talasa kao nepregledno more, gdje je obavljena žetva: tu je zemlja izdala svoju snagu, pa joj treba okrepe za novu oplodnju. A to se obavlja džubrenjem. Blašče, koje se hrani raslinama iz zemlje, vraća zemlji u onom, čega njegovu tijelu ne treba, izdašnu hranu za novo bilje. I to je jedan od jednostavnih, ali divnih zakona, koji osiguravaju trajan tok života u prirodi. Zakon jednostavan, ali tako velik u jedinstvenom životu prirode, da ga je mogao podati neizmjernomu djelu svoje volje samo sveznajući i svemogući — Bog..."

I jednostavnim a umnim načinom govorio je dalje o fiziologiji bilja, o kemijskim sastojinama zemlje, o tom, kako jedna biljka treba ovake, a druga onake zemlje, kako se ono, čega nema, nadoknadjuje gnojenjem, kako se naravni gnoj dade nadomjestiti umjetnim upravo onako, kao što se i dijete u nuždi, gdje nema majčinih prsiju, dade uspješno odhraniti umjetnom hranom.

Tad su počeli s ujakom naručivati umjetno gnojivo i neki seljaci, a danas ih već ima nekoliko, koji miješaju u životinjski gnoj fosforno, kalijevo i drugo gnojivo. No evo idu mama i ujak.

Gospodja je dolazila sa svojim ljupkim smiješkom na krepkom licu i upitala Viktora:

— No . . . kakav je, mladi gospodine, prvi utisak vašega novoga doma?

— Vrlo ugodan, milostiva . . . Gospodin Ksenij već me je uveo u područje vašega gospodarstva. Ne ću da budem neiskren, pa se ne usudjujem hvaliti, što ne razumijem. Ali vidim, da je lijepo . . .

— To treba da razumijete, — reče Latković. — Seoski župnik u svakom je pogledu prvi vodja svoga stada. Kako da to ne razumije, kad je sva Hrvatska skroz na skroz zemlja agrikulturna! No čekajte samo, — dodade šaljivo — tjerat ću ja vas na posao, pa ćete se s vremenom u to zaljubiti i biti zaneseni uspjehom, kao što svaki gospodar. Nije to kod inteligentnoga gospodara samo primitivno zadovoljstvo poradi materijalnoga dobitka: tu vi gledate, kako ste u zajednici s velikom prirodom gradili i izgradili nešta, čega nije ni bilo, a što treba čovječanstvu, da živi, da može raditi i unapredjivati i dizati sebe od ideala do ideala . . . Gospodarstvo vas vraća k razumijevanju prirode, a to je nužno, ako će da život bude potpun. Kultura je ljude odale-

čila od prirode, a to je njezin grijeh pored neosporivo golemih joj zasluga, kojima je podigla čovječanstvo. Možda je zaista u tom grijehu jedan od glavnih razloga onome glavinjanju, u kojem se gubi i gdjekada očajava ljudsko društvo povodeći se za teoretičarima, koji u svojoj sobi izumljuju nove oblike sretnijega ljudskoga društva. Ne mogu svi ljudi obradjivati zemlje, ali ne bi smjelo biti čovjeka, koji ne bi imao dovoljan komad zemlje za obradjivanje, ako drugačije ne može ili ne zna da privrijedi sebi i svojoj obitelji svakdanji kruh: provedbom toga najopravdanijega zahtjeva poslužilo bi se znatno napetomu socijalnomu pitanju . . . Oh, majčica priroda! — uzdahnuo je iza stanke, kao da odušuje jakome čuvstvu — kad joj se osjetite blizu, ništa vas od nje ne može otkinuti.

Išli su polagano uz brežuljak, na kojem je bio gust nasad crnogorice.

— Vidite, — reče Latković Viktoru — i ovo je moje djelo. Pred par godina otkrio sam bio na tom golom brežuljku same panjeve od posječenoga drveća — jela i borića. Raspitivanjem doznao sam, da je tu u istinu bila nekada gusta jelova šumica i da su je — Bog zna, zašto — posjekli. Odmah sam dobavio hiljadu mladih jelića i počeo zasadjivati, a općina je digla protiv mene tužbu, jer da brežuljak ne pripada crkvenomu imanju. Imao sam neprilike, dok sam svladao i tu zapreku, a sad — molim, izvolite pogledati — evo nakon četiri godine jelića, koji su šinuli tri metra u vis!

Došli su do klupčice i stola na proplanku izmedju mladih jela. S proplanka otvarao se širok vidik u valovito polje, obrubljeno s jedne strane modrom i ljubičastom gorom. Tu je gospodja Fani podvorila kavom, a razgovarajući se Latković je svedj gledao zamišljenim

snujućim pogledom u daljinu, po kojoj se vrh žutih i smedjih polja razlilo puno sunčano svjetlo.

— Ovdje ću ja počivati u svojoj starosti, — govorio je sa smiješkom u očima, ali glas mu je ječio s uvjerenjem. Gledat ću sjedećke, kako moji seljaci barataju onamo po polju sami parnim gospodarskim strojevima . . .

— Ujak je, morate znati, u tim pitanjima optimista . . . vjeruje tvrdo, — reče Ksenij Viktoru.

— Dragi Ksenije, — odgovori župnik — svaki ti je čovjek optimista, koliko ima pravo da računa na uspjeh razboritoga rada. No čekaj, samo da meni podje za rukom oteti seljaka iz ralja štedionice i gvozdenih ruku naših rodoljuba lihvara . . .

— Kasno će to biti, — mislila je gospodja Fani.

— Ali jednom će biti! — uvjerljivo dometne župnik.

Kad je Viktor iza večere, ugodno razigran zanimljivim razgovorom i raspravljanjem, išao dugačkim hodnikom prama svojoj sobi, pojavio se u njem neobičan osjećaj: učinilo mu se, kao da ga u sobi čeka Elvira . . . Kao da mu se došla naradovati, što ga je zapalo ovako lijepo kapelansko mjesto . . .

I ako je taj nenadani i nagli osjećaj, nalik slutnji, bila očita tlapnja, neshvatljiva poradi toga, što je nastala bez njegova najmanjega utjecaja, ipak je to kratko vrijeme ostao pod njezinom vlašću, kao da joj je povjerovao i pošao nehotice žurnijim korakom prama sobi, obazrijevši se dva puta od bojazni, da ga tko od domaćih ne isprati u sobu . . .

A soba je dašto bila prazna i nijema, svjetlo se sa mili-svijeće tromo povlačilo po podu, zidovima i posoblju. Okolo naokolo sve je obamrlo mrtvom tišinom, kao da je mirna jesenska noć oklopila kuću mekanom, neprodušnom masom. Tek se sanljiva i melankolična

pjesma šturaka iz neopredijeljene daljine jasno provlačila tišinom.

Viktor sjedne u naslonjač naglo promijenjen, kao da se iz mrtve tišine i neveselja pjesme šturaka budio negdje u dubini duše neizvjestan, a težak osjećaj . . . Kao da se tudja, nevidljiva i nerazumljiva sila neveselom crninom uvlačila u nj. Pokušao je, da ju odbije spominjući u sebi redom sve prijatne doživljaje, što ih je prvi dan doživio u župnom dvoru. Spominjao je sva ugodna lica, s kojima će stalno boraviti pod jednim krovom . . . spominjao osnove župnika Latkovića, pri kojima će mu biti suradnikom . . . A onaj teški osjećaj nije se dao ugušiti, bivao je u svojoj neopredjeljivosti sve jači . . . A onda kao da se iz njegove nutrine polako rasprostirao po sobi ispunjujući sve dalje mrtvu tišinu . . . Obuhvatao najprije tamne kutove i zasjenjena mjesta iza pokućtva . . . pa se napokon slijegao po mliječnom i nejednakom svjetlu sa nemirnoga plamečka mili-svijeće. Kao u teškoj ljetnjoj atmosferi ispod neba, zastrta niskim, olovnim oblacima osjećao se bez jasnoga razloga žalostan i bijedan u toj sobi, što ga je danas vedra i vesela s iskrenim dočekom primila u svoje krilo . . .

Viktor izmoli klečeći svoju večernju molitvu i legne s teškim i nerazjašnjivim čuvstvom u krevet.

Prije nego što je usnuo, misao mu je nekoliko puta htjela da uhvati Elvirin lik . . . A on se uporno odvraćao od njega, jer mu je bilo jasno, da ne smije u sebi pustiti maha onome, što je bilo za nj već sada nedopušteno.

II.

Peti dan iza Viktorova dolaska otputovao je Ksenij u Prag. U to kratko vrijeme općili su već njih dvojica

srdačnom intimnošću, kako je to moguće samo u mladih, srodnih duša, koje brzo i lako primaju jedna od druge ideje. Nešto osobito simpatična bilo je Viktoru u onom toplom oduševljenju, kojim je Ksenij govorio o svom ujaku. Jednom je to poslije i spomenuo Latkoviću, a on je očito dirnut rekao:

— Da, to su vrlo čestita djeca... Mati je većinom sama upravljala njihovim uzgojem i može se njima ponositi.

Onoga dana, kad je otputovao Ksenij, nije kod stola gotovo nitko ni spomenuo njegovo ime, ali razgovor je zapinjao i neka svečana ozbiljnost odavala je, da su misli župnikove i gospodjine zabavljene Ksenijem.

Prve nedjelje iza odlaska Ksenijeva spremio se Viktor, da posjeti najprije seosku inteligenciju. Da ne bude vanjske razlike u počasti, — u čem je bila opasnost, da prvim korakom ne stvori jednu stranku za se, a drugu protiv sebe — odlučio je, da će posjete obaviti redom, kako su na seoskoj glavnoj ulici idući od župnoga dvora, stanovali. Bila su to gospoda: Marko Bjelobrk, umirovljeni major i načelnik martinovačke općine, trgovac Matija Grčić, učitelj Julije Plavec, vlastelin Rudolf Rudić, bilježnik Stjepan Vranić, trgovac i poštar Makso Kragujac i trgovac Petar Labus.

Načelnik Bjelobrk, kojemu se prvomu zaputio, bio je čovjek od sedamdeset godina, gotovo posve gluh. Inače prava dobričina. On se od svoga umirovljenja bavio samo dresiranjem pasa. Pred tri godine birali su ga protiv njegove volje za općinskoga načelnika. Tu je čast kroz dugi niz godina nosio vlastelin Rudić, ali kako je samovolja i nered u općinskim stvarima bio prešao sve granice, organizovao je Latković s velikim naporom oporbenu stranku u općinskom vijeću i srušio Rudića. Tad se pokazalo, da sva općina nema zgodnoga čovjeka za načelnika i u toj nevolji podje Latkoviću za rukom, da nagovori Bjelobrka, neka primi tu čast. Ne će mnogo koristiti, ali ne će poštenoj stvari ni hotimice škoditi — mislio je o njemu Latković.

Kršan starac gola tjemena, velikoga sijedoga brka i vrlo dobroćudnih plavih očiju primio je Viktora u sobi, koja je nesnošljivo zaudarala po pasjem vonju. Ponudivši mu mjesto na kanapeju, punom pasje dlake, metnuo je starac ruku iza uha, sagnuo se k Viktoru i slušao ga treskajući jakom glavom.

— Aha! — reče onda, kao da se nečemu dosjetio. — Drago mi je, da vas poznam... bit će vam, ako Bog da, u nas lijepo.

Plave njegove nasmješljive oči gledale su prijazno Viktora, a onda je nastupila stanka, — bilo je očevidno, da je starcu muka, što se poradi svoje gluhosti ne može da razgovara s posjetnikom, kako bi trebalo.

Tako su sjedjeli, okruženi s neko osam pasa razne veličine, pasmine i dlake, a baš kad je htio Viktor da progovori, zovnuo je starac jedno pseto:

— Diana!

Nevelika kujica kratke sive i glatke dlake došla je kao protiv volje do starčevih nogu i čekala, zijevnuvši nestrpljivo, na daljnju zapovijed.

— Kako si pozdravila gospodina? — upita starac pseto.

A ono se okrenulo prama Viktoru i stalo lajati lavežom, što je poput svrdla vrtao u uši. Kad je pseto odlajalo svoj pozdrav, gledao je starac svojim nasmiješljivim licem i pitajućim očima Viktora, čekajući očevidno njegov sud o talentu i vještini pseta.

— Dobro zna, — reče u neprilici Viktor.

A starac je metnuo iza uha ruku i sagnuo se k Viktoru:

— Što ste rekli?

Viktor opetova pohvalu jačim glasom, a starac je zadovoljno kimnuo glavom i nagradio Dianu komadićem šećera. A odmah na to upravio je novi poziv prama psima, od kojih su neki oblizujući dlaku sjedjeli na podu, a drugi njuškajući obilazili po sobi:

— Hektor!

Veselo igrajući u zraku repom kao zastavicom dotrčao je pred gospodara nevelik hrt, vrpoljio se nestrpljivo i čekao razboritim pogledom daljnje naloge.

Starac digne prama Hektoru desnu ruku s pruženim kažiprstom i kao da zapovijeda četi vojnika, vikne odrješito:

— Marschiren — eins! zwei! eins! zwei!

Pseto, dignuvši se na obje zadnje noge, išlo je po taktu starčeva brojenja, a kad je starac zapovjedio istim vojničkim tonom: — Fort! — obadje dvonoške svu sobu i vrati se gospodaru.

— Bravo... bravo! — pohvali starac Hektora, pogladi ga i dade mu iz žepa takodjer komadić šećera na očitu zavist Hektorovih drugova. A Hektor se spustio u rodjeni položaj četveronožaca i vratio u svoj kut.

Došla su na red tri psa. Njihova je vještina sastojala u tom, da se jedan polegao na ledja, a druga dva uhvatila ga zubima svaki za svoje uho i vukla po sobi.

Budući da je starac pokazivao volje, da nastavi i dalje pasju produkciju, ustade Viktor, da se oprosti. Tad ga upita načelnik:

— Jeste li se već upoznali s ostalom našom gospodom?

— Jošte ne, — viknu mu Viktor u uho.

— Ima svakojakih ljudi na svijetu, mein Gott! — govorio je nekud nevoljko starac. — Jedan se prevrće po krevetu do pônoći bez sna, jer ga muči misao, kako bi ujeo svoga susjeda... a drugi se prekrsti, legne, dune i usne kao jaganjac... A vi — reče metnuvši povjerljivo ruku na Viktorovo rame — držite se svoga župnika. Er ist ein Mann am rechten Fleck!...

Starac isprati Viktora do vrata, a tad se obrati psima, što su kao od izvjedljivosti pratili gospodara i posjetnika, i upita ih:

— No... kako ćete pozdraviti gospodina?

Osmero pasa zalaja u zboru, a Viktor se žurno spusti niza stube, da umakne paklenoj galami, što je kao kliještima hvatala u dno živaca.

Trgovac Grčić, jak tridesetipetgodišnji čovjek široka i obrita lica s nevelikim tamnoplavim brkom i sivih očiju više naivna nego lukava izražaja, dočekao je Viktora u svom dućanu i odmah se uputio s njime u gornji sprat, gdje mu je bio stan za porodicu. Bio je očevidno radiša, na njem je bilo istrošeno sivo odijelo s debelom naslagom prašine i brašna s raznolikim pjegama masnoga porijetla. Turivši Viktora u sobu, molio ga je s vrata, da ga za neki čas ispriča.

Ta oniska soba tonula je u polutami, jer su dva nevelika prozora bila zastrta zastorima kavenaste boje. A tama u sobi kao da je uvećavala prenatrpanost pokućtva kao u kakvom skladištu. Bilo je u toj nevelikoj sobi šest naslonjača s kanapejom — sve u oštro crvenoj boji — oko stola, na njem album s glazbenim strojem, vaza s umjetnim cvijećem i košarica puna karata posjetnica. Taj je dio posoblja zapremao malone polovicu sobe, a ipak je bila tu još velika moderna kredenca dosižući gornjim krajem strop, bio pisaći stol, koji očevidno nije nikada dolazio u porabu, kao što ni kredenca, bio krevet s pokrivačem jednake boje kao kanape i naslonjači, bio noćni stolčić uz krevet, toaletni stolčić

blizu umivala, kojim se takodjer nije nikada nitko služio, jer je poput svega ostaloga pokućtva imalo nalizan izgled predmetâ, kakvi dodju iz tvornice. Bilo je tu i drugih sitnica, pored kojih se samo s opreznošću dalo micati po sobi. Osim velikoga ogledala u zlatnom okviru i s mramornim podnoškom bile su po zidovima ovješene slike čudnim poredjajem, činilo se, kao da su od nekuda ovamo naletjele i svaka ostala tvrdokorno viseći ondje, gdje je ulovila mjesto. Bile su to slike: kopija Rafaelove Sikstinske Madone, veliki crveni rak s oštrigama, Dr. Ante Starčević i sredovječni trubadur s lutnjom ispod prozora gospodskoga dvora za mjesečine. Namisao rasporedača svega, što se tu dalo vidjeti, bila je više nego očita: da se unese u tu sobu, što je nitko nije trebati mogao, sve, što je u kući bilo najskuplje.

Grčić je ušao u crnom salonskom kaputu, a kad se ponovno porukovao s posjetnikom, sudio je Viktor po hladnoj mu i vlažnoj ruci, da se u taj kratki čas odsuća dospio i umiti.

— Nu pa kako? — upita Grčić sjednuvši prama Viktoru. — Kako ste zadovoljni u nas?

— Dobro . . . Kraj mi se svidja, a narod je, kao što me uvjerava moj župnik, dobar i pobožan.

— Dalo bi se u nas još poživjeti, — prihvati Grčić — još nije toga zla, kako se drugdje tuže. Ljudi se naučili ići po svijetu za poslom, pa šalju kućama novaca . . . Ali zavist . . . velika zavist vlada . . . Naš vam se čovjek ne će poveseliti toliko svome dobitku, koliko tudjemu gubitku . . . A kako ste zadovoljni sa župnikom?

Viktor se iznenadio, ali shvativši naivnost pitanja reče smiješeći se:

— Vrlo fin i naobražen gospodin.

— No, no . . . Ima on mnogo toga na duši . . . Ali zna se snaći, to je istina . . . U politici, na primjer, šara i previja se . . . nikako ga ne možete uhvatiti ni za rep, ni za glavu. A mi trebamo značajeva, nas može spasiti samo značaj . . . Onda — po mojem sudu nije pravi katolički svećenik. Htio nas je povlašiti.

— Ali, gospodine! — opro se Viktor, koji je bio žarki glagoljaš, kao što i župnik Latković.

— E, ne znate vi! Gospodine, narod mu je pred nosom bio zatvorio crkvu. I vlašku nam je Mater Božju bio izvjesio u crkvi . . . Ima toga još. Što je on meni pred dvije godine štete načinio! Da ne bude prijatelja u Zagrebu, mogao sam dospjeti u zatvor, a što bi moj posao?! Svi su se tada složili proti meni, a župnik na čelu . . . Svi bi me najvoljeli vidjeti upropašćena do crne zemlje . . . I tobožnji vlastelin Rudić, kojemu sam dva puta spasio načelničtvo.

Što je to mislio Grčić, bilo je Viktoru poznato iz Ksenijeva pripovijedanja . . . Pred dvije godine naime bila je velika nerodica, a Grčić je nabavio veliku zalihu pokvarene kuruze i prodavao je seljacima. Kad se stala pojavljivati bolest medju ljudima, koji su u Grčića kupovali kuruzu, opomenuo je Latković Grčića, da obustavi prodavanje pokvarene hrane, jer će ga inače prijaviti oblasti. Grčić nije mario, a kad su se kod dviju žena pojavili nesumnjivi znakovi pelagre, poslao je Latković prijavu. Oboljele žene bile su odpremljene u bolnicu, a Grčić je nakon pretrpljena straha za vrijeme istrage dokazao svoju nevinost . . .

Dok je Viktor hitrim lijetom misli obnavljao u sebi tu pripovijest, osjetio je, da mu biva teško u prenatrpanoj sobi . . . kao da se atmosfera od kratkoga razgovora s Grčićem dvostruko zgusnula i otešćala. Ustao je rekavši, da mu je na redu posjet vlastelina Rudića.

— Recite: propali posjednik, a ne vlastelin, — zlovoljno reče Grčić. — Protepao je pedeset tisuća, pa se sad davi u dugovima dovle, — reče pokazavši rukom ispod nosa. — Medjutim izvolite počekati još samo časak, da se upoznate s mojom ženom.

A dotle je već ulazila Grčićeva gospodja, mlada i krupna žena bijele puti, crnih mirnih očiju i pravilnih ličnih crta bez ikakova posebna izražaja. Njezino puno i glatko lice kao da nije bilo još izradjeno. Ispričavala se poslom i vidjelo se, da se preodijevala na brzu ruku. Na bujnim prsima ostalo joj je nezakopčano jedno puce, a kad ju je muž upozorio na tu pogrešku toalete riječima: „Marija, prsa su ti otvorena“ — udarila joj je u bijelu, mekanu put krv. Grčić je inače gledao u svoju ženu jednako s ponositim, koliko zaljubljenim pogledom. Kad se odmah u početku razgovora tužila na prevelik posao, reče on s nekim ushitom:

— A što bih ja bez nje? Ona mi vrijedi više nego deset slugu, što ih je oko mene . . .

Koso s druge strane ceste bila je školska zgrada. Tamo se uputio Viktor, da posjeti učitelja, o kojem mu je pripovijedao župnik, da je vrlo ozbiljan čovjek, zanesen samo za filozofske nauke, stvoren, da bude učitelj psihologije, logike i pedagogije, ali nipošto da bude učitelj na selu, gdje on — Latković — već po svom zanimanju za gospodarstvo traži od učitelja, da se temeljito razumije u teoretično i praktično gospodarstvo i da s djecom i s njihovim roditeljima u tom predmetu mnogo radi. A to je čovjek, zaključio je zlovoljno Latković, koji gleda život i svijet samo kraj filozofske sisteme . . . nezadovoljan je dašto ovdje, pa se već dvije godine, otkako je ovamo došao, kopa uzalud rukama i nogama, da dodje kamo u grad.

Školski podvornik, ovisok četrdesetgodišnji čovjek tamna kozičava lica i ozbiljnih crnih očiju, uveo je Viktora u učiteljevu sobu i obećao, da će odmah pozvati učitelja iz sjenice u vrtu, gdje čita.

Viktor se našao u prostranoj zračnoj i svijetloj sobi, u kojoj je ono malo pokućtva bilo poredano samo uza zidove, kao da su ga malo prije tamo potisnuli, da bude više prostora u sobi za kakovu skupštinu, ili zabavu. Dva ormara sa staklenim vratima puna knjiga, pisaći stol s papirima i knjigama, medju njima u sredini svezak s natpisom: „Dječije pojimanje brojeva i brojčanih operacija u svjetlu moderne psihologije. Studija“ — slijedio je potpis učitelja. — U jednom kutu željezni krevet, u drugom neprostrt stol s jednim slamnatim stolcem, kojemu je sredina sjedala bila šuplja, a slama stršila unutra kao ulaz u mišolovku. Stijene su bile gole, ni jedne slike ni ogledala. Čim se ogledao po toj zaista za nuždu uredjenoj sobi, primaknuo se Viktor k staklenim ormarima i čitao na hrptu uvezanih svezaka zlatorezom utisnuta imena: Kant, Hegel, Schopenhauer . . . Hartmann, Spencer, Wundt . . . Goethe, Schiller, Shakespeare, Tolstoj, Ibsen . . .

Vrata se naglo otvore, a u sobu stupi s knjigom u ruci mršav čovječac, kojemu je bilo teško nagadjati dobu života poradi prirodjene golobradosti. Na oširokom, blijedom licu jasno su se isticale konture kostiju, a i sami učiteljevi naočali s vrlo debelim staklom činilo se kao da počivaju na kostima. Sivo ljetnje odijelo visjelo je na njem kao na motki.

Kad se predstavio Viktoru, reče zvonkim i jakim glasom, koji kao da nije pripadao toj maloj mršavoj figuri:

— Drago mi je . . . Nijeste se marili truditi, ta mi bismo se i onako upoznali u školi.

Ponudi mu mjesto uz pisaći stol. a sam primakne poderani stolac prama Viktoru.

— Vi ste primorac? — upita Viktora sjednuvši.

— Jesam.

— No, vi ćete se dakle lako snaći u ovom kraju, osobito uz župnika Latkovića, ako vas bude zanimalo gospodarstvo.

— Da, on me već upućuje pomalo... i čini mi se, da će me to veseliti... On i njegova gospodja kuzena...

— Vrlo ljubezna i naobražena gospodja, — živahno dometne učitelj. — I mene su htjeli zainteresovati za gospodarstvo, ali nije išlo.

— Vi, čujem, nijeste osobito zadovoljni ovdje.

— Nijesam. Nemam dovoljno sposobnosti za seoskoga učitelja. Možda me ne ćete zlo shvatiti?

— Nipošto... župnik mi je pripovijedao o vama.

— On je svakojako nastojao, da me privuče u svoj gospodarski rad. I ja sam se jedno vrijeme silio, ali nije išlo. Rad, za koji vam priroda nije dala sposobnosti, postaje odvratan, ako radi njega morate da zanemarite ono, kud vas volja vuče. Ja sam osjetio: odvratan do boli... A jeste li se upoznali s drugom gospodom u selu?

— S nekojima.

Suhim učiteljevim licem preletio je vedar smiješak:

— Ljudi ni dobri, ni zli... bez ustaljenoga nazora na život i svijet, rado politiziraju na veliko, pa su gdjekada i zabavni.

— Sloga, koliko sam opazio, kao da ne vlada medju njima, — primjeti Viktor.

— Ah, sloga! Život, interesi i njihove misli — sve se kreće na uzahnom teritoriju, pa svaki čas ugazi jedan drugomu na nogu.

Oprostili su se, a na redu je bio vlastelin Rudić, da ga posjeti.

Rudolf Rudić zahtijevao je od seljakâ, da ga zovu vlastelinom, dok su mu oca zvali „gospodar Rudić“. Bio je kršan čovjek od pedeset godina, širokih pleća, kratka vrata, debele okrugle glave i usalovljena lica, kojemu je rijedak, a dugačak crni brk visio poput zastora nad tankim usnama. Pod oniskim čelom, gledale su nježne tamne oči pogledom, koji je nevjerojatnom brzinom mogao mijenjati izražaj gospodske samovolje i naivne umiljatosti. Protepavši mladost po kojekakvim školama bez uspjeha, naslijedio je od oca s jednom bolešljivom sestrom lijep imetak, što u gotovini, što u zemljištima i šumama. Živući po okolišnim gradovima, gdje je uspješno igrao ulogu neiscrpivoga bogataša i svjetskoga kavalira, upravljao je tobož i gospodarstvom, a ta je uprava stojala u tom, da se šuma sjekla sve u šesnaest, oranice ležale na ugaru, sjenokoša se davala u zakup, a dućan, kojim su nekada njegov otac i djed navraćali sav gotov novac seljakâ u svoj žep, povjerio svome kalfi, a današnjemu trgovcu Matiji Grčiću. Tri godine iza očeve smrti umre mu i sestra, a tad se oženio kćerju jednoga aktivnoga oberstara. Mlada vlastelinka bila je puna kojekakvih gospodskih zahtjeva, a vlastelin bio zadovoljan, što ona uvodi u kuću pravi aristokratski duh. Iz toga se braka rodilo dvoje djece. Starije dijete, sin, imao se uzgojiti u Beču kod jedne tetke svoje majke, ali je uživao preveliku slobodu, zlorabio je i pao u sušicu, od čega je svršio u osamnaestoj godini. Malo zatim umre Rudiću i žena, a kao udovac uda kćer u Zagreb za sina neke više ličnosti, apsolviranoga pravnika, koji je po rodbinskim svezama imao izgleda na brzu i veliku karijeru. U oči vjenčanja priznao je budući zet Rudiću, da mu dugovi iznose

*

oko deset tisuća. S obzirom na izvrsnu partiju zadužio je Rudić za tu svotu kuću i udao kćer, priredivši pri toj zgodi pučku slavu, kakve Martinovci ne bijahu još vidjeli. Iza triju godina s obostranim sporazumkom rastala mu se kći s mužem crkvenim raspitom i vratila se s dvogodišnjom kćerkom ocu.

Rudićevo stanje bilo je dotle već tako loše, da se nije žacao očitih prevara, da istisne od seljaka novaca. Poslije je — okoristivši se kod jednoga saborskoga izbora time, što je obvezao zadužene seljake, da glasuju po njegovoj volji — dobio za nagradu u novo ustrojenoj štedionici u nedalekom gradiću mjesto jednoga od glavnih službenika u ravnateljstvu zavoda. To je nosilo nominalno dvije tisuće forinti na godinu, ali se ta svota mogla najmanje podvostručiti, jer su seljaci, dižući novac po kamatnjaku od devet po sto, plaćali s kojekakvim dozvoljenim i nedozvoljenim troškovima i trideset po sto. Dok su ostali drugovi Rudićevi s pomoću „štedionice" očevidno stjecali imetak, nije njemu taj dohodak dostajao. Kamati su na dugove proždirali velike svote, živjelo se načinom, kakav je u kuću uvela pokojna Rudićeva žena, možda i samo zato, da se pokrije sramota siromaštva, — a gospodarstvo skroz zapušteno, dućan zatvoren, ostalo sve sama istrošena ili mrtva imovina. Bila je javna tajna, da Rudićeva kuća pored svega sjaja pada svaki dan sve to niže, pa su se ljudi zanimali samo pitanjem: kad će doći i kakav će biti kraj?

Takvo je bilo Rudićevo stanje, kad je Viktor došao kao kapelan u Martinovac.

U kući dočekao je Viktora neki sluga, uveo ga u sobu za doček u prvom katu i ponudio mu s prilično izvježbanim kretovima gospodskoga sluge, da izvoli sjesti na kanapeju. Posoblje je bilo pokrito bjelinom. Starinsko je to bilo posoblje, te ovi pokrivači nijesu imali čuvati pliš proti zubu vremena, nego pokriti ono, što je zub vremena već oštetio. Ispod bjelila virile su naime raspucane niti pliša na sve strane. Inače se cijeli namještaj u sobi — teški barokni stil — ugodno doimao svojim jedinstvom. I slikarije zidova — veliki okrugli u dvije plave boje izradjeni ornamenti — doimale se kao uspomena na minulo otmjeno i samosvjesno gospodstvo.

Kad je ušao Rudić, bilo je jasno u njegovom koraku, pogledu, kretovima i u samom glasu, da se on tu u svojim odajama osjeća aristokratom i da želi, da to shvati i posjetnik. Njegove su riječi bile odmjerene i pomno tražene:

— Oprostit ćete, što ste možda predugo čekali... Moja kći običaje ostati do podneva u krevetu, a i ja skidam svoju spavaću haljinu pred samo podne, ako me osobito važni poslovi ne zovu iz kuće.

Silio se da govori kroz nos i glumio pri tom nevješto rastresenost čovjeka, koji je bio naglo trgnut iz nekih velikih misli.

Ali čim je došao razgovor na domaće ljude, kao da je nešto otpuhnulo s tobožnjega vlastelina aristokratsko perje, a ispod njega iščahurio se čist domaći čovjek s poznatim jalom našega malomješćana u srcu i na jeziku. O trgovcu je Grčiću pripovijedao, — nastojeći, da poda svome glasu izraz bagatelizovanja — kako ga je pokrao; na učitelja se Pavleca tužio, da ne umije ucijepiti voćku i da ne zna u crkvi odigrati na orguljama bez pogreške litanije; načelnika je nazvao starom blunom i pasjim načelnikom, bilježnika ljutom pijanicom, poštara Kragujca smušenjakom, a o trgovcu Labusu pripovijedao je na široko, kako je htio na oči nekoj seljakinji ukrasti u svom dućanu banku od deset

forinti, što ju je ona malo pred tim digla na pošti kao muževu pošiljku iz Pruske.

Kad je Viktor ustao, da otidje, promijenio se u tili čas Rudić kao na zapovijed. Njegovi su kretovi bili opet ukočeni, riječi birane i spore, a govor na nos.

Na redu je bio posjet bilježniku, ali kad je Viktor stupio u općinsku kuću, gdje je bio bilježnikov stan, izašla mu je u susret služavka i rekla:

— Nema ih kod kuće.

— Ni gospodje? — upita Viktor.

A djevojka se zarumenila.

— Ni gospodje, — reče iza kratkoga razmišljanja.

Viktor predade kartu i podje prama kući trgovca i poštara Kragujca. A cestom je išao netko žurnim korakom za njim, i dostignuvši ga, zvao tiho:

— Gospodine . . . gospodine! . . .

Bio je općinski stražar. Odsjekavši rukom vojnički pozdrav, govorio je Viktoru tiho i povjerljivo:

— Nemojte me odati . . . nešta ću vam kazati . . . Bilježnik i bilježnikovica — obadvoje su kod kuće . . . A ja sam slušao, kako su se dogovarali, da vas ne će primiti zato, što ste prije posjetili učitelja, nego njih . . .

Vijest nije bila Viktoru ugodna. Prvi saobraćaj sa župljanima, pa da mora početi sa disonancom!

— Ja nijesam kriv, — reče stražaru i podje prama Kragujčevoj kući.

U Kragujcu kao da su bila dva čovjeka, obadva protivnih i skroz odredjenih crta karaktera. Kao trgovac bio je hladan praktičnjak, koji je prodavao seljakinjama pamuk, vunu, rupce, kavu, slador i drugu takovu robu za dvostruku cijenu, kad je bilo na poček ili na otplatu u prirodninama. Zaostale dugove utjerivao je nemilosrdno od seljaka, plijenio ih i na javnoj dražbi pro-

davao im posljednju kravu, ili konja. A kao da mu nije bilo drago, što ga zovu trgovcem, nego je htio, da ga smatraju činovnikom. U poštanskom uredu nosio je vazda službenu bluzu sa zlatnim gajtanima i zahtijevao od seljaka, da mu govore: „poglaviti“. Zato se u uredu držao ukočen, mrk i bio malorjek i nejasan kao pravi činovnik. Našlo se momenata, gdje bi se obadva čovjeka u njem i složila: seljake i seljakinje, osobito one iz daljih zaselaka, koji bi dobivali novaca od svojih ljudi iz Pruske i Amerike, mučio bi, da dolaze badava više puta u ured, izgovarajući se, da nema novaca za isplatu. Najposlije bi od njih utjerivao velike kamate nudeći im, da će ih isplatiti svojim novcem. Seljaci, željni vidjeti novaca, pristajali su dobre volje na to globljenje. U tom je morao popustiti, kad ga je župnik Latković u četiri oka upozorio, da će ga poradi zaštite seljaka svojim imenom prijaviti ravnateljstvu poštâ u Zagrebu. Teže je bilo zapriječiti drugo stalno vrelo njegove poštarske službe, a to je stojalo u tom, što bi seljake, koji bi dobili novaca, prisilio najprije, da nakupuju robe u njegovom dućanu, a onda im istom ostatak isplatio. Kao što obično biva, držao je on poradi toga sam sebe (a i drugi su ga tako smatrali) čovjekom, koji „umije živjeti“.

Bio je inače o sebi uvjeren, da je vrlo načitan i vrlo darovit čovjek i da mu u tom u općini premca nema. Njegova je karta posjetnica glasila: „Maximilian Kragujac, poste meštar“. Bio je pedesetgodišnji čovjek prosijede duge brade do pojasa, mršava i sitna lica i visoka tijela, malih nemirnih očiju s pretjeranim izrazom ozbiljne zamišljenosti.

Kod njega je posjet bio skroz službenoga karaktera. Saslušao je Viktora, pronicavo ga motreći poput zapovjednika vojske, koji sluša izvještaj svoga podči-

njenoga. Zatim mu je pružio ruku i rekao načinom, kao da sabire duh od nekuda iz daleka:

— Drago mi je . . . Vaš je župnik zabavljen mnogo gospodarstvom, pa treba pomoćnika.

— To nije nipošto razlog mome dolasku, — opro se Viktor.

— No svejedno . . . Vas, reći ću vam odmah, čeka velik zadatak. Svećeničko je zvanje vrlo važno, jer vi imate u narodu veću vlast, nego itko. Ja uvijek govorim, da su u državi samo dvije prave vlasti: crkva i vojništvo.

Pri tom govoru njegovo je lice bilo utjelovljena ozbiljnost, oko zamišljenost, a riječi kao kovane od željeza. Velika marcijalna brada nije pri tom igrala neznatne uloge.

— Gdje ste apsolvirali teologiju? — upita zatim tonom glavara, koji nastoji da skroz upozna svoga podčinjenoga.

Pitanje je bilo suvišno, ali Viktor mu je odgovorio.

— Hm, da! — Zamislio se, zabubnjao suhim prstima po stolu, a onda naglo upro oči, kao dvije svijeće u Viktora:

— Imam, da oživotvorim u Martinovcu neku ideju . . . kulturnu ideju. Računam i na vašu pomoć, ali za sada o tome više ni riječi.

Tim su se rastali.

Manjkalo je još nekoliko časaka do podne, a to je vrijeme htio Viktor upotrijebiti, da obavi i posljednji posjet kod trgovca Petra Labusa, koji je imao svoj dućan u pokrajnjoj ulici.

Labus je bio mlad čovjek od dvadesetipet godina, svoj je dućan otvorio istom pred godinu dana. Bio je onizak, jak čovjek široka lica i skroz bijele puti, valjda od neprestanoga boravka u dućanu kroz tolike godine.

Kad je Viktor ušao u dućan, bilo je u njem nekoliko seljaka i seljakinja, kojima su prodavali dućansku robu Labus i njegov mali naučnik, dječak neobično lukava izražaja oko ovelikih usta s tankim usnicama.

I Labus je bio neprijeporno radiša: njegova ruka, što ju je pružio Viktoru, bila je velika i izobličena od trajnih oteklina, od kojih je zimi u svom poslu trpio.

Porukovavši se s Viktorom, vratio se odmah k svojim mušterijama i nastavio pogadjanje:

— Evo ti ga — reče bacivši pred seljakinju crveni rubac — za dvanaest groši. Boga mi i duše, dajem ti ga bez novčića dobitka.

— Deset groši! — ponudi seljanka tarući izmedju prsti okrajak rupca.

— Ne dam . . . Kad platiš dvanaest groši, dobio sam na njemu groš. Neka je proklet svaki novčić, što ga više dobijem . . . poželio za nj zdravlja . . . Eto, sad možeš vjerovati.

Viktor je stojao na strani i nije znao, nema li u mlada trgovca društvenoga takta, ili on hoće da se ovom zgodom iskaže, kako umije trgovati.

— Preporučam se! — pozdravi ga Viktor i podje izmedju ljudi k vratima.

— Možda smijem ponuditi čašicu dobre rakije . . Mali, — viknu dječaku, koji je oponašao u trgovanju gospodara i neprestano se preklinjao cjenkajući se sa seljacima — ded brzo čistu čašicu.

Viktor odbije i uzdahne voljko pred vratima dućana, jer su glavni posjeti bili obavljeni.

Kod objeda ga je upitala gospodja:

— Dakle . . . kakav ste utisak ponijeli s vaših posjeta?

— Milostiva, teško je to kazati u malo riječi . . . Kalejidoskop.

— Sa zanimivom izmjenom?

— Kako se uzme.

Pripovijedao je, što je doživio s bilježnikom i molio odmah, da se to sačuva tajnom poradi stražara.

A Latković se smijao svojim mirnim smijehom:

— O, zato se ne starajte... Jer stvar vam zapravo stoji ovako: Bilježnik i njegova gospodja ne bi naravno imali zadovoljštine, kad vi ne biste odmah doznali pravi razlog, zašto oni nijesu bili za vas kod kuće. Zato je stražar dobio od njih nalog, da vam taj razlog odmah dojavi... Treba da poznate naše ljude...

*

Došle su mutne, vlažne i turobne jesenske večeri. Dani su Viktoru prolazili u ugodnom društvu, naukama i zanimljivim razgovorima sa župnikom i gospodjom Fani, — ali večerom, kad bi boravio sam u svojoj sobi, vraćao se u nj stalno onaj teški osjećaj, koji je svojim bolnim bićem prožimao zrak i boravio u svoj pustoj samoći, što ga je okruživala. Zanesen u molitvu oteo bi mu se na časak, ali onda se taj osjećaj vraćao i sapinjao ga sve čvršće u svoju gvozdenu vlast... Isprva nejasan u svom nastanku i svom biću, najednom je svanuo pred njim jasan poput dana i potresao ga svega strahom i prijetnjom i obuhvatio u isti čas svojom neopisivom vlašću. Iz dubina, gdje je muklo ključalo vrelo njegovih muka, jasno je izbio Elvirin lik... Povratila se u dušu nezvana, nespominjana i zaboravljena... vratila se kao žarko žudjena u svoj svojoj bijeloj čistoći, u svoj svojoj ljepoti i s upitom u slatkom sjaju očiju punih razboritosti: Zar se mi, Viktore, zbilja možemo rastati?... S tim upitom osvojila je u njegovim mislima stalno mjesto... a tad je začela za nj nova muka, nova naslada i nova, beskonačna borba duše...

III.

Odricao se Elvire, preporučujući se molitvom zaštiti i pomoći Matere Božje... uronio bi duhom u „duhovne vježbe“ učenoga i pobožnoga biskupa i tražio put svojim mislima u Tome Kempenskoga... A sred najdublje zamišljenosti ušuljala bi se Elvira kradomice u njegovu dušu... sabirala bi k sebi njegove misli, koje bi se pojavile neopazice kao svijetli oblaci na čistom obzorju: tim bi mislima bez najmanjega njegovoga svjesnoga utjecaja bilo najednom pokriveno cijelo obzorje njegovoga duševnoga života... Velike misli Tome Aquinca povele bi mu duh u čiste sfere vječnosti, gdje se ljudskoj duši javlja pravi smisao njegovoga života... A kad bi već pomislio, da je posve svladao tu novu navalu napasti i da je posve zacijelila rana, gdje je Elviru odkinuo od svoje duše, tad bi se opet ušuljala u nju, kad nije mogao da bude samomu sebi stražar — u snu. Prisnilo mu se o njezinom cjelovu, a san mu je uzbunio svu krv i otisnuo ga daleko od društva pobožnoga biskupa, od sv. Augustina i obiju Toma, Aquinca i Kempenca... Poput sjajne prizme sabirala je opet u svoje biće sve njegove misli Elvira, a kad bi se razbudio u njem stražar njegove staleške dužnosti vrativ mu duh iz daleke zamišljenosti, satkane od samih slatkih uspomena i snova, pitao bi se s bolju: Čemu to? Čemu to?... I gorko se smiješio tome, što mu je mukama sapinjalo dušu i što je opet postalo neodjeljivo od nje... Čemu to? uzdahnuo bi i pogledao u svetu glavu, kojoj su pod trnovim vijencem niz izmoreno lice kapale krvave suze. Sve šire, sve dalje obuhvatala bi njegova misao nešta velika, što je jednako blago pojedinca čovjeka, kao što i čitavoga čovječanstva. Medju milijunima bijednih i zapuštenih osjećao bi i sebe pred propelom s bolju u duši, licem na zemlji i

sa suzama u očima, vjerujući u spas... A u boli čistila se njegova duša... polako ulazila je u nju nebeska slast, koja je bila jača od utjehe. Misao mu je išla tragom toga osjećaja, sve dok joj ne bi duboko u vlastitoj duši našao koren: velebno uvjerenje, da će u službi Propetoga žrtvovati najveću radost, kojoj je sâm On, podavajući mu ovdje život, metnuo klicu i u njegovu dušu, kao što i u krilo svekolike žive prirode...

Da nije bilo te neprestano se ponavljajuće teške borbe, kako bi ugodan život bio u župnom dvoru uz župnika Latkovića i gospodju Fani! Bila je prava naslada u tom domaćinstvu onaj smisao sredjenoga života. Sva družina, što jê bilo u kući, pristajala je skladno u zajednički posao, a taj sklad jedinstva činilo se kao da dolazi samo od domaćice, kao da je ona bila svemu središte i glavno pokretalo toga života. Viktor je osjećao po svemu, da je ugodan drug u toj kući i župniku i domaćici i da ga sa zadovoljstvom gledaju u svojoj blizini. To je podizalo u njem čuvstvo zadovoljstva i nikada ne bi bio mogao pomisliti na ljepši život, da se nije vraćala čežnja za Elvirom poput rane, koja se svaki čas otvara. Žarka žudnja duše, a bez izgleda, da ju ikada utoli... Gdjekada posve onemogao u teškoj borbi, poželio bi čiju toplu riječ, izražaj sućuti i razumijevanje svojih muka i pomislio, da se istuži gospodji Fani i nadje u nje kanda zaštite svojim mukama. A što bi mu ona mogla svjetovati? Da se odreče Elvire! Ta on jê se odricao, neprestano odricao, — ali ona se vraćala nezvana i nespominjana u njegovu misao. — Drugi put bi se upitao s pomaljajućim se neugodnim čuvstvom prama pokojnim roditeljima: jesu li smjeli da ga prisile na ove muke, od kojih je evo stao da izgara u sebi plamenom žedjom bez nade, da jê utiša? Pak što da je postao mali činovnik, da se morao odricati

svake druge naslade života, kad je ova žudnja duše velika i jaka iznad svega? Ne živi li ovako u opasnosti, da bi mogli doći časovi, gdje će otpor duše, izmučene u neprestanoj boli, skroz malaksati i on zaboraviti na obveze, što ih je primio na se svećeničkim staležom? Što tada, kad bude jednak vojniku, koji je pred neprijateljem bacio oružje i pobjegao? Što će suditi o sebi, a kako će o njegovoj slaboći suditi drugi ljudi? A s vremenom i ista Elvira sa svojim jakim značajem, što bi sudila o njemu i ona, kad bi nakon prve opojnosti zagospodovao njome opet njezin razbor?... Drugoga bi možda ovakova borba jačala i dovela ga i do svetosti života, a on je osjećao, da je svaki dan slabiji pred Elvirinom ljepotom i pred vlastitom žudnjom za njezinom divnom ženskom dušom!...

Medjutim je župnik Latković, štogod je ostalo vremena iza obavljenih dušobrižničkih posala, bio zabavljen sredjivanjem računâ, bilješkama i svestranim proučavanjem seljačke štedovne udruge. Bez potrebnoga kapitala zapela je misao o mljekarnici, a u seljakâ se moglo sabrati vrlo malo gotovine, tako malo, da nije bilo vrijedno ni u račun uzeti. Svi su oni gotovo bez izuzetka bili do grla zaduženi u štedionici, ili kod domaćih trgovaca: Grčića, Rudića, Kragujca i Labusa. Kad bi Latković pred Viktorom iznosio iz svojih bilježaka ogromne kamate, što su ih plaćali svojim vjerovnicima ti seljaci, u kojih nije gotovih novaca bilo osim onoga, što su kao radnici po tudjem svijetu zasluživali, — kao da bi izgubio ravnovjesje svoga duševnoga mira, što mu je stalno bio upisan u duhovitim crtama lica i u pronicavom pogledu. Ksenij mu je poslao iz Praga množinu knjižica u raznim jezicima o ustrojstvu seljačkih zadruga, mljekarskih i drugih gospodarskih udruga s godišnjim izvještajima o djelovanju takovih

udruga u Češkoj, Austriji, Njemačkoj i Francuzkoj. U taj posao povukao je Latković posve i Viktora prinudivši ga, da i sam proučava te knjižice, jer bi poslije večere zametnuo s njime i s kuzinom razgovor o raznim načelima i sustavima, po kojima se drugdje pokazivalo uspješno djelovanje takovih udruga. Inače su na Viktorovom stolu stajale stalno knjige: „Gospodarska kemija“, „Vrsti i uzgoj domaćih životinja“ itd. s množinom bilježaka na obrubu Latkovićevom rukom.

I sve — sve je tako divnim skladom teklo u župnom dvoru, samo da nije bilo onih muka, što bi ih poput bistre, široke i duboke rijeke otplavile veličanstvene misli Tome Aqinca, da se onda opet vrate, iznoseći preda nj Elvirin lik kao vrhunac ljudske savršenosti ... Jedno ga je vrijeme svega zanijela misao, koja se u prvi mah činila velebna i svijetla, kao da je u njegovoj duši planulo sunce: misao, da bi mogao živjeti s Elvirom u najčišćem idealnom prijateljstvu, kao brat sa sestrom ... Dugo se zanosio tom mišlju, dok nije napokon odlučio, da stupi s Elvirom u pismeni saobraćaj. Ali jedva bi napisao naslov: Draga prijateljice! — dalje nije mogao. Bilo mu je očito, da svaka misao, što bi je iskreno pisao Elviri, vodi k onome, čemu se priječila svetost staleške obveze. I papir s natpisom: Draga prijateljice! — planuo bi redovno na svijeći ... Gorko razočaran uvjerio se najposlije, da je u životu većine ljudi priroda sa svojim zahtjevima jednako jaka, kao što i pregnuće za idealima njihove duše ...

Još početkom zime bila je pobudila neki osobiti život u martinovačke inteligencije „ideja“ trgovca i poštara Makse Kragujca. Ta je ideja bila — osnutak čitaonice. Kad je pred sazvanom gospodom u martinovačkoj školi obrazlagao važnost svoje ideje, bio je

njegov govor tako zamršen i pun nekih neobičnih riječi i izraza, te bi jedva tko bio razabrao, o čem se zapravo radi, da nije stajalo upisano na arku, kojim je njegov dvostruki — poštanski i trgovački — naučnik sazivao na dogovor gospodu: „... u svrhu ustrojenja martinovačke čitaonice“. Što je svu martinovačku gospodu kod te zgode iznenadilo, to je bila sloga, kojom se Kragujčeva ideja primila. Svi su govorili dapače s nekim oduševljenjem o tom — i oni, koji su bili u javnom životu „načelni“ protivnici, kao što i oni, koji su jedan drugoga bilo s kojega razloga potajno mrzili i ogovarali.

Zanesen tim uspjehom Makso se Kragujac držao vrlo važno, ali njegovo lice pod velikom bradom imalo je stalno u svojoj vlasti nevini smiješak duše, koja je u svom djelu gledala potez genijalnosti. Zato je on poslije uspjeloga prvoga dogovora pozvao svu gospodu u svoj stan, da se krasna sloga utvrdi po starom hrvatskom običaju čašicom vina, a putem je upotrijebio čas, da rekne najprije učitelju Pavlecu, pa onda Viktoru:

— Bilo bi vrijedno, ja držim, da se ob ovom čuje štogod i po novinama ... Ja znam, da ste vi vještak na peru, pa biste mogli napisati mali dopis ...

Kao po dogovoru odgovorili su obadvojica:

— Zašto ne ... kad bude stvar gotova ...

Oduševljenje, kojim se Kragujčeva ideja primila s prvoga maha, raslo je kod čašice. Kao da su svi gledali u toj ideji veliki preokret u rasklimanom društvenom životu ... kao da će iz krila toga društva izaći neki sjajni preporod, nešto ugodna, za čim su svi nesvjesno težili, a čemu su svi bili zapreka. I župnik Latković, miran mislitelj i sudija u svim pitanjima života, — i on je govorio radosnim tonom o tom, kako

će se svi u društvu osjećati kao jedno tijelo . . . a kad bude tako prilike, da se često nadju u društvenom saobraćaju, da će pasti mnoge predsude, jedan će drugoga upoznati bolje i uvidjeti, da nitko nije onako dobar, kako o sebi pomišlja, i da nitko nije onako nedobar, kako o svom bližnjem pomišlja . . . Završio je zdravicom domaćini, koji je bio roditelj krasne ideje i oslovio s pohvalom sve prisutnike, koji su pokazali svoju inteligenciju time, što su s mjesta shvatili važnost domaćinove namisli i jednodušno je prihvatili.

Rudić je na to kliknuo:

— Živio prvi president martinovačke čitaonice, Makso Kragujac! — a poklici: „Živio president!" nijesu se mogli utišati pod nizkim stropom, gdje su u zadimljenu zraku rumena lica veselo pružala prama Kragujcu čaše, da se s njime kucnu.

A domaćina je čekao stojeći, dok mine burna ovacija i da se zahvali. Ali kad je ponovno zaorilo na nečiji poklik: „Živio president Makso Kragujac!" — niz njegovu junačku bradu otkotrljala se suza ganuća . . . Blaženost njegove duše čisto se djetinje naivno odrazivala na suhom licu i žmirkajućim malim očima, bio je taj čas predobar i zaista zaboravljao sve doživljaje i zgode, u kojima se s ovim ili s onim od te martinovačke gospode zamrzio . . . htio je da iznese preda nje sve, što je imao u kući, govoreći:

— Ostanite, gospodo, ostanite . . . ja sam vam prijatelj svima . . . sve vas štujem i ljubim . . . sve sam pripravan dati za našu slogu. — I na to je obilazio oko stola od jednoga do drugoga i sa svakim se bratski izljubio u usta.

Župnik Latković i Viktor oprostili su se u deset sati, a ostalo društvo moralo je obećati domaćini, da će ostati barem do pônoći.

Zamisao o osnutku čitaonice odjeknula je u kućama martinovačke gospode kao skladan akord. Njihove obitelji pozdravile su jê kao neku spasonosnu ideju, koja će izbaviti iz duge zimske čame žene i kćeri. Obitelji, koje su bez ikakvoga razloga kroz godine i godine bile uvjerene, da se ne smiju na susretu, ili u crkvi lijepo pogledati, stale su se sada prijazno pozdravljati, dapače i posjećivati. S oduševljenjem pripovijedalo se, da će se zimi svake subote u večer sastajati u čitaonici, u pokladno vrijeme priredjivat će se i plesne zabave, dapače je Makso Kragujac dao naslutiti, da će se s malom žrtvom za jednu, a možda i za dvije takove zabave naručiti glazbenici i pozvati posjetnici iz susjednoga gradića.

— Jednom jedna pametna misao! — govorile su zadovoljno gospodje jedna drugoj.

Makso Kragujac živio je sav u svojoj ideji. Sjedeći kraj prozora u svom malom i tamnom dućančiću izradjivao je osnove i slagao pravila novoga društva. U dućan bi ušla seljakinja:

— Dajte mi za groš kave i za groš cukra.

— Dječak će ti dati, — odgovorio bi Kragujac ne podižući očiju sa svoga rada.

— Nema dječaka, dajte mi vi.

— Nema kave ni cukra . . . kupi drugdje, — otpravio bi Makso zlovoljno mušteriju.

Oblijetao je buduće članove čitaonice, — medju koje malo da nije ulovio i lugara, oca dvanaestero djece — a večerima opet sastavljao pravila, sračunavao dohotke i izdatke i govorio pri tom sam sa sobom mašući po zraku rukama. U kratko, ideje o čitaonici bila mu je puna duša i krv.

Skoro iza prvoga dogovora obilazio je Kragujčev naučnik buduće članove čitaonice s pozivom na do-

govor u Kragujčev stan. Dnevni red: 1. Izvještaj o predradnjama. 2. Stan. 3. Pokućtvo. 4. Upisnina i mjesečni prinos članova. 6. Eventualia.

Kad su se skupili pozvanici, prostro se stol, a onda je sama domaćica, oniska četrdesetgodišnja crnka vrlo ugodnih veselih očiju i živahnih kretnja, nudila gospodu toplom butinom. Župnik ju je umolio, da sjedne uza nj, a ona je odmah prihvatila i stala veselo čavrljati:

— Ovako mi se to dopada... Otkada već nije bilo ovoliko gostova u našoj kući! Eto, i vi velečasni, kad ste bili posljednji put u našoj kući, dok nije Maksi došla na um ta čitaonica? Mislim, kad smo krstili našu posljednju curicu, a tome će biti o pokladama tri godine. A kad sam bila djevojkom, Bože moj, naša kuća vazda puna gostova. To svećenici, naši i pravoslavni, to oficiri, činovnici i učitelji, to trgovci... barem sam se onda našalila i nasmijala do mile volje. A što sad uživaju naše kćeri? Svatko je sam za se, jedan drugoga gleda preko ramena, a nema, zašto... U ovim dugim zimskim večerima mi se poberemo u krevet već u osam sati kao kokoši. Sad, pošto se Makso zauzeo za tu čitaonicu, sjedimo s njime u večer do devet sati, gdjekada i dalje. On neprestano piše i računa... čas se mrgodi, a čas počne sav zanesen govoriti sam sobom: „Izvrsno... ovako će biti, dà... krasna ideja“...

Pozvanici, koji su dotle živahno žamorili, najednom su ušutjeli: domaćina je ustao, a domaćica kao na zapovijed tiho se oprostila od župnika i izišla na prstima iz sobe.

Svečano i biranim riječima navijestio je Kragujac raspravu o predmetu, koji je izabranu seosku inteligenciju sabrao pod njegov krov. Zaključio je umolivši, da se blagohotno uzme u pretres druga točka dnevnoga reda: prostorije za čitaonicu.

Izbor za prostorije društva doista nije bio velik, dapače nikakav, ako se uzme, da se za čitaonicu moglo iznajmiti u cijelom Martinovcu dvije sobe jedino u seoskoj prvoj gostionici, kojoj se ime „šilbirtija“ sačuvalo još iz dobe bivšega graničarskoga „Schildwirtshausa“. Ustao je dakle bilježnik i zagovarao, da se iznajme te prostorije. On je — da otvoreno govori — već i sam natuknuo o tom gostioničaru, a gostioničar je voljan ustupiti dvije sobe bez pokućtva samo za dva forinta mjesečno, jer se nada, da će članovi kod sastajanja i osobito kod zabava trošiti njegovo vino i pivo.

Nakon kratkoga raspravljanja primila se izjava bilježnikova do ugodnoga znanja i odmah izabrana trojica gospode: Kragujac, bilježnik i Grčić, da stvar riješe s gostioničarom definitivno i da o tom izvijeste kod budućega sastanka.

Kod treće točke — pokućtvo za čitaonicu — koju je Kragujac navijestio pozvavši žamoreću gospodu zvoncem na posluh, izjavio je on sam kao izvjestitelj vrlo zabrinuto, da je njome najviše „razbijao glavu“. Namještaj stoji mnogo novaca, — rekao je — a mi, gospodo, nemamo jošte ni filira. Zadužiti ovako mlado društvo ne bi bilo uputno, radje, da se u početku ograničimo na najnužnije. Ja sam došao medjutim na jednu ideju, u kojoj će me gospoda, nadam se, podupirati. Radi se naprosto o tom, da mi sami članovi darujemo ili uzajmimo čitaonici nešto od svoga suvišnoga pokućtva. Ja sa svoje strane na primjer nudjam: jedan stol i četiri slamnata stolca, dvije slike i jednu pljuvaljku... Ako se ostala gospoda povedu za mojim primjerom, mi bi se za prvi čas opskrbili najnužnijim pokućtvom bez ikakva troška.

Nakon kratke stanke javio se za riječ Rudić, odobrio i preporučio Kragujčev predlog i sam onda

ponudio čitaonici na porabu: jedan stol, šest stolaca, ogledalo i dvije slike.

Primilo se s odobravanjem, a onda je ustao trgovac Grčić i rekao:

— Predlog je gospodina Kragujca doista vrlo zgodan i ja mislim, da mi svi u načelu jednodušno prihvaćamo. Ali moram primijetiti, da je nama teško bez dogovora s našim domaćicama znati, što bi tko od svoga pokućtva mogao za čitaonicu ustupiti. Zato ja predlažem, da to pitanje ostavimo do našega budućega sastanka, a onda neka svatko izjavi, što može dati, pa će se lakše složiti izbor.

S mjesta se uvidjela praktičnost predloga, zato je i bio odmah jednoglasno prihvaćen.

Isto je tako bio odmah prihvaćen Kragujčev — široko obrazlagan — predlog, da svaki član čitaonice plati upisnine dvije forinte i da se članarina udari forintu mjesečno.

Pošto se već nitko nije javio za riječ, zaključio se zapisnik, a sjednica nastavila prijateljskom veselicom.

Slijedeći sastanak držao se već u iznajmljenim prostorijama za čitaonicu. Dapače našli su članovi u sobi već i dva stola i stolce darovane od Kragujca i Rudića. Na glavnom zidu te sobe visjelo je veliko ogledalo u pozlaćenom okviru, pa naokolo slike: dva prizora iz konjske utrke, jedan bojni prizor iz ratova u Italiji i dva krajobraza u bojama, u kakvim se priroda ne pokazuje nikada ni u kojem kraju na zemlji. U svakoj sobi visjela je sa sredine stropa po jedna ukusna petrolejska svjetiljka. Gospoda su pomnjivo razgledavala te prve početke svoga budućega domaćinstva — i bila su zadovoljna. Na arku, kojim je mali naučnik pozivao gospodu na sastanak, bio je označen dnevni red: 1. Novine. 2. Podvorba. 3. Pristojba za

porabu karata i drugih igara. 4. Izbor ravnateljstva. 5. Eventualia.

Četvrt sata prije, nego što će otvoriti sjednicu, razdijelio je Kragujac medju gospodu papire, na kojima su bile rukom maloga njegovoga naučnika upisane tri razne kombinacije, na koje bi se novine imala pretplatiti čitaonica. Od domaćih političkih novina bila su u svakoj skupini ubilježena tri lista zastupajuća tri razne političke stranke u domovini, a u prvoj — najmanjoj — bio je izim tih triju listova: jedan politički svjetski list u njemačkom jeziku, jedan domaći beletristički list, jedan šaljivi i jedan domaći pučki list. S vremenom imalo je društvo da postane članom „Matice Hrvatske" i „Svetojeronimskoga društva".

Kragujac je brižnim okom ispitivao jedno po jedno lice, kako se gospode doimlje osnova o nabavi novina. I sa svima je bio zadovoljan, samo su mu se kretnje s namrgodjenim licem trgovaca Grčića i Labusa činile sumnjive. Oni su očevidno nešto nalazili u osnovi, što im nije bilo po volji, a čemu se Kragujac uza svu muku nije mogao dosjetiti. Stvar je postala još ozbiljnija, kad su se k toj dvojici nezadovoljnika pridružili Rudić i bilježnik i ova četvorica tiho i živahno raspravljala kod prozora. Neugodna slutnja stala se protezati Kragujčevim prsima. Grčić je bio nagao čovjek, kad bi u što upro, razlozi su se odbijali od njega, kao bob od stijene. A najmanja nesloga mogla je ubiti život još nerodjenoga čeda — nad tim je strepila Kragujčeva duša. Zato se laskavo približio k ovoj četvorici, njegovo je strogo, marcijalno lice bilo djetinje blagosti, kad je rekao:

— Gospoda nešto raspravljaju . . . Može biti, da im se ne svidja ovaj raspored?

— Kad se otvori sjednica, onda će se o tom govoriti, — reče na to neprijaznim načinom Grčić.

— Dašto, svi mi moramo dogovorno raditi, — prihvati susretljivo Kragujac. — Jedan čovjek ne može da dodje na sve... Samo, gospodo, molim, lijepo... mirno... razborito... bez strasti... kako dolikuje inteligentnim ljudima... Ako izvolite, možemo započeti, na okupu smo sva devetorica.

— Pa izvolite.

Kragujac sjedne u vrh stola, gdje je bila složena čitava hrpa papira — sami spisi o čitaonici. Njemu s desna sjedne učitelj Pavlec kao perovodja. Kragujac je pozvonio i čekao, dok su ostala gospoda zauzela mjesta oko stola.

Kad se štropot stolaca utišao i perovodja zapisnik prošle sjednice pročitao, najavio je Kragujac na pretresanje prvu točku dnevnoga reda: nabava novina, obrazložio, koji su ga obziri vodili pri sastavljanju svih triju osnova, pri čem mu je dobrostivo svojim savjetom pomagao velečasni gospodin župnik Latković.

Javio se za riječ trgovac Grčić.

On se osjeća uvrijedjen u svom patriotskom čuvstvu, što je u svakoj skupini uvršten i politički list „Zora", — list, koji živi u trajnom neprijateljstvu sa političkom strankom, kojoj se on članom priznaje. Traži u ime svoje i trojice sumišljenika, da se list „Zora" briše iz svake skupine, a na njegovo mjesto uvrsti makar koji drugi list.

Grčić sjedne, zaduhan od kratkoga, ali žestokoga govora, koji je bio prožet uvjerenjem i nasladom čovjeka, koji ubija svoga protivnika. Svi su mučali. Kragujac je gledao krotkim i molećim očima gospodu, a župnik kucao nestrpljivo olovkom o stol.

— Molim... što vele gospoda o predlogu gospodina Grčića? — upita napokon Kragujac glasom, koji

je očito pokazivao stanje njegove duše: da bi volio, kad ne bi trebalo da se o tom raspravlja.

— Taj je predlog jednostavan nesmisao, — zlovoljno reče župnik. Morao se očevidno svladati, da mu ne izbjegne nešta krupnijega o Grčićevu predlogu.

— Nesmisao! Patriotizam je vama nesmisao? — vikne Grčić planuvši odmah.

— A što je patriotična u vašem predlogu? — mirno upita župnik.

— Prvo, — viknu Grčić — što se ja o patriotičnim dužnostima od vas naučati ne dam! Drugo, mi ne smijemo da svojim novcem podupiremo list, kojega je stranka izdala hrvatski narod i domovinu. Moj značaj ne dopušta, da budem članom društva, gdje se na stolu taj list nalazi.

— Ah, značaj! — tiho reče župnik, a onda se nasmije. — Pa dobro, vi ne treba da ga čitate, ali drugi to žele.

— Ja bih radio protiv svoga političkoga uvjerenja, kad bih pristao, da se taj list podupire, — uvjerljivo odgovori Grčić, a na to je rekao njegov drug Labus:

— I ja se pridružujem mnijenju gospodina Grčića. Da taj list misli pošteno za nas Hrvate, on bi se zvao „Hrvatska zora", a ne samo „Zora". Ovako može da bude i „kineska" zora, — dodade nasmijavši se svojoj dosjetci.

Riječ je molio učitelj.

— Mi smo, gospodo, kulturni ljudi; u društvu takovih ljudi vlada snošljivost i svatko ima pravo, da iznese slobodno svoje mnijenje. Tko je veći patriota, a tko manji, o tom mi ne možemo ovdje suditi. Tek mislim, tko se zanima za politiku, treba da saznaje i mišljenje svoga protivnika. Zato mi se čini predlog gospodina Grčića neumjestan.

— Što mnijenja! — prosvjedovao je Grčić. — Ili ste patriote, onda ste s nama, ili niste s nama, a onda niste patriote.

— To je strast... oprostite, strast, — reče župnik prama Grčicu. — A takva vatra jedva da nas može ogrijati... ovdje prijeti od nje požar. Ja vas uvjeravam, da će doći vrijeme, kad će se i u Zagrebu utišati stranačka bura, a onda vam se „Zora" ne će ni izdaleka prikazivati u tako crnim bojama, kao što jê sad gledate.

— Neka se oni u Zagrebu mijenjaju, kako hoće, a ja ću ostati isti! — opro se rastućom žestinom Grčić. — Neka se izbaci iz našega društva „Zora", ja se evo obvezujem plaćati dvostruku članarinu i kroz tri godine namirivat ću povrh toga sav deficit, što ga eventualno bude u našem društvu. Ja nijesam bogat čovjek, ali dao sam do sada za svoju stranku preko tisuću forinti — i još ću dati, kad ustreba. Ali taj list podupirati ne smijemo, ili nijesmo vrijedni, da se zovemo Hrvati!

— Ni pod kojim uvjetima na vaš se predlog ne može pristati, — reče župnik.

— Kako vam drago! — izjavio je Grčić. Iz njegova je lica plamsalo uvjerenje i naslada čovjeka, koji je svjestan, da postaje gospodar situacije. — Kako vam drago! Ja u ime svoje i svoje trojice drugova izjavljujem, da s mjesta odstupamo, ako se taj list ne izbriše.

— Toga vama mi za volju ne ćemo učiniti, — reče Latković uzbunivši se. — Jer to je naprosto svojeglavost, o koju mora da se razbije i najplemenitija stvar, kad dodje s njome u sukob.

— To nije svojeglavost, — odbije Grčić svečanim tonom, — nego patriotizam... značaj...

Kragujac je bio blijed, izgled za pomirbu bio je sve slabiji.

— Gospodo, — molio je drhćućim glasom — nemojmo se prenagliti. Početak je težak; poslije, kad naše društvo ojača, podnosit će ono, ako Bog dâ, i takove rasprave.

— Takove nikada, — srdio se i župnik. — Tu se hoće naprosto terorizirati.

— Kako vam drago! — opetova izazovno Grčić.

— Nu, dobro! — prihvati živo Latković. — Vi zahtijevate, da se izbaci „Zora", ja pako zahtijevam, da se izbaci politički list, koji je vama poćudan. Neka sad netko treći postavi zahtjev, da se izbaci i treći politički list, koji je možda njemu nepoćudan... svatko neka obrazloži svoj predlog onako, kako ste vi svoj obrazložili, da će naime istupiti iz društva, ako se njegovoj želji ne udovolji: što onda?

— Ja ostajem pri svom, — odvrati Grčić. — Ili onaj list, ili nas četvorica iz čitaonice.

— Meni za volju popustite, — obrati se Kragujac prama Grčiću blijed, sklopljenih ruku pred bradom.

— Ni zašto na svijetu! — odbije Grčić.

— Tu prestaje daljnje raspravljanje, — reče ustavši zlovoljno župnik, a na Kragujčevu licu rasao je očaj:

— Velečasni... zar i vi da pomognete rušiti moju ideju?

Župnik mu presiječe riječ uzrujano:

— Kad je ono, što traži gospodin Grčić, jedini uvjet, da sa svojim drugovima ostane u društvu, onda je suvišno svako pogadjanje. Nije dostojno...

— Nije dostojno? — plane Grčić, ali odmah se svlada. — Nu, to je već vaše: štogod je patriotično, to vama nije dostojno.

— Gospodine! — uzbunio se i župnik. — Ah, šta! — reče i mahnu rukom, kao da umiruje sama sebe.

— A što to kao da se nešta rječkaju? — upita načelnik Viktora sagnuvši k njemu glavu i prislonivši ruku iza uha. Kad mu je Viktor rastumačio, o čem se radi, metnuo je načelnik svoju ruku na župnikovu:

— Ja sam s vama . . .

Nekoliko časaka vladala je u sobi teška tišina, svi su ćutjeli, da je misao o čitaonici propala, samo je Kragujac stisnutih usta išao badava svojom pameću za sretnom idejom, koja bi je spasila.

— Dakle što? — upita nestrpljivo župnik.

Kragujac je morao progovoriti. Obratio se k najnepomirljivijemu laskavo:

— Gospodine Grčiću, vi ste bili vazda razborit čovjek, popustite . . .

— Ne smijem, — mirno je odvratio Grčić i poklonivši se društvu izišao iz sobe.

Za Grčićem izlazili su Rudić, Labus i biljeznik, a pošto je župnik izjavio, da nemaju tu već o čem vijećati, spremali su se na odlazak i ostali.

A Kragujac je sjedio nepomičan, blijed i stisnutih usnica, kao da je izgubio riječ. Izgledao je kao zapovjednik broda, što ga je oluja nanijela na liticu, pa mu krhka gradja puca i lomi se . . . propast je očevidna, a on bezpomoćan trne u duši gledajući neizbježivu katastrofu . . . Njegovo sitno, mršavo i blijedo lice pod marcijalnom bradom bilo je kao izdjeljano iz kamena, mrtvo . . a najednom su se žmirkom ganule njegove male oči, usta malko otvorila, ramena stresla, laka rumen oživila lice, a niz junačku se bradu hrlo kotrljalo nekoliko suza, — jer sve bijaše izgubljeno!

Martinovačke gospodje i njihove kćeri bile su složne u jednom sudu:

— Nesretna politika! . . .

Župnik se Latković vratio svojim računima, svojoj „seljačkoj školi“ i osnovi, kako da ustroji mljekarnicu i seljačku zadrugu po Raifeisenovom sistemu, za koji se bio odlučio. Za jedno i drugo trebalo je u prvi mah glavnice. Na same seljake nije se moglo računati — gotovo svi bili su prezaduženi i nosili gotov novac što u štedionicu za kamate, što na račun starih i novih dugova Rudiću, Kragujcu, Grčiću i Labusu. Obratio se na jednoga prijatelja u Zagrebu s upitom: ne bi li se našlo tamo kapitalista patriotâ, koji bi uz male kamate dali novaca, da se ne samo u Martinovcu, nego i svuda po zemlji podignu seljački novčani zavodi, koji bi pomogli hrvatskoga seljaka spasavati iz očevidne gospodarske propasti?

„. . . O tom se ozbiljno radi, što mi pišeš“, odgovorio mu je prijatelj iz Zagreba, „ali zapreke na sve strane! . . . Budimo iskreni, pa priznajmo, da se griješi jednako i izvan i unutar zidina Troje . . . Ima mnogo patriotâ — i onih najimućnijih, koji su svjesni svoje političke važnosti i zasluga, koji žarko propovijedaju idejale, kao da je materija ove zemlje nedostojna njihovih misli: tî su naši patriote čvrsto vezani svojim imetkom o nizine majčice zemlje . . . Kad im pokucaš na vrata, da pomognu novcem oživiti koji od svojih žarko propovijedanih ideala, zaborave sve . . . brane se, kao da si ih pogodio šakom u trbuh, ili te gledaju licem, kao da si im dao zagristi u trpku jabuku divljaku . . .

Mimo mirnoga i jednoličnoga zimskoga života u Martinovcu tekli su Viktorovi dani ugodno u župnom dvoru. Župnik ga je svega zaokupio svojim idejama, tumačio mu gospodarska pitanja, razjašnjivao kemiju, vodio ga u svoju „seljačku školu“, slagao s njim osnove o

svojim naumima — u kratko: vezao ga nerazdruživo uza se. Ali večeri, duge zimske večeri, u kojima bi samovao u svojoj sobi! Crkveni oci i „exercitia“ ležala su rastvorena na njegovom stolu, svoju misao krotio je njihovim duhom, a ona bi se neoćutno ukrala i boravila u Lipovcima, dok su usne mrtvo ponavljale riječi svetih otaca . . .

„. . . Ne znam, kako da si pomognem,“ pisao je umišljenome prijatelju. „Sjedim sam i griješim mislima. U mojoj je sobi tiho, tako tiho, da me svega svladava nesnošljiv osjećaj praznine, potreba društva . . . Zanesem se duhom u molitvu i pobožna razmatranja, a eto najednom vidim, da već dugo drugujem s Elvirom . . . Ne znam, kako ni kada se moja misao svrnula k njoj . . . otela se neopazice te s užasom gledam, kako sam joj svaki dan manji gospodar . . . Badavà se naprežem, da sè otkinem od nje, molim se . . . badava! Ja nijesam u božjoj milosti, žudnja izgara moj život; istina, žudnja čista kao sunce, ali žudnja za ženom! Tjeram joj lik iz svoje duše i zadubem se u sv. Tomu, — ali ona se uvlači opet u dušu kroz moje uho s jekom svojih stopala, kojim je koracala pored mene . . . i svojim čarobnim glasom, u kojem je ženska otmjenost, ljepota i razbor . . . I za čas puna je moja duša samo nje . . . Kako da si pomognem? Klečim, tučem se u prsa i molim milost, a milosti za me nema . . . Moji dani traju u kajanju, u borbi i u odricanju onoga, što mi je neizmjerno milo i što se istisnuto mukom iz misli vraća u nju osladjujući je griješnim časom zaboravi, u kojem slobodno opće jedna s drugom naše duše . . . Neiskazana je to borba i muka! Postaje mi nesnošljivo, zagušljivo, tijesno . . . tijesna mi je soba, tijesna kuća, i sav svijet mi je tijesan . . . Ja mogu da se umirim samo mišlju na nju . . . kad se dodirnu naše duše, tad

se smire moje muke i utaži vatra, što pali moj život . . . i otpočine duša od svoga gorostasnoga čeznuća, koje je jače od mene . . . Čeznem za njom, a otimljem joj se i padam u naručaj straha, da mi ne bude kao ptici, što se upinje letjeti zrakom proti oluji, pa napokon iznemogla raširi bez otpora krila, a vihor je ponese mahnitom brzinom . . . Očajavam, molim se Bogu, a On je na moju molitvu gluh . . . gluh . . . gluh . . .

IV.

Na dan sv. Gjurgja — jedne nedjelje — zaključio je župnik Latković svoju nedjeljnu seljačku školu. Bila je radost gledati toga zanimljivoga čovjeka, s kojim je veseljem išao u tu svoju školu, u koju bi rijetko kada skupio oko sebe više od deset seljaka. U njegovim kretovima i izražaju lica bilo bi iza večernjice nešta obilježja od onoga ugodnoga, nervoznoga iščekivanja, što ga je redovno vidjeti kod ljudi, koji su na odredjene dane, ili dnevne dobe naviknuli na posjete svoga društva. A bila je njegova škola, u koju bi često sa sobom povukao i Viktora, doista zanimiva. Latković se „pripravljao“ za predavanje pregledavajući svoja „scripta“ — kako bi šaljivo večerom u oči nedjelje govorio — ali seljacima nije nikada čitao. Oni bi u jednoj školskoj sobi posjedali oko njega u polukrugu, a predavanje je imalo oblik razgovora. Svaki je seljak smio prekinuti govor pitanjem, kad bi mu što nejasno bilo, a često bi se tijekom predavanja dogodilo, te bi koji mladji seljak umolio, neka prekinu razgovor, samo dok on potpali u peći. Tê je zime bilo dvanaest predavanja, u kojima je Latković uputio seljake u ove pojmove: Općina, županija, zemlja, država. — Načelnik, kotarski predstojnik, župan, ban, kralj, općinsko vijeće, sabor. — Hrana i hranivo. — Priljepčive i prijenosne bolesti.

— Industrija, trgovina, udruge. — More, ceste, željeznice. — Tri carstva prirode. — Jedinstveni život prirode. — Zašto ljudi vode ratove? — Kraljevina Hrvatska u austro-ugarskoj monarkiji. — Godina 1102. u hrvatskoj povijesti.

Došlo je proljeće sa svojim svijetlim i toplim danima, proljeće, kad cvate cvijeće, kad ptica s pticom gnijezdo savija, kad se momci junače poradi djevojaka, a djevojke kite poradi junaka. Proljeće, kad se radja ljubav, da uzdrži na zemlji djelo Gospodinove ruke. I polje je oživjelo od orača, za kojima su sijači sipali u krilo matere zemlje sjeme, da iz njezine utrobe nikne stostruki plod. U dvorištu oko župnoga dvora vrvjelo je od peradi, medju kojom se objesno naganjala telad, razjogunila ždrebad, hrokćući obilazila mlada krmad, oprezno se šuljali kunići, — a iz staje mukale krave za svojom teladi i hrzala bedevija za ždrebetom. Sred dvorišta prebogato se rascvala jabuka, u cvijetu joj i oko cvijeta na sunčanim zrakama igraju mušice i svakojaki kukci svatovsku igru.

Odmah iza mise obilazio je Viktor sa župnikom polja i staje i upućivao se praktično u prostrani gospodarski rad. Veselio ga je taj rad, svježi i vedri život prirode kao da je podigao nevinu slast vlastitoga života. Ali usporedo s tim osjećajem živjela je u njem čežnja za Elvirom. Sav svjetao i jedar život mlade prirode kao da je primao na se njezin lik . . . A čeznuće je od toga raslo do teškoga i bolnoga osjećaja . . . Kad bi uz teški samoprijegor dolazio do gorkoga uvjerenja, da je sva ta velika borba i muka bez svrhe, pošlo bi mu za rukom, da se zanese u dugu i duboku molitvu — i doista bi iza toga u malaksalosti duše počeo osjećati, kao da biva osvježen višom milosti, kao da se preporadja i diže u neke visine, odakle može kao iza

preboljene rane motriti na prolaznost i pogibelj onoga, poradi čega je morao izdržavati toliku borbu sa samim sobom . . . Ali života oko sebe nije mogao da zadrži u njegovom vječnom toku . . . život bi razbudio u njem opet plamenu, na oko ukroćenu želju, da bude Elviri barem blizu, da uzdignuti obadvoje duhom iznad elementarnoga izboja nesavladivih prohtjeva prirode, provode zajednicu najidealnijega prijateljevanja. Zato je opet pokušavao da joj piše, da naglasi samo to idealno prijateljevanje, koje ne bi dodirnula nikada nijedna nedostojna misao zato, što ju je toliko ljubio, što se pred njezinom pojavom klanjala s udivljenjem sva njegova duša. Ali kad je stao pisati to pismo i spomenuo to idealno prijateljevanje, nije se dalo izbrisati iz uspomene ono, što ih je imalo sjediniti kao muža i ženu. Sama uspomena na onaj jedini poljubac uzbunila je u korijenu njegov život, a na to mu se brecnula duša od pomisli, da bi tim pismom počinio smrtni grijeh protiv svetosti obvezâ svojega staleža.

Štivo crkvenih pisaca i pobožna razmišljanja uz svakdanje zanimanje za gospodarstvo, pa dušobrižničke dužnosti, što ih je svagda s uzornom savjesnošću vršio, — sve je to moglo da na prekide otme misao od Elvire, ili da barem otme toj misli onu snagu, kojom bi mu gdjekada uhvatila svu dušu u svoju slatku moć. Ali zato bi kakavgod doživljaj, što bi ga mogao izravno ili neizravno sjetiti Elvire i njihove ljubavi, rasplamsao utišanu čežnju i borba bi se započimala s nova. Gdjekada bi to bili skroz nesuvisli, daleki povodi, iz kojih bi njegova duša u svojoj tajnoj radionici ispredala niti, što su poput finih, nezamjetivih ćutila vodile do Elvirinoga lika. Jednom na primjer pripovijedali su mu na polju težaci, koji su radili na Rudićevom polju, da njihova nadnica iznosi tri desetice i da se sami hrane.

— Ne da se, gospodine, živjeti! — ogorčeno su govorili ti seljaci. — Sve guli siromaha čovjeka, on se kini za sve i za svakoga, a samo ne može za se.

A onda su polagali velike nade u Ameriku, otkuda da u susjedna sela stižu veliki novci od ljudî, koji su se odvažili poći preko mora.

Odlazeći od seljakâ razmišljao je Viktor s gorkim čuvstvom o tom, kako može čovjek kršćanin zahtijevati od svoga bližnjega, da mu u napornom poljodjelskom radu žrtvuje deset sati istrašanja svoje snage za ciglih trideset novčića! Kojim pravom viče takova inteligencija proti iseljivanju naroda u Ameriku, odakle dolaze u pojedine općine svote, o kakvima se seljak kod kuće ne bi usudio ni sanjati? Nije li to stanje seljaka na vlas jednako seljačkomu psu, kojemu davaju za hranu na vrlo rijetke obroke otpatke od krumpira i repe, a drže ga svezana na lancu, pa ne može da si sam potraži kost, kad je od njih ne dobiva? A tako je mislio o svom bližnjem i onaj trgovac, o kojem mu je noću u šumi pripovijedao Ivan, da su mu seljaci uz nadnicu od cigle dvije desetice nasadili ogroman šljivik! . . .

Čim je spomenuo Ivana, pojavila se pred njim kraj šume koljeba, u kojoj je kao teolog provodio praznike . . . sinula je u koljebi mala Elvira, koja je na razmedju djetinjstva i djevojaštva sa svojim angjeoskim licem i krasnim, razboritim očima stajala pred njim kao čarobna pojava iz kakve prekrasne priče . . . Fantazija je radila dalje, opletavši ga svega svojim čarobnim nitima . . . a istom pred župnim dvorom prenuo se iz slatkoga snatrenja o Elviri i dugo se morao dosjećati, kako se opet ušuljala u njegovu misao, gdje je on pomno, ako i s bolju, zatvarao svoja ćutila svemu, što ga je moglo sjećati na nju . . .

Jednom opet — bilo je koncem mjeseca svibnja — sjedio je s knjigom u rukama kraj širom otvorena prozora. Vani je rominjala vrlo sitna i topla ljetna kiša, zrak je bio pun osobite mirisave snage, što se dizala iz zemlje i cvijeća. Dolje pod prozorom cijepao je drva domaći sluga Petar, momak od dvadeset i pet godina, atletskih pleća i mišica, krepka zdrava lica i osobito ljupkih tamno-plavih očiju, kojima se strpljivi pogled skroz slagao s njegovom mirnom ćudi. Na udarce Petrove sjekire naviknuo se Viktor, te ga nijesu mogli smetati u čitanju, ali rastresao mu je sabranost iznenadni mir, u koji se s romonom sitne kiše miješao tih, pridušen razgovor. Odložio je knjigu i pogledao kroz prozor. Petar se upro obadvjema rukama o držalo sjekire, a kraj njega stajala je ponešto smetena dvadesetgodišnja jedra djevojka Mara, kći iz vrlo siromašne seljačke kuće. Ona bi gdjekada pomagala u župnom dvoru, a znalo se, da se ona i Petar vole, tek se nijesu mogli uzeti poradi siromaštva. Zato je župnik već na polak Petru obećao, da će ga poslati na nauk o mljekarstvu, čim mu podje za rukom, da osnuje mljekarnicu.

Petar je govorio:

— Vidiš li, ja bih volio, da ti meni rečeš istinu, nego ovako . . . Kad bi ti mene voljela . . . e, dà, moja draga!

— Ti vrijedjaš Boga, kad mi ne vjeruješ, — odvrati tiho Mara. — Ali što koristi, kad smo obadvoje siromasi? Ja se poradi tebe sita naplačem, mati samo psuje i nikada me lijepo ne pogleda. Kakav je ovo život? Ja sto puta poželim, da me nestane, a mati opet ne govori krivo . . .

— Eto, vidiš! — žešće reče Petar. — Svojoj materi daješ pravo, a meni govoriš, da me voliš. Kako

može to biti? Da ti mene voliš samo iskru, koliko ja tebe volim, ne bi ti mogla slušati ni matere, ni koga drugoga. Uzeli bismo se, pa bi živjeli, kao što živu i drugi siromasi. Da zašto bi se nama siromasima uskratilo sve, ma baš sve? Tako Bog nije rekao.

— E, Petre! — žalosno reče djevojka i uzdahne.

A on je govorio sve žešće zaboravljajući se:

— Meni, vidiš, da nude s jedne strane Rudićevu kuću, a s druge tebe... ja im kuće ne bih ni pogledao... Da ti mene voliš, kao što ja tebe, ni s carem se ne bih mijenjao — ni s carem! Bog neka mi svjedoči.

— Volim te, Petre, Bog to zna, da te volim. Siromašna sam ja djevojka, nema u mene obijesti... Al šta!...

— Vjerujem ti... kako da ti ne vjerujem! — govorio je sve žešće, odbaciv sjekiru, uhvatio njezinu ruku i stao je strastveno cjelivati. A onda je ovio svoju atletsku ruku oko njezinih pleća i privio jê svu uza se tijesno, htio je da ju obuhvati svu svojim jakim tijelom, kao što mu je bila duša puna čeznuća i ljubavi za nju.

A djevojka se slabo otimala govoreći tiho u dušak:

— Petre... Petre... što radiš? Vidjet će nas tko...

Čitav prizor živo je sjetio Viktora jedinoga cjelova, koji je sljubio njegove i Elvirine usne, — i puna dva sata iza toga prosjedio je u mladoj jelovoj šumici, što ju bijaše nasadio župnik Latković. U ruci su mu bile „egzercicije“, ali duh mu nije mogao da se sjedini s mislima pobožnoga biskupa.

Iza kiše bio je zrak svjež i čist kao kristal. Sav život na zemlji i u zraku bio je u naponu pod vlašću velikoga zakona, što čarobnom silom i pouzdano vrši svoju odredjenost u prirodi.

Došao je na misao, da je ta bujna priroda sa svojim jedrim i neutaživim očitovanjem života onaj glavni krivac, što se vječno i vazda s pobjedom bori protiv svetosti njegovih obveza... Zato je stao zamišljati sebe pustinjakom u dalekoj, pustoj osami. Valovito kamenito tlo gdjegdje s biljkom drvenaste stabljike i žutih, povenulih listića širi se pred njim kao ustalasano more. Žarko sunce sijeva nad tim golemim i pustim krajem, u njegovu žaru vibriraju dolnje naslage zraka, a te vibracije kao da valovito njišu i samim pustim tlom... On sjedi sam... jedino živo središte na nepreglednoj, mrtvoj pustoši. Sjedi pokriven s kostrijeti, duga kosa pala mu preko ramenâ po omršavjelu tijelu... sjedi s razmišljajima sv. Jeronima, ojačane duše molitvom, postom i poniznošću protiv svih napasti i nasrtaja zemaljskih slasti... Napokon je svladao sebe...

A netko mu se dirne ramena.

Digao je glavu... iza njega stoji Elvira... Njezine umne i ozbiljne oči mirno ga gledaju... njezin glas ječi sumorno i važno, ali u njem trepti žica angjeoske duše:

— Došla sam, da provodim s tobom život u pustinji.

— Zašto me progoniš? — upita ju. — Ja bježim od tebe.

A ona odvrati jednakim mirom:

— I ja bježim od tebe... ali moja misao sreta te svuda... Ti si jê poveo sa sobom evo i u pustinju... ti jê vodiš svuda, jer si joj gospodar...

Nije htio da je gleda. Razmišljao je obořene glave, — ali nije osjetio, kako je njegov duh ostavio pustinju i bio u Lipovcima uz Elviru i sav utonuo u bezkonačni, nijemi razgovor njihovih duša...

*

Prenuo se kao vazda s kajanjem. Pokrio je rukama lice i bijaše mu kao čovjeku okruženu požarom: na koju stranu podje, svuda plamen . . .

— Napast oda svuda, kako ću joj odoljeti, o, Gospode! . . . Svjetuj moju dušu. Zašto joj nijesi podao jača krila, da lijeće neprestano Tebi u blizinu i pije u sebe snagu iz Tvoga bića? Zašto mi nijesi oslabio vid, oglušio uši i zabrtvio nozdrve, kad si me već pozvao, da budem Tebi u službi?

*

Latkovićeve oranice već su se iz daleka razlikovale od svojih susjeda: kao da su bile bojadisane svježijom zelenom bojom i kao da su na njima bili klasovi naslagani bujnije i gušće, nego drugdje. I sama martinovačka gospoda, koja su u razgovoru o Latkovićevom gospodarstvu po svojoj domišljatosti bila puna ironičkih dosjetaka, stala su se pomalo zanimati za tajnu toga gospodarstva. Tako je jedne nedjelje poslije večernjice poveo Latković Viktora u polje, a tu su sreli najprije Grčića, koji je obilazio svoja polja i odmah na to Rudića. Rudić je imao kod objeda iz grada goste: kotarskoga pretstojnika, kotarskoga suca i trojicu članova ravnateljstva „pučke štedionice". Tužio se na pretrpan želudac, pa je pošao u polje, da uhvati čistoga zraka. Kad su prolazili mimo jedne Latkovićeve oranice, rekao je prvi Grčić:

— Velika je razlika, mora se priznati . . . Ne će biti druge, morat ćemo mi, velečasni, k vama u školu.

— Zašto ne? — reče nasmiješivši se zadovoljno Latković. — A, dakle ste ipak jednom opazili i vi, da je ovako bolje?

— Bolje je . . . očevidno bolje, — priznade Grčić i upozori sâm Rudića na nemalu razliku žita izmedju dviju oranica, što ih je dijelio samo uski jarčić.

Pošli su u razgovoru zajedno cestom, što je bila kao usječena izmedju žitnih oranica i vodila iz sela prama glavnoj cesti. Priznanje Grčićevo razbuktilo je u Latkovića njegov zanos za gospodarska pitanja i on je u tom zanosu slavio gospodarsko podizanje zemlje kao jedino sredstvo, da se u narodu probudi i učvrsti svijest i da se pripravi na zrelu političku borbu, koja ga čeka u budućnosti.

Tome se uzprotiviše Grčić i Rudić.

— Vi govorite — reče Grčić — o blagostanju kao o jedinom spasu hrvatskoga naroda. A ja velim, da nas može spasiti samo to, ako sav narod kao jedan čovjek prione uz ideju cjelokupne i slobodne domovine.

— To je ideal svakoga svjesnoga Hrvata, — odvrati mu Latković. — To je kazano u tri riječi. Ali posao nastaje istom onda, kad se počne ozbiljno raditi oko toga, da se po mogućnosti bar djelomično oživotvori taj narodni ideal.

— Značaj, gospodine, značaj . . . toga mi trebamo, — govorio je upućujući Grčić. — Ne živi čovjek samo od hljeba.

— Ali treba hljeba, da živi, — mislio je Latković.

— Dašto da treba. Ali ideali treba da nas oduševljuju. Kad nama naši pjesnici zapjevaju, mi . . . mi . . . e moj dragi! Ili kad slušam pravi patriotski govor, ja ćutim, kako mi srce raste. To je nešta drugo, nego misao na kruh. Životinja se ne može oduševiti.

— Ni gladan čovjek, — odvrati Latković.

— Samo glad! Samo kruh! I ni koraka od toga! — prigovori mu Grčić. Zato s vama pravi patriota raspravljati ne može, kad vam je kruh više, nego najveći narodni ideali. Ja ću, vidite, poginuti za Hrvatsku, sve ću za nju žrtvovati. A vi, koji ste uvjereni, da je

prva stvar kruh, vi ćete sve dati za kruh — i slobodu naroda. Jasle pred vas! kako je netko rekao.

Kod posljednjih riječi bio je već uzrujan, govorio je žestoko, gotovo izazovno. A župnik je rekao mirno:

— Počimate opet vrijedjati ... govorimo zato o čemu drugom.

— Zašto? Neka se čisti! — umiješao se Rudić.

— Dakako, neka se čisti! — prihvati odmah Grčić.

A župnik reče s izrazom ogorčenja:

— Nema što, da se čisti. Ja štujem vaš zanos, ja sam uvjeren o vašoj pripravnosti, da ćete vrlo mnogo žrtvovati za narodnu stvar, ali ...

— Nu što? Što — ali? — izazovno reče Grčić.

— Smijem li reći, a da ne mislite na hotomičnu uvredu?

— Recite slobodno.

— Vi ste političko dijete.

— Uzmiče, — reče nasmijavši se Rudić.

— Nipošto, — opro se župnik, a Grčić je vikao uzrujano:

— Dašto, da uzmičete! To je vaše: kad vas čovjek stjera razlozima u kut, pa ne možete nikamo, onda ostavljate bitku, tobož kao da vam protivnik nije dorastao. To je vaša stara taktika.

— Varate se, prijatelju, — smiješio se Latković. — Vaši razlozi — nu, to je za me protivnik, koji nema tijela ... nema sadržine, pa nemam po čemu da udaram. Ah, takvi političari! — uzdahnuo je smrknuvši naglo lice. — Oni ne osjećaju svoje zablude ni onda, kad nam uzme tudja ruka naše vlastito udo kao bič, kojim udara po našem vlastitom tijelu ... Politika! ... Mi s uvjerenjem iznosimo konačni cilj narodne borbe, kao da nam je taj cilj pred nosom, pa treba samo da posegnemo za nj, — a tri četvrtine naroda gladuju. Je li nam jasna točna bilanca narodnih sila, s kojima možemo računati? Bistar, savjestan, nepokvaren hrvatski seljak — pišemo u novinskim člancima i govorimo iza punoga stola s čašom šampanjca u ruci. A hrvatski je seljak u istinu tup za ideje političarâ, nesvjestan svoga ljudskoga dostojanstva, a jedva političkoga prava, pokvaren, jer u svojoj zapuštenosti drži, da mu je i bolesnu veći grijeh pojesti na posni dan komadić mesa, nego slagati, prevariti, ukrasti. Vi ste o tom uvjereni, vi ste to sto puta preda mnom u daleko crnijim bojama iznosili; ali kad ste proti meni slali dopise u zagrebačke novine, onda ste dušu našega seljaka slikali angjeoskom bjelinom, a mene kao crnu opasnost, da otimam puk crkvi njegovih otaca i da u svojoj seljačkoj školi govorim seljacima samo o kruhu. A ja vam opet velim: Bez narodnoga blagostanja sve su naše ideje zdravo zrnje, što pada u pijesak.

— I nikako dalje od politike kruha! — prigovori gorkim izrazom lica Rudić.

A Grčić odmah prihvati:

— Naravno, kad nema ideala.

— Ideal, kako si vi to pomišljate, pripada pjesmi i umjetnini. U politici znači ono, što ne može da bude ... Politika kruha! kažete vi, gospodine Rudiću. Svakako, jer glad igra u politici glavnu ulogu.

I Rudić i Grčić prasnuše u smijeh.

— To je odviše! — mislio je Rudić, a za njim je prihvatio i Grčić:

— To je zaista odviše!

Latković je stao i zamislio se, a onda je progovorio, kad je već Rudić bio otvorio usta, da nešto reče:

— Politizirati bez naroda! — Što to znači? Jer ne možete tražiti, da gladan čovjek poželi najprije upoznati vaš politički program, a onda tek da mu

onako mimogred dodje na pamet kruh. U razvoju čovječanstva pokazuje se obratan put: najprije blagostanje, pa onda prosvjeta, zanimanje za umjetnosti, znanosti i politiku.

— I ja sam nešta učio, — odmah progovori Rudić, pa znam, da treba razlikovati dvije vrsti ljudi: jedni rade duhom, a drugi fizičnom snagom. Čemu da seljak zna nešto o filozofiji, astronomiji i tako dalje!? Ni ne smije da zna. To bi njega smetalo u njegovom težačkom poslu, kao što bi i učenjake priječilo u njihovom radu, kad bi morali sami sijati žito i timariti blago. Treba da dodju tisuće neukih na jednoga prosvijetljenoga, da ovaj može bezbrižno raditi kao učenjak, umjetnik, političar, ili vojskovodja. Seljaku je za život dosta malo. Niti on ćuti gladi ni zime, a još manje druge potrebe, što ih ima prosvijetljen čovjek. Seljak je otvrdnuo. Da mu date više, nego što mu najnužnije treba, izobijestit će se, ulijeniti, izgubiti religiju i postati opasan. I prosvjetom i blagostanjem pokvarit ćete ga na svoje i njegovo zlo.

— Ah, ah, ah! — mahao je župnik glavom s ramena k ramenu. A Rudić se nije dao prekinuti:

— Odmah ću vam to razjasniti, samo molim, da se strpite. Drugačije vam se dakako prikazuje ta stvar, kad je motrite iz bliza na svoje oči, a drugačije, kad razmišljate o njoj nad knjigama ljudî, koji bi rada, da sva zemlja bude jedna ravnica. Eto, meni je prošlo pedeset godina, pa se ne sjećam, da se je ikada govorilo, da narod ide na bolje. Neprestano se viče: propada... propada... a ipak još nikada propao nije. Jer prost vam je čovjek sačuvao svoj prirodjeni instinkt kao životinja. Kad nestane žitka na jednoj strani, on ga traži na drugoj. Treba ga samo pustiti samomu sebi. Da mu namaknete jeftin zajam, pokvarili biste ga.

Eto, tko je njih naučio, da idu na djelo u Bugarsku, Njemačku i skroz u Ameriku? Sami, sve sami po onom svome instinktu. Danas vam dolaze na mnoge naše male pošte nevjerojatne svote iz Amerike. Pa znate, što opažamo? Živež poskupljuje. Prije ste dobili kod nas za novčić jedno tučje ili dva kokošja jaja, a danas vam seljakinja ne da kokošje jaje izpod dva novčića, jer je objesna s novcem iz Amerike, jer ga jede sama. Prije ste dobivali lonac domaćega masla za nekoliko desetica, seljaci nisu poznavali ni mjere, ni vrijednosti novaca, a prevarite danas seljaka! Danas morate plaćati maslo na selu kao u gradu, jer se seljanka s novcem iz Amerike otela potrebi, pa sama začinja hranu maslom. A naučila se, pa vagne kod kuće i lonac i maslo, a dijete joj ide u školu, pa izračuna, koliko jê ide novaca. Eto, to vam je posljedica seljačkoga blagostanja i prosvjete! Pamtite: ako se seljak diže, mi propadamo... Vidim ja, da se vi sa mnom ne slažete. Ali što koristi: ovako je, kako ja kažem. Vi dapače hoćete da osnujete i nekakvu seljačku zadrugu, gdje bi seljak jeftino do novca došao. A ja vam velim, bit će za njegovo zlo, ako vam to uspije. Čim je čovjek siromašniji, tim je manje izložen napasti, da dodje u zlo.

— Gospodin Rudić ne govori krivo, — mislio je Grčić. — Kad naš čovjek dodje do gotovoga groša, ne će on kupiti svoje potrebštine u mene, nego će sjesti u kola, pa se odvesti u grad. A tako i drugo.

— Aristokratizam, pokvareni aristokratizam, — mahnu župnik zlovoljno rukom prema Rudiću. — To, što vi, moj gospodine, pripovijedate, spada u mrak sredovječnih vremena. A ta su vremena za uvijek prošla. Nove ideje pokreću danas čovječanstvo, a tim idejama ne ćete ni vi, ni itko zakrčiti put, da ne prodru

i do nas. Široki, tobož nenaobraženi slojevi naroda, obrtnici, seljaci i radnici nose danas u svojoj glavi često mnogu zdraviju ideju, nego mnogi tobož akademski obrazovan čovjek, ili aristokrata, kojemu su krivim odgojem utuvili, da je po svom porijetlu riješen obveza, da upozna te ideje, što pokreću razvoj modernoga ljudskoga društva. Danas najniži slojevi ljudî štampaju i čitaju svoje novine, šire moderne ideje i one ih organizuju u jako, jedinstveno društvo, tako čvrsto društvo, da u njem tu i tamo iščezavaju i narodnosne granice.

— Nema gospodin Rudić krivo, — mislio je Grčić. — Kad je prostomu čovjeku dobro, izobijesti se.

— Gle! — reče razdraženo župnik. — Ta i vi ste, gospodine Grčiću, seljačko dijete, pa se nijeste u dobru izobijestili. Eto, to ste vi političari! Nama je politika sport, nešto, čim treba da se ističemo u društvu, a narod — stafaža i lijepa riječ, koja podnosi najsjajnije fraze i neiskrenosti. Nije nam poznat zadatak naroda. Samo kad se prirede političke parade, puna su nam usta „mukotrpnoga, ali ponosnoga naroda, bistroga naroda, osviještenoga naroda, kojega još nijedna sila slomila nije . . .“ A sve je laž. Taj narod u svojoj otupljenosti misli na kruh . . .

— I ni koraka od kruha! — presiječe mu riječ Rudić.

— Kruha, jest, najprije kruha, — govorio je uzrujanim glasom Latković. — Sav narod mora poznati cilj svoje politike, ali zato treba izvući iz naših polja, gora, rijeka i mora blago, da se narod nahrani, da ojača, tad će on osviješten i ponosan smjelo i samosvjesno pogledati u oči svome takmacu i uspješno s razumijevanjem odolijevati njegovoj najezdi. Ovako je prosjak, kojega nitko ne uvažuje, a sâm sebe osjeća najbjednijim stvorom na zemlji. Životinja, ako nije u vlasti nerazborita i nesavjesna čovjeka, ne trpi, koliko trpi takav siromah. Životinji u slobodi nudja široka priroda glavne uvjete za život: zrak, hranu, odijelo i krov. Siromah čovjek toga nema, a nagon za samouzdržanje sili ga, da mu misao neprestano kruži samo oko toga, kako će se nasititi. Još ga više podražuje položaj onih njegovih bližnjih, koji živu u izobilju, a iz te podražice radja se u siromahu zavist, zloba, pohlepa za tudjim i tupost za zločin. A budući da su to sve takove strane ljudskoga života, koje se moraju pred drugim skrivati, siromah postaje lukav, nepovjerljiv, pretvara se, hini, laže i vara. Zato ćete osiromašenoga, gladnoga čovjeka i ženu predobiti za sve. I ono, što se moli Bogu i svecima, njegova je molitva ispunjena samo željom, da se spasi siromaštva. Glupo je i nesavjesno zahtijevati, da čovjek, koji se dan na dan bori gladju i drugom oskudicom, bude na jednakoj moralnoj visini s čovjekom, koji oskudice ne pozna. Ima o tom moralnih štiva, priča i legenda, a u sebi su laž. Volja za život i nagon za uzdržanje života tako su jaki, da u običnoga čovjeka ruše sve etične ograde, koje mu se opru. Ili ih sruši, ili sam posve propane. Gdje je glad i nevolja svakidanji gost, tu ona izjeda sva plemenita svojstva duše kao rdja željezo. Siromaha čovjeka nitko ne uvažuje, a u trajnom ponižavanju otupe mu, ili skroz zamru svi nježniji osjećaji. Samo ono ostaje budno, što je u nj postavila priroda poradi samoodržanja, — a ovamo spada i ljubav djece. Značaj i siromaštvo može se zato naći zajedno samo u ljudi, koji su se s talentom intelekta i volje i s visokom naobrazbom digli do vrhunca kulture, ili koji su nadareni rijetkom, upravo legendarnom moralnom snagom poput Aleksandra Velikoga, koji je, moren žedjom, prolio pruženu mu vodu

poradi toga, što nije bilo vode i za njegovu žednu vojsku. — Zato: koji političar može da računa na osiromašeni narod? Dà, — da ga pobuni, da ga digne na zdvojan, silovit otpor. Ali tim se putem danas politička pitanja rijetko rješavaju. Siromah je čovjek kamen, kojim se svatko smije nabaciti, neplodna i neobradjena zemlja, po kojoj nekažnjeno smije gaziti svačija noga. Siromaha upotrebljuju bezdušnici — političari ili ekonomi — kao besvjesnu, fizičnu silu, a kad im ga ne treba, odbacuju ga i okreću s odvratnošću od njega glavu. Siromašan narod nije uputljiv, jer mu nije stalo do upute mimo kruha: u gladu i studeni koncentriraju se sve njegove misli, kad ga ta dva zla s drugim gorkim posljedicama progone danas, sjutra, prekosjutra ... do smrti i kad ih kao baštinu na smrtnoj uri predaje svome potomstvu. A kad nije uputljiv, za nj je škola s dobra dva dijela suvišna stvar, suvišna, jer su mu nerazumljive i mrtve ideje duševnih prvaka njegovih sunarodnjaka ... Takav je narod jednako apatičan i bešćutan i za herojska pregnuća njegovih plemenitih sinova, koji su žrtvovali za nj sve svoje. Ni za što ne možete takav narod oduševiti, jer početak, tok i konac njegovoga mišljenja hvata samo kruh, kruh, kruh! — Mi uzgojem moramo da narodu i osobito mladeži obraćamo oči k višim, duševnim zadacima života, ali zato ipak ne smijemo nikada zaboraviti, da su ljubav i glad dvije najjače poluge u radionici prirode.

Časak su šutjeli. Latković je išao zamišljen, činilo se, kao da ima još nešto reći i da traži tu misao, što čeka pripravna, da se pripoji prijašnjima. Ali tad se javio Grčić.

— Sve je to lijepo, — reče — i bit će štogod istine u tom. Ali mi smo narod malen, zato ja govorim samo jedno: nas može da spasi samo značaj.

— Značaj! — prihvati odmah uzbudjenim glasom Latković. — Vidite, ono, što je drugdje samo predpostavljeno svojstvo, da se svaki čovjek kao sin svoga naroda nadje u svakom trenu na svome mjestu, — to se kod nas prikazuje bubnjevima i talambasima kao isključivi sadržaj političkoga rada. Značaj! ... Sam značaj nije u politici ništa. Značaj je nuždan stražar u duši svakoga patriote, da se u službi narodne borbe uzdrže u trajnom i promišljenom radu poluge, kojima se brane narodna prava i diže blagostanje narodu. A sa samim značajem nas bi brzo nestalo s lica zemlje ... nestalo poput onih starih patricija, koji su voljeli „značajno" izginuti, nego zasukati rukave, pa upregnuti sebe u rad, kako je tražio duh novoga doba ... U javnom djelovanju, a pogotovo u politici veća je opasnost nego u životu pojedinca, da se ono, što zovemo značaj, ne prometne u svojeglavost ... Pogotovo politika diletanata, to vam je šumno vrelo strasti, koje zagluši i posljednji glas razbora. Kad se razmaše, sve se stane gušiti u preteku patriotizma, sve oslijepi, svaki pedalj zemlje pretvara se u plameno bojno polje, na kojem se patriota s patriotom hvata u koštac na život i smrt. „Narod" prati tupo bez razumijevanja tu borbu i za časak prianja uz onoga, tko mu jače buči u uho, ili tko mu laskanjem, obećanjima, ili alkoholom razigra živce. A posljedice ne izostaju: toliko snage potrošene u strastvenom ratu za dobro naroda, a narodu svaki dan to gore ... Zašto propadamo? Kako ćemo odstraniti uzroke narodnoga propadanja? To su pitanja, koja se moraju očistiti od svih drugih primjesa i jasno osvijetliti. Vidite, Liebig dokazuje, da je propast Rima prouzročio nedostatak fosforne kiseline i kalija, što se istrošilo neracionalnim izrabljivanjem italskoga tla. Drugi učenjak, Konrad, nalazi uzrok propasti Rima u

pustošenju italskih šuma; treći — Du Bois Reymond — u tom, što su Rimljani bili zanemarili prirodne znanosti i gradili svoju kulturu na pjeskovitom tlu estetike i spekulacije. Primijenite, gospodo, mnijenje tih triju učenjaka na prilike naše zemlje i naroda, pa ćete vidjeti, da sva tri uzroka, što ih oni navode za propast Rima, podgrizaju postojano žilje našega narodnoga života. Ako je tako, je li čudo, da pored preteka tako plemenitoga soka, kao što je patriotizam, pokazuje naš narodni život znakove sušičavoga organizma?

Opet su zašutjeli, kao da su bili umorni od razgovora, išli su jedno vrijeme šuteći puteljkom. Rudić je pokazivao zlovoljno lice i rekao prvi pokazujući lijenim glasom sitost razgovora:

— Sad smo se dosta napolitizirali... a ipak je svatko ostao ondje, gdje je bio prije. Nitko nikoga nije predobio. Jalova je stvar taj razgovor o politici. Treba to ostaviti ljudima, koji upravljaju zemljom i narodom; oni znadu, što mi ne znamo, i vide, što mi vidjeti ne možemo. Zato mi recite radje vi, mladi gospodine — obratio se naglo k Viktoru — zbilja! Od vas nijesmo čuli ni riječi!

— Slušam, — nasmiješio se Viktor.

— Pravo imate, da se ne miješate u takve razgovore. Za nas nije politika; ona samo radja mržnju i svadju medju ljudima. Kad sam juče bio u štedionici, pripovijedali su mi, da su se dva rodjena brata iskrvarila prepirući se o politici... Nu, što sam ja ono htio da vas molim? A, dà! Pardon, gospodo, — reče obrativši se prama župniku i Grčiću — imam da progovorim s mladim gospodinom dvije riječi u četiri oka.

Na to uzme pod ruku Viktora i prisili ga, da stane, dok su župnik i Grčić pošli puteljkom naprijed.

— Nešto ću vas umoliti, — govorio je Rudić Viktoru. — Imam unuku, ljetos je navršila šest godina, pa bi trebalo, da se kod nje počne redovitom obukom. U seosku školu ne ću je slati, pogotovo, kad nema učiteljice, a ne bi se ni mogla snaći medju seljačkom djecom, jer je dijete odgojeno vrlo nježno. Moja kći ne bi mogla da se bavi njome, koliko treba, pa smo odlučili, da joj uzmemo u kuću vrsnu odgojiteljicu, najradje ispitanu učiteljicu. Sad ih ima, čujem, dosta, koje su izučile za učiteljicu, a ne mogu dobiti mjesta. Ja bih prednost dao takovoj, koja znade francuski, jer njemački uči uz majku. Možda znate vi za koju takovu... tamo možda u vašem kraju, da nam je preporučite? Pored opskrbe ja bih jê pristojno honorirao... Možete li me savjetovati?

Viktor se brecnuo. Preda nj je stupio Elvirin lik... Časak mu je bilo, kao da je oslijepio od njezine pojave. Bujni osjećaj, što mu se naglo digao u grudima, gotovo kao da ga je htio zagušiti. Svezao mu je svojom snagom svu rasudljivu moć... Trebao je eto samo posegnuti rukom, da dohvati ono veliko i sjajno, čemu se otimao uz plač svoje duše.

A Rudić je osmješljivo motrio, kako se zaduvao, kako mu je mlado, otvoreno lice mijenjalo boje, a pogled pun duše bludio ispod mekanih trepavica nesigurno nekamo u daljinu.

— Ne znate li za takovu učiteljicu? — ponuka ga nakon stanke.

— Ne znam, — odvrati uzrujanim glasom Viktor. — Ali ako se strpite do nekoliko dana...

— Dobro. Propitajte se, molim vas. Nije tome sila.

Pošli su žurnijim korakom naprijed. Rudić je nešta govorio, ali Viktor nije shvaćao smisla njegovih riječi. Bio je sav uzbudjen njegovom napomenom o uzgojiteljici.

Osam dana iza toga nije se ni iz daleka utišavala u Viktorovoj duši nova borba, što ju u njoj izazvao Rudić svojim upitom. Ne smijem!... Ne smijem!... govorio bi sebi sav malaksao, a odmah zatim zahvatio bi ga svega neodoljiv osjećaj čeznuća kao vrući vihor. Činilo mu se, da se ne može nikako oteti tomu plamenomu krilu, što ga je htjelo ponijeti slavnoj radosti duše. Čemu da se opire tome moja savijest, — pitao se — kad je ovako prekaljenu u svom čistom čuvstvu osjećam kao duhovno više biće, nepristupno dosegu strasti?... A za čas nije sebi vjerovao... Puštao je uzde iz ruku, u plamenoj želji kipjela je krv, a iz nutrinje javljao se porugljiv glas: „Ja ti cilja već ne nadjoh, sama cilj si daj"... I bilo mu je, kao da se zatvorenih očiju ruši u dubok ponor, a padanje je bilo slatko i zamiranje puno prelesnoga osjećaja. Što će biti, kada se to zbude? Što će onda biti? — pitao se. A Elvira stajala je pred njim sa svojim umnim i sajjnim očima i pružala mu obje ruke: — Tvoja sam... Klonuo je od bolnoga uvjerenja, da nema u sebi uvjeta i snage, da se održi u onoj čistoj vedrini, u kojoj bi gdjekada mogla kliknuti njegova duša svijetlu himnu pobjede nad prirodom.

Da Elvira nije jošte dobila učiteljskoga mjesta, to je znao, jer je upravo poradi nje pratio pomnjivo sva službena imenovanja. Da joj javi Rudićevu želju?... Nije imao snage, da se odluči. Kao svagda u takovim zgodama, kad se radilo o Elviri, bio je sav njegov duševni život neprekidna borba dužnosti savjesnoga čovjeka proti čovjeku djetetu prirode, od kojega ona bezobzirno traži svoje pravo. Jedna je strana sa strahom i strepnjom odbijala ono, za čim je druga, izgarajući u sebi, čeznula.

Napokon jednoga dana reče župniku Latkoviću, za što ga je molio Rudić.

— Ja sam to nekako slutio, — odgovori mu mirno župnik.

— Zar je i vama o tom govorio? — hitro upita Viktor. Kao da je imao veće pravo, da obavijesti Elviru, ako se Rudić na više strana popitao za odgojiteljicu.

— Nije. Ima vam u mene nešta kombinatornoga duha. A o odgojiteljici nema ni govora.

— On mi je to govorio skroz ozbiljno, — prosvjedovao je Viktor. I u glasu i u načinu, kojim je to rekao, bilo je očevidno, da su ga se Latkovićeve riječi dojmile neprijatno.

— Ni misliti! — reče s uvjerenjem župnik. — Ni ona cigara, što je vidite u Rudićevim ustima, nije njegova. Ni odijelo, što ga nosi, nije plaćeno... ni jelo, što ga jede... U takovim se prilikama, moj prijatelju, ne da misliti na odgojiteljicu, osim ako mu je na umu ono gospodsko načelo: kad već propadamo, pa propanimo sjajno... Ali ne će tako biti. To, što vam je govorio o odgojiteljici, samo je njegova politika.

Župnik postavi ruku na Viktorovo rame i zagleda mu se nasmješljivim pogledom u oči.

— Ne razumijem, — priznade Viktor.

— Pa ja ću vam razjasniti. Čuje se, da je Rudić zagrezao u njihovoj štedionici u kojekakve prljavštine do grla. Za sada se to pokriva, ali dugo ne će ići tako. Sad se on namislio izvući iz blata time, što će se ponuditi vladajućoj stranci kao njezin kandidat za saborskoga zastupnika u ovom kotaru. Predigru je započeo, a u nju eto povlači i vas. Treba da se iskaže što većim brojem slobodnih glasova. — To je prvi dio pripovijesti, a evo i drugi: par dana prije nego što ćete vi doći ovamo, bila su tu dvojica vaših zemljaka, prodavali su grožđje. Oni su već znali, da ćete vi ovamo za kapelana, pa su pripovijedali, kako poznaju ne samo

vas, nego i sve prilike i neprilike vaše obitelji. Medju ostalim pripovijedali su i to, da ste htjeli izaći iz sjemeništa poradi neke učiteljice... Vaša mati da se tome odlučno oprla pod prijetnjom prokletstva i tako da ste se mimo svoje volje zaredili za svećenika.

— Ah, to! — Viktor je bio rumen i zbunjen od neprilike.

A Latković je dovršio mirno, kao da nije opazio Viktorove smetnje:

— S tim računa Rudić. Misli, da će vas onom ponudom vezati uza se. Vaša sklonost dobro bi mu došla, to se zna. Medjutim zadržite ovo sve za se. Ja sam vam kao prijatelju bio dužan to reći, ali ne bih rado, da se pronese iz župnoga dvora ono, što žalibože nije daleko.

Morao je da vjeruje Latkoviću. Ali otkriće je bilo vrlo neugodno. Zato je pоćutio, da je na vazda svijetli i čisti lik njegovoga župnika pao tračak tamne sjene. Bio bi volio, da u svojoj slatkoj obmani ne dozna istine...

Koncem srpnja došla su kući obadva brata, Ksenij i Bruno. Bruno je bio devetnaestgodišnji momak jednako finih i inteligentnih crta kao što i brat mu Ksenij. Bio je vitkoga tijela, elastičnih kretnja, odjeven u elegantan moderni kroj. Čitao je takodjer u više jezika, a te je godine maturirao s odličnim uspjehom u zagrebačkoj realki. Za nj je bilo odredjeno, da će se posvetiti na tehnici strojarskoj struci. Za dnevne sparine boravio je neprestano sam i zaključan u jednoj sobi na tavanu. Čitavo vrijeme čulo bi se iz sobe udaranje i škripa željeznoga orudja, iz sobe izlazio bi umoran i znojan, ali što je on to radio, nije smio nitko znati. Kad bi izišao iz sobe, zaključao bi vrata i turio ključ u džep.

S njihovim je dolaskom poraslo zadovoljstvo u župnom dvoru. Gospodja je Fani motrila svoje sinove s nepritajivim ponosom i ljubavlju, što se svijetlo odrazivalo na njezinom još skroz svježem i poput ruže rumenom licu. Župnik nije svoje radosti odavao toliko vanjštinom, ali je bio očevidno razgovorljiviji i življih mladenačkih kretnja, pošto su Ksenij i Bruno došli u župni dvor.

I Viktor je opazio, da ga drugovanje sa Ksenijem i Brunom osvježuje. Prijalo mu je njihovo mladenačko, zanosno shvaćanje života, njihovo nerazorivo uvjerenje o konačnom potpunom uspjehu svega plemenitoga ljudskoga nastojanja i idealnih težnja, kao što i njihovo živahno raspravljanje o umjetnosti. Često se ne bi slagali njihovi sudovi o shvaćanju nekih nejasnih lica u dramama Ibsena, Sudermanna, Maeterlincka i drugih, a tad bi znala obadvojica sred polja kao na pozornici pokazivati, kako je na ovom ili onom mjestu u pojedinim prizorima shvatio u Pragu češki, a u Zagrebu hrvatski glumac. Bruno je bio i po dobi i po naravi vatreniji od Ksenija. On nije, na primjer, nikako dopuštao, da bi praška, pa i bečka pozornica mogla pokazati vrsnijih umjetnika, nego što su neki umjetnici zagrebačke pozornice u Shakespearovim dramama. A takva je svaka polemika bila sjajna, puna mladenačke svježosti, puna života, koji je zanimao i uznosio.

Negdje prema koncu praznikâ izjavio je jednom kod stola Bruno, da je svršio djelo u svojoj „kovačnici“.

— Dakle, što je? — upita ga župnik, a svi su čekali izvjedljivo njegov odgovor. Bruno reče s posmjehom:

— Parobrod. Parobrod, koji se dade tjerati parom... no, u kratko potpun model parobroda, koji plovi pomoću pare.

*

Poslije objeda pošli su svi u njegovu radionicu. Sred prostrane sobe bio je velik hrastov stol, na svjetlijem kraju stola izmedju dvaju prozora bio je taj oko metra dugačak parobrod učvršćen na skelama. Inače je sav stol bio pun kovačkoga alata, vijaka, kotačića, razloženih strojeva od starih ura i svakojakih drugih kovnih i drvenih sitnica. Bruno je stao kraj svoga broda i tumačio sastav stroja, koji je po njegovom tvrdom uvjerenju morao izdržati pokus na vodi.

I Latković i gospodja Fani bili su s Bruninim djelom već po samoj lijepoj vanjskoj opremi broda ugodno iznenadjeni. Župnik je dapače odmah rekao, da će umoliti Rudića, s kojim se inače nije rado sastajao, neka dopusti, da se pokus obavi na zapuštenom ribnjaku u njegovom vrtu.

Još istoga dana govorio je s Rudićem, koji se s velikom pripravnošću odazvao molbi, a pokus s parobrodom bio je utanačen slijedeće nedjelje iza večernjice.

Ribnjak je bio pod samom Rudićevom kućom. Bio je zapušten, ali je u njem bilo vazda vode u kotlini, kojoj je promjer iznosio kojih dvadeset metara. Voda je pritjecala iz potoka, koji se ne bi zasušio ni za najveće suše. Rudićevi su ljudi u dva dana, što je manjkalo do pokusa, očistili pod Bruninim nadzorom, koliko je trebalo, ribnjak i obalu.

Dok je Bruno ulijevao u stroj žestu i potpalivši je čekao, dok uzavrije voda u kotlu, stajali su oko njega i gotovo bez riječi pratili sve njegove kretove: župnik, gospodja Fani, Ksenij, Viktor, Rudić, Kragujac i načelnik u pratnji triju pasa. Gospodja Fani držala je za ruku Rudićevu unuku, vrlo ljepušno šestgodišnje dijete s velikom plavom u uvojke zavijenom kosom, kao žuta i zagasito se prelijevajuća svila.

Voda je u stroju već dugo krkljajući vrela, a napokon je Bruno naravnao još jednom kormilo i okrenuo nekom polugom. Vijak se pod krmom stao okretati burljajući sve jače u ribnjaku vodu, — a parobrod s hrvatskom trobojnicom na oba jarbola i malko nagnut na desnu stranu zaplovio je isprva polagano, pa sve to brže prama suprotnoj obali.

— Bravo! Živio! — viknuo je Rudić. Ostalima je lice bilo mirno, kao s uklesanim izražajem udivljenja, i tek kad je parobrod prevalio sredinu jezera, zaorio je pljesak ruku s oduševljenim klicanjem gledalaca.

Bruno je sav zažaren od ushita čekao već na drugoj obali svoj brod. Iza broda dijelila se uzburljana i zapjenjena voda u dva traka, u svijetao odsjev nad vodom slavno su se crtale žive boje hrvatske trobojnice, a za brodom vukao se iznad vode lagahan i bjelkast pramen vodene pare izčezavajući u zraku, kao da se u njem gasi. Kad je Bruno dočekao brod, ponovilo se klicanje gledalaca, a on mu je okrenuo pravac prama suprotnoj obali, te je parobrod, raspojasavši vodu, zaplovio opet prama skupu gledalaca. Tad su svi stali čestitati gospodji Fani i župniku Latkoviću. Oči su joj bile pune suza, ali njezino svježe i kao ruža rumeno lice bilo je osvijetljeno svijetlim izražajem jakoga čuvstva. Kad je Bruno opet dočekao svoj brod i zatvorio polugu, a vijak prestao raditi, gotovo se činilo, da taj brod, pristavši mirno uz obalu, prima na se ponos njegove duše. Kad je primio čestitke od svih gledalaca, privinuo mu je župnik mladu glavu na svoje prsi i, ne govoreći ni riječi, gladio mu rukom mekanu, tamnu i upoćenu kosu.

— Gada mu! — reče načelnik Brunu. — Ti si, sinko, ovo krasno izmajstorio. A kako je ime tvome brodu?

— Još nikako, — viknu Bruno, a starac se saguu k njemu i reče, postavivši ruku iza uha:

— A?

— Nikako.

— E, mora se krstiti. Ja velim, kad je to prvi parni voz u svoj Liki, neka se i zove „Lika“.

Starčev se predlog prihvatio.

Obavilo se još nekoliko pokusa uz Brunino tumačenje, a kad se već sunce sklonulo bilo na zapad, pozvao je Rudić sve na malu okrepu. Odveo je društvo golemomu orahu, pod kojim je bio usadjen u zemlji okrugao stol. Stol je već bio prostrt bijelim stolnjakom i s drugim stolnim priborom, na jednom je staklenom pladnju bio kao kanarac žut maslac, a na drugom narezana butina. Čim su posjedali, otvorio je sluga dvije boce plzenjskoga piva i rastakao ga u čaše.

— A gospodja kćerka — zar ona ne će k nama? — upita Rudića gospodja Fani smještajući pokraj sebe njegovu unuku.

— Nju izvinite . . . Danas je opet muči migrena, ne može da podnosi društvo, — odvrati Rudić.

Dašto, najviše se govorilo o Brunovu djelu. Rudić je obricao Brunu sjajnu budućnost i pohvalno isticao praktičnost nauke, kojoj će se posvetiti.

Na to se obratio Makso Kragujac prama Brunu:

— Na jedno vas upozorujem. Gledajte, da temeljito izučite elektro-tehniku.

Kragujac je imao tu navadu, da bud posve poznate istine, bud posve egzotične i nerazumljive stvari iznese pred ljude kratko s osobitim izražajem. A onda bi odmah ušutio i pogledao oko sebe s uvjerenjem, da je opet dao ljudima misliti o sebi.

Posljednji rumeni traci pali su sa zapada po mirnoj vodi u ribnjaku, kadno ustade Latković, da zahvali domaćini. Ali Rudić je molio, da se društvo strpi još barem pô sata, jer ovu rijetku slavu na njegovu tlu treba ipak s nekom svečanošću proslaviti.

A dotle je već dolazio iz kuće sluga s podnosom na kojem je brenčalo staklo. Zatim je položio na stol dvije boce šampanjca i razdijelio gostima visoke čaše od tankoga kristalnoga stakla. Kad se u čašama zapjenio šampanjac, nazdravio je domaćina gospodji Fani čestitajući joj na pomno odgojenim i darovitim sinovima, u koje će s pouzdanjem danas sjutra upirati oči narod, jer će umjeti raditi, a i htjeti raditi, pošto su savjesnim radom u naucima pokazali već sada, da je u njih klica solidnoga značaja.

Svi su bili zadovoljni s tim govorom, te je i sam župnik Latković, očito ganut, tiho govorio Viktoru:

— Šteta za ovoga čovjeka . . . u njega ima krasnih sposobnosti . . . u svakoj se ulozi zna odmah snaći . . . Vidite li, kako znade u duši čovjeka dirnuti u njezine najkrasnije žice?

A dotle je Makso Kragujac pitao domaćinu, odakle mu led, jer je šampanjac bio vrlo hladan.

— Ni govora o ledu! — ponosno je odvratio Rudić. — To je moja pivnica, ne ćete joj naći para u svoj trojednoj kraljevini. Ljeti i zimi vazda ista temperatura. E, moj dragi! Naši su se stari više zanimali za pivnicu i za smočnicu, nego za politiku, pa su živjeli bolje, nego mi.

— I mirnije, nego mi! — živo i važno dometnu Kragujac.

Iz nedaleke šume pomaljao se mjesec, kad se od Rudića razilazilo ugodno razigrano društvo.

Kad su Ksenij i Bruno otputovali u Prag, vratio se život u župnom dvoru u svoj stari mir, u kojem se tišinom, a postojano vršio dnevni red: dušobriž-

ničtvo, gospodarski poslovi i večerom zajedničko čitanje i razgovor.

Društveni život u Martinovcu nije se ni za dlaku popravio. Početkom zime iznio je bio Kragujac na dnevno svjetlo svoj „elaborat" o ustrojstvu čitaonice, a bilo je izgleda na uspjeh, jer se strančarski rat zagrebačkih novina barem na oko utišao. Kad je Kragujac oprezno „sondirao tlo", osvjedočio se s veseljem, da Grčićeva mržnja protiv lista „Zore" nije ni izdaleka onako neutaživa, kao što je bila pred godinu dana.

Ali dogodilo se drugo. Jednoga dana ljuto su se pograbili Grčić i trgovac Labus radi toga, što su u isti mah htjela obadvojica zaplijeniti nekomu seljaku poradi duga kola i konje. Tom zgodom dobacili su jedan drugomu javno težkih uvreda, poradi kojih nije bilo moguće, da se nadju jedan uz drugoga u istom društvu.

A pred sam božić opet htio je trgovac Grčić prokriomčariti u svoj dućan bačvu žeste za rakiju, da prištedi općinsku potrošarinu. Bilježnik ga je ulovio, a Grčić je uzeo stvar kao ličnu osvetu, — pa tako nijesu ni njih dvojica mogli da budu zajedno u takovom društvu, kao što je čitaonica.

Kragujac je morao spremiti opet svoj „elaborat" pod zasunak do neopredjeljivih boljih vremena.

Župnik je Latković otvorio dotle opet tečaj svoje „seljačke škole". Na prvo predavanje pozvao je i Viktora: — Dobro je, da se upućujete u to, jer tko da nam podučava seljaka, ako ne mi župnici? Učitelji su preopterećeni, a ostala inteligencija ne mari za to.

Ovaj zimski tečaj otvorio je predavanjem o mljekarskoj udrugi. Ma da je o tom sa seljacima toliko puta raspravljao, vraćao se opet k istoj stvari:

— Nije dosta, — tumačio je Viktoru — rastumačiti seljaku jednom, pa misliti: učinio sam svoje. On

doduše shvati i odobri, ali odmah i zaboravi. Treba vrtati u nj, ne dati mu mira, sve dok ne počne sam o tom razmišljati i kazivati svoje mišljenje.

Ma da su Latkoviću nedostajala obadva glavna uvjeta, da ustroji mljekarnicu: novac i razumijevanje seljaka — on nije nipošto odstupao od svoga nauma.

Prvo predavanje bilo je zajedničko računanje na školskoj ploči. Tu su seljaci vidjeli i čudili se, koliko mlijeka prodje u tutanj ljeti, kad ga ne mogu unovčiti, pa napajaju njime krave i krmke. Zatim je čitao podatke o cijenama mliječnoga smoka s jedne, a o troškovima izradjivanja i rasprošiljanja s druge strane. Račun je iznio, da bi litra mlijeka dala popriječno ljeti i zimi sedam novčića, a pored toga ostala bi svakome sirutka, da zamjesuje u kruh, ili miješa u krmu, a napokon i još dvije svote, rezervni fond, u koji se ne bi smjelo dirati, i druga svota u gotovom, koja bi se na koncu svake poslovne godine razdijelila medju zadrugare. Predavanje je zaključio zanosnom besjedom o moralnoj vrijednosti takvoga zajedničkoga posla, koji jači osjećaj zajednice, pa tako sa čuvstvom zadovoljstva podiže svijest o vlastitoj vrijednosti i snazi.

Prolazila je zima. Nakon tolikoga teškoga svladanja sama sebe počeo je Viktor osjećati Elviru kao milu uspomenu, koja je bila puna gorkoga razočaranja i boli. Gdjekada bi ga samotna u sobi zahvatilo tiho čeznuće, da je vidi. Držao je o sebi, da je iza neke klonulosti duše, koja bijaše skroz nalik nemoći iza preboljene teške bolesti, potpuno ojačao i da bi mogao zaista provoditi uza nju život najidealnijega prijateljevanja. Kao da već nije sebe shvaćao, kako je ono mogla da ga srva želja za njezinom ljepotom . . . Kao da je to bilo negdje davno, vrlo davno, a sad se njegov duh dugom vježbom digao svojom snagom, te može da slomi i onu

najjaču polugu, što je ima priroda u svojoj radionici... Ovako se dan na dan talasala njegova duša gonjena mislima o Elviri kao lagana jutrnja magla, što je svaki dašak zraka gane, savija, spušta i opet diže k suncu, gdje sijevne kao najčišće zlato.

V.

— Znate li igrati preference? — upita jednom iza objeda Latković Viktora.

— Znam, ali sam slab igrač, — odvrati mu Viktor iznenadjen tim upitom, jer je Latković bio velik protivnik kartanja.

— Onda ćete poslije podne sa mnom Krasniku. Jutros mi je rekao, da bi rado igrao preference. Samo vas upozorujem, da udesite igranje tako, da on ne gubi. Ako mu karta ide zlo, srdi se. Ali ni popuštanje ne smije opaziti. Opet se uzrujava i psuje. Meni je nekoliko puta bacio malo ne karte u lice: „Što mislite, da igrate sa svojim sakristanom?“ U ostalom na njegove grubijanštine morate biti pripravni. A bit će to za vas i mala škola... Oh, dä, — uzdahne nakon stanke župnik — muka je to često velika, ti satovi, što ih proboravim uza nj.

Taj Eduard Krasnik bio je sedmo i najmladje dijete umirovljenoga lugara. Za nj je bilo odlučeno, da izuči škole, dok su mu braća bili seljaci, ili seoski zanatlije, a sestre se takodjer poudavale u seljačke kuće. Edo je doista kao djak gornje gimnazije obećavao mnogo, bio je u njega krasan talenat, a bilo je i volje. Iza ispita zrelosti upisao se na zagrebačko sveučilište kao pravnik s pet forinti mjesečne očeve potpore. Kuburio je i gladovao, ali vazda idealno i zanosno shvaćao svoje nauke. Druge godine njegovoga boravka u Zagrebu umrije stari lugar, a mati nije smagala, da šalje Edi ni

onih pet forinti u Zagreb. Uzdržavao se podučavajući danju učenike srednjih škola tu za šalicu kave, tu za par groša po satu. A noći bi prosjedio u uzahnoj sobici uz malu petrolejsku svjetiljku, zimi zaogrnut pokrivačem s kreveta, i čitao, neprestano čitao, kao da mora po što po to podati svojoj duši sve, što je ljudski duh velika zamislio. I svršio je propisane ispite s odličnim uspjehom, ali tek što je stupio u praksu k odvjetniku, izbiše posljedice gladovanja i drugoga kuburenja: obolio je na plućima i tako bolestan došao k majci u seljačku koljebu. Tome je bilo sada sedam godina. Posljednjih pet godina nije niti jednom zakoračio iz sobe. Čitao je, neprestano čitao. Bio je žarki Haeckelovac, u neprestanom sukobu samo sa grubim, teškim i odurnim stranama života, podao se s nasladom skrajnjemu pesimizmu i tvrdio, da je bio samo jedan pjesnik, koji je pogodio pravi smisao ljudskoga života — Leopardi.

Župnik Latković došao je Krasniku prvi put pred dvije godine. Bilo mu je pozlilo, a kad je mati htjela da mu pozove svećenika, opro se najodlučnije. Usprkos toga Latković je pošao. A čim se pojavio u sobi, pokazao mu je Krasnik s kreveta vrata.

— Nije vam prijatna moja prisutnost? — mirno upita Latković. — E, onda, dašto idem, jer vi se ne smijete uzrujavati... vama je sada nuždan mir. U to treba uputiti i ukućane. Ja se ponešto razumijem u praktičnu medicinu, pa sam mislio, da bih mogao biti od pomoći svojim savjetom... Jer molim vas, dragi moj gospodine, u nas se tako lako ne dolazi do liječnika! A vašu sam bolest prebolio i sâm... Dozvolite... Govoreći to pošao je krevetu, napipao jednom rukom bilo, a drugu postavio na čelo:

— Vrućina nije velika... no ja ću biti tako slobodan, pa ću vam poslati svoj toplomjer za mjerenje

eventualne vrućice, jer je porast temperature važna pojava. Molim vas, budite tako dobri, pokažite mi jezik.

Krasnik pruži jezik.

— Obložen je, ali vrlo neznatno. A tek? Kako tek?

— Dobar, — odgovori Krasnik kao pod vlašću više sile.

— Bravo! Spavate?

— Dobro.

— Eto gle! Molim vas, jedete li rado divljač?

— Vrlo rado.

— Tjestenine?

— Takodjer za promjenu.

— Ne tako glasno! Ja ću, ako dozvolite, sjesti do kreveta, pa ako bude baš trebalo, da mi što rečete, sagnut ću k vama uho... Ja znam, vi bi najvoljeli mijenjati jelo, a svagda to ne ide... Ali sad, prijatelju, dva tri dana treba vam samo apsolutan mir.

— Sve je kasno, — prošapta Krasnik.

— Nipošto... nipošto, prijatelju! Vi ste prevalili tridesetu godinu, a to je prvi uvjet, da odolijevate bolesti do starosti. Zar ima jedan primjer za to? Da ne idemo daleko, evo vam mene. U drugoj godini teologije bacao sam krv na zdjele. Liječnici su me poslali kući, da tamo umrem, a ja, kako vidite, nijesam počinio te gluposti. A kako sam izgledao! Vi ste, gospodine moj, Kraljević Marko.

Latković je ostao cijeli sat uz Krasnika, a kad je otišao, rekao je Edo svojoj majci:

— Imate pametnijega popa, nego što ste zavrijedili.

Sjutra dan bio je Krasnik nemiran, a tek pod veče rekao je majci:

— Bog zna, hoće li danas doći župnik?...

Od tada dobivao je Krasnik redovno iz župnoga dvora pečenja, divljači, tjestenina i vina. Latković bi ga

posjetio svakoga tjedna po tri puta, razgovarao s njime o narodnom gospodarstvu, politici i filozofiji i igrao za izmjenu sjedeći na krevetu karte. Nijesu to bile nimalo ugodne ure. Krasnik je bio po svojoj bolesti razdražljiv, nagao, gdjekada bezobziran. Više bi puta kao iz prkosa stao tvrditi protivno onome, što je dokazivao kod posljednjega razgovora, a tad bi Latković morao vrlo oprezno poprimiti to protivno mnijenje. Krasnik nije trpio oponiranja, ali kad bi iz daleka zapazio, da mu Latković popušta kao djetetu, planuo bi i vikao sav crven svojim muklim glasom:

— Zar mislite, da imate posla sa svojim kapelanom?

Okrenuo bi se k zidu, a župnik bi se lagano odšuljao na vrata.

Ali Latković se žrtvovao, jer se nadao, da će mu ipak poći za rukom, da nagovori Krasnika, neka se pomiri s Bogom. On se tome tvrdo opirao, a seljakinje su iz susjedstva tvrdile, da oko Krasnikove kuće obilazi u noći neko crno čeljade — djavao, koji čeka na njegovu dušu.

Edina mati, pobožna, dašto, žena, gorko se tužila župniku na tu bajku, koja je tolikom sramotom za sva vremena padala na njezinu kuću.

— E, velečasni gospodine! — reče zalomivši prama župniku rukama. — Da se on hoće da pomiri s Bogom, ja bih zaboravila svu njegovu i svoju muku... meni bi bilo jednako, kao da se zdrav skočio na svoje noge... Ali ne ću ja jadna doživjeti te sreće! — dometne usekujući se u zaslon ispred sebe i brišući njime suze.

A Edo je prema njoj pored svega, što je poradi njega trpjela, bio bezobziran, kao što i prema drugima, dapače i bezobzirniji. Gdjekada po tri dana ne bi

se smjela pokazati u njegovoj sobi. Kad bi došla, stao bi joj s nekom zaista zlobnom nasladom prigovarati:

— Vidiš li, ovo moje dugo umiranje, ovo je zasluga tvoja i tvoga pokojnoga muža. Što ste me, vraga, slali u školu, kad ste znali, da me nemate čim školati? Što me nijeste slali za blagom na pašu i naučili, da orem zemlju? Danas bih bio zdrav i, koliko je moguće, zadovoljan čovjek.

— Mi smo tebe svi najviše voljeli, jer si nam bio najmladje dijete, — ispričavala se starica — pa smo htjeli, da ti bude bolje, nego drugima . . .

— Bolje! Bolje! Vidiš li to vaše: bolje! Molim te, podji mi s očiju.

Kad je Latković pokušavao, da povede razgovor s Krasnikom o ispovijedi, on se odlučno protivio. Iza nekoliko Latkovićevih pokušaja rekao mu je otvoreno:

— Vi ste ugodan čovjek, ali samo da mi ne dolazite s tim stvarima. Radje ću žrtvovati vaše posjete . . .

— Radim po savjesti . . . i još više, jer vas volim, — reče Latković. — Vi ste čovjek odličnih sposobnosti u svakom pogledu, pa ne mogu shvatiti . . .

— Ništa lakše shvatiti nego to, — presiječe mu riječ Krasnik. — Ali ja ne shvaćam, kako vama nije dozlogrdilo, da se toliko puta vraćate k poslu, o kojem ste se već mogli osvjedočiti, da će ostati bezuspješan? Što je napokon vama do tê moje duše?

— Prijatelju, zar mi nije to zvanje? Ja vjerujem s nepokolebivim osvjedočenjem u posmrtni vječni život i u pravedni sud božji. Nijedno ljudsko djelo ne može podati čovjeku ono, što mu podaje takova vjera. Pa kako ne bih kao prijatelj pokušao učiniti sve, da jê probudim u vašoj duši! Jer u vjeri, prijatelju, gubi i smrt svoj žalac.

— Da, tko može vjerovati.

— Razmišljajte, pa ćete doći do vjere.

— Razmišljao sam, pa sam izgubio vjeru.

— Jer su vaše misli bludile krivom stazom. Atomi, monade, energije, prasile . . . zavele su vašu misao. A u svoje doba i ja sam se pomalo bavio filozofijom, pa sam se osvjedočio, da su svi, koji su tražili konačni uzrok i bivstvo stvari, izumljivali samo nove riječi za istu nemoć. Vama je sve materija. A vječnost?

— Nije li i materija vječna? — upita živo Krasnik.

— Ako kanite to pobijati, molim, da mi najprije protumačite, što je to „ništa“? Inače nemaju smisla sve vaše dedukcije.

— Ništa! Dašto, da mi „ništa“ ne možemo pojmiti, jer je naše pojimanje vezano na prostor i vrijeme. Prije nego što je Bog stvorio čovjeka, moglo je dakle biti „ništa“.

— E, dakako! — prosvjedova Krasnik. — Vama ostaju otvorena uvijek vratašca, kojih ja ne vidim: duh . . .

— A bez njega ipak je uzalud svako naprezanje, da ikoliko shvatite čovjeka. Sa samom materijom brzo ste gotovi. Tek se ganete, već vas ostavlja na cjedilu, pa ste prisiljeni, da takva konačna pitanja povlačite na Prokrustovu postelju samovolje. Vi niječete, da je u nama tračak bića, koje je početak i uzrok svega, a dopuštate, da ima neka konačna sila, koja sredjuje materiju. A zar mi, kroz stoljeća i stoljeća otkrivajući u prirodi zakone, nijesmo srodni s tom inteligencijom? Zar se ne pokazuje tračak te inteligencije u nama već time, što možemo da gledamo ne tjelesnim, nego dubljim očima red i rad, što se obavlja neprekidno u jednom kolu počevši od nevida pa do beskonačnih sunaca u svemiru, u vama i u biću samih stvari?

— Nagadjanje! ... Znanstvenih dokaza o tom ne možete mi podati, a to i jest razlog, da su diskusije o ovakim pitanjima ostajale svagda jalove.

— Znanstvenih dokaza! — gorko se nasmiješio Latković. — Čujete li, pokušajte iskreno ne zatajiti svoj nutarnji život, pa ćete priznati, da ima nešta u nama, što je prvlje, jače i barem toliko neoborivo, kao što je najsjajniji znanstveni dokaz. Tek treba da budemo iskreni. Učenjak će točno ispitati i dokazati životnu gradju poljskoga cvijeta, sastav njegovih stanica, anatomiju i fiziologiju korijena, stabla, lišća itd. Ali kao čovjek on će se zanijeti ljepotom oblika i harmonijom cvjetnih boja ... posebni život diše iz toga cvijeta, život, kod kojega prestaje znanstveno istraživanje, ali osjećaj, kojim se taj život doima naše duše, nije nimalo slabiji, nimalo spojen s manjom nasladom, nego što je uspjeh najsubtilnijega znanstvenoga istraživanja.

— Fantazija! — nasmija se Krasnik mahnuvši prama župniku rukom.

— Jest, prijatelju, fantazija! — živo prihvati Latković. — A zar nije fantazija dio našega duševnoga života, i to vrlo važna strana života, a ne, kako je možda vi hoćete da ponizite, neko sredstvo, da ozbiljnost života pretvorimo u igračku! Ne samo umjetnika, nego ni genijalnoga učenjaka, dapače ni genijalnoga vojskovodje ne može biti bez jake primjese duševnoga dara, koji se zove fantazija. Ona ide pred razumom i pokazuje mu svojim svjetlom put. Ni oblik cvijeta nije nastao bez fantazije, i mi bismo bili ravnodušni prama njegovoj ljepoti, da nam nije od svoje fantazije dalo iskru biće, koje je zamislilo i stvorilo cvijet.

— Lijepo se to čuje, — mišljaše Krasnik — ali moderni čovjek hoće da vidi u svem, da su samo dva i dva četiri.

— A toga ne može postići, jer su neisporedivo veće i brojnije stvari, koje se u toj mrtvoj formuli prikazati ne dadu od onih, koje ju podnose. Uzmite, na primjer, neugasivu sumnju u čovjeka: postoji li ipak kakav život iza smrti.

— Velečasni, — presiječe mu riječ Krasnik — da prestanemo o tom?

— Oprostite ... ja sam se razgovorio ... Bit će razlog, što nisam ovdje imao prilike, da s inteligentnim protivnikom raspravljam o takvim pitanjima. Pa završimo za danas. Ćutite li se umorni?

— Jest.

— Pa dobro. Ja ću se oprostiti, a vi malko prodrijemljite.

Kućica, gdje je stanovao Krasnik, bila je skroz na skroz jednaka ostalim seljačkim kućicama: visok i strm slamnati krov, drvena i oblijepljena ljepom s ulazom prama cesti i s malim prozorima. Bila je na osami, četvrt sata hoda udaljena od župnoga dvora.

Kad su župnik i Viktor ušli u kuću, našli su kraj ognjišta na zemlji Krasnikovu majku s predicom u ruci. Bila je oniska starica, odjevena pola gradski, a pola seljački. Činila se neobično široka, jer je bila pododjevena rupcima i kikljama, što je bio njezin način odijevanja od prvoga snijega do Gjurgjeva dana.

Čim su stupili u kuhinju, skočila je starica, prihvatila pozdrav i na upit župnikov: — Kako je? — slegla neveselo ramenima:

— Jednako, velečasni, uvijek jednako.

A onda je umolila, da će javiti sinu posjet, ušla na vrata s desna i odmah se vratila pozvavši gospodu, da udju.

Odmah s desna uz isti zid, gdje je bio ulaz u sobu, ležao je Krasnik. Njegovo lice pod crnom, malko prosijedom bradom, bilo je skroz omršavjelo i tamne bolestničke puti. Duboko položene i kao žareće se oči pod kostima lica imale su izražaj ustaljene samosvijesti. Nozdrve na tankom, poput voska žutom nosu, činile su se velike i crne kao u mrtvaca.

— No, dakle, doveo sam trećega, — reče Latković, rukujući se s Krasnikom i predstavljajući mu Viktora. — Kako se ćutite danas?

Mjesto odgovora Krasnik se turobno nasmiješio i stao se upirati rukama o krevet, da sjedne. Latković mu je namjestio iza ledja jastuke i uvjeravao ga, da će proljetno sunce, dok jače grane, učiniti svoje.

— Ako ne bude išlo drugačije, a mi ćemo vas svaki dan s krevetom isturati u vrt na sunce.

— Hoćemo li odmah na posao? — upita očito s ugodnim iščekivanjem Krasnik.

— Kako izvolite, — odvrati mu župnik primaknuvši do kreveta dva stoca i igra odmah započne.

Nije to bio ni iz daleka zabavan posao — to kartanje s Krasnikom. On je podavao igri važnost, igrao s interesom, zanosio se strastveno svakom kombinacijom i kritizovao opširno pogreške iza svake igre. A pri tom se uzbudjivao i srdio, ili se bezobzirno izrugavao neznanju i nespretnosti svojih suigrača.

Igra je trajala jedan sat, a onda je molio, da prestanu. Bio se umorio, ali je s pravim djetinjskim veseljem spremio dobivenih petnaest novčića.

Igralo se tako u troje po dva puta u tjednu, a Latković je te ure zvao najtežom žrtvom svoga dotadanjega dušobrižničkoga zvanja. Viktora je brzo stala ostavljati strpljivost. Ali kad je umolio župnika, da ga riješi te zabave s Krasnikom, opro se župnik:

— Nemojte toga učiniti . . . Ja ga poznam, on bi to smatrao uvredom i vi biste mi mogli pokvariti sav dosadanji uspjeh. A radi se o spasu njegove duše.

— I ovoga su čovjeka potvorili, da zanemaruje svoje dušobrižničke dužnosti! — pomisli Viktor ponosno o Latkoviću.

Gdjekada, kad bi bio zapriječen župnik, morao bi sâm Viktor Krasniku. Ni takve ure nijesu bile ugodnije od kartanja. Krasnik se ponašao prama Viktoru kao naprama nedozrelu djačetu i zahtijevao od njega, da mu pripovijeda dnevne novosti. Tek gdjekada pretresao bi i s njim koje važnije pitanje, ali i tada uzimao napram njemu ulogu učitelja prama učeniku . . . O svojim sumješćanima nije nimalo laskavo sudio. Crtao ih je kao ljude, koji se nadmudruju samo o tom, tko će bolje oderati seljaka. To da je — osim glupih političkih prepiraka — sva njihova utakmica i jedino shvaćanje načela, „kako se živi“.

O njihovim ženama sudio je još gore. — U ostalom, — rekao je — mislite li, da su naše žene u gradovima bolje? Mi još nemamo hrvatskih žena u intelingentnim staležima. Naše su žene kozmopolitkinje. Što koja podeklamuje u društvu, gdje misli, da to treba istaknuti, o patriotizmu, to vam je jednako onome, kad se u doba budjenja naše narodne svijesti smatrao većim patriotom onaj, koji je oko vrata vezao veću trobojnicu. Ni muževi im ne shvaćaju jošte duboki smisao i dužnost patriotizma, a njihove kćeri s majkama još su dalje od toga. One su uopće daleko od života . . . Njihov pogled hvata samo po površini života, tu sabiru svu gradju za svoje misli, koje im se kreću po uzahnom prostoru, kao ptica u krleci. S njima ne možete zaći ni u kakvo ozbiljno raspravljanje, a da vam se ne smuti duša nad time, kako užasno ne poznavaju predmeta,

o kojem im se hoće da govore. Politika, uzgoj djece, književnost, umjetnost, priroda, pa i sama gospodarska pitanja — a svaka traži za sebe barem priznanje, da je izvrsna gospodarica! — zapodjenite o tom s njima razgovor, pa ćete razabrati iza prvih riječi, kako je njihov duh naučan tražiti hranu samo po površini i i kako ga ni s teškim razlozima ne možete povući u dubinu. Zato su im takovi razgovori dosadni i one ih izbjegavaju. A utvaraju si! Ako ste ugledniji čovjek, pa rečete gospodji: „Ljubim ruku, milostiva!" — ona shvaća te riječi doslovno i smatra svoju ruku dostojnom, da jê poljubite... One si dadu od muževa i udvaratelja nositi u crkvu molitvenik, a pri tom im lice sjaje, kao da im je to dužnost poradi njihovoga posebnoga odličnoga položaja, što ga Bog zna po čemu zapremaju u ljudskom društvu. To je najsjajniji dokaz njihovoga kulturnoga zaostatka, što zahtijevaju za se kult žena iz srednjega vijeka i uživaju u njem s taštim ponosom. Moderna je kultura od njih daleko, a prazne i laskave fraze muškaraca u privatnim posjetima i javnim sastancima podržavaju ih u toj duševnoj tmini, one uživaju u njima i onda, kad im ne vjeruju. Doživjet ćete dapače, gospodine moj, da one, zanoseći se beskrvnom sredovječnom romantikom i zahtijevajući njezin kult za sebe, ističu rado kao neko svoje odličje, što su neupućene ne samo u borbu i dnevna pitanja modernoga čovjeka, nego ni u životna pitanja vlastitoga naroda. Njihov je organizam tobože poradi svoje nježnosti nepristupan cirkulaciji te kulture. A ipak vrijeme traži od žene, da bude duševno jaka i samosvjesna, da pozna život u dubinu i da prama tome poznavanju podupre muža i udesi uzgoj svoje djece.

— Ima ih, koje nijesu takove, — usudio se reći Viktor pomislivši na gospodju Fani i uporedo s njome u isti mah na Elviru.

— Iznimke, gospodine moj, a moralo bi da bude pravilo.

Jednom u proljeće vratio se župnik Latković vrlo zadovoljan od Krasnika.

— Konačno je prepuklo... nakon dvogodišnjega napora! — reče Viktoru.

Krasnik je tada već bio pri koncu života. Kartanje je prestalo, jer ga je umaralo, samo je želio, da bude uza nj Latković. Kad ga je Latković toga dana htio po navadi tješiti, da će se nastupom toplijih dana njegovo stanje popraviti, nasmiješio se Krasnik turobno:

— Hvala vam... vi se za me žrtvujete preko dužnosti, ali sad me već ne marite tješiti. Ja osjećam, da konac nije daleko.

— Nema dvojbe, vaše stanje nije najbolje, a čemu to i tajiti razboritu čovjeku? — reče mu Latković. — Tek spiro — spero! Dok je u tijelu iskra života, dotle je živa i nada.

Krasnik nije rekao ništa. Njegova sitna glava s užasno omršavljelim licem mirno je počivala na jastuku, oči su s nekim smirenim čuvstvom gledale jasno u strop, a na poluotvorene usnice disao je kratko i brzo. Na pokrivalu bile su nemoćno pružene njegove suhe ruke s dugačkim prstima voštane boje. Najednom je progovorio lagano, s neobičnim prizvukom u promuklom glasu:

— Ja sam pripravan na smrt... već dugo.. Tek jedno...

Ušutio je, a Latković mu je rekao više šapućući, nego glasno:

— Istužite se samo... bit će vam lakše.

— Oh, moj život... moja mladost! — uzdahnu, gorko se nasmiješivši. — Pomislite, velečasni, konvikt, vječni zatvor žive, poletne mlade duše!... Koliko sam

puta plakao iza zatvorena prozora, dok je u mojoj neobuzdanoj duši šumjela zaglušna buka, da je onamo u slobodi slast i sjaj života... Napokon sam doživio, da budem slobodan. Što sve nije gradila moja mlada fantazija!... Došao sam u Zagreb, seosko dijete iz mračnih odaja konvikta... kao u slobodne gore ptica, što se izlegla u tijesnoj krleci... Svega sam bio željan i žedan, sve sam htio srkati na dušak, svuda sam htio biti, sve vidjeti, sve uživati, svemu se diviti, — a nikamo nijesam pristajao! Siromaštvo, glupo, odurno siromaštvo svuda je postavilo preda me svoju nogu: Tamo ne možeš... nemaš prava! Sve sam htio da upoznam, što je ljudski duh stvorio u znanosti, umjetnosti i u društvenom saobraćaju, a gruba i surova šaka siromaštva držala me je nesmiljeno pritisnuta o zid. Kinio sam se za koricu hljeba, za siromašan krov i evo — duga ova bolest neminovna je posljedica gladovanja, zime i vječnoga tmurnoga stanja duše, koja je hlepila iz svojih uza za zrakom i svjetlom... To vam je moja povijest, velečasni... Još malo, pa će se nad svime sleći mir... svršava se... ali samo jedno...

Zamuknuo je, a Latković mu je otro s čela znoj i rekao:

— Samo polako... počinite.

— Vi ste mi, velečasni, iskazali toliko dobra! — Rekavši to uzme Latkovićevu ruku medju svoje vruće dlane i nastavi: — Smijem li vas prije smrti nešto umoliti?

— Izvolite... što mogu, sve ću učiniti.

— Kad zaklopim oči, ne zapustite moje starice... Nije mogao da govori dalje, stao je plakati.

— Umirite se, prijatelju. Ja vam obećajem, da ću se brinuti za nju.

— Hvala, velečasni! — reče jecajući. — Kažite joj, kako me je radi nje boljelo... Ja nemam odvažnosti, da joj to sâm rečem... A odviše sam joj skrivio...

— Sve ću ja to urediti, kako treba. Vaša majka moja je skrb. Je li vam, prijatelju, sad lakše?

— Lakše mi je, — šapnu Krasnik.

— Sad bi trebali poći samo korak dalje... Istužite mi sve, što vam je na duši... otkrijte mi sve teškoće... vi ćete se preporoditi... Onaj, koji vam je ganuo srce, sve će vam oprostiti... napunit će vam srce mirom i okrijepiti dušu nadom... I poradi sebe, prijatelju, i poradi vaše starice majke... vi znate, kako to ona sirota žudi...

Krasnik je časak šutio, a onda šapne:

— Pa dobro... Ali ja sam zaboravio ceremonije... i molitve.

— To je moja stvar. Ako želite, ja sam odmah pripravan.

— Ne... Molim sjutra, dok se saberem.

Sjutra dan ranim jutrom morao je Latković k nekoj Kati Stajićki, koja je takodjer ležala na smrtnom krevetu, a htjela, da joj sâm župnik dade posljednju poputbinu. Jer ona je bila na čelu onim ženama, koje su Latkoviću zatvorile crkvu, kad je uvadjao glagolicu. Latković je dakle pošao k njoj, a Viktora je za svaki slučaj poslao Krasniku.

Krasnik je ležao poledjice miran i žut kao mrtvac. Kad je Viktor pristupio krevetu, pokazao se na njegovom licu tračak zlovolje.

— Župnik? — upita šapćući.

— Doći će skoro, — odgovori mu Viktor.

— Molim vas, da dodje odmah.

Trebalo je, da mu se udovolji želji.

Jedva što je Viktor odmakao pedeset koraka od Krasnikove kuće, dolazila su mu iza nedalekoga zavoja u susret kola. Još je bio sav obuzet mrtvačkom pojavom Krasnikovom, pa nije mario misliti, tko je u kolima, akoprem je bila ponešto neobična šarena slika onih, što su sjedjeli u kolima. Tek kad su kola stigla posve blizu, lecnuo se Viktor: izmedju dvaju oružnika sjedio je Rudić . . . Šešir mu je bio duboko navučen na oči . . .

Kola su projurila mimo, a onda su najednom stala . . .

— Mladi gospodine! — zovnu ga Rudić.

Viktor se okrenuo i pošao teška srca kolima, s čuvstvom, kojim je isprva pristupao krevetu umirućih. Rudić je nadizao s očiju šešir. Njegovo lice činilo se kao da je postalo tamnije boje, po njem se skupila množina nabora, kao da je ostario u jednoj noći. Njegov ponosni pogled klonuo je i bio mrtav bez traga onome žaru, što je samosvjestno sijevao iz njegovih očiju.

— Da se pozdravimo, — reče Viktoru pružajući mu ruku. — Politika . . . vidite, do čega me je dovela! — Htio je još dalje govoriti, ali usne su mu zadrhtale, a na nemoćnom oku pokazala se suza. Mahnu Viktoru rukom, a kola odjuriše dalje.

Viktor je ostao časak sred ceste i rasplakao se. Krasnikova mrtvačka pojava bila je daleko ugodnija od toga susreta s čovjekom, koji je kao zločinac zaključio slavu i ugled stare bogate hrvatske obitelji Rudićâ . . .

Kad je prolazio ispred Grčićeva dućana, zaletio se preda nj iznutra Grčić:

— Jeste li vidjeli? — upita i pokaza pred sobom unakrst složene ruke, kao da su sapete. Govorio je žurno, lice mu se sjalo, kao da je namazano mašću, a iz očiju i glasa javljao se blažen osjećaj njegove duše.

— Jesam li vam rekao, što će se napokon dogoditi? Do sada se otkrilo podmetnutih krivotvorenih mjenica deset tisuća . . .

Njegove riječi, glas i izražaj lica bio je Viktoru jednako odvratan kao što i magazinski zadah iz njegovoga sivoga odijela, na kojem je bilo utisnuto svakojakih tragova od više godina.

— Čujete, gospodine Grčiću, to nije ljubav bližnjega, — reče mu Viktor glasom, koji je bio pun gorčine.

— Što ljubav bližnjega! Nemojte vi mene učiti kršćanski nauk! U mojoj se kući nijednoga petka ne kuha meso. Ali da je mogao Rudić, bio bi me utopio u žlici vode.

Latković je otišao s mjesta Krasniku, a pred samo podne išao je selom poput djetinje duše nježan i sitan glas zvonca, za kojim je nosio župnik posljednju poputbinu Krasnikovoj duši . . . U devet sati noći preminuo je Krasnik. Seljakinje, što su prije vidjevale obilaziti oko kuće crno čeljade, tvrdile su, da se u isti čas, kad je Krasnik preminuo, pojavilo nad kućom neko čudno svjetlo . . . Bile su uvjerene, da je to bio angjeo, koji je dočekao Edinu očišćenu dušu, da je uvede u vječno blaženstvo.

Prolazilo je ljeto. Petar se vjenčao s Marom usprkos Latkovićeva odgovaranja i opiranja Marinih domara. Latković je gubio strpljivost primajući od zagrebačkih rodoljuba vazda istu viest, da se još koje vrijeme strpi, dok se svladaju zapreke i ustroji s pomoću požrtvovnih i imućnih patriota središnja banka za materijalno podizanje hrvatskih seljaka. Osnutak se mljekarnice tako odgadjao, a dok je Latković gubio pomalo strpljenje, ponestalo ga je Petru posvema: zatražio je odlučno vjenčanje i oženio se Marom, a da

ni jedno ni drugo nijesu imali svoga onoliko, koliko je bilo zemlje pod njihovim tabanima.

Viktora bi češće napalo tiho čeznuće, da vidi Elviru. Ali čuvstvo kao da je bilo skroz jednako bratskoj ljubavi. Činilo mu se dapače, da može s neke mirne daljine motriti sama sebe u prošlosti, koja je bila stara nekoliko mjeseci, a prikazivala se njegovim očima jednako daleko kao njegovo djetinstvo, koje je bilo takodjer puno opsjenâ i varkâ. Tek gdjekada u nekom težkom stanju napetih živaca sapele bi ga crne misli, pune zlovolje, pune nezadovoljstva poradi nesmislenih talasa duše. Bile su mu kao zadana bol od udaraca iz daljine . . . bol, popraćena mučnim osjećajem beznadja. U takovom stanju kriepio bi dušu molitvom i razmišljanjem nad velikim mislima crkvenih pisaca. A te duhovne vježbe zaista su jačale odpornu snagu duše, pa bi sve češće utješno opažao, kao da se sve jače lome nasrtaji bezobzirne prirode.

Početkom jeseni položio je župnički ispit, a osmi dan, iza kako se povratio u Martinovac, dodje od biskupije nalog, da s mjesta preuzme upravu župe u Lipovcima na mjesto preminuloga župnika Hrastine.

A sav mir duše ustalasao se jednim mahom kao udaren krilom vihora. Nije se dalo varati sama sebe: sva duša kliktala je u njemu, da je napokon došao čas, o kojem su bili vezani toliki zlatni sni i tolike muke njegovoga života . . . Kad je poslije večere jedva dočekao, da bude sam u svojoj sobi, bacio se u naslonjač i pokrio rukama lice. Što se ovo sa mnom zbiva? pitao je iza tolikih nesredjenih misli. Jedan Viktor brodio je slavno u Lipovce, a drugi se u isti mah zgražao nad tom bujnom radošću vlastitoga života . . . Mislio je, da još ni jedan čovjek nije trpio ovolike kušnje. Kao da se je pokazao čas, gdje nakon

sjajne borbe i toliko težko izvojevanih pobjeda mora napokon da odbaci oružje . . . i da se baci u sjajno more, što toplim i mekim talasima razbludno zapljuskava sva njegova ćutila i omamljivo ušutkava stražara njegove duše . . . Silio se da plače, da postom i molitvom ojača dušu proti posljednjoj i najjačoj navali, — ali životom strujio je velebni osjećaj, da je napokon opet bizu Elviri . . . Bio je uvjeren, da će nastati veliki prielom, neizbježiva katastrofa, ako podje u Lipovce. Ali kao da su mu zamrla sva uda, nije imao snage, da sobom gane i da se opre toj gorostasnoj radosti duše, od koje je ona slavno kliktala i u isti mah gušila svoju radost podavajući se iznemogla i bez otpora onome, što ima doći.

Mogao je poći k biskupu i očitovati mu, zašto ne može u Lipovce. Ali nije imao snage, da to učini. A i čemu? Stao je sebe uvjeravati, da će njegov i Elvirin saobraćaj biti najidealniji vez srodnih, intimnih duša, život brata i sestre. — Idem u Lipovce! — rekao je tada sebi odlučno, a u njegovoj je nutrini pri tom zaglušno šumjelo kao u ušima utopljenika, koji je pao u uzburkano more.

VI.

Četvrti dan, iza kako je došao u Lipovce, pošao je vrlo uzbudjen, da posjeti Elviru i Oskara.

Ušao je u kuću i ugledao Elviru u crnini s nešto jačim tijelom, nego što je bila pred tri godine. Bila je očito uzrujana i ona, blijeda lica s istim krasnim crtama i s istim sjajnim očima, iz kojih je prosijevao razbor. Njezine kao što i Viktorove prve riječi bile su nesigurne, isprekidane . . . kao da je obadvoje osjećalo u sebi istu zapreku, da se upuste u otvoren razgovor. A Oskar se držao postrance. Viktor je dva puta pri-

mijetio, kako je u ove tri godine narastao, ali on je bio mrk, nije skrivao svoga nezadovoljstva i time još više sprečavao slobodniji, intimniji razgovor medju Viktorom i Elvirom. Istom kad je Viktor upitao, kako je svršila pokojna majka, stala je Elvira govoriti slobodnije, njezina očito neobična bljedoća promijenila se u prirodjenu joj ponešto zagasito i laganim rumenilom oblivenu put.

— Ona se uzrujala poradi mene ... kao što ja poradi nje, — pomisli Viktor, a grudi mu stegne snažan osjećaj. Slušao ju je hvatajući u sebe njezine riječi kao neki miris, što je tekao na nj opojnom slašću ... a za smisao njezinih riječi nije mario.

— Sirota! — govorila je Elvira o svojoj pokojnoj majci. — Trpjela je u životu mnogo, a taj žalosni dogadjaj u župnom dvoru uskorio je njezinu smrt samo zato, što je bila toliko skrbna poradi nas dvojega. Osobito se izjedala u sebi poradi mene, što mi se molbenica za molbenicom za učiteljsko mjesto vraćala neuvažena.

— Dakle nijeste mogli dobiti učiteljskoga mjesta? — upita ju Viktor, zanoseći se sveudilj više njezinim glasom i njezinom pojavom, nego smislom njezinih riječi ...

— Ah! — nasmiješi se ona trpko. — Trinaest puta sam molila, trinaest puta bila odbijena.

— A sad, čujem, da ste odlučili u Ameriku s bratom?

— Jesam ... Sad, kad mi je umro ujak, nemam baš nikoga, da se zauzme za me, pa bih još i teže dobila mjesto.

— Ali u Ameriku ... Nije li to za vas ...

— Znam, što mislite. Držite li o meni, da sam tako slaba? — reče nasmiješivši se. — Ja bih putovala mirne duše tamo i sama, pa kako da ne idem s bratom?

— No, da ... Ali ugodnije bi bilo ostati u domovini ... i nekako za djevojku ... no, recimo: priličnije.

— Ne tajim ... odluka je nastala pod pritiskom prilika, a ja sam toliko uvidjavna, da ne klonem, nego shvatim stvar, kakva jest ... Kažete: ostati u domovini. A gdje? Kuća će nam se skorih dana prodati na javnoj dražbi poradi duga, službe ne mogu dobiti ...

— A privatnu službu? — presiječe joj riječ Viktor. — Možda bi to išlo, da primite u kakvoj kući mjesto odgojiteljice, dok se ne bi pružila prilika, da postignete mjesto na javnoj školi.

Elvira se gorko nasmijala:

— Vi ne poznate naše prilike, kad tako govorite. Privatna učiteljica! U nas će biti vrlo malo takovih mjesta. Naše imućne obitelji naručuju odgojiteljice svojoj djeci izvana ... A onda! — nastavi strastvenije: — Nedavno sam čitala ponudu za mjesto privatne učiteljice: ima obučavati i nadzirati troje djece ... dvoriti kod stola ... biti na ruku domaćoj gospodji ... i još tako šta. Plaća: petnaest forinti mjesečno.

— Molim vas! — reče iznenadjen Viktor.

— Da što mislite! — smiješila se Elvira opet svojim razboritim očima bez strasti. A tad reče Oskar, koji je jednako šuteći i smrknuta lica stajao kraj prozora:

— Dašto, da u Ameriku ... Što jê tu čeka? Tko joj savjetuje, da ostane, taj joj nije prijatelj.

U svojoj priprostosti nije mogao, ili nije htio da zataji mržnju, što ju je osjetio bio proti Viktoru još kad je raskinuo vjenčano obećanje. S vremenom se smjestila bila u njem ta mržnja i Viktora gotovo nestalo za nj u zaboravi, ali kad je kazao Elviri, da

Viktor dolazi kao upravitelj župe u Lipovce i pri tom zamijetio, da ona nakon blizu triju godina nije nipošto ravnodušna prama Viktoru, provalila je u njem stara mržnja novom, gotovo surovom snagom.

Viktor je to osjetio i porumenjevši rekao u zabuni Oskaru:

— Nemojte me krivo shvatiti ... Kako bih ja savjetovao vašoj sestri ... Tek onako ... mislio sam ...

A Elvira je htjela pokriti neugodan dojam bratovih riječi smiješkom:

— Ah, on vam je uvijek takav ... ne shvaća svega ...

— Shvaćam ja, — reče odmah Oskar tvrdim, prkosnim glasom. — Bolje ja shvaćam, nego što to netko misli ...

— To ide opet mene, — pomisli Viktor i bude mu neugodno. A Oskaru je rekao glasom, kao da se neumjesno ispričava: — Domovina je poznata ... ako je i zlo, nadje se čovjek uza svoga ... A kome se uteći u tudjoj zemlji? ... Ali vi možda imate i pravo. U nas se uopće ne cijeni prava naobrazba u žene, kako treba. A gospodjica sestra sa svojim znanjem i svojim sposobnostima može živjeti sretnije u velikom svijetu, nego u našim sitnim prilikama ...

— Tako velim i ja, — reče na to jednako smrknut Oskar.

Drugi put našao se sam s Elvirom u vrtu. Njihov je razgovor tekao slobodnije, i ako se je obadvoje pomno čuvalo, da ni jednom riječi ne spomenu svoj predjašnji odnošaj. Obadvoje je osjećalo opasnost takve napomene. I kad su se našli kod klupčice, gdje su proživjeli tolike ugodne čase, kao da su obadvoje zazirali od toga mjesta. Nijesu se usudili da sjednu, nego su pošli dalje šljivikom, gazeći nečujnim koracima

po mekanom, žutom lišću, što je padalo sa stabala. A ipak je Viktora mučio nesavladiv podražaj, da progovori o njihovoj prošlosti. Kako ona sudi o meni? pitao se tražeći badava tome tumača na njezinom licu, ili u njezinim riječima.

Napokon je progovorio o tome.

— Elviro ... mislim, da možemo mirno i rasudljivo govoriti i o našoj prošlosti ...

Licem joj se prelio izraz jakoga, iznenadnoga osjećaja. Ganula je usnicama i rekla tihim, ali neprirodnim napetim glasom:

— Treba da to zaboravite ... da ste već zaboravili ...

— Dašto, — prihvati odmah Viktor. — Tek jedno mi je ostalo: što vi sudite o meni? Možda me držite lakoumnim čovjekom? ... Ili čak kukavicom? ... Ili da nijesam uopće bio onakav, kakav sam se vama pokazivao i kakav sam htio da budem u vašim očima?

— Ja sam o vama mislila vazda samo dobro ... Radili ste kao dobar sin, — mirno reče Elvira.

— Zaista, to mogu reći o sebi: kao dobar sin, kad pomislim na žrtvu, što sam je u svoje vrijeme doprinio majci ... Ah, bila je vrlo nesretna žena ... Jedina njezina svijetla misao vezala se o nadu, da će me ugledati svećenikom.

— Nu, pa sad vam nije žao? — nasmiješi se Elvira i porumenjevši malko odmah doda: — Oprostite, pitanje je skočilo na moja usta više od neke naše navike na takva pitanja, a nipošto iza promišljanja ...

— Zašto? Pitanje je na mjestu, — reče Viktor. — I kazat ću vam: kako da mi bude žao? Svećenički stalež nosi jedini u sebi sve uvjete nutarnjega zadovoljstva, kad mu je čovjek odan dušom. A ja to jesam.

— Ne sumnjam. Značajan čovjek ne može da bude drugačiji.

— S obzirom na našu prošlost pretrpio sam mnogo . . . Nije to malenkost otkinuti iz sebe tako reći živi komad mesa . . . Borba je bila krvava . . . to spominjem, jer ćutim, da sam još uvijek dužan pred vama, da opravdam svoj postupak.

— O, to je uredjeno . . . Ja sam umjela da shvatim . . . A kad smo se dodirnuli toga, dete da govorimo otvoreno. Pomislite, da ste se poradi mene oprli želji svoje majke i da smo se uzeli. Ako i ne bi, kako se vidi iz dogadjaja, uskorilo bilo njezinu smrt to, što bi joj sin razorio jedinu nadu na ovome svijetu: tko bi, recite, uvjerio i vas, i mene, i svijet, da nijeste vi prouzročili njezinu naglu smrt? . . . Vi biste se izprva možda i opirali tome i tumačili drugačije žalosni dogadjaj . . . ali sumnja bi bez dvojbe postojala . . . i rodila se bilo kada živim, potpunim oblikom, kako ju je svijet shvaćao . . . i pojavila se medju nama kao sablast . . .

— Kako to mislite, Elviro?

— No tako . . . u vama bi oživjela bilo kada misao, da ste poradi mene zadali smrtni udarac svojoj i onako vrlo nesretnoj majci . . . A tad bi bio neotkloniv proces u vašoj duši, da vam se ja ukažem kao neposredni uzrok svemu . . . Svaka neznatna nesuglasica medju nama, svaka nedaća života uvećavala bi tu vašu misao . . . a konac bi bio neugodan i po me i po vas.

Časak je šutio, a onda je rekao, izgovarajući polujasno pojedine riječi:

— Moram zamučati ono, što bih vam na to mogao odgovoriti . . . A kako bih rado govorio! . . .

Pogledi su im se sreli, ali obadvoje odmah obori oči . . . Viktor ju je gledao porumenjelu s oborenim

očima, a licem mu se povlačio mračan izražaj nutarnje borbe. I Elvira je očevidno osjećala ozbiljnost trenutka: njezine male grudi brzo su se nadizale i spuštale kratkim kao odsječenim dahom. Ali kao da se naglo snašla, digla je glavu, lice joj se žarilo, kao što i oči, a usne su joj jedva zamjetljivo podrhtavale:

— Nije dobro otkrivati zastor iznad tih uspomena.

— Nije . . . Ali ruka ga, Elviro, otkriva pod vlašću onih tajinstvenih dubina duše, za koje se čini, da rade i bez utjecaja onoga, što zovemo sviješću . . .

— Valja prijeći preko toga . . . Ta to su mrtvaci, — reče Elvira uzrujanim glasom, ali odlučno.

— Mrtvaci? . . . No da, treba da ih smatramo mrtvacima, — primijeti Viktor.

A u to se iz nedaleka čuo Oskarov glas:

— Kakvi je to u nas nastao red! — vikao je. — Kuća sama i otvorena svakomu . . .

— Ta tu sam ja, — ozvala se pripravno Elvira.

— E, dašto, tu! Samo da čuješ, što o tebi govori susjedstvo . . . Na lijep ćeš glas doći!

Govorio je izazovno i opet iščeznuo iza plota u dvorištu ne pozdravivši Viktora.

— Ja nijesam Oskaru u volji . . . razumijem ga, — reče Viktor ustajući s klupčice.

A Elvira je bila zbunjena od bratova postupka:

— Morate mu oprostiti . . . mlad je . . . shvaća sve priprosto, zato postupa i govori tako nepromišljeno.

I vazda, kad bi došao Viktor, da govori s Elvirom — a sastajali su se samo u vrtu — našao bi se brzo tu i Oskar ne suzprežući se nikada, da pred Viktorom ne odade svoje zlovolje, što ih posjećuje.

I ako su Viktor i Elvira izbjegavali oprezno u razgovoru svaku napomenu, u kojoj bi se mogla pojaviti opasnost njihovoga druženja, ipak je Viktor kao

da naslućivao blizinu te opasnosti i pitao se: — Kamo to vodi?... Ne navaljuje li na se sve neopazice ponovnu i možda još težu borbu?... Ali onda bi povjerovao u svoju jakost i tek kao od suvišnoga opreza ponekud u šali opominjao sebe: — Valja ipak bdjeti nad samim sobom...

Jednom se tako našao opet sâm s Elvirom na klupčici. Protiv svih odluka i opomena razbora svaki bi čas naumice upleo u razgovor koji dogadjaj, ili barem riječ, na koju se dao nadovezati razgovor ob onome, što je bilo medju njima. A Elvira nije pokušavala, da odvrati od toga opasnoga toka njegove misli... Svaka jasnija napomena uzbunila bi jê... kao da se isto čuvstvo, što je prigušeno burkalo njegove grudi, odrazivalo u njezinim zamišljenim očima i stisnutim usnicama, koje su sprezale dah. A on je to osjećao i zbunjivalo ga je više, nego što bi ga mogle zbunjivati riječi. Kao nehotice položio je jednom u takvom čašu svoju ruku na njezinu i rekao:

— Ostanite, Elviro, ovdje... Mi ćemo raditi zajedno za ovaj narod, preporadjat ćemo ga, kao što župnik Latković uz svoju kuzinu preporadja onaj kraj...

Govorio je, kao da mu riječi izlaze s plamenom iz ustiju.

— Da ostanem? A gdje? — upita Elvira nakon stanke.

— Ta tu... naći će se, Elviro... Pa što! — reče žestoko i naglo, kao da se prepire s nevidljivim protivnikom. — A zašto da ne ostanete u župnom dvoru? Što bi priječilo? No da... Moje su misli čiste i svijetle... ja se to ne bojim reći ni vama nit ikomu drugomu...

Gledao ju je, kako je oborila od neprilike oči ne snalazeći se u prvi mah od njegovih iznenadnih riječi.

Bila je ljepša i uzvišena od te pobune... a pod dojmom onoga, što se zbivalo u njegovoj duši, nije još nikada osjetio tako jasno kao ovaj čas, da može biti u ženskoj ljepoti nešto posvećujućega, nešto, što iznad svih tjelesnih granica podiže ljudski duh u sjajne, idealne sfere i posvećuje ga svetošću religioznih osjećaja. Ovako je od prilike osjećao samo jednom u svom životu, kad je stupio pred kip Venere s Mila.

Dugo je šutjela.

— Zašto ste mi to išli govoriti? — upita onda tiho oborivši odmah oči.

— Ja vas shvaćam, Elviro... Ono, što nas je imalo sjediniti, nije mrtvo... u vašoj duši živi kao što i u mojoj... ali pročišćeno, Elviro, ja to osjećam, pročišćeno do najidealnije sklonosti...

— Ja u to vjerujem... ali ne ide... nikako...

Pogledao ju je, kao da nije shvatio njezine posljednje riječi, očekivao je, da će ona svojom djevojačkom dušom s mjesta i još uzvišenije shvatiti njegovu namisao.

— Ili zar vi ne vjerujete u to? — upita ju.

— Molim vas, da o tom dalje ne govorimo, — umoli ga odlučno. — Bilo je nepromišljeno, što ste počeli o tom govoriti.

— Vi se bojite, što bi na to svijet?

— Pustite, Viktore... Ne spominjite više toga...

Iz toga razgovara uvidjao je, kako je mogao biti odsudan. Još korak da je načinio, bio bi možda prekoračio na onu stranu, kamo njegova svećenička noga ne smije stupiti. Jer ona je bila bez otpora... u borbi sa samom sobom ona je očevidno htjela, da on odluči. Jedna smjelija riječ — Elvira ga ljubi, očevidno ljubi, a to je najodsudnije, upravo to, što ga ljubi i što joj ljubav savija jaku dušu, pa je voljna, da on odluči

njihovom sudbinom, — jednako, kao što je' on nesmotren, nesamostalan i slab tražio nekada od nje, nejake djevojke, da ona odluči sudbinom njihove ljubavi. Sad je ona polagala u njegove ruke uzde njihove sudbine. Da se ponijela pramu njemu poput Oskara, ako i ugladjenim načinom, bilo bi njegovo čuvstvo bez smisla, ona bi otputovala u Ameriku, i za nj bi odmah nastupilo vrijeme pregaranja, pa zaboravljanja. Ovako je obadvoje čeznulo za sjedinjenjem, a svaka zapreka tome osjećala se kao bol, što se zajedala u dušu i kinila jê mišlju, da će za vazda ostati nedohvatno ono, što je u njihovom životu značilo najljepše, najbolje i najsavršenije.

Medjutim se primicao dan Elvirina i Oskarova odlaska. U Viktorovoj duši živio je postojano neugušiv glas: da će i u posljednjem času biti dosta jedna njegova riječ, a Oskar će otputovati u Ameriku sâm . . .

*

Bilo je hladno jesensko jutro. Istočna strana neba bila je pokrivena oblacima, zato se noćni mraz bijelio širom polja, i ako je bilo već devet sati jutra. Na visinama dalekih brdina bijelili su se od snijega vrsi.

Pred kućom pokojne udovice Luce Krekićke namješten je pod jablanovima neoličen stol s klupom, na klupi sjede općinski načelnik, bilježnik i dva starješine. Jedan kraj stola zapremio je mali općinski pisar. Kuća se prodaje dražbom.

Oko stola poredalo se desetak seljaka. Oni prate tečaj dražbe s malim zanimanjem i kao da ne osjećaju studeni, jer je zrak vrlo oštar, tlo vlažno, a na njima samo platnene gaće i rubača.

Medju seljacima ističe se poput motke visoka i tanka pojava mladjega Gužvara. Njegovo suho lice s ja-

dovitim izražajem naklanja se svaki čas k službenomu stolu. Kad izrekne, nadbijajući se u cijeni, svotu, čini se, kao da mu se riječ odlijepila od živoga mesa: tako bolno, tako tužno izadje ona iz njegovih velikih usta Nedaleko njega leži mu na polju vreća, u koju on, idući cestom, skuplja balegu

Gužvar nema nego jednoga takmaca, seljaka Luku Lovrića. Po vanjštini je to ugledan seljak, odjeven u nove, crne i zeleno optočene breveneke, što ulaze u debele nazupke, u crn haljinac i sa šeširom na glavi. Onizak je četrdesetgodišnji čovjek oširoka na carsku brijana lica s izražajem inteligencije. Lovrić se ne nadbija na kuću za se, nego za načelnika, koji kao službeno lice ne sudjeluje izravna kod dražbe. Ali načelnikove i Lovrićeve oči neprestano su u dogovoru. Negda kimne glavom načelnik Lovriću, negda Lovrić načelniku, dogovaraju se s ispruženim prstima i tako dalje. Načelniku je do lijepe kuće, da u nju smjesti sina, a Gužvaru i više: s kućom će dobiti mladu udovicu.

Bilježnik Stjepan Skočić, čovjek od trideset i dvije godine, crnomanjast i sitan, nježnih crta, koje odaju iz sebe nešto ženskoga i mekoputnoga. Ali u crnim očima i oko stisnutih tankih usnica pod kratkim crnim brčićem ima energične samovolje. On upada u razgovor seljakâ i smješka se njihovim dosjetkama, ali dražbu rukovodi s dolikujućom službenom ozbiljnošću i pazi pedantno na kretove ruke petnaestgodišnjega pisara, koji vodi zapisnik dražbe i za stanke grizka marljivo držak pera ne podižući samodopadnoga pogleda s upisanih brojka.

Načelnik općine, Sima Trkuljić, onizak pedesetgodišnji čovjek žarko rumena nosa i lica, gubi se — što se službenoga ugleda tiče — posve pored bilježnika. A ne mari za to. Čini se, kao da ne čuje nikoga oko

sebe, sav je zanesen u tok dražbe i svaki se čas zaboravlja dogovarajući se odviše očito s Lovrićem.

Od dvaju općinskih vijećnika jedan je zanatom kolar, imenom Vid Sekulić. U njega je vrlo široko lice i obrijani brci, jaku gustu bradu pušta samo da raste ispod vrata. Vrlo razvita čeljust s jakim žutim zubima i s dugačkim usnama, kratak i širok nos, nisko čelo, hitro kretanje malih crnih očiju s jakim obrvama sjeća te odmah na majmuna. Sjedi na svom mjestu važno i nasmiješi se jedva vidljivo samo kad se bilježnik naruga stražaru Grgi, ili kojemu od seljaka.

— Sekuliću, ima li još šta u vašoj tikvici? — upita ga bilježnik po treći put od jutros, a Sekulić žmirne svojim malim očicama, posegne u veliku kožnatu torbu, što mu visi preko ramena, izvadi žutu, nalik kruški tikvicu, potrese je i pruži bez riječi bilježniku. A bilježnik pogleda obrijana Sekulićeva usta, otare svojim bijelim rupcem otvor tikvice i povukavši pruža je načelniku: — Evo!

Drugi vijećnik, Marko Svilar, seljak žute kose i brka, pjegućava lica, sjedi nehajno i prati mrtvim pogledima svaku promjenu u toku dražbe. — Posljednje službeno lice, općinski stražar Grga, velika je ljudina od šezdeset godina, žilavih mišica. Stoji iza starješine Svilara s patničkim izražajem na licu tvrdih crta, a neobično dobroćudnih, mirnih očiju. On opetuje i poprati mekanično svaki bilježnikov poklik kratkim udarcem po bubnju. Inače kao da se dražba njega ne tiče: sva mu je misao u njegovom milovanju, u luli, koju je dan i noć držao u zubima, a sad jê se morao odreći, jer su se bili stali iz nje javljati neki glasovi nalik pijukanju pilića, a bilježnik se na nj otresao:

— Koga to vraga cmrčeš u ustima?

Grga je pokorno izvadio iz usta lulu, a sad se trudio, da odgonetne s bilježnikova lica odgovor na pitanje: bi li jê smio opet metnuti u usta?

Nedaleko kraj ceste igraju se djeca.

Dražba se izprva razvija vrlo mlitavo. Već je devet sati prošlo, kad je ponudio Lovrić dvjesta i pet forinti.

Bilježnik je odmah viknuo: djesta i pet — prvi put! A Grga je opetovao njegov poklik i popratio ga jednim udarcem bubnja.

— Dvjesta i pet forinti prvi i drugi put! — reče nakon stanke bilježnik, Grga udari dva udarca, a tad se javi Gužvar svojim bolnim i tužnim glasom:

— I groš.

Prošla je opet ura dražbovanja, a nudjena je svota dosegla dvjesta i dvadeset forinti. Tad je načelnik Trkuljić kimnuo Lovriću energično glavom i digao u vis tri prsta.

— Dvjestatrideset, — ponudi Lovrić.

Gužvar je zastenjao. Njegove tanke usne prebirale su nečujno vlastite misli. Tri puta se zaljuljalo njegovo visoko tijelo poput trske prama stolu, a onda reče tiho:

— I groš.

Načelnik je zadovoljno gledao Gužvarova muku, a bilježnik se sagnuo do njega i prišapnuo mu u uho:

— Udari na jedan put pedeset, poplašit će se.

A u to se čuo s ceste glas:

— Udri, Grga, u bubanj, da znam, kamo ću.

Svi pogledaše prama cesti, odakle se javio došljak, i na svim se licima pokaza naglo neka veselost.

— Ilija! — rekoše nekoji.

Cestom je dolazio star čovjek, visok kao gora, pod malom seljačkom kapicom, u košulji i platnenim gaćama i s kožnatim pojasom oko sebe. U zubima mu je bila lula, a idući tapkao je pred sobom o zemlju štapom — bio je slijep.

I bilježnik se okrenuo prama došljaku i viknuo mu:

— Što tebe, Ilija, nosi ovamo?

— Noge, gospodine.

— Mudrac! — naruga se bilježnik. — Tko te je zvao ovamo?

— Grgin bubanj, kad hoćeš da znaš, — odgovori sliepac. — Sve od jutros slušam, kako muklo udara, pa sam se nečesa sjetio. Idem, rekoh, da vidim.

— Kako bi ti vidio, kad si sliep! — reče opet bilježnik.

— Čujem, gospodine, a to ti je kod mene kô da vidim. Ti prodaješ tudju muku . . . nu, vidiš, da znam.

— A čega si se, Ilija, sjetio? — upita bilježnik.

— Da ti pravo rečem: pokojnoga kapetana Ilije Oklobdžije, moga imenjaka . . . Dajte, ljudi, da sjednem. — Sliepac je stojao kraj stola i držao se mirno na uspravnom tijelu žmirkujući slijepim očima.

— Evo! — ponudi mu mjesta vijećnik Sekulić pomaknuvši se na klupi.

— Evala! — zahvalio se slijepac, kad je sio, a bilježnik opet upita:

— Ded, Ilija . . . što je to bilo s kapetanom Oklobdžijom?

— A da — Oklobdžija! Nije bio, gospodine, ništa gori od tebe, — odgovori sliepac, a njegov jaki glas čvrsto se probijao kroz hladan uzduh. — Pedesetidevete došla tri momka od naše kumpanije u talijansku kuću i zatražili jesti. Pôdrugi dan nije bilo u njima zalogaja hrane. Talijanka bila sama u kući, ali kuražna žena! „Niente per mangiar, niente!“ dokazivala momcima, ali oni nijesu vjerovali. Začepe joj rupcem usta i svežu ju za ognjište, pa u potragu po kući. A tu, moj brate, sira, suhoga mesa, tu svega . . . Momci se najeli i napunili torbe, ali im prisjelo. Dokazala im se kradja, a kapetan Oklobdžija dao postrijeljati svu trojicu.

Iz hrpe seljaka čuo se mrmor, a bilježnik se okosio na slijepca:

— U kakovom je to savezu s ovim?

— Što to veliš, gospodine? — upita sliepac.

— Pitam te: zašto si se toga sad sjetio?

A prije nego što je sliepac odgovorio, ponudio je Lovrić dvjestapedeset.

Gužvar se stresao, a jedva što je Grga bubnjem popratio svotu, rekao je svojim tužnim i tihim glasom:

— I groš.

Grga opet udari i oslanjajući se na bilježnikovo zanimanje sa slijepim Ilijom, uzme oprezno izvlačiti iz džepa lulu.

— Nijesam svršio, gospodine, — reče slijepac. — Hoćeš li, da svršim?

— Samo brzo! Zavlačiš kao baba, a ne vidiš li, da smo u poslu?

— Ne vidim, ali čujem, u kakvom ste plemenitom poslu . . . Dakle onu trojicu strijeljalo, a kad se zatim otvorila s Talijanima prva vatra, a moj kapetan Oklopdžija pao pogodjen u ledja . . .

— I to je bilo plemenito djelo! — reče bilježnik.

— Nije plemenito, dašto da nije, — prihvati slijepac. — Sudili su mu ljudi poradi svojih drugova, a po zakonu nijesu smjeli da mu sude. Al eto vidiš — dogodilo se! I ja sam bio Oklopdžiji na sprovodu. Bubanj pokrilo crnom krpom, pa se slušalo, kako udara muklo i žalosno eto kao Grgin bubanj.

— Da nijesi i ti bio medju onima, koji su pucali u svoga kapetana? — reče bilježnik.

— Nijesam. A da sam bio, rekao bih ti: jesam. Što bi mi mogao za to danas?

— Ti šaraš ovako i onako, a ja sve vidim, da i ti misliš, da su oni smjeli ubiti svoga kapetana.

— Ne mislim ja, gospodine, ništa. Sto sam ja? A ljudi su ljudi: čemu jedni vele, da je pravo, drugi viču: krivo je! Tako je bilo od iskona, pa će i biti, dok bude ljudi.

— Zato je, beno, dao Bog nekim ljudima vlast, da čuvaju zakon, — stao tumačiti bilježnik.

— On zna, kome što daje, — reče slijepac.

— A zna i kad uzima, — prihvati brzo sa smijehom bilježnik. — Tebi je uzeo dvoje: oči i pamet.

— Hvala mu budi i slava! — reče slijepac i nadigne crvenu kapicu s glave. — Oči znam, zašto mi je uzeo. Od milosrdja, gospodine, uzeo mi je vid, da ne gledam oko sebe zla. A pamet, e, to su drugi razgovori ... Da nijesam siromah, evo mi glave, da bi ti, gospodine, vidio u njoj pameti ... Tko će mi, ljudi, napuniti lulu? — viknu okrenuvši se iza sebe prama seljacima: — Nemam ni praška duhana.

— Napuni mu, Grga, lulu, — obrati se bilježnik stražaru.

— Nemam ga, gospodine, ni ja ni jednoga praška, — odvrati Grga; — zato i pišti, — reče pokazavši na lulu — kao da se u njoj legu ptići.

A isto tako nijesu ni seljaci imali duhana, da Iliji napune lulu. Nekoji su od njih sisali okrenut kamiš, a jedan je rekao:

— Da je duhana, tko bi cvrljio ovoga vraga!

— Dvjestapedeset i groš prvi, drugi i — i — reče bilježnik, a Lovrić mu presiječe riječ:

— Dvjestaosamdest.

— Osamdeset! — opetova poluglasno Gužvar, žmirnuv bolno, a onda podje postrance i spusti se na zemlju do svoje vreće obuhvativši mršavim rukama uzdignuta koljena kao obručem. Njegova tamno rumena,

put razgaljenih prsiju i golih nogu od koljena do koštice kao da je bila neosjetljiva za studen.

Na nebu se pomolio naglo žuto svjetao kolut sunca. Sav okoliš sijevnuo je veselijim životom, na dalekoj ravnici zaiskrio se blistav mraz.

— Evo sunca! — reče slijepac dignuvši lice prama žutomu i svijetlomu kolutu na nebu.

— Kako znaš, da je sunce? — upita ga bilježnik.

Slijepac nije odgovarao. Žmirkao je trepavicama i disao poluotvorenim ustima, kao da u sebe usisava svjetlo.

— Zbilja, Ilija, vidiš li sunce? — upita ga opet bilježnik.

— Dolazilo je za boljih vremena i pred moja vrata, — odgovori slijepac.

— Pitao sam te: vidiš li sunce? — upita bilježnik treći put.

— Nagledao sam se puno zla, a malo dobra. Najbolje mi je bilo dok još nijesam umio gledati, a sad se s božjom voljom vraćam onamo.

— Ti, Ilija, sve naokolo, a ne ćeš da odgovoriš, što te pitam, — reče nestrpljivo bilježnik. A slijepac je govorio opet, kao da ga ne čuje:

— Kad umire čovjek, zovu ljudi popa, a kad čija kuća umire, onda šalju, gospodine, tebe, da jê zakopaš.

— I kad se rodi čovjek, treba popa, — viknu razdraženo bilježnik.

— Pravo, gospodine! — reče slijepac. — I kad se načini nova kuća, dodješ ti, da odmjeriš štibru.

Seljaci su se nasmijali, a jedan reče:

— Ne ćete vi Ilije nadmudriti!

— Mudrost je u Boga, — reče na to slijepac. — U Boga je sto očiju, a u mene samo dva oka ... i to oba slijepa.

— Samo se tužiš, a objestan si! — progovori mu bilježnik.

— Izobijestio sam se, gospodine, na suhoj palenti. A ti nijesi objestan, jer se daviš svaki dan pečenim mesom.

— Ne daj Bože, da su ovako brbljavi svi općinari, kao što si ti! Tko bi s njima upravljao!

— Rekli su, gospodine, jedni: hvala Bogu, što nijesmo, kao što su oni drugi.

— Hajd muči, stari! — reče ozlovoljivši se bilježnik.

— Ti si, gospodine, stariji, pa treba da me podučiš.

— Ne benavi! U tebe su Metuzalemove godine.

— Ne koristi, gospodine. U koga je vlast, onaj je i stariji.

— I groš, — tiho reče Gužvar.

A Lovrić se pogledao s načelnikom i viknuo odrješito:

— Tri sta.

— Tri sta? — javi se slijepac. — Kvare jedan drugomu veselje, a treći se tomu raduje. Jedna kokoš, a dva pijevca, pa treba da se načupa jedan drugomu perja, dok se vidi, čija će biti kuća — htio sam reći kokoš.

— Kako se opet razbrbljao filozof! — reče bilježnik.

— Vilozov! . . . Kazivao mi je jedan put pokojni prota Milošević, da su to nekakvi mudraci, koji se nadmudruju s Bogom. A Bog je jači od svega, odavno sam ja to progledao, pa sam pognuo pred njim glavu. A i ti ćeš, gospodine, ako i kasno.

— Ne bi te psi nadlajali, kolika je u tebe jezičina! — reče mu bilježnik.

— Ti, gospodine, pitaš, a ja odgovaram.

Na obzorju se prokinuo velik komad neba, jasna vedrina vidjela se medju oblacima kao duboko modro-

jezero. S vedrine obasjalo je sunce sav kraj punim, zlatnim svjetlom i napunjalo zrak ugodnom toplinom.

Gužvar je još uvijek sjedio na zemlji obuhvativši rukama dugačke noge i naslonivši bradu o koljena. Načelnik i bilježnik kao mimogred šapnuše nešta jedan drugomu, a iza male stanke reče bilježnik odlučno:

— Odbubnjaj, Grga, treći put.

A Gužvara kao da je ujela zmija. Skočio je sa zemlje i našao se kraj stola. Na njegovom licu nije bilo prosjačke snuždenosti ni tragova mukama, kojima je primao nagli porast svote Lovrićevim ponudama. Na tom mršavom, vazda tmurnom licu zasjala se neka smjela misao, a s njome svjetao i ugodan izražaj muževnoga ponosa. Svi su uprli u nj oči. A Gužvar reče jakim glasom:

— Tri sta i pedeset, — i pogleda prijezirno načelnika.

Medju seljacima nastalo gibanje, bilježnik je tiho bubnjao prstima po stolu, žuti vijećnik pokazao je na licu prvi put zanimanje za dražbu, a Sekulić je kao pravi majmun žmirkao očima i mljaskao velikim ustima. Samo je Grga s jednakim mrtvim nehajem rekao: — Tristapedeset prvi put — i udario po bubnju.

A tad je zavladala tišina. Gužvar, visok i tanak poput motke, porastao je još posve neshvaćenim ugledom iznad svih samo s onom jednom riječi, kojoj se od njega nije nitko nadao.

A tišinu je pobunila iznenada kavga medju djecom, što su se nedaleko na polju igrala. Dva desetgodišnja dječačića stajala su izmedju svih jedan protiv drugoga, pripravni licem i stisnutim šakama, da se odlučno uhvate u koštac. Ali na to je jedan rekao prijazno svome protivniku:

— Ti si vlah!

— A ti kranjac! — odvrati mu jednakim načinom drugi.

S tim izjavama bila je odlučena i bitka. Obadvojica odalečivali su se jedan od drugoga, mjereći se s prijezirnim pogledom.

— Gledaj ih samo, o što se oni svadjaju! — viknu djeci neki seljak. — Vlah i kranjac, a jedan vam je Bog!

Seljak je omjerio samosvjesnim pogledom oko sobe zbor i pljunuo krepko preda se. A slijepac se javio kao iz zamišljenosti:

— Jedan je Bog, ali vjera nam nije jedna.

— Kad je jedan Bog i vjera je jedna, — poduči ga bilježnik.

— Jest i opet nije, — reče slijepac. — Jer da je jedna vjera. i crkva bi nam bila jedna.

— Pred Bogom smo svi jednaki, — čuo se neki seljak, a slijepac odmah prihvati:

— Jesmo pred Bogom, ali jedan pred drugim nijesmo. Slavimo jednoga Boga, ali ti se ne daš u moju crkvu, kao da je u njoj drugi Bog, a tako ja u tvoju. A jesi li čuo djecu — tako i djeca rade. I ostat će tako, moj brate, dok bude u crkvi govorio tvoj pop jednim, a moj pop drugim jezikom . . . dok moj bude nosio brk i bradu, a tvoj brijao i brk i bradu . . . dok se moj bude ženio, a tvoj ne . . .

— Što on toga zna! — nasmija se bilježnik, a Lovrić pokušao oponašati Gužvara veleći:

— Tri stotine i — groš.

— A Gužvar kao da je otkrio slabu stranu svoga neprijatelja, ponudio je uzrujanim, ali čvrstim glasom:

— Tristapedeset!

Načelnik je poblijedio. Osjećao je nad sobom Gužvara s naglo otkrivenom jakošću, što je se nije

nadao naći u toga protivnika. Zaboravio se i rekao glasno Lovriću:

— Ponudi groš.

— I groš! — opetova za njim Lovrić, a Gužvar viknu izazovno mjereći i jednoga i drugoga pogledom punim prijezira:

— Četiri stotine!

— Što ćemo? — upita nakon duge stanke bilježnik načelnika.

— Pomahnitao je! — odvrati načelnik blijed i omjeri bijesnim pogledom Gužvara.

A slijepac je stao govoriti pripovijedajući svojim jakim glasom:

— Tako je bio u starinskim vremenima čovjek, koji je golim rukama mogao pobiti veliku vojsku. Dugo ga nitko nije mogao svladati, dok se nije odao ženi, gdje mu je snaga. A žena ga jednom uspava na svom krilu i odreže mu kosu, jer mu je snaga bila u kosama. Sad je bio kao i svaki drugi čovjek i neprijatelji ga odmah svladaju i ubiju. Eto vidiš — žena.

— Opet govoriš bez glave i repa, — spočitnu mu bilježnik.

— Ima ih, koji imaju oči, pa ne vide, i uši, pa ne čuju, — odvratio mu slijepac. — A reći ću ti, gospodine, i ovo, e da ne misliš, da govorim u vjetar: glad je grdna muka, ali opet nije ništa naprama želji za ženom. Jer kruh će i gladan s gladnim podijeliti, ali ne će ženu. Za kruh malo će se kada pobiti ljudi, ali poradi žene izgube pamet i pokolju se kao vuci . . . Eto vidiš našega Gužvara . . .

— Četiri stotine i groš, — ponudi Lovrić, a Gužvar odmah viknu:

— Četiri stotine i pedeset.

Načelnik ustade. — Dodaj groš, — reče Lovriću.

— Četiristopedeset i groš!

— Pet stotina! — viknu razdraženo Gužvar.

— Pomahnitao je, velim ti! — govorio je uzrujano načelnik.

— Što ćemo? — upita ga bilježnik.

— Na pet stotina da se nadbijam?! Odbubnjaj!

Vijećnik Sekulić žmirnuo je očicama i kimnuo poput majmuna načelniku glavom. — Odbubnjaj! — reče bilježnik Grgi. A Grga je viknuo skroz novim, svježim glasom:

— Pet stotina prvi, drugi — i treći put.

Veselije se oglasio bubanj, a kuća je bila Gužvarova: kuća i mlada udovica.

*

Tri dana iza prodaje kuće bilo je u Elvire i Oskara sve pripravno za put u Ameriku: pokućtvo je što rasprodano, što darovano, prtljaga spremljena. U Lipovce već su se sabirali iseljenici iz podalje okolice. Bilo je u svem četrdeset ljudi, opskrbljenih putnim troškom i putnicama za inozemstvo.

Elvira i Oskar opraštali su se redom sa svima u selu, samo jednoga nije još nitko od njih dvojice spomenuo — Viktora: kao da su se bojali sjetiti jedan drugoga na to, da bi se valjalo oprostiti i s njime. Istom posljednje jutro pred odlaskom rekla je Elvira:

— Trebalo bi, Oskare, da se podjemo oprostiti i s Viktorom . . .

Silila se, da to izreče mirno, ali bila je uzrujana i glas joj je bio nesiguran.

A Oskar se opro namrgodivši lice:

— Idi ti . . . Ja nemam po što ići k njemu.

— Zašto da ne ideš? Pristoji se, da se oprostiš. A što je on tebi skrivio?

— Ti! . . . No da . . . Vidim ja, što je . . .

— Što?

Zašutio je, kao da mu ne može iz nutrine ono, što je bio naumio reći. A onda je stao govoriti razdraženim glasom, u kojem je ječala surova grožnja:

— Misliš li, da ja ne vidim? . . . Vide i drugi, ne boj se!

— Nu, pa što vidite? — upita ga Elvira, a u licu joj je gorjela krv.

— Idi samo, idi . . . Gospodjica! . . . Idi, pa mu budi kuharica . . . Ali onda znaš! — zagrozio se muklim glasom.

— Zašto ti tako? — govorila je, gubeći mir. — Ja ti velim, s njim se moram oprostiti . . . ja moram! Eto! — stala se razdraživati. — Ti ne ćeš da ideš sa mnom, a iz toga bi moglo nastati gore . . .

— Gore? A što to gore, gospodjice? — upita izazovno Oskar.

— Gore . . . Govorimo otvoreno . . . On bi me jednom riječi mogao odvratiti od nauma . . .

— To je govor s razborom! — presiječe joj riječ strastveno Oskar. — Ti si, moja draga, izgubila razbor . . . i stid . . .

— Ne vrijedjaj, Oskare! Oskare! Prosudjuj mirno. Pred tobom on ne će kazati tu riječ, koje se i ja bojim . . . Zato, vidiš, podji sa mnom, a onda će biti sve svršeno . . . Jer — umuknula je, a onda rekla tiše: — Čemu tajiti? Mi se volimo . . .

Sva crvena bacila se na stolac i stala plakati.

— Popa voliš? — upita ju prijekorno Oskar.

— Onda još nije bio svećenik, kad smo se zavoljeli.

— A sad? . . . Ima li to smisla? . . . Trebalo bi, da se stidiš tako šta priznati.

— Ne stidim se. Nemam čega da se stidim, — opetova odrješito.

— Nu, pa idi k njemu. Budi mu kuharica.

— Jednu riječ da kaže...

— Šta?!

— Ostala bih tu.

— Ah! Iškolana djevojka i učiteljica... i ti se ne bi protivila, da budeš prosta popovska...

— Oskare, ne usudjuj se!

— Idi k njemu. Reci mu to, što si meni rekla ponudi mu se, on će te uzeti.

Dugo se u sobi čuo samo Elvirin plač. A onda je digla glavu i govorila mirno zaplakanim licem:

— Kad bi ti znao, kakvi je on u sebi čovjek... i kad bi bio gledao njegovu borbu, kao što sam je ja gledala, i ti bi sudio drugačije... Ti bi uvidio, da mu se moja duša nije mogla opirati... Nijesam izgubila razbor... sve sam ja u sebi prosudjivala... Kad pomišljam, da naš život ne bi mogao biti odijeljen od drugih ljudi, kad uočim sve druge prilike, ja ćutim, da se napokon nesmiljeno lome ideali naših duša pod krutom rukom onoga, čemu se on kao značajan čovjek poradi zadanih obveza pokorava. Ali život je jak... Zato se osjećam kao kraj ponora, i da on reče, ja bih s njim koraknula i nad ponor... Zato me shvati, Oskare. Mi ćemo se oprostiti kao znanci i onda rastati, da se već valjda nikada ne sastanemo.

Činilo se, kao da je od iznemoglosti klonula, a nakon stanke reče Oskar mrko i otresito:

— Dobro... pa ću ići.

Taj oprosni posjet bio je kratak, ispunjen istim mislima, gotovo istim riječima, što su se opetovale u svakoj kući, gdje su dolazili, da se oproste: govorilo se o daljini puta, o putovanju preko oceana, o tom,

kako teške prilike tjeraju narod s rodnoga praga u daleki svijet, — i slično. Oskar nije bio onako mrk, kao što bi se inače držao svagda u Viktorovoj nazočnosti. I Viktor i Elvira govorili su s nekom prisiljenom etiketom, koja je imala biti biljeg svečanosti u tom posjetu, a u istinu skrivala je umjetno i dosta slabo ono, što su jedna drugoj već davno sapćivale njihove duše... I rastanak je bio jednako pun udvornosti... Ali u trenu, kad je Oskar na hodniku sreo nekoga seljaka, koji mu je na oproštaj pružao iz daleka ruku, sagnuo se Viktor k Elviri, uzeo joj ruku i šapnuo brzo:

— Ovakav ne može da bude naš oproštaj... Ja ću vas poslije podne posjetiti.

U njezino lice udario je val krvi.

— Pristajete li, Elviro? — upita ju.

Elvira nije odgovorila. Kao da joj je naglo nestalo duha, pritisnula je slobodnu ruku na prsa, a drugom stisnula Viktoru ruku i pogledala ga pogledom, u kojem je bila upisana konačna pobjeda njihove ljubavi. Kao da je govorila:

— Dodji... ja već pred tobom nemam svoje volje...

*

Poslije druge ure iza objeda napokon je u Viktora popustila velika uzrujanost i prenapetost živaca.

— I čemu se sad uzrujavati, — pitao se — sad, pošto je napokon sve riješeno?...

Iza tolike borbe htio je sada da se sav bez otpora poda struji razbludnoga vala. Sve slabije javljao se u duši glas vječnoga protivnika, raskošni osjećaj novoga života bio je jači... Počeo je osjećati ugodnu smirenost, ono veliko zadovoljstvo, što razblažuje čovjeka, kad svlada neke teške zapreke, pa voljko uzdahne:

Hvala Bogu!... A u nutrini sve raste poćut, da stupa u novi život, koji prija...

U tom svijetlom raspoloženju sio je k pisaćemu stolu, da nacrta naumljenu propovijed za nedjelju.

Ali radnja nije išla od ruke. Još mu je duh kao nesvjesno brodio sa slavom u taj novi život, što se pred njim otvarao. Što poradi toga, a što i poradi teme, koju je odabrao za propovijed, nije bilo u njega dovoljno mira i sabranosti. Pred tri dana javili su mu, da se u jednoj kući njegove župe rodilo nezakonito dijete, a danas se imalo to dijete krstiti. Proti toj opasnoj pojavi u njegovom stadu sa zgražanjem se dizala njegova duša. U plamenom gnjevu htio je da s propovjednice uz gromke riječi pokaže prstom na one, koji su u smrtnom grijehu mimoilazili svetost braka. A u isti čas stupala je preda nj slika pokornice Magdalene i s njome krhkost ljudske volje i golema slaboća proti napastima paklenoga zavodnika... i uvidjao je, da se takovo bezobzirno javno žigosanje bližnjega ne bi slagalo s naukom Spasitelja, koji je svu uzvišenost te nauke podigao na vječnim stupovima ljubavi s odlučnom otpornošću, što se proti grijehu dizalo u njegovoj duši. Zato je odložio pero i pogledao na sat. Bile su tri ure i četvrt.

„Još uru... kad okrstim to dijete, poći ću k Elviri..." Brecnuo se od te pomisli, a sav život podrhtao je raskošnim drhtajem. Poći k Elviri, značilo je dovesti je ovamo i reći:

„Evo, sad ćemo dijeliti zajedno taj prostor i sve, što je u njemu. A glavna je sreća, što ćemo saopćivati jedno drugomu naše misli, stvarati osnove i dogovarati se, kako će se one izvoditi."

I na sve to opet se poćutio spokojan pred činjenicom, da je napokon prebrodio ono teško razdoblje

života, gdje je misao na Elviru priječila, da se sav poda vršenju dužnosti svoga zvanja. Kako je, na primjer, pun smisla i radosti mogao biti njegov život u župnom dvoru u Martinovcu, da ga nije neprestano mutila misao na Elviru... Kako bi rasla njegovomu duhu krila, kad bi se zanio u vječne istine sv. crkvenih pisaca, — a najednom bi vidio, da je već dugo, što mu se duh rastao s učenim crkvenim piscem i da boravi uz Elviru. I kad bi gledao u svoju budućnost, kako dolazi kao dušobrižnik, učitelj i otac medju siromašni i mukotrpni narod, koji poradi svagdanjega hljeba nedostojno poput blaščeta trapi svoje tijelo, kako obilazi od radnika do radnika, da bodri, tješi i nauča, namjerio bi se na čovjeka teško ranjena u poslu, krvava, s blijedim mrtvačkim licem. Do njega na zemlji kleči žena, brižno mu ispira ranu i samilosno hladi vruća usta napitkom. A ta je žena — Elvira. Elvira, svuda Elvira! Kudgod bi pošla njegova misao, približila bi joj se Elvira i nosila jê sobom.

A tad ga je podilazio blagi osjećaj, kao da je ona već tu sa svojim bićem i da njime osvjetljuje, sredjuje i grije životom jednako te puste prostorije kao što i njegov boravak u njima. Kao da od nje istom prima oduševljenja i snage za vršenje svoga pozvanja medju povjerenim mu stadom. U dvoru župnika Latkovića naučio je, kako treba raditi za narod, u čem za pravo stoji ljubav prema svome narodu: ali istom s Elvirom u društvu ide vedrije duše i smjelijim pregnućem, da se prihvati trudna posla, u koji nijesu dirale stotine godina, nego prolazile zatvorenih očiju mimo toga puka, kad su se dijelile pravice i darovi, a marile za nj samo onda, kad je trebalo da mu divsku snagu izrabe u surovoj vojnoj sili. Kao da je imao udariti lopatom prvi put o plodnu, ali tvrdu zemlju,

koja nije stotinu godina osjetila na sebi orudja kulturnoga čovjeka. S posla se vraća umoran i znojan, ali ga osvježuje slatka misao, da u župnom dvoru čeka na nj Elvira sa svojim umnim razgovorom.

A župni dvor kao da jednako po Elviri kao što i po njem biva ono, što ima da bude: ponos naroda, njegovo pouzdanje, utočište, obrana i svetinja, koja nije samo vanjskim položajem najbliži dom hramu Gospodnjemu. I njega i Elviru mora da taj bistroumni narod veliča kao svoje vodje, savjetnike i liječnike, jer je svakomu otvorena knjiga njihov život, čist kao sunce, svjetao kao sunce i kao sunce visok nad grijehom zemlje. — Živu kao brat i sestra, — govori o njima narod, jer do ideala usavršeno njihovo prijateljstvo veže samo njihove duše najčišćom ljubavi brata i sestre. U njem je evo nepokolebiva vjera, da je u sebi potpuno svladao neprijatelja: gotovo ne može pomišljati Elviru — boraveću u župnom dvoru — kao tjelesno biće, nego kao da je tu sašao iz svjetlijega, savršenijega svijeta u svojoj punoj čistoći ideal njegovih sanja, radi kojega je njegova duša pretrpjela toliko boli i užila se toliko raskošnoga užitka. Kao brat i sestra! slavno je ječalo u njegovoj nutrinji poput glasa konačne pobjede, jer se u mukama i borbi pročistila njegova ljubav do te idealne ljubavi, koja je jača i svetija od ljubavi djece i istih roditelja, jer nije vezana o srodstvo krvi, nego o srodstvo duša.

Netko je pokucao na vrata, a Viktor se, zatečen sa svojim mislima, prenuo od kucanja s neugodnim osjećajem straha.

Držao je, da je posve umiren stajao na pragu novoga života, a ipak su živci još svedjer bili prenapeti, kad se ovako na neznatno kucanje stresao. Nu odmah se sabrao i rekao: — Naprijed!

Ušla je ponizno četrdesetipetgodišnja seljakinja, pozdravila sa: „Hvaljen Isus“ i odmah kazala, da je došla upisati za krst dijete. Viktor je mirno bilježio u maticu iskaze žene, ali kad je izjavila, da je dijete nezakonito, odložio je pero i pogledao joj strogo u oči:

— Jeste li vi u rodu s majkom djeteta? — upita ju.

— Ja sam joj mati, dobri naš gospodine, — odvratila je žalosnim glasom žena.

— Mati . . .

Ustao je, pošao žurnim korakom po sobi, a onda stao pred ženu:

— A kakva ste vi mati? Kako ste odgojili svoje dijete? A kako ste ga čuvali? Ili zar vi ne znate, da ste za svoje dijete odgovorni gospodinu Bogu — najprije za njegovu dušu, pa onda i za tijelo? Ne znate li vi, da su djeca najdragocjenije blago, što vam ga je gospodin Bog povjerio, a vi — kako ste čuvali tu dragocjenost?

I nastavio je tako koriti ženu, navodeći citate iz sv. pisma staroga i novoga zavjeta o čistoći i bludu, predočujući joj odvratnost i opasnost izvanbračnoga života, što su odsudjivali i poganski narodi, a sveta mati crkva udarila je žigom smrtnoga grijeha uzvisivši podjedno brak na svetost sakramenta.

Žena je šuteći slušala ukor, samo bi gdjekada njezine usnice nešto prošaptale, a iz očiju procurile suze niz mršavo i navorano lice. A kad je Viktor svršio i išao uzrujanim koracima po sobi, stisnula je na prsima ruke i govorila plačući:

— E, dobri naš gospodine . . . ne znate ni vi, kolika je to žalost i sramota za našu kuću! Da je umrla, manje bi se isplakale moje oči.

— E, tako! — okosio se na nju srdito Viktor. — A što ste radili onda, kad je trebalo paziti na korake ženskoga djeteta?

— Paziti... Gospodine dobri, nije tu trebalo ničije paske. Ona i taj momak odrasli su skupa, ovako nam je kuća uz kuću. Zajedno su išli za blagom, zajedno u selo, svuda su bili jedno uz drugo. Što se toga tiče, mogli ste ih pustiti same preko svega svijeta, jer bi prije pomislio svatko, tko ih je poznao, na kakovo čudo, nego da će se to dogoditi. Njih je dvoje živjelo jedno uz drugo kao brat i sestra.

Viktor je naglo stao i zagledao se u ženu.

— Kao brat i sestra? — reče joj buljeći zamišljeno u nju, kao da se nečega dosijeća.

A žena je odgovorila svojim žalosnim glasom:

— Vjerujte, dobri naš gospodine... Sve selo to znade... kao rodjeni brat i sestra, pa tko bi pomislio na zlo!

A Viktor je gledao zamišljeno u daljinu, očito ne slijedeći više, što je žena govorila. Kao brat i sestra!... Kao da su te riječi negdje iz davnine ostale upisane čvrstim, sudbonosnim potezima u njegovoj duši. Kao da znače nešta velika s velikim dosegom... Išao je tragom toga sjećanja... dok nije te riječi otkrio kao sjajni sadržaj u odredjenoj osnovi o zajedničkom životu s Elvirom... Nema tome četvrt sata, što je na tim riječima kao na neoborivom temelju gradio slavnu budućnost, što je imala početi još danas... A sad su se sukobile s istim riječima iz ustiju one žene i najednom je osjetio, da su se od toga sukoba zaljuljali tobož neoborivi temelji u svom dnu... Poćutio se, kao da je ustao iznenada na razvalinama netom oborene sjajne palače, a kud mu dopire pogled, svud oko njega pustoš...

Pogledao je ženu, kao da mu se duh vratio ovamo od nekud iz daleka i upitao je:

— Gdje je dijete?

— Pred crkvom, — odvrati žena.

— Ajde, — pozove ju — da ga krstimo.

*

Kad se vratio u župni dvor, bila su četiri sata. Sunce se već sklonulo za goru, zrak je postao naglo vlažan i hladan. Prvi mračak pomalo se slijegao medju zidove obuhvatajući najprije zaklonjene kutove. Predmeti u kutovima već su poprimali izgled crne, bezlične mase.

Osjećao je, kao da ga je svladala teška umornost. Protegao se po kanapeju i buljio mrtvo u prazan mrak. I vrijeme je ovako mrtvo odmicalo nijemim mirom, prožetim hladnom vlagom i punim sjenama jesenske predvečeri.

— Kako je to bilo? — pitao se opetovano, htijući da obnovi u sebi onaj svijetli život današnjega popôdneva. A grudi kao da su bile sada hladne, a da u njima oživi ona svijetla toplina života. Istom kad je išao mišlju sve dalje, dalje, — zaustavio mu se duh na onom pogledu, kojim je Elvira odgovorila na njegov upit: Pristajete li?... Istom tada kao da se vraćao u nj život, dugo — dugo gledao je uporno u onaj pogled i htio da dopre do dna njezine duše i vidi: što je osjećala, kad je na njegov odlučni upit odgovorila tim pogledom? I sve mu je bivalo jasno: njezina jaka ženska duša mogla je sve do toga odlučnoga časa da vlada razborom nad svojim čuvstvom, a tek u tom jedinom odlučujućem času prevladavalo je čuvstvo. I tad mu je odgovorila na upit tim pogledom, koji je značio: neka bude, kako ti hoćeš, ja već nemam pred tobom svoje volje...

I kad ju je tako shvatio, stale su se zagrijavati grudi, a dušu kao da će opet ponijeti onaj slavni život, što ga je proživljavao pred malo ura, pripravljajući se, da uvede Elviru ovamo kao prijateljicu i sestru. Ali poput neutoljive jeke javio se iz mraka tužeći glas one žene! Živjeli su kao brat i sestra . . . Kao da je u toj njezinoj napomeni bila hotomična poruga onome, čime je on uznosio svoju dušu . . .

Zaklopio je oči i opet s ledenim nehajem pratio ono, što je razaralo temelje sjajnih snova, netom što ih je izgradio. Kao bešćutan stajao je sred tih razvalina, ali mu je vruć talas krvi udarao u mozak, srce tuklo žestoko, a ruke podrhtavale kao u starca. — Što sad? pitao se, a hladan mrak oko njega i prazne grudi u njemu odgovarahu mrtvom šutnjom. — Što sad? Što sad? — dizao se očajan upit iz propalih ruševina. Sve je šutjelo...

Siva jesenska magla krcala je sobu sve debljim mrakom, već su se svi predmeti razilazili u bezlične mase, kao da ih nestaje u mraku, oko njega vladao je isti užasni mir, što mu je sapeo prsa. Samo je srce udaralo snažno, a mozak gorio u vrućičavoj vatri. Neke neobične i skroz nejasne misli sjevkale su vrućim mozgom kao večernje bljeskanje na ljetnjem nebu. Te se misli nijesu dale sredati. Bile su nedovršene i po svom sadržaju kao skroz tudje i daleke onome, o čem je on htio da misli. Samo jednu misao mogao je jasno slijediti u sebi: da je ovaj čas Elviri dalje nego što je bio ikada . . . Ali u grudima vladao je onaj strašni mir i nije dao, da poradi toga osjeti u sebi bol. Dapače njegova je pamet mogla da mekanično spominje obvezu čistoće, odgovornost Bogu, vlastitoj savijesti, narodu i poglavarima, — ali mrtve riječi nijesu nalazile ni dubljega razumijevanja u vrućem mozgu, ni toploga osjećanja u hladnim grudima.

Već se i noć hvatala zidova, — a tad kao iza teška sna stale su se njegove misli mirno redati, rasudljiva moć pomalo je rasla, a nad mrtvilom pridušenoga čustva slobodno je i bistro sudio razum.

Priroda traži bezuvjetno od svakoga svoga stvora, da se pokori zakonima, koji zajamčuju i štite njezin opstanak. Najveću sigurnost za podržavanje i obnovu svoga života postavila je u ljubav i glad — i ljubav povrh toga ukrasila čarima ljepote. Gotovo lukavo podmetnula je svoje zamke u taj neodoljivi čar, što omamljuje dušu čovjeka pogledima u vječni, savršeni svijet, gdje vlada trajna ljepota. I tako, dok duh posvećuje sebe nenadkriljivim užitkom poezije, satkane iz vječno mladih i rumenih zraka ljepote, majka nas zemlja vuče na svoje grudi i u čvrstom zagrljaju užižući nam krv plamenom života, zahtijeva, da budemo ravni u ispunjivanju dužnosti prama roditeljici svemu, što je ušlo u život iz njezinoga krila. Zar se nijesam toliko puta zanosio divnom slikom vlastite duše o idealnom prijateljskom saobraćaju, — a onamo se ta slika poput fantoma raspadala od samoga dodira Elvirine ruke?... Kako je žalibože jasno, zašto se zove napast ono, što trajno prati svojim prisućem najsladje i najidealnije sanje duše! . . . Vlastita duša počela mi je pripovijedati prekrasnu priču, a na to je došla ona žena i kazala priči konac . . . Dà, ideali su samo dotle idealima, dok ih ne dotakne čovjek svojom rukom. Ne podnose dodira materije. A ja sam svojom namišlju pošao bio u susret zahtjevima prirode, pošao neznajućke, zabliješten čarom poezije, kojom je ona pokrila svoju zamku. Ah, nema sumnje, došao bi dan, gdje bi se satro sjajan ideal, o kojem je tako slatko sanjala duša, dižući se s njime iznad zvijezda. I sve, sve bi izgorjelo u plamenu strasti... Jedan me korak dijeli od toga — hoću li koraknuti?

Što je na jednoj strani sjajna pobjeda, na drugoj znači izgubljenu bitku. Život na jednoj strani znači na drugoj smrt. Na jednoj strani prekrasna priča, na drugoj njezin tužni konac...

Konac... Gorak posmjeh sabrao mu je svojom gorčinom usne, a s istim mrtvim i strašnim mirom gledala je njegova duša, kako sve dalje nestaje one, što je imala da stupi kao vladarica u ove odaje...

Ustao je i stajao okružen mrakom neodlučno sred sobe. U hladan mrak gledala je s polja magla na sive prozore kao na mrtve oči. Onda je zatražio svijeću i napisao odlučnom brzinom Elviri pismo.

„... Svršeno je, Elviro. Rastat nam se. Samo dvije riječi u času rastanka. — Vaš će me svijetli razbor shvatiti. Mi se ljubimo, a ja sam kriv, što na vrijeme nijesam ozbiljno mislio, da do posvete naše ljubavi ne može doći. Sad ćemo poradi moje krivnje osjećati težu osvetu majke prirode, u čijim smo očima nepokorna djeca.

Doliči li čovjeku u mojem staležu, da ovako govori Vama, ženskoj? Ovaj čas nema u mene snage, da o tom rasudjujem. Ljubim Vas, neizrecivo ljubim. Ljubim Vaše biće i zato Vas ljubim jednako, kad pomislim, da je vječna mijena materije dotaknula svojom rukom Vašu ljepotu i razorila ju. I mrtvu bih Vas jednako ljubio. I to je ona moja ljubav, koja mi je vazda podavala čvrsto uvjerenje, da bih mogao s Vama biti i drugovati bez straha, da bi ikoja strast mogla ikada biti jača od onoga, što osjećam, da je vječno. Tako sam vjerovao, a sad, kad je došao odlučan čas, brecnuo sam se od pitanja: što jamči, da nam genij zemlje ne sakrije jednom svojom rukom vječno svjetlo i proslavi nad nama pobjedu? — Vi ste jednom nazvali sablašću misao, koja bi se pojavila medju nama, da sam naime

prouzročio smrt svoje majke, kad bih poradi Vas bio istupio iz sjemeništa. A zar se ne bi prije ili poslije poput sablasti pojavila medju nama misao, da sam strasti za volju pogazio obveze staleža i oskvrnuo ono, što je moju dušu nosilo nad oblake i čemu je ona vazda s poklonstvom i puna udivljenja pristupala? Ljubim Vas neizrecivo, svom dušom ljubim Vašu dušu i zato se moramo rastati...

Što da Vam još rečem? Gledam u budućnost i vidim, da će mi sve, što sam izgubio, nadoknadjivati slatka bol uspomenâ...

Viktor.“

Dršćućom rukom zatvorio je pismo, a kad je s njime nestalo iz sobe služavke, pošao je u drugu tamnu sobu i bacio se licem na krevet.

Ništa nije mogao da misli u tom trenu, gdje se osjećao bespomoćnim i samu sebi prepuštenim djetetom. U sve to dublju bol prelazila je njegova slaboća, sve jačim jecajima plakalo je u njegovoj nutrinji ono veliko, što se stalo raspadati u samom trenu, kad je mogao da posegne rukom za srećom, što ju je njegova fantazija dizala iznad svega na zemlji.

Konac!... Kao da nije bilo u njegovoj duši snage, da odoli toj osudnoj riječi, opet je pao u mrtvilo, časovi života prolazili su bez misli i bez osjećaja, — dok nije naglo otpustila prenapetost živaca, a sve, što se tijekom teških ura naslagalo u duši, skupilo se najednom u vrutak suza, što su bujno provalile na njegove oči.

Sjutra dan zorom otputovala je Elvira s Oskarom na čelu četrdesetorice iseljenika put Amerike.



